GEORGES DUBY

ORTAÇAĞ İNSANLARI VE KÜLTÜRÜ

İMGE kitabevi

GEORGES DUBY

ORTAÇAĞ
İNSANLARI VE KÜLTÜRÜ

Fransızca aslından çeviren
Mehmet Ali Kılıçbay

İMGE
kitabevi

İmge Kitabevi Yayınları : 11

Birinci Baskı: Mayıs 1990

İmge Kitabevi
Yayıncılık Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay /Ankara
Telefon: 118 19 42-125 65 32

Grafik-Dizgi: **DİLSİZ** - 118 73 91- ANKARA

ÖZKAN Matbaacılık Sanayı/Ankara Tel: 229 59 74

GEORGES DUBY

ORTAÇAĞ
İNSANLARI VE KÜLTÜRÜ

Fransızca aslından çeviren
Mehmet Ali Kılıçbay

İMGE
kitabevi

ÖNSÖZ

Büyük tarihçi kolay yetişmiyor, hele Orta Çağ tarihi gibi bir alanda, bu kıtlık daha da vurgulu hale geliyor. Marc Bloch'un Orta Çağ tarih araştırmalarına 1930'lu yıllardan itibaren vurduğu güçlü damganın yenilenebilmesi için Georges Duby'yi beklemek gerekmiştir. Duby, Marc Bloch'tan derinlemesine etkilenmiş olmakla birlikte, onun sonuçlarını ve sentezlerini tartışarak, ileri götürecek kadar, kendine özgü bir üslup geliştirecek kadar büyük bir tarihçi olabilmenin yanı sıra, Bloch'un kendinden sonrakilere hedef olarak gösterdiği alanlarda derinleşerek, ne kadar da sadık bir dost olduğunu ortaya koymuştur. Bilim çoğu zaman sadakate dayalı olarak ilerlemektedir. Dostların ve hocaların mirasına sadık kalınırken, hem onun getirdikleriyle hesaplaşılınakta, hem de bayrak ileri götürülmektedir.

1919'da Paris'te doğan Georges Duby, Besançon (1950-51) ve Aix-en-Provence-Marseille (1951-1970) üniversitelerinde Orta Çağ tarihi kürsülerinin başında bulunduktan sonra, 1970'ten bu yana, Fransa'nın ve aynı zamanda dünyanın en prestijli bilim kurumlarından biri olan *Collège de France*'ın Orta Çağ toplumları tarihi kürsüsü başkanlığını sürdürmektedir.

Marc Bloch'un gerek kapsam, gerekse yöntemiyle tüm dünya tarihçiliğini etkileyen ünlü *Feodal Toplum* kitabı ve onun arkasından gelen, *Annales* okuluna mensup olan veya olmayan tarihçilerin çok büyük bir çoğunluğu, Orta Çağ tarihi konusunda, daha çok iktisadi oluşumların altını çizmişlerdir. Ancak Bloch'un kitabında zihniyetler ve toplumsal tarihe de geniş bir yer ayrılmıştır. İşte Duby bayrağı bu noktadan itibaren almış ve Orta Çağ tarihine, zihniyetler ile toplumsal kurumlar düzlemlerinde bakmaya uğramıştır.

Duby'nin bir başka önemli çabası da, tıpkı üstadı Bloch gibi, Orta Çağ tarih araştırmaların malzemesi olarak pek kabul edilmeyen ikonografik unsurlar, arkeolojik bulgular ve hepsinden önemlisi, saha çalışmalarını, tarihin görkemli kapısından içeri sokabilmek olmuştur. Duby bu konuda büyük bir başarı sağladığı için, belgeye, yahnızca belgeye dayalı eski tarih anlayışını değiştiren tarihçiler arasındaki yerini almıştır. Duby tarihin yöntemleri konusunda da yeni usuller geliştirmiştir. Diğer insan bilimlerinin yöntemlerinden yararlanmakla kalmamış, aynı zamanda, yalnızca şu anda varolan ilkel toplumlara has olduğu ileri sürülen antropolojinin bilimsel yöntemlerini de Orta Çağ tarihine uygulamıştır.

Duby çok sayıda eser veren, üretken bir araştırmacıdır. Onun başlıca eserlerini sayarsam, feodal düzen içinde toplumsal gruplar ve bunların karşılıklı ilişkilerini incelediği *Guerriers et paysans, VIIe - XVe siècle*, 1973 (Savaşçılar ve köylüler, VI.-XV. yüzyıl); akrabalık, aile, evlilik gibi türdeş sayılan kurumların çeşitli toplumsal sınıflar içindeki, birbirlerinden çok farklı konumlarını incelediği *Le Chevalier, la femme et le prêtre*, 1981 (Şövalye, kadın ve rahip); sanata ayrıldığı *L'Europe au Moyen Age, Art Roman art gothique*, 1979 (Orta Çağda Avrupa, Roman sanat, gotik sanat) ve şehir tarihi konusunda editörlüğünü yaptığı, *Histoire de la France urbaine*, 1980 (Kentsel Fransa tarihi) en önde gelenleri olmaktadır.

Türk okuyucusuna bu çok önemli ve ilgi alanları çeşitli tarihçiyi tanıştırırken, bu eserlerinden hiçbirini seçmeyip de, onu bir makale derlemesi ile Türk yayın hayatına dahil etmenin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bu kitapta sunduğum makalelerinde, Duby tüm temel çalışmalarının ana hatlarını sergilemektedir. Duby'nin ileride yayınlanacağını umduğun diğer eserlerinde, bu makalelerin izlerini bulmak, hoş bir duygu yaratacaktır.

Bunun yanı sıra, Duby'nin Orta Çağ tarihçiliğine ve tabii genel olarak tarihe yaptığı katkılar, bu makaleler vesilesiyle daha iyi görülmektedir. Zaten bir yazarı tanıyabilmek için aslolan, onun özelliklerine nüfuz edebilmektir. Bu açıdan bu makale derlemesinin Duby'nin düşünce tarzının öğrenilmesindeki en uygun bilgi kaynağı olduğuna inanıyorum.

Duby'yi Türk okuyucusunun önüne ilk kez makaleleriyle çıkartmamın bir nedeni daha bulunmaktadır. Bilindiği üzere, bilimsel makaleler, aslında yazarın kendine çizdiği bir çalışma programının ilk sergilenişi olmaktadır. Yazar burada teorik çerçevesini kurmakta, başlıca önermelerini tartışmaktadır. Hele Duby gibi, deneme üslubu da öne çıkarsa, bu tartışmalar çoğu zaman lezzetli bir boyut kazanmaktadır.

Ancak, bu kitabın zor olduğunu da söylemeliyim. Bir kere, özellikle yalnızca Türk tarih kitaplarına alışık okuyucu için, son derece yeni ve alışılmamış bir yöntem söz konusudur. Biz daha çok şurada, şu tarihte, şu tarafından yapıldığı cinsinden bir tarih anlayışına alışık olduğumuz için, Duby'nin toplumsal kurumlardan ve bunların dönüşümlerinden yola çıkan yaklaşım tarzını yadırgayabiliriz. İkinci olarak, makalelerin ortak zeminini oluşturan Batı Avrupa Orta Çağı, gerek terimleri, gerekse toplumsal ve antropolojik bağlantı ve içerikleri açısından bize çok yabancıdır. Bu yabancılık öncelikle Batı tarihinin öğrenilmemesi konusundaki inattan

kaynaklanmaktadır. Biz bize benzeriz ve biz bize yeteriz gibi son derece ilkel sloganlardan hareketle, tüm dünyanın kendimizden ibaret olduğu yanılgısını hâlâ büyük çoğunluğumuz itibariyle sürdürüyoruz. Ama, en azından bunun kadar etkili bir başka neden de, doğruların bir kerede ebediyete kadar geçerli olmak üzere bulunduğu konusundaki temel yanılgımızdır. İnsanlarımızın çoğu için, tarih meçhullerin değil de, açıkça ve çok iyi bilinenlerin alanıdır. O halde yeni bilgi veya bulgu içeren çalışmalar olamaz, demek ki yeni kitapları okumanın gereği yoktur. Böylece Batı'ya karşı yabancılığımız katlanmaktadır. Tabii bunlara bir de, bunun ne gereği var cinsinden ifade edilen, faydacı yaklaşımın bizi sürüklediği cehaletin boyutlarının giderek artmasının etkisini de eklemek gerekir.

Fakat bu yabancılığın en azından iki nedenden ötürü aşılması gerekmektedir. İlk olarak, tarihin homejen bir alan olduğuna, her yerde aynı süreçlere tabi olduğuna dair, yarı-kutsal inancın yok edilmesi gerekmektedir. Bu en azından toplumun demokratikleşme ve özgürleşme sürecinin önündeki önemli engellerden birinin kaldırılması anlamına gelecektir. Çünkü böylesine bir tarih anlayışı, insanı tarihin aktörü değil de, yalnızca seyircisi haline getirmekte ve tüm tarihsel olaylar, bu bakış açısından bir kader olarak ortaya çıkmaktadır. Bu engelin aşılması, insanın kendi tarihini kendi yaptığı noktasına götürecektir. İkinci olarak, birinci gerekçenin tam zıddında yer alan bir gerekçe olarak, Türk tarihinin özgünlüğüne dair diğer kutsal inancın da, ait olduğu yere, hurafeler dünyasına gönderilmesi gerekmektedir. Tarihte yasalar yoktur, ama eğilimler vardır. Bu eğilimlerin doğru teşhis edilmesi, toplumsal özellik sanılan şeylerin aslında, tarihin belli bir konağında çakılıp kalmaktan ibaret olduğu görülecektir.

Olaya yalnızca bu açıdan bakılması bile, diğer tarihlerin bizim açımızdan ne kadar önemli olduğunu açığa çıkartacaktır. Tarih benzemezliklerin olduğu kadar, benzerliklerin; sürekliliklerin olduğu kadar, süreksizliklerin de alanıdır ve insanın macerası nerede olursa olsun, bizi ilgilendirmektedir. İlgilendirmektedir, çünkü dünya tarihi son çözümlemede, birleşik kaplar gibi etki etmektedir. Bütün bunların ötesinde, bugün katılmak istediğimiz Batı Avrupa toplumunun temelleri de Orta Çağda atılmıştır. Bu dönemin, "Batı" uygarlığını nasıl ürettiğinin bilgisini edinmek, bizim için hayati bir zorunluluktur.

Ama bu kitabın zor olduğunu söyledim. Ülkemizin kendine özgü kültürel koşulları, çevirmenin çoğu zaman rehberlik yapmasını da zorunlu kılıyor. Ben de bu ödevimin bilincinde olarak, her makaleyi ayrı ayrı olmak üzere,

okuyucuya açıklama ve çetrefil terim sorunları hakkında ona yardımcı olma görevini üstlendim. Fakat okuyucunun da hem kendine, hem de çevirmene yardımcı olması gerekmektedir. Herşeyden önce, artık Türkçe olması koşuluyla herşeyi anlayabileceği düşüncesinden vazgeçmesi gerekmektedir. Terimler arasındaki aktarım, yalnızca iki dil arasındaki sıradan kelime özdeşliklerine indirgenemeyecek kadar kapsamlı bir sorun meydana getirmektedir. O halde, her kavramın arkasında bir tarih olduğunun bilincinin üretilmesi gerekmektedir. Okuyucu anlayamadığı kesimler konusunda derinleşme ihtiyacını duymalıdır.

Bu yayında Duby'den seçtiğimiz ilk makale, ünlü bir Fransız Manastırı bağlamında, parasal ekonomi ile *Domaine* ekonomisi arasındaki fark ve geçişleri tartışanıdır. Bu derleme içinde, Duby'nin Cluny Manastırında yürüttüğü çeşitli araştırmalara ilişkin sonuçları yansıtan bazı makaleler daha yer almaktadır. Bu nedenle, Türkiye oluşumları içinde fazla bir yer tutmayan manastırın, Batı toplumu ve ekonomisi içindeki yerininin kısaca gözden geçirilmesi işe başlanabilir. Manastır aslında Doğu Hıristiyanlığından türeme bir kurum olup, kendilerini din hizmetine vakfetmiş rahiplerin Tanrıyla daha yakın bir temas için inzivaya çekildikleri soyutlanmış dinsel kuruluşların adı olmaktadır. Ancak kurum Batı'da çok büyük bir toplumsal ve ekonomik boyut kazanmıştır. Bir kere, Feodalitenin kemikleştiği dönemde manastırlar da denetimleri altındaki topraklarda feodal üretim ilişkilerini yerleşik hale getirerek, bu tarzın asli unsurları arasındaki yerlerini almışlardır. Bunun yanı sıra, manastırcılık hareketinin, Batı Avrupa tarihini bir çok yüzyıl boyunca etkileyecek olan büyük bir toplumsal ve kültürel boyutu da bulunmaktadır. Hatta denebilir ki, Orta Çağın çok büyük bir kesimi esnasında, Batı kültürünün büyük kitlesi manastırlar marifetiyle üretilmiştir. Bu durumda, ekonomisi feodal hale gelmiş olan manastır kurumunun, toplum üzerinde kurduğu bu kültürel tekelin sonuçta feodal bir kültür tekeli olması kaçınılmazdır. Kısaca şöyle söyleyebilirim ki, manastırlar feodal kültürün ışıma merkezleridir.

Bu makaleyi en başa koymamın nedeni, Türkiye'de çoğu zaman yeteri kadar donanıma sahip olunmadan tartışmakta herhangi bir sakınca görmeyenlerin fazla sayıda olduğu üretim tarzı tartışmalarına, birinci elden malzeme sağlayabilmektir. Bu çok önemli makalenin dikkatle okunması halinde, parasal ekonominin gelişmesi ile, *domaine* ekonomisi arasında tersine bir ilişkinin olduğu görülecektir. *Domaine* ise, feodal üretim tarzının en temel unsurlarından biri olup, efendi hesabına doğrudan işlenen toprak parçalarını ifade etmektedir (Latince *dominus* : efendi)

Bu makalenin "geleneksel ekonomi" adını taşıyan bölümünde, feodal ekonominin başlıca özelliklerini görmek mümkündür. Burada esas olan, ihtiyaçların mümkün olduğunca, doğrudan işletmeden sağlanmasıdır. Ama manastırın eline daha çok nakit geçmeye başlayınca, bu yapılar bozulmaya ve kuruluş ihtiyaçlarını çok uzaklara varana kadar, dışarıdan sağlamaya yönelmektedir. Böylece açığa çıktığı üzere, nakdi ekonomi ile feodal yapılar arasında tersine bir ilişki vardır, çünkü nakit doğrudan işletmenin (*domaine*, rezerv) terk edilmesine yol açmaktadır.

İkinci makale kısa, ama fazlasıyla ufuk açıcıdır. Türkiye'deki tartışmalarda çoğu zaman anlaşılmayan temel bir noktaya, yani feodal üretim tarzının doğrudan üretici tipine ilişkin çok doyurucu ipuçları getirilmektedir. Feodalite, serf adı verilen ve belli özelliklere sahip bir doğrudan üreticinin olmaması halinde, varlığını ileri sürmenin mümkün olmadığı bir tarzdır. Bu özel doğrudan üretici tipi ise, ülkemizde genellikle sanıldığı gibi *toprağa* değil, kişisel olarak tabi olduğu senyörüne, yani *kişiye* bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında, serflik statüsü kişisel bir bağımlılık statüsü olmaktadır. Bunun kanıtı da, serflerin azad edilebilen bir konumda olmalarıdır. Yani serflik statüsü, ancak tabi olunan kişinin azad etmesiyle sona ermektedir. Bu da açıkça, tabiyetin toprağa değil, kişiye yönelik olduğunu kanıtlamaktadır. Duby'nin serfler hakkındaki bu makalesi, feodalite ile bu kişisel tabiyet bağı statüsünün bağlantısını açıkça ortaya koymaktadır.

Bu yayın için Duby'den seçtiğimiz üçüncü makale, bir manastıra bağlı ekonomik işletmenin, feodal ekonomik sistemin bozulma aşamasındaki envanterine ilişkindir. Bu makale, parasal ekonomi ile doğrudan işletme (*domaine* ekonomisi) arasındaki farklılıkları vurguladıktan başka, asıl önemli nokta olarak, nakit kıtlığının doğrudan işletmeyi teşvik etmesine karşılık, bolluğunun da, feodal ilişkileri ortadan kaldırarak, kapatalistleşmeyi hızlandırdığını göstermektedir. Başka terimlerle ifade edersem, manastır yöneticileri ellerine daha bol nakit geçmesi halinde, rezerv alan da dahil, topraklarını kiralayarak rantiye haline dönüşmeyi yeğlerken, yani feodal yapı bozulurken; nakit kıtlığı halinde, serfleri aracılığıyla doğrudan işletme yoluna gitmekte, böylece feodal yapının içinde kalmaktadırlar.

Bu derleme için seçtiğimiz dördüncü makale; Duby'nin yaklaşım tarzını ortaya en iyi koyanlardan biri olmanın yanı sıra, Türk okuyucusunu en fazla şaşırtmaya aday olanıdır. Ülkemizde çoğu zaman dar kapsamlı olan tarih araştırmaları, ne yazık ki feodaliteyi ancak ekonomik veçhesiyle ve bunu da

ancak çok eksik bir şekilde görüp, çerçeveleyebilmişler; bu sosyal formasyonun toplumsal, siyasal ve en önemlisi de, zihinsel çerçevesini görememişlerdir. Böylesine bir araştırma ve kavrama kısırlığı içinde üretilen yapay özdeşliklere bağlı olarak, Osmanlı tarihiyle Batı Avrupa tarihi arasında hayali paralellikler kurulup, bir de bunların üzerine siyasal teoriler oturtulunca, iş iyice çığırından çıkmıştır.

Bu makale, hatalardan geri dönmeye bir başlangıç oluşturabilir umudundayım. Çünkü feodalitenin ne denli Batı'ya özgü bir oluşum olduğu ve arada kendine çok özgü bir zihinsel ortam yarattığı ve aynı zamanda, bu zihinsel ortamın da feodaliteden kaynaklandığını, bu makale çerçevesinde görmek mümkündür. Bu çalışmanın dikkatli bir şekilde incelenmesi halinde, çok özel zihin hallerini yansıtan, çok özel dilsel tanıklıkların, bir sosyal formasyonun içeriği hakkında açıklayıcı olabileceğinin ipuçları yakalanabilir. Öte yandan, Marc Bloch'un daha önce dikkat çektiği semantik kaymaların, bir sosyal formasyonun değişimleri hakkında bilgi vereceği de yakalanabilir.

Ben kendi hesabıma bu makaleyi çok önemsiyor ve iktisadi-toplumsal tarih konusunda uğraşan herkesin, en azından bir kez okumasını öneriyorum.

Beşinci makale de, feodalite bilgisinin oluşturulmasında önemli bir katkı sağlamaktadır. Bir kere, feodalitenin ne olduğunu artık yerli yerine oturtmak durumundayız. Bu amaçla, işe bu tarzın ne olmadığını saptamakla başlamak mümkündür. Bizim ülkede, yetersiz ve yüzeysel çalışmaların büyük bir çoğunlukla iddia ettikleri ve seslerinin çok çıkmasından ötürü gerçek sanıldığı gibi, feodalite köylü ekonomisi üzerine her türden el koymanın biçimlendirdiği bir tarz değildir. Eğer böyle kabul edilecek olursa, endüstri devrimi (veya kapitalist devrim) öncesi tüm üretim tarzlarını feodal olarak kabul etmek gerekir ki, bu da tarihin çeşitliliğini göremeyen çok kaba ve bilim-karşıtı bir tutum olur.

Feodalite mekân ve zaman olarak sınırlı, evrensel hale gelmemiş bir tarzdır. Zaten gerçeği söylemek gerekirse, kapitalizm öncesi tarzların hiçbiri evrensel değildir, feodalite de değildir. Feodalite mekân olarak, Batı Avrupanın bazı bölgeleriyle sınırlıdır. Daha açık bir ifade ile, belli bir ülkenin (örneğin feodalitenin beşiği sayılan Fransa bile), her yeri değil de, ancak bazı yerleri feodalleşebilmiştir. Öte yandan feodalite zaman içinde, feodalleşen tüm bölgelerde ne aynı anda ortaya çıkmış, ne de aynı anda sona ermiştir. Feodal sisteme dahil olan her bölge, deyim yerindeyse, kendine özgü bir feodalite tarihi yaşamıştır. Bunların yanı sıra feodalleşme düzeyi her bölgede aynı da olmamıştır. Kimi işin başında kılmış, kimi daha derinlemesine feodal hale

gelmiştir. Zaten, feodalitenin yerelliğin ön plana çıkması olduğu kavranacak olursa, bu durum daha iyi anlaşılabilir.

Ayrıca feodalite, bu konuda uğraşanların çok çeşitli düzeylerde yaptıkları soyutlamalara bakarak, iki düzeyde algılanabilir niteliktedir. Teknik düzey adını vereceğim birincisinde, tüm feodal yaşanmışlıklar, zaman ve mekân farkları ile özel nitelikler hesaba katılmadan, belli bir kuramsal çerçeve içinde sistematik hale getirilmektedirler. Uzman olmayanlar da bu teorik çerçeveyi gerçek yaşanmışlık sanma yanılgısına düşebilmektedirler. Böylece ikinci düzey olan, yaşanmışlık düzeyi, teorik çerçeve ile nadiren tam uyum içinde olabilmektedir. Çünkü teorik çerçeve ideal bir feodalite tanımlarken, yaşanmışlıklar buna yaklaştıkları ölçüde feodal olmakta veya olmamaktadırlar. Olanı anlayabilmek ve tasnif edebilmek için, tarihçinin böylesi kategorilere ihtiyacı vardır.

Demek ki bir toplumun feodal olup olmadığını saptamanın yolu, paradoksal gözükecek ama, ideal ve soyut bir feodalite teorisinin oluşturulmasından geçmektedir. Bu makale, *domaine* veya efendi hesabına doğrudan ve genelde angarya ile işletilen toprak parçası ile feodalitenin bağlantısını hem yaşanmışlık, hem de teori düzlemlerinde ortaya koyması açısından büyük önem taşımaktadır.

Elinizdeki çalışmanın altıncı makalesi de, bir önceki gibi, gene Fransa bağlamında. Bu, feodaliteyi inceleyen bir kitapta çok doğaldır, çünkü feodal dönemden kurumların hemen hepsi, ilk önce Fransa'da ortaya çıkmışlardır. Soyluluk aslında, feodalite öncesine giden ve onu aşan bir varoluşa sahip olmakla ve feodaliteyi tanımlayan kurumlardan biri olmamakla birlikte, feodal dönemde kazandığı özel içerik ile, bu tarzın ve toplumsal formasyonun bilgisinin üretilmesinde önemli araçlardan biri haline gelmiştir.

Bu makalede soyluluğun özgürlükle özdeşliği vurgulanmaktadır ve bu çok önemli bir kavramdır. Çünkü, her şeyden önce, kamu otoritesinden bağımsızlığı vurgulamakta ve bağımlı insanlar üzerindeki bir komuta yetkisini ifade etmektedir. Bizim ki gibi soyluluk (özgürlük) kavramını tanımamış toplumlarda, belli ikbal noktalarına ulaşmanın yegâne yolu, devlete intisab etmektir. Oysa Batı'da soyluluk, en azından bir tabakanın devlet dışında varoluşa sahip olabilmesi anlamına gelmektedir. Bunun devamında, Batı Avrupa'nın tüm siyasal ve ekonomik tarihinde, diğer sınıf ve tabakaların da özerklik ve özgürlük mücadelelerinde bir atıf noktası ortaya çıkmış olmaktadır.

Soyluluk, feodal dönmde aynı zamanda toprak sahipliği anlamına gelmekte ve toprak sahibi olmayan, bağımlı serflerin zıttı olmaktadır.

Yedinci makalemiz, köylü ekonomisinin senyörlük ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Senyörlük ise, en mükemmelinden feodal ekonomik-toplumsal birimdir. Bu makalenin manastır ekonomisine ilişkin diğer makalelerle birlikte okunması ve değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Duby'den seçtiğimiz sekizinci makale, feodal toplumun özel yanlarından birini işaret etmekte ve belirli bir zihniyet iklimini vurgulamaktadır. Bu makale, bana göre toplumsal gruplar üzerinde çalışan insan bilimcilerine harika yöntem malzemeleri sunmaktadır. Aristokrasinin egemenliğini kaybetmemek için, denetlediği maddi malları küçültmemek zorunda olması, yaşla bağımlı olmayan ve toplumun en hareketli unsurlarından birini oluşturan, çok özel bir tabakaya hayat vermiştir.

Aile mülkünün miras bölünmelerinden ötürü parçalanarak, aristokratik egemenliği zayıflatması tehlikesini önlemek üzere, soylu erkek çocukların, en büyüğü dışındakileri miras dışı bırakan ekber evlat kuralı, feodal dönemde genç adı verilen ve sürekli olarak bir kız mirasçıyla evlenerek bir toprağa sahip olabilmenin veya kazançlı maceraların peşinde olan, aktif, hareketli ve denetlenmesi güç bir grubun, tarihin ilginç aktörlerinden biri olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Feodal toplumun renkli fonlarından olan turnuvalar, Haçlı Seferleri, iç savaşlar, bu "genç" grupları olmadan anlaşılabilir nitelikte değildirler.

Duby elinizdeki dokuzuncu makalesinde, tarımsal teknikler sorununa giriş yapmaktadır. Ülkemizde hiç kimsenin uğraşmadığı teknikler tarihi ve sosyal formasyon ile teknik arasındaki ilişkiler konusundaki bu ilk yaklaşım, belki de bazı araştırmacıları heveslendirme gibi bir rol oynayabilir.

Duby'den seçtiğimiz onuncu makale, sekizinci makaledeki yargı ve düşünceleri daha da açarak, genişletmektedir. Feodal toplumda, üst sınıflarda soyluluk ve şövalye kavramlarının anlam ve yerini inceleyen bu sevimli çalışma, toplumsal tarih alanındaki öncü incelemelerden biridir.

Ünlü Fransız Orta Çağ tarihçisi Georges Duby'nin bu derlemedeki onbirinci makalesi, çok ilginç bir toplumsal olgunun incelenmesine ayrılmıştır. Kültürel modellerin üst tabakalar tarafından yaratılması ve bunların sonradan alt tabakalara geçerek, gelenek haline dönüşmesi ve buradan ilginç bir toplumsal çatışma kaynağının çıkması.

Duby'nin bu konunun incelenmesine ayırdığı makalesinde, en ilginç

noktalardan biri, üst sınıflara ait bir alan olarak ortaya çıkan dinin, sonradan halk tabakalarına intikal ederek, onlar tarafından nasıl katı bir geleneksellikle donatıldığıdır. Bu makalenin vardığı sonuçlar, bir çok toplumda kutsallaştırılan ve dokunulmaz hale getirilen geleneklerin, bir zamanlar üst sınıfların uyguladığı, sonra da alt sınıflara terk ettiği kültürel ögelerin olduğunu görmek, ufuk açıcı olmaktadır. Toplumsal tarih, folklor ve sosyoloji alanında çalışanlar kamusal hafızanın zayıflığından ötürü farkına varılmayan bu kaynakları ortaya çıkartmaları, toplumsal analizlerin sağlığı açısından son derece önemlidir.

Büyük Orta Çağ tarihçimizden seçtiğimiz onikinci makale, tarihsel çalışmaların en çetrefil ve buna bağlı olarak, en fazla ihmal edilen iki alanı olan nüfus ve terkedilen köyler sorununa eğilmektedir.

19. yüzyıldan önce, insanların rakam tutkularının çok düşük düzeyde olmasından ve bu konuda yardıma gelecek kaynakların kıtlığından ötürü, tarihsel istatistik henüz emekleme aşamasındadır. Nüfus araştırmalarındaki başlıca tarihsel malzeme olan mali belgelerin sakıncaları ve yanıltıcı yanları Duby tarafından vurgulanmaktadır.

Öte yandan, arkeolojinin geniş çaplı desteğine ihtiyaç duyan köy tarihi ve terkedilen köyler sorunu, bu konuda hemen hiçbir araştırmanın yapılmadığı ülkemiz tarih okuyucusuna ilginç gelecektir.

Bana göre Duby'nin en parlak makalelerinden biri, bu kitapta onüçüncü sırada yer almaktadır. Duby'nin asıl ününü, çeşitli feodal toplum tabakalarının "iç tarih"lerine ilişkin çalışmalarıyla sağladığı gözönüne alınacak olursa, bu makale daha da önemli hale gelmektedir. Bu çalışmanın en çarpıcı yanı, tarihin belli bir döneminde, toplumun en önemli değer atıf unsuru haline gelmiş bir tabakanın geçmişine ve kökenine doğru bir araştırma yolculuğu yapıldığında, başlangıcın çok alt bir toplumsal konumda bulunduğunu saptamasıdır.

13. yüzyılda Batı'nın feodal ve aristokratik toplumunda, en yüce soylu değer sayılan şövalyelik, kökeni itibariyle, köleliğe yakın bir bağımlılık halini belirleyen *miles* tabakasının çocuğu olmaktadır. Bu nasıl böyle olmuş tur? Duby'ye göre, toplumsal değerlerin ve zihniyetin kaymasından ötürü. Feodal toplum, soylu toprak sahibinin silah tekelini elinde tutması anlamını da içeren hale gelince, başlangıcın köle askerleri, toplumun en yüce tabakası haline gelmişlerdir. Bu çalışmanın öğrettiklerinden biri, bu bağlamda toplumsal tabakalaşmanın belli bir tarzının kader olmadığı, bunun toplumsal değerler sisteminin ve güç dengelerinin doğrultusunda oluştuğudur.

Ondördüncü makalemiz bir anlamda bir öncekinin devamıdır ve yukarıda ortaya atılan fikir daha geliştirilmekte ve soyluluk içindeki çeşitli tabakaların, nasıl birbirlerine yaklaşarak bir sınıf haline geldikleri incelenmektedir.

Duby'nin bu kitapta yer alan onbeşinci makalesi, yazarın üstadı ve feodalite tarihçiliğinin en büyük siması Marc Bloch'un bu konudaki temel yeniliklerini vurgulamaktadır. Bloch, çok ünlü *Feodal Toplum* adlı kitabında bir yandan Orta Çağ Batı toplumlarının bir tipolojisine ulaşmaya çalışırken, öte yandan "zihinsel aletler" adını verdiği araştırma nesnelerini tarihsel çalışmaların önemli malzemeleri arasına sokmayı başarmıştır.

Duby bu makalesinde, bir Orta Çağ tarihçiliğinin temel odaklarını vermeye ve yönelim alanlarını işaret etmeye uğraşmaktadır.

Duby'nin prestijli bilim kurumu *Collège de France*'ta kendine verilen dersin açılış konuşması olan onaltıncı makale ise, Batı Orta Çağ toplumlarına bütünsel bir bakış açısı olup, bir önceki makale ile bütünleşmektedir.

Duby'nin bu kitapta yer alan sonuncu makalesi ise, manastır kurumunun kırsal ekonomi içindeki yerine ayrılmış olup, özellikle birinci makale ile bağlantılıdır.

Bu kitaptaki makalelerin içeriklerini kısaca tanıtmaya çalıştıktan sonra, terim ve adlandırma sorunlarına geçebilirim. Tarih alanında yapılan çevriler bana göre en zor olanlarıdır, çünkü tarihler paralel olmadığı için, toplumsal yaşanmışlıklara ve eklemleşmelere, zihniyetlere veya soyutlamalara tekabül eden kavramlar da paralel olmamaktadır. Oysa, okuyucu bir eserin çevrilmesiyle başka bir kültür küresinin, o eserin kapsadığı kesitini hemen algılayabileceği yanılgısı içindedir. Gerçek ne yazık ki böyle değildir. Kavramların, toplumsal ilişkilere ilişkin olanları, ancak çok yoğun ve derin açıklamalardan sonra, aktarılabilir hale belki gelebilirler.

Ülkemizde şimdiye kadar yapıldığı gibi, bir Batı toplumsal kurumunu ifade eden bir kavramı, Türk tarihinin kendine özgü koşulları içinde ürettiği ve ona mümkün en yakın Türkçe(leşmiş) kavramla karşılamak, aslında özgün metnin anlaşılmaz kılınmasını veya tamamen başka türlü anlaşılmasını sağlamaktan başka bir sonuç vermemiştir. Başka ve daha vahim bir sakınca ise, Batı tarihiyle Türkiye tarihi arasında olmayan bir paralellik, sırf bu çevri kavrayışının sakatlığından ötürü ortaya çıkmıştır. Bu bu alandaki çevirilerimde, gerçekten paralel olmayan kavramları, birbirlerinin yerine ikâme etmemeye özen gösterdim. Bu çeviride de aynı yolu benimsiyor ve ilgili okuyucular için, küçük bir sözlük ekliyorum. Bu sözlük makale

sırasına ve o çalışmanın içinde sahneye çıkma sırasına göre düzenlenmiştir. Böylece okuyucunun Batı oluşumlarını daha kolay izleyebileceğini düşünüyorum.

Ve nihayet asıl can alıcı soruya gelmiş bulunuyorum. Batı tarihini öğrenmek bizim ne işimize yarayacaktır? Her şeyi maddi sonuçları açısından değerlendirdiğimiz ilginç bir dönemeçte olduğumuzu biliyorum. Ama bu toplumsal isterinin çok uzun ömürlü olacağını sanmıyorum. İnsanın maddi dünyanın üzerine birde manevi uygarlık kurmayı beceremediği durumlar, tarihte ne mutlu ki kısa anlara tekabül etmektedir. İnsanlarımızın entellektüel meraklarının er veya geç yeniden canlanacağını biliyorum. Ama bu gerekçe Batı tarihine ayrılmış bir kitabın takdim gerekçesi olamaz.

Asıl gerekçe, Türk toplumunun tercihini Batılı olma yönünde yapmasına dayanmaktadır. Bilmediği bir dünyaya bu kadar istekle girmek istemek her halde toplumsal şizofreni ile eşdeğerlidir. Batılı olmanın bir yolu da Batıyı mümkün olduğunca tanımaktan geçmektedir.

Mehmet Ali KILIÇBAY

I

DOMAİNE EKONOMİSİ VE PARASAL EKONOMİ 1080-1155 ARASINDA CLUNY MANASTIRI BÜTÇESİ

XI. yüzyıl süresince nakit Batı Avrupa'da daha kolaylıkla tedavül etmeye başlamıştır. Toprak senyörleri dıştan daha fazla alım yapmaya ve daha geniş ölçekte nakit kullanmaya başlamışlardır. Fakat bu gelişmenin koşul ve sonuçları karanlıkta kalır. Senyörlük kasalarındaki nakit hareketlerini yakından izlemeye olanak verecek belgeler son derece nadirdir

Ancak, Cluny manastırının arşivleri XI. yüzyılın son üçte biri ile, XII. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmış olan ve bu kuruluşun iç ekonomisi hakkında çok dikkat çekici bilgiler içeren belgelerden belli bir miktarını hâlâ korumaktadır. Bu konudaki dağınık bilgilere ilk önce başrahip Saint Hugues (1049-1109) için yazılmış iki biyografi ile başrahip Saygın Pierre'in (1122-1155) yazdığı inceleme ve mektuplarda (1) rastlanılmaktadır. Saint Hugues'ün kâtibi rahip Zell'li Ulric tarafından 1080'lerde derlenen manastır örfü (2) ile, 1132'de Saygın Pierre tarafından yazılan ıslahat Statüsü (3), bu cemaatin maddi hayatı hakkında ayrıntılı veriler sağlamaktadırlar. *Carta*'larda yer alan alımlar, satışlar, nakdi sadakalar, rahipler tarafından bağlanan borçlar ve karar verilen kredilere dair kayıtlar, para ve değerli maden tedavülü konusunda tanıklık yapmaktadırlar. Muhasebe kayıtlarından üç parça korunmuştur; bunlardan iki tanesi 1100'ler civarında düzenlenmiş olup, herbiri manastır *domaine*'inin (manastıra bağlı ekonomik işletmelerin tümü) bir parçasına ait nakdi gelirlerin kısmi bilançosunu vermektedir (4); biraz dahageç tarihli olan üçüncü parça ise, Cluny tarikatının Provence bölgesinde yer alan şubelerinin ana-manastıra ödedikleri kira bedelini toparlamaktadır(5). Nihayet, en bol bilgiler XII. yüzyılın ortasına ait iki büyük idari belgeden gelmektedir. Bunlardan biri *dispositio rei familiaris* adını taşımaktadır ve 1148'de onu bir *cartula* üzerine yazdırtan Saygın Pierre'in eseridir. Başrahip bu işi, eylemini meşrulaştırmak için olduğu kadar, kendinden sonra gelecekleri yönlendirmek üzere, yönetime geldiğinden itibaren manastırın ekonomisini sağlıklı hale getirmek için sarfettiği çabaların ve sonunda, kendine en etkiniymiş gibi gözüken formülün sergilenmesi amacıyla da kaleme aldığı bu muhtıra ile yapmıştır (6). İdari belgelerin ikincisi olan *constitutio expense cluniaci*, yükümlülükleri çeşitli *domaine* birimleri arasında daha eşitçe dağıtmaya ve bu birimlerin verimliliklerini artırmaya yönelik ve toprak varlığına ilişkin

yıllık raporu daha kesin hale getirmeyi amaşçlayan genel bir sayımın sonucudur: sonbahar için sürülen alanlar ile ilkbahar için ekilen alanları dolaşarak, her senyörlükteki rezerv envanterini çıkartmak, ödentilerden elde edilenleri kaydetmek ve yönetim hatalarını saptamak üzere gönderilen görevlilerin raporları korunmuştur. Bu çalışma Winchester piskoposu Henri de Blois'nın emriyle, ve (Cluny'de iyice yerleşik olan geleneğe bakılırsa) bu yüksek kilise görevlisinin, belki de 1155'e yerleştirilebilecek olan, manastırdaki ikinci ikâmeti esnasında yürütülmüştür (7). Bütün bu belgelerer birbirlerini tamamlamakta ve olağanüstü zenginlikte bir bütün meydana getirmektedirler.

Kuşkusuz, Cluny manastırına ait topraklar, boyutları itibariyle o çağ senyörlüklerinin çerçevesini geniş ölçüde aşmaktadır; bu nedenle bu toprakların gözleminden elde edilen sonuçları diğerlerine yaygınlaştırırken ihtiyatlı olmak gerekmektedir. Öte yandan, kullanmaya niyetlendiğimiz kaynaklar manastır işletmesinin iç bütçesinin evriminin tüm ayrıntılarını üretmemize izin vermemektedir. Ancak, bu kaynaklar oldukça çok sayıda rakamsal veri sunmaktadır ve böylece kırsal senyörlük tarihinin ortaya çıkardığı sorunlardan birkaçını somut bir şekilde inceleme olanağı sağlamaktadırlar (8). Bu kaynakların sayesinde, özellikle büyük bir tarımsal işletmenin yönetiminde parının tuttuğu yeri, Batı ekonomisinin koşullarının dönüşüme uğradıkları bir sırada bile ölçmek mümkün olmaktadır; parasal ekonominin yeniden doğuşunun tarımsal işletme yöntemlerini hangi ölçüde etkilediği incelenebilmektedir; nihayet, XII. yüzyılın ilk yıllarında sönyörlüklerin çoğunun talihini tersine çeviren bunalımın nedenleri araştırılabilmektedr.

1. GELENEKSEL EKONOMİ

1080'lerde rahip Ulric tarafından kaleme alınan *Çok Eski Örfler*, manastırın maddi hayatını XI. yüzyılın büyük bölümü esnasında düzenlemiş olan ve kaleme alındıkları sırada da, uzun bir kullanımın güvencesiyle en emniyetlileri olarak kabul edilen geleneksel uygulamaları tasvir etmektedir.

Bu belge öncelikle cemaatin ihtiyaçlarının neler olduğunu göstermektedir. Herşeyden önce, lükse yakın bir konfor içinde, senyörmüş gibi yaşamaya alışmış-örneğin geniş etekli, sırtı iki katlı ve başlıklı elbiseleri, en iyi yünlüden olmakla birlikte, her yıl yenilenmektidir - Üç yüz kadar rahibin çeşitli ihtiyaçlarını sağlamak gerekmektedir (9). Kasabaya yerleşmiş aile üyelerini manastırın sırtından besleme işini de ayarlamış olan çok sayıda hizmetkârı da, hemen hemen efendilerininkine eşik bir bolluk içinde doyurmak gerekir (10). Onsekiz yatılı fakir konuk ile, sayıları neredeyse biraderler kadar çok olan geçerken uğrayanlar da, aynı şekilde gündelik nafakalarını almaktadırlar; ahırlar

kilise uluları ile soylu hacıların atlarıyla doludur; nihayet, manastır büyük sadaka dağıtımları yapmaktadır: Büyük Oruç arefesinde 250 tane tuzlanmış domuz, 16.000 muhtaç arasında paylaştırılmaktadır (11). Kısacası, yüzlerce insan manastırın sırtından, hem de çok bolcasına yaşamaktadır. Bunların yalnızca ekmek ihtiyaçları için her yıl 2.000 *setier* veya daha somut bir resim vermek gerekirse, 2.000 eşek yükü tahıl gerekmektedir ve çoğu zaman da bu tahıl uzaktan gelmektedir; çünkü zorunlu olarak duragan olana manastır cemaati, nafakasını kendine getirtmek zorundadır (12).

Çok Eski Örfler'in yazıcısı, *domaine* üretiminin olağan durumda bu çok büyük ihtiyaçların çoğunu karşılayabileceğini düşünmektedir. Dünyevi alandaki en büyük görev kilercibaşı tarafından yapılanıdır (13), bu kişi ambarcı, şarap muhafızı ve yemekhane sorumlusunun yardımlarıyla sönyörlüğün ürünlerini toplamakta ve bunları yemekhaneler ile ahırlar arasında paylaştırmaktadır. Manastır aslında çok büyük ve iyi yönetilen bir toprak varlığına sahiptir. Manastırın kurulmasından ve özellikle de X. yüzyılın sonundan itibaren sayılamayacak kadar çok sadaka ile gelişerek oluşan bu toprak varlığı, binaların merkez olduğu 5-6 fersah yarı çapındaki bir alan içinde yer alan çok sayıda toprağı kapsamaktadır (14). Aslında bunların çoğunun, çok düşük yükümlülükleri olan serf tarlaları olduğu doğrudur, ama bu toprakların doğrudan işleneni de çoktur ve bu rezerv alan sürekli olarak artmaktadır. Topraklar onsekiz özerk senyörlük halinde bölünmüştür (bunlara dekanlık denilmektedir) ve bu daha iyi bir yönetime olanak vermektedir. Her dekanlık oraya uzun zamandan beri yerleşmiş, çoğu zaman da oralı olan ve bölgenin tarımsal uygulamalarını bilen son derece dürüst bir rahip tarafından yönetilmektedir; zaten bu dekan da başrahip tarafından sıkı bir gözetim altında tutulmaktadır; başrahip toprağın gelirlerini denetlemek ve bağlılıkları hakkında karar vermek üzere her kış buralara gelmektedir (15).

Demek ki bol olan toprak elde iyi tutulmaktadır. Ne yazık ki hiçbir metin bu toprak oranını hesaplamaya izin vermez. Yalnızca toprağın ve karmaşık örgütlenmesinin genişlemesinin bizatihi verimi azalttığını görebilmekteyiz. Gerçekten de, topraktan elde edilen ürünün büyücek bir kısmı bizzat dekanlıkta tüketilmektedir : Henüz ilkel olan teknikler, bir dahaki ekim için, bazen olduğu gibi yarısı değilse bile, en azından üçte birini ayırmayı gerektirmektedir; üstelik, kendilerine işlemeleri için toprak verilenlerden talep edilen angaryalar Mâconnais bölgesinde çok önemsizdir, bu yüzden dekan geniş rezervlerin işlenmesi işini, germanik senyörlüklerin *prebandi*'sine yakın bir statüde olan çiftlik uşaklarına yaptırtmak zorunda kalmaktadır ve bu *familia* da gelirin bir bölümünü tüketmektedir; öte yandan dağınık vaziyetteki çok sayıda kiralık çiftliklerden ödenti toplanması işi, her köyde laik bir kâhyanın *(prévôt)* bulunmasını

gerektirmektedir ki, bunlar her türlü denetimi atlatarak, gelirlerin bir kısmını kendi hesaplarına geçirmeyi becermektedirler; nihayet, artık ürünün üçte biri geleneksel olarak, sadaka dağıtımı ve konuk ağırlanması için dekana bırakılmaktadır: gerçekten de her dekanlık ana-evin hesabına olmak üzere, benediktin kurallarına uygun hayır işleri yapmaktadır (16). Burada Orta Çağ tarımsal ekonomisinin kusurlarından biri keşfedilmektedir : senyörlük genişleyince, yönetim masrafları çok hızlı artmaktadır; büyük senyörlük küçüğünden çok daha az kârlıdır. Cluny nihayette topraklarının ürünün çok küçük bir kısmını kendine alabilmektedir.

Ulric de Zell bu payın cemaatin ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olduğunu düşünmektedir. Ancak, çoğu zaman dışarıdan ihtiyaç maddesi alındığına da dikkat çekmektedir (17). Manastır sıkı sıkıya kendi içinde kapalı bir ekonomi halinde yaşamamaktadır; para kullanmakta ve mübadele yapmaktadır. Kilercibaşının yanında, nakit yönetimiyle yükümlü olan haznedar, daha silik, ama vazgeçilmez bir görevi yerine getirmektedir.

Çok Eski Örfler'e göre, manastırın sıradan harcamaları şunlardır. Öncelikle sadaka olarak verilenleri: manastırdan ayrılan her konuğa bir *denier* vermek örftür (18). Nakit aynı zamanda hizmetkâr iaşesinin tamamlayıcısıdır; revirdeki hizmetkârlar her yıl tamamlayıcı ücret olarak 40 *denier* almaktadırlar (19). Nihayet nakit, manastırın kendi üretemediği ve metinler de *exteriora* diye geçen tüketim maddelerinin alımında kullanılmaktadır: yemekhanede ve revirde devamlı olarak kullanılan baharat (20), rahiplerin elbiseleri için yünlüler (Cluny senyörlüğünde koyun yetiştiriciliği fazla gelişmemiştir) (21); ve nihayet arada sırada büyük sadaka dağıtımları için balık ve domuz ve kötü hasat yıllarında dekanlıkların sağlamakta yetersiz kaldıkları buğday ve şarap (22). Belgelerimiz bu harcamaların bir bilançosunu vermemekte ama en azından kesin bir rakam sağlamaktadır: 1080'de bir rahip cüppesi için gereken kumaşa 8 *sol* ödenmektedir; 300 rahibin gardroplarının yenilenmesi, demek ki Cluny'ye yılda nakit 120 *livre*'e malolmaktaydı (23).

Bu kullanımından vazgeçilemeyen *denier*ler de senyörlükten gelmektedir. Haznedar öncelikle hasat satış tutarlarını toplamaktadır. Çünkü en yakın dekanlıklar tarafından sağlanan tahıl ve şarap Cluny'ye, görevi bu olan merkepçi bir rahip tarafından getirilmekteyse de (24), uzun mesafelerden uzun araba konvoylarıyla yapılacak taşımalara girişmekte tereddüt eden başrahip, daha uzaktaki toprakların üretim artıklarının yerinde satılmasını, mevsim sonu turnesi esnasında çoğu zaman tercih etmektedir. 1100'lere doğru bir metin, başrahibi Montberthoud-en-Dombes dekanlığında 10 *livre* kadar bir para karşılığında buğday ve at satarken göstermektedir (25). Dış çevrede yer alan Chaveyriat, Arpayé, Jully gibi senyörlüklerde de aynı şeyi yaptığı ve haznedarın eline

buralardan her kış 50 *livre* geçtiği kabul edilebilir. Haznedarın eline daha bol ve daha düzenli gelirler, senyörlük ödentilerinden geçmektedir. Eskiden sayıları çok daha fazlayken şimdi yavaş yavaş yok olan *precarium*lar (bunlar fiefe dönüşmektedirler) artık hiç nakit sağlamamaktadırlar. Buna karşılık rahipler çok sayıda bağımlıdan *chevage* almakta ve birçok köylü işletmesi, ayni ödentilerin dışında, her yıl birkaç *denier* olarak *cens* ödemek zorunda kalmaktadırlar (26). Bu gelirlere, manastırın bağışıklık alanından devşirdiği çeşitli adli cezalar ve adetler eklenmektedir. Bu gelirlerin miktarını tahmin etmek zordur. 1100'lere doğru Chevignes dekanlığında bazı yıllar 23 *livre*'den fazla toplanmaktadır (27); elli yıl sonra, *constitutio expense*'ye göre, dekanlıklardan oniki tanesi yaklaşık 280 *livre* sağlamaktadırlar, fakat bu dönemde nakdi ödentiler artmıştır ve rakamı XI. yüzyıla uygulamadan önce deflate etmek gerekmektedir (28). Nihayette, gelirlerin üçte birinin ihtiyaçları için dekanlıklara bırakıldığı bilindiğinde, satışlar da hesaba katılarak, manastıra bağlı 18 birimin her yıl haznedara toplam olarak 300 *livre* tutarında *denier* gönderdikleri kabul edilebilir.

Acil durumlarda ise, manastırın kuruluşundan beri değerli maden halinde hazinede biriktirilen artıklardan da nakit sağlanabilir. Gerçeği söylemek gerekirse, rahipler 1080'den önce tamamen olağandışı durumlar hariç, bu kaynağa başvurmamışlardır (29). Olağan zamanlarda senyörlük geliri olarak gelen 300 *livre*'in idame masraflarına yettiği düşünülebilir ve Cluny, Tournus, Mâcon veya Lyon'da basılan ve köylülerin elinden çıkan bozuk paraların manastırın cari harcama fonu, olağan maliyesi olarak yeterli olduğu kabul edilebilir. Bunu sağlayabilmek için hasatlarının birazını satmak zorunda olan manastır bağımlılarından toplanan bu 72.000 *denier* kadar paranın bir kısmı yünlü kumaş veya baharat satıcısı olup, mallarını yemekhaneciye devrevi olarak sunan gezgin tüccarlar tarafından elde edilmektedir (30), geri kalanı ise, bunları yollarda harcayan hacılara ve civarda yaşayıp da, manastıra domuz, balık, buğday veya şarap satan küçük tarımcılara gitmektedir. *Çok Eski Örfler*, büyük ticaretin gelişmesinden-bunun ilk tezahürleri Mâconnais'de XI. yüzyılda ortaya çıkmıştır-hemen önceki dönem esnasında, büyük bir toprak senyörlüğünün iç ekonomisinin toprakların işlenmesine ve daha da özel olarak, hizmetkâr üreticilerin oluşturduğu çalışma ekipleri tarafından işlenen büyük bir rezerv alana dayandığını göstermektedir; fakat bu belge aynı zamanda, hayvan ve buğday satıcısı, bir sürü minik nakdi ödenti toplayıcısı senyörün, tüccarların düzenli müşterisi olduğunu ve etrafına nakit yaydığını kanıtlamaktadır.

2. SAPMA

Ancak, geleneksel ekonomik uygulamalar., tam da rahip Ulric'in onları kaydettiği sırada gevşemeye başlamışlardır. Gerkçekten de, bir süreden beri Cluny, işletmeye yabancı olan ve sürekli artan yeni nakit kaynaklarından yararlanmaktadır; bu kaynaklar kısa bir süre sonra, 1080 ile 1120 arasında manastır ekonomisini alt-üst edecektir.

Manastıra bu gelir artışını sağlayan asıl neden, Hıristiyanlığın güney kesimlerindeki (Galya'nın güneyi, İtalya, İspanya) manevi ışımadır (31). Öncelikle bir tarikat oluşmuştur. Ana manastır, şubelerinden yıllık ödentiler talep etmektedir. Bunlar mütevazi miktarlardır - birkaç *sol*, en fazlasından birkaç *livre*-, fakat bağımlı cemaatlerin sayısı o kadar artmıştır ki, bütün bu ödentiler biraraya geldiklerinde önemli tutarlara ulaşmaktadırlar. Bu konuda kesin ama ne yazık ki henüz kısmi rakamlara sahibiz. XII. yüzyılın ilk yarısında Provence'ta 12 manasır, toplam olarak 50 *livre* ödemekteydiler; aynı dönemde İtalya ve İspanya'dan gelen ödenti toplamları, herbir ülke için 20 mark gümüş olarak hesaplanmaktaydı (32). Bu düzenli ödentilere, Batı aleminin güney kısmının en büyük senyörlerinin Burgonya tapınağına sundukları ve çoğu zaman da yıllık rantlar haline bürünen sadakalar eklenmekteydi. Bu sadakaların en zengini Kastilya hükümdarlarının altın cinsinden ödedikleriydi: kral Ferdinando her yıl "halk arasında *mancus* adı verilen şu altın sikkelerden bin tanesini" ödemeyi yüklenmişti; 1077'de oğlu Alfonso bu miktarı iki katına çıkartmıştır (33). Saint Hugues'ün hayat hikâyesi yazarları, bu şekilde her yıl ödenen altının ağırlığı konusunda hemfikir değillerdir; Hilderbert de Lavardin bunun 200 *once* olduğunu, rahip Hugues ise 280 *once* olduğunu düşünmektedir (34). Bu ek gelirlerin tutarını kesin olarak hesaplamak olanaksızdır; fakat alkının *once*'u Châlon'da XII. yüzyılın başında 40 *sol* ve 1130'lara doğru Cluny'de 36 *sol* ettiğine göre (35), yalnızca İspanyol kralları haznedara en azından 400 Cluny *Livre*'i eden bir altın kitlesi sağlamaktaydılar, yani tüm senyörlük tahsilatından daha büyük bir miktar. Acaba rahipler bu gelir artışıyla ne yapmışlardır?

Bir kısmıyla yatırım yaptıkları bilinmektedir. Hazine kutsal vazolar ve dinsel törenlerin parlaklığını artıran bezemelerle zenginleşmektedir; uç ihtiyaç durumunda bunlardan ödeme aracı olarak yararlanabilmektedirler. Bunun dışında, toprak senyörlüğünü genişletme kaygısında olan kilercibaşı, toprak alımını sağlayabilmektedir. O sıralar, komşu şövalyeler uzak harekâtlara, özellikle de Haçlı Seferlerine katılabilmek için nakit edinmeyi istemekteydiler. Rahipler bu durumdan yararlanmışlar, ucuza kapatarak veya ipotek karşığlı borç vererek topraklarını genişletmişlerdir. 1090 ile 1110 arasında bu avantajlı işlemlere,

denier cinsinden 900 *livre* ve 21 *once* altın tutarında nakit tahsis etmişlerdir - en azından bu kadar, çünkü toprak alım belgeleri korunmamıştır- (36).

Ancak yeni nakdi ve değerli maden cinsinden gelirlerin büyük kısmı kapitalize edilmemiştir. Başrahip Hugues "altın ve gümüşü çil çil ve dokunulmaksızın tutmaktansa, harcamak evlâdır" demekteydi (37). Baprahip yeni kaynakları, merhamet ve dinsel tören konusundaki Cluny ülküleri doğrultusunda, daha tam bir şekilde sarfetmeyi düşünmekteydi. Daha zengin hale gelen biraderler kendilerini *Opus dei*'ye daha fazla vermek, maddi endişelerden sıyrılmak, zihinlerini tamamen serbest bırakmak ve *domaine* içi işler ile buranın yönetimine daha az zaman ayırmak için daha rahat bir şekilde yaşamak durumundaydılar. Daha zengin oldukları için tapınaklarını güzelleştirmek ve tanrı hizmetine daha ihtişamlı bir çerçeve sunmak zorundaydılar da. Daha önceleri saint Odilon büyük bir inşaatçı olarak ortaya çıkmıştı bile; saint Hugues 1088'de yeni Kilisenin büyük şantiyesini kurmuştur (38).

Bu girişim harcamaları önemli ölçüde artırmıştır. Bazilikanın büyük bölümünü bir solukta, bir düzine kadar yıl içinde bitirebilmek için (Buzé-laVille ve Saint Hippolyte dekanlık kiliseleri gibi aynı anda inşa edilen ek binaları saymaksızın), çok miktarda para gerekmiştir. Gündelik işlerle boğulmuş *domaine* emek gücünün, ne de angaryaya pek alışık olmayan kiracı çiftçilerin emek gücünün kullanılabileceğini pek düşünmeyelim. Taş ocaklarındaki çalışmalar, taş ve kireç kuyuları için tahtanın büyük konvoylar halinde taşınması, duvarcılık işleri uzman değilse bile, en azından taşeronlar gerektirmekeydi ve bunları hem doyurmak, hem de ceplerini doldurmak şarttı. Oysa kiler; rahipleri, *famuli*'yi ve konukları bile iaşe etmekte zorlanmaktaydı. Elde nakit bol olduğundan, dışarıdan yalnızca eskiden olduğu gibi elbise ve birkaç bulunmayan gıda maddesi değil de, gündelik ekmek ve şarap da satın alma adeti kolayca yerleşti. Büyük Kilise'nin ortaya çıkmasını *domaine* ürünleri değil de, hükümdarın isteği üzerine işçiler için buğday alımında kullanılan kral Alfonso'nun altınları sağlamıştır. Böylece manastır yavaş yavaş çok büyük bir gıda alım merkezi haline gelmiştir. Önceleri elbiseler için kullanılan İspanyol altını, 1077'den sonra *in comparatione tritici* kullanılmıştır; bu tarihten itibaren toprak senyörlüğünün cemaatin iaşesine katkısı sürekli olarak azalmıştır; 1122'de manastır kendi topraklarından geçimliğinin ancak dörtte birini sağlayabilmektedir ve Saygın Pierre'in dediğine göre, haznedar şarap ve tahıl için her yıl 20.000 *sol*'den fazla olan muazzam bir tutar harcamak zorundadır (39). Tam bir devrim: bir kuşak süresince Cluny cemaati domaniyal ekonomiden, nakdi ekonomiye geçmiştir.

Büyük bir soru: bu alt-üst oluş *domaine* işletme yöntemlerini değiştirmiş midir? Daha da açık olarak, geçimlik malların satın alınmasının artması, doğrudan işletmenin gerilemesine ve rezerv alanın küçülmesine yol açmış mıdır?

Metinler, nakdi gelirleri artırma kaygısına düşen dekanların, bağımlıların bazı angaryalarını nakde dönüştürmeyi kabul ettiklerini göstermektedir (40). Fakat rezervlerin bu nedenle daraldıkları görülmemektedir; tersine belgeler buraların genişlediklerine kesin bir şekilde tanıklık etmektedirler: 1090'larda kilercibaşı Hugues de Bissy, Sacy'deki tüm tarlaları parsel parsel ele geçirebilmiş ve buraların haklarını kiracılardan geri satın alarak yeni bir "ambar" oluşturabilmiştir (41). Bundan domaniyal rejimin derinlemesine bir değişim geçirmediği sonucu çıkartılabilir. Senyörlüğün katkısı bu kadar kısa zamanda dört kat azaldıysa, bunun birinci nedeni toprakların daha gevşek bir şekilde yönetilmesi (daha az denetim yapıldığından, kâhyalar toplamakla yükümlü oldukları ödentilerin daha büyük bir kısmını kendi ceplerine atabilmektedirler (42); çitler ve parmaklıklar sayıları azalan çalışanlar tarafından daha az özen gördüklerinden verim düşmüştür); özellikle de tüketimin daha çok ve daha acil hale gelmesiyle ihtiyaçların artmasıdır: saint Hugues öldüğünde, inşaat atelyesinde birçok işçi istihdam eden manastır, dört yüzden fazla rahip barındırmakta, hergün eğer daha fazla değilse, en azından bir o kadar da konuk ağırlamakta ve kalabalık bir yerli halk kitlesine bakmaktaydı.

XII. yüzyılın ilk yıllarında Cluny, bölgesel ekonomi içinde her halü kârda yeni bir konum işgâl etmektedir. Şimdi onları etrafına yaymak üzere, Hıristiyan aleminin güneyinden ve özellikle de Arap altınının kaynadığı İspanya'dan bunları edinmektedir. Önemini fazla abartmaksızın Cluny'de, kansız kalmış olan kıtasal Fransa'nın nakdi dolaşımına sarı madenin katıldığı birçok kanaldan birini teşhis etmek mümkündür. Haznedarın büyük harcamaları, manastır çevresinde ticari mübedelenin hızlanmasını harekete geçirmekte ve bu canlanan dolaşım toplumun tüm katmanlarına nüfuz etmektedir.

Toprak aristokrasisi bu durumda kâr etmektedir. Topraklarını satan, borç alan şövalyeler, bütçelerinde nakde daha geniş bir yer ayırmalarına olanak veren sikke veya değerli maden elde etmişlerdir; onlar da rahipler gbii lükse ve israfa alışmışlardır. Alt tabakalar da bu harekete katılmışlardır. Cemaatin sürekli tahıl ve şarap ihtiyacı tarımsal üretimi ve eskiden beri satış için çalışmış olan (vergilerini ödemek için gereken birkaç *denier* karşılığında olsa bile) civar köylüleri tahrik etmiştir. Bu köylüler artık yılda 1.200-1.500 eşek yükü buğday ve arpa talebiyle karşı karşıya olduklarından, üretimlerini artırarak buna cevap vermeye çabalamaktadırlar. Köylüler bunun karşılığında, her yıl 240.000 *denier*'ye baliğ olan alımların önemlice bir kısmını ellerine geçirmişlerdir. Belgelerin tanıklık ettiği köylü refahının ve bu dönemde Mâconnais'de çok yaygın olan özgür küçük köylü mülkiyetinin sürmesinin nedeni kesinlikle budur. Hasatlarını satmayı düşünemeyecek kadar az toprağı olanlar, en fakir köylüler ve çok kalabalık ailelerin ilk çocuktan sonraki erkek çocukları da inşaat

şantiyelerinde emeklerini arzederek, birkaç kuruş kazanmışlardır.

Fakat, haznedarın harcadığı paranın en büyük parçası, aşikâr bir şekilde sonunda tüccar kasalarını doldurmuştur: bunlar bu nakdi ya sağladıklarının karşılığı olarak doğrudan, ya da satın alma güçleri artan ve hiç de tasarruf yanlışı olmayan diğer toplumsal tabakalarda bir süre tedavül ettikten sonra dolaylı olarak edinmişlerdir. Eskiden yalnızca oradan geçen birkaç tüccrar manastıra yünlü ve baharat getirmekteydi; 1080'den sonra alımların artan genişliği onların daha kalabalıklaşmalarına, yerleşmelerine ve servet yapmalarına yol açmıştır. Onları bir şato sahibinin aşırı taleplerinden kurtarmak üzere piskoposun müdahale ettiği Langreslı tüccarların Cluny'ye her yıl kervanla geldiklerini bilmekteyiz; kuşkusuz tek gelenler bunlar değildir; rahipler yüzyılın sonunda tüm bu tüccarlar için geçiş resminden muafiyet elde etmeye çalışmaktadırlar (43). Bu arada, manastırın hemen dibindeki köylüler, hizmetkârlar ve yerlilerden oluşan basit bir yerleşim yeri olan ilkel kasaba tüccarlarla dolmakta ve kent haline dönüşmektedir. Bu ormanlık ve büyük güzergâhların uzağındaki ülkede, manastırın yegâne ünü olan büyük ihtiyaçları ve geniş kaynakları bu kenti doğurmuş ve sürdürmüştür. Gelişmekte olan bir burjuvazinin elinde temerküz etmeden önce tüm kırsal ortamı kat'eden nakdi bir dolaşımı harekete geçirip besleyen Cluny, ekonomik yeniden doğuşan güçlü bir potasıdır. Bu uyanmakta olan dinsel kuruluşun XI. yüzyılın sonunda bölgesel ticarette böylece sahip olmaya başladığı payı ihmal etmek olanaksızdır.

3. BUNALIM

Manastır topraklarının yöneticileri kuruluşlarının idamesinin dörtte üçünü, kaynakları çok çeşitli ve bazen de çok uzaklarda olan nakdi gelirlere dayandırmaya ve o sıralar tedavülde olan nakde oranla muazzam miktarlarda tutarları mübayaa harcamalarında kullanmaya karar verdiklerinde, çok maceralı bir yola girmiş olmaktaydılar. Gerçekten de, cemaatin daha rahat bir hayata alıştığı, birçok projenin yapıldığı ve gerçekleştirilmelerine girişildiği birkaç yıllık bolluk döneminden sonra, haznedarın kasasında paranın ve kilerde yiyeceğin kıtlaştığı bir an gelmiştir. Bu bunalımın nedenlerini keşfetmeye çalışalım.

Bu bunalımın ilk tezahürleri saint Hugues'ün ölümünden (1109) önce ortaya çıkmıştır: yemekhanede zaman zaman ekmek kıtlaşmıştır (44). Bu küçük alarmlar çabucak def'edilmiştir; bunlar kaygı yaratmışa benzememektedir. Ancak, 1125'e doğru Saygın Pierre'in başrahip olmasından kısa bir süre sonra rahatsızlık kronik hale gelince, rahipler işin vahametinin farkına varmışlardır. Öte yandan bu sırada, cemaatin hayatı ağır bir şekilde alt-üst olmuştur: Pierre'in selefi Melgueilli Pons görevlerinden istifa ettikten sonra, bir an için başrahip

koltuğuna, bu kez zor kullanarak oturmuştur; buraya çıkabilmek için, hazinedeki altınla ücretlerini ödediği paralı askerler kullanmıştır (45). Para yokluğu karşısında şaşkına dönen biraderler ve özellikle de Saygın Pierre, bunalımın doğrudan bu karışıklıktan kaynaklandığına emin olmuşlardır. Bizde mi öyle düşünmeliyiz? Kuşkusuz, karışıklıklar esnasında manastırın değerli maden ihtiyatları geniş ölçüde yaralanmışlardı, ama bizzat gelirlerin kaynakları etkilenmemişti. Bunalımın derin nedenleri ekonomik düzlemdedir: manastırın bütçesi giderek daha narin hale gelen bir dengeye bağlanmıştı; bu bütçenin denkliğini yalnızca koşulların aynı yönde hareket ederek birleşmeleri sağlamaktaydı; bu bütçe ya nakit gelişindeki bir yavaşlamanın, ya da öngörülmesi mümkün olmayan bir fiyat hareketinin insafına kalmıştı.

Bütçe dengesizliğinin kökeninde ilk bakışta, nakdi gelirlerdeki bir azalma görülmektedir. XII. yüzyılla birlikte hem ekonomik, hem de siyasal nedenlerden ötürü, eski gelirlerin çoğu kurumaya yüz tutmuştur. Tarikat tutarlığını yitirmeye başlamış ve bazı bağlı manastırlar ödentilerini iyi ödememişlerdir. Batı'yı çalkalayan artan karışıklık, rakip prenslikler arasındaki çekişmeler fon hareketlerini daha da güçleştirmektedir (46). Nihayet, sadakalar da kıtlaşmıştır. Daha geniş ölçekli girişimlere angaje olan büyük hükümdarlar, artık acil para ihtiyacıyla karşı karşıyadırlar ve (Saygın Pierre bunu hüzünlü bir şekilde farketmektedir) Cluny'ye ataları kadar dost davranıyorlarsa da, artık daha az cömerttirler (47). Atalarının ihdas ettiği "sürekli"rant hizmetini sağlamakta güçlük çıkartmaktadırlar; vadeleri görmezden gelmekte ve nihayette bu sürekli kaygıdan kurtulmak için, toprakları bağışlayıp işin içinden çıkmaktadırlar. Örneğin Kastilya kralı, büyükbabası tarafından ihdas edilmiş olan altın cinsinden ödentiyi 200 *marabotin*'e indirmiş ve geri kalan kısmı da, İspanya'da yeni bir manastır kurulmasına olanak verecek olan zengin bir toprak bağışı haline dönüştürmüştür. Uzun zamandan beri artık eline nakit cinsinden hiçbir şey geçmeyen Cluny, herşeyi kaybetmemek için bu çözüme rıza göstermiştir; ancak bu durum manastın değerli kaynaklardan mahrum bırakmaktadır (48).

Ancak şunu da kabul etmek gerekmektedir: bu kayıplar, yeni toprak kazanımlarıyla geniş ölçüde telâfi edilmiştir. İspanya'da Tarikata bağlanan başka manastırlar da altın ve gümüş cinsinden ödentiye tabi kılınmışlardır (49). Bu sıralarda Batı aleminin kuzeybatısı Cluny etkisine daha geniş ölçekte açılmaktadır. Artık-ve bu yer değiştirme Batı ekonomisinin genel evrimine bazı ışıklar saçmanın uzağında değildir- manastıra en fazla değerli maden (ama artık altın değil de, gümüş) sağlayacak olanlar Manş'ta kıyıları olan ülkeler ve özellikle de İngiltere olacaktır; bu ülkenin krallık ailesi özellikle cömert olarak belirecek ve İngiltere kralı I. Henri, Kastilya kralı VI. Alfonso'dan bonra, bazilikanın "inşacısı" sayılacaktır (50). Gene XII. yüzyılla birlikte ortaya yeni bir

nakit kaynağı daha çıkmıştır: selâmetleri konusunda kaygılı olan Cluny kasabasının zenginleşmiş tüccarları, servetlerinin bir kısmını manastıra vasiyet etmeye ve onun sırtından ettikleri kârların bir kısmını manastıra iade etmeye başlamışlardır (51). Nihayet, manastır bağımlılarının talepleri üzerine gerçekleştirilen, bazı angaryaların nakde dönüştürülmesi işleminin de haznedara bir miktar nakit sağladığını hesaba katmak gerekir. Nihai olarak, nakdi gelirler herhalde ayağı yukarı sabit kalmışlardır. Her halü kârda bunların, bunalımı harekete geçirecek kadar azaldıklarını savunmak mümkün değildir.

Zorluklar herhalde harcamaların artmasından kaynaklanmıştır. Gerçekte cemaatin maddi ihtiyaçlarının 1125'ten sonra daha da arttığı görülmektedir; hayat düzeyinin yükselmesi, rahip sayısının artması XII. yüzyılaa girerken gerçekleşmiş olaylardır. Fakat şimdi bu aynı ihtiyaçları karşılamak üzere, daha fazla nakit gerekmektedir. Bu konularda bizi aydınlatmaktan zaten uzak olan belgelerimiz, bu konuda çarpıcı bir kanıt sağlamamaktadırlar; etrafına bol miktarda altın, gümüş ve *denier* yayan manastır harcamalarının XII. yüzyıldan itibaren bu paraların daha düşük değerli olanlarıyla yapıldığı kabul edilebilir; artık çok büyük bir piyasa haline gelmiş olan manastır tarafından emilen şarap ve tahılların pahalılandıkları kabul edilebilir. Bundan sonra, senyörlüğün sağladığı aynı miktarda *denier* ile, sadakalardan gelen aynı miktarda değerli maden artık daha az miktarda mal alabilmektedir. Oysa küçük olsa bile, bir fiyat artışı bütçe dengesini bozmaya yeterlidir. Saint Hugues'ün başrahipliğinin son yılındaki bütçe uygulamasının bilançosunu çok yaklaşık olarak oluşturalım: aşağı yukarı 50 *livre* toprak alımına ve rehin karşılığı borç vermeye gitmektedir; buğday ve şarap alımı için 1000 *livre* gerekmektedir; en azından 300 *livre exteriora*'ya tahsis edilmektedir. Oysa bu tahminlere karşılık, kasaya girenler bu tutara zorlukla ulaşmaktadırlar. Haznedar laiklere borç vermekten ve yeni toprak alımından kaçınsa bile, gene de açık vermektedir. Öte taraftan bakıldığında, onu açık vermeye sürükleyen tarımsal malların fiyatlarının artmasıdır. Bu açığı kapatmak için geriye yalnızca başrahip Pons'un hazine olarak bıraktıkları ve terkedilmiş toprakların olanakları kalmaktaydı. 1125'ten itibaren rahipler kendilerini kısıtlamak, kaba ekmek yemek, su karıştırılmış şarap içmek zorunda kalmışlardır (52) ve başrahip artık kaygılar içinde yaşamaktadır.

Bunalımı çözme işi Saygın Pierre'e düşmüştür. Bu başrahip, sağlığı pek iyi olmayan, sükûnet ile zihinsel faaliyetlere yatkın okumuş bir kişi olup, yönetim için özel bir yeteneği yoktur. Daha başrahip olduğu andan itibaren onu işgâl eden mali güçlüklerin ortasında debelenmekten ıstırap çekmekteydi ve ruhunun yüceliği ne olursa olsun, bu sıkıntılar en samimi mektuplarında hissedilen bir acılaşmaya yol açmışlardı (53). Ancak kendini tamamen görevine verdi ve manastırın ekonomisini tedaviye girişti. Harcamaları azaltmak, onları eski

exteriora alımlarıyla yetinmek zorunda bırakmak ve bunun için kendi topraklarından daha fazla ürün elde etmek; amacı XI. yüzyılın ilk yarısının ekonomik uygulamalarına geri dönmekti.

Öncelikle, bolluğun getirdiği lüks eğilimini kırmak gerekmekteydi. Saygın Pierre 1132'de, özellikle çok pahalı elbiselerin kullanımını yasaklayan, aydınlatmayı kısıtlayan, ihtişamı azaltan, laik hizmetçilerin yerine okumasız-yazmasız biraderler koyan statüler yayınladı; *converti barbati* adını taşıyan bu biraderler ne koroda, ne de *scriptoria*'da görevli olduklarından, gündelik işleri daha az maliyetle yapabilirlerdi (54). Ancak, başrahip bu yaşama tarzına getirdiği kısıntıları fazla uzağa götürememiştir, çok sert kısıtlamalarla rahiplerin hışmını çekme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bunalım, başlangıcında belki de Pons de Melgueil'in patırtılı geri dönüşüne yol açan, cemaat içi bir rahatsızlık doğurmuştur; öte yandan çok ihtiyatlı olmasına rağmen, statü reformunun homurtularla karşılandığını ve bazı biraderlerin başrahibi öncellerinin niyetlerini küçümsemekle suçladıklarını biliyoruz (55). Aslında Saygın Pierre Cluny geleneğine sadık kalma konusunda çok duyarlıdır; Saint Hugues'e ihanet etmesi mümkün değildir. Üstelik başvurduğu tasarruf tedbirleri yüzeyde kalmıştır ve aza kanaat konusunda Citeaux tarikatını izlemeye hiç mi hiç niyeti yoktur, konfordan hiçbir fedakârlık yapmamıştır. 1148'de ihdas ettiği yönetim düzleminde, önemli miktarlarda para elbise, ayakkabı alımına, bayramlarda yemekhanede sunulan özel yemeklerin yapımına tahsis edilmekteydi (56). Gündelik ekmek istihkakı artırılmış, kalitesi düzeltilmiş, yatakhane ve revir genişletilmişti (57). Nihayet, Pierre Büyük Kilise'nin şantiyesini kapatmamıştır; 1125'te çökmüş olan mihrap kulesini onartmış ve inşaatını tamamlatmıştır. Fakat, yüzyılın başında kiliseyi şahaserlerle süslemiş olan parlak heykel atelyesini ihmale terketmiştir(58).

Bu koşullarda, manastır hayatının koşullarını derinlemesine değiştirmeden açığı kapatabilmek için, tasarrufların esas olarak büyük buğday ve şarap alımlarına yönelmesi gerekmekteydi; artık haznedar bunlar için yılda yalnızca 20.000 *sol* sarfedebilmektedir; bunun karşılığında da *domaine* üretimini geliştirmek gerekmekteydi. Bu Saygın Pierre'in büyük tasarısı olmuş ve harekete geçirdiği büyük çabalar 1148 tarihli *Dispositio rei familiaris*'te ayrıntılarıyla sergilenmiştir. İşe, iaşe hizmetimi en yakın dekanlıklar arasında paylaştırmakla başlamıştır; bunların herbiri sırasıyla cemaatin tüm ihtiyaçlarını, yılın belli bir süresince, büyüklüklerine göre onbeş gün, üç hafta veya bir ay, iki ay süreyle karşılayacaklardır (59). Fakat bu toprak senyörlüklerinin bu işin üstesinden gelebilmeleri için verimliliklerin artırılması gerekmektedir. Ödenti haddi örfen saptandığı için, bağımlı çiftliklerden daha yüksek taleplerde bulunmak olanaksızdır. Demek ki rezerv işletmesinin geliştirilmesi önem kazanmaktadır Böylece her dekanlık yerel toprak ve iklime uygun düşen tarım alanlarında

uzmanlaşmışlardır; saban süren çiftlik uşaklarına yeteri kadar hayvan sağlayabilmek üzere öküzler yenilenmiştir; komşu köylülerle tarlalarda çalışma sözleşmeleri yapılmıştır; nihayet yeni bağlar ekilmiştir (kıtlığı özellikle çekilen şaraştır) (60). *Dispositio*'da *domaine* ekonomisinin yeniden oluşturulmasına dair koskoca bir betimleme yer almaktadır ve Saygın Pierre bu iş için bazı nakdi gelirleri ve özellikle de büyük İngiliz tahsisatını seferber etmiştir (61): nakit para bağlarda istihdam edilen işçilerin ücreti için kullanılmaktadır. Böylece Cluny başrahibinin reformu, doğrudan işletmenin mükemmelleştirilmesi üzerine dayandırılmıştır. Para kıtlığı karşısında büyük bir XII. yüzyıl senyörünün bu tepkisi, belki de bazı kırsal ekonomi tarihçilerini şaşırtacaktır; olgu en azından bir soruyu ortaya koymaktadır; başrahip Pierre'in seçtiği yol acaba gerçekten özgün müydü? Her ne denilmiş olursa olsun, onun zamanının büyük toprak sahipleri, tıpkı onun gibi rezervlerine çok fazla bağlı değiller miydi?

Bu girişimin ilk sonuçları, Winchester piskoposunun 1155'te, *Dispositio*'nun kaleme alınmasından yedi yıl sonra düzenlettiği envanterden ölçülebilmektedir. Soruşturma bir kez daha rezerve yöneliktir: yöneticileri öncelikle meşgul eden, buranın durumu olmaktadır. Bu tarihte rezerv alan tam verimli olmanın uzağındadır. Heryerde ziyaretçiler yapılması gereken iyileştirmeleri kaydetmektedirler: öküzler ve buna bağlı olarak saban sürümleri çok azdır; bağların bakımı için para yoktur; işletme masrafları kârın büyük bölümünü yutmaktadır (62). Ancak altının iyice çizilmesi gereken durum, rezervin sayılamayacak kadar çok köylü işletmesinden iyice daha fazla tahıl ürettiğidir (63). Daha o sıralarda bile toprak senyörlüğü manastırı buğday, çavdar ve arpa ile iaşe ediyora benzetmektedir. Buna karşılık, bir bağ oluşturulması daha yavaş olduğundan, şarap her zaman kıta benzemektedir. Onu satın almak gerekmektedir ve bütçe bu yüzden dengesiz olmaktadır.

Girişim uzun solukluydu. Saygın Pierre bu işin tamamına erdirilmesini beklerken, harcamalar için gereken *denier*leri her tür aracı seferber ederek toplamak için yırtınmaktaydı. Hiç istememesine rağmen borç almak zorunda kaldı. Manastırın bu konudaki konumu iyiydi: öncelikle manevi prestijinden ve uzak mesafeli ilişkilerinden, sonra da kasabadaki tüccarlar üzerinde icra ettiği siyasal otoriteden yararlanmaktaydı. Özellikle de, eski hazinenin kalıntılarından ve bir miktar İspanyol ödentisinden oluşan oldukça büyük bir altın rezervine sahipti: bu nadir maden kötü alaşımlı sikke sahibi herkesi tahrik etmekte ve böylesine bir garanti karşısında bunlar istekle kısa vadeli borç vermekteydiler. Başrahip önce, Antik dönemden kalma cemaatlerinin her zaman müreffeh olduğu Mâcon Yahudilerine başvurdu ve onlara rehin olarak ayinlerde kullanılan değerli eşyalar, özellikle bir haçın kaplamaları olan altın tabakalar verdi (64). Fakat başrahip esas olarak ve tercihan Hıristiyan finansörlere ve daha da kesin olarak,

manastırın yaydığı paraların büyük bölümünü toparlamış olan şu Clunyli toptancı tüccarlara başvurmuştur. 1130'da başrahip ile bu burjuvalardan biri olan Montminli Pierre arasındaki sözleşmenin metnine sahibiz. Bu sözleşme hükümlerine göre, Saygın Pierre tüccara, herbirinin değerinin o sıralar 36 Cluny *sol*'ü olduğu, 110 *once* altını borçlu olduğunu kabul etmektedir; bu borcu ertesi yıl ödemeyi yüklenmektedir ve senet kentin başlıca tüccarları tarafından kefaleten imzalanmıştır (65). Gerçeği söylemek gerekirse, Cluny manasturının altın ödünç almasını açıklamak güçtür ve bu sözleşmenin başka bir işlemi gizleyip gizlemediği sorulabilir. Pierre de Montmin acaba aslında manastıra, gündelik tarımsal ürün alımları için gereken yerel sikkeleri sağlamış olamaz mı? Borcun sarı maden cinsinden ödenmesinde ısrar ederek, kötü sikkeleri, yabancı tüccarlarla bağladığı işler için çok daha uygun değerlere dönüştürmektedir; borç senedinde altın *once*'unun Cluny *denier*'si cinsinden hesaplanması bu varsayımı desteklemektedir. Her halü kârda bu belge Cluny arşivlerinde korunanlar içinde cinsinin tek örneği ise de, başrahip ve yardımcılarının benzeri işlemlere başvurduklarına inanmak için tüm nedenler vardır. Gerçekten de, 1149'da manastırın borçlarının 2.000 gümüş marktan fazla olduğu hesaplanmıştır (66).

Saygın Pierre o sıralar yeni bir borç vericinin yardımından yararlanmıştır: Winchester piskoposu Henri de Blois (67). Kral Etienne (Stephan)'in kardeşi, papa II. Innocentius'un temsilcisi olan bu kişi, XII. yüzyılın ikinci çeyreği esnasında İngiltere'yi çalkalamış olan siyasal entrikalara sıkı sıkıya karışmıştı. Destek verdiği "imparatoriçe" Mathilde'in başarısızlığından sonra, tedbirli bir şekilde kıtaya göç etmişti; Roma'ya yaptığı bir yolculuktan dönerken, eskiden içinde olduğu ve soyunun tüm üyeleri gibi sadakaya boğduğu Cluny'de duraklamıştır. Bu esnada rahiplerin, eskiden bağışlamış olduğu altın hacı satmaya hazırlandıklarını öğrenmiştir. Alacaklılar tarafından sıkıştırılan rahipler, hazinenin son kalıntılarını kurban etmekte ve böylelikle, biraz önce sözünü ettiğimiz türden borçlarının 500 *once* altınlık kısmından kurtulmayı düşünmektedirler. Belki de bu manevrayı daha önce de yapmışlardır. Onların sıkıntılarını gören piskopos işleme olanak vermek istemiş, üstelik yanında taşıdığı önemli para ve değerli maden ihtiyatını onların emrine vermiştir. Kuşkusuz merhametli bir tavır, ama aynı zamanda temkinli ve kârlı bir plasman. Siyasal faaliyetine yeniden başlamak için İngiltere'ye dönmek üzere olan, yeni kral II. Henri'nin kendine göstereceği kabulden kaygılı piskopos, menkul sermayesini güvenceye koymaktaydı; üstelik çeşitli ve özellikle gümüşten oluşuyora benzeyen değerleri borç vererek, sonunda kendine tamamen saf altın cinsinden geri ödeme yapılmasını beklemekteydi; nihayet eğer birbirlerini izleyen on yılın herbirinin paskalyasının sekiz günü içinde rahipler piskoposa 100 *once* altın ödemeyecek ve hacın geri alınması için de 60 *once* ayırmayacak olurlarsa, en zenginleri arasında seçilen 21 Cluny burjuvası manastıra kapanmaya ve

sözleşme hükümlerinin yerine getirilmesinden önce buradan çıkmamaya söz vermekteydiler; böylece onlar da, eğer gerekirse ödemeye katılmayı üstlenmiş olmaktaydılar (68). Bu borç tam zamanında gelmişti; bu borç başrahip Pierre'in İspanyol ödentisinin gelmesini beklemesine ve kendi kurumunun altınlarını on yıllık bir süre için bağlayarak, en acil borçlardan kurtulmasına olarak vermiştir. Böylece Henri de Blois becerikli yatırımı sayesinde, manastıra hayırda bulunanlar arasında ataları ve İngiltere kralları olan yeğenleriyle birlikte ilk sıraya çıkmıştır. Zaten II. Henri'yle arası açılan Winchester piskoposu, 1155'te makamını terkederek ve hazinesini yanına alarak Cluny'ye sığınmıştır. Bundan sonra selametini hazırlamak üzere mal hırsından vazgeçen piskopos, herhalde kardeşleri rahiplerin borçlarını affetmiş ve Saygın Pierre'in 1149'dan beri almaktan vazgeçmediği 7.000 gümüş marklık yeni borçları da kapatmıştır (69). Bu andan sonra başrahibin manastır ekonomisini *domaine* üretimini artırarak düzeltme çabalarına katılmış ve bu amaçla *constituo expense*'yi yazdırtmıştır.

Böylece, 1125'ten itibaren nakitlerin kötüleşmesi ve tarımsal fiyatların yükselmesiyle harekete geçen bunalım, Cluny topraklarının yöneticilerini iç ekonomiye yaslanmak zorunda bırakmıştır. Saygın Pierre'in manastır ekonomisini eskiden de olduğu gibi, toprak senyörlüğüne ve esas olarak da rezerve dayandırma konusundaki gayretlerine rağmen, ne önlenebilen, ne de önlenmek istenilen ihtiyaç artışlarını karşılamak üzere, haznedar topladığından fazlasını harcamıştır. Bu durumda, çoğunluğu itibariyle altın cinsinden gelirlerin rehni karşılığında, günü gününe tüketim kredileri almak zorunda kalmıştır. Manastır böylece etrafına bol miktarda değerli maden ile sikke yaymaya ve mübadeleleri canlı tutmaya devam etmiştir. Fakat bu dolaşım artık manastıra, kısa bir süre sonra kendilerinden alım yapmak için kullanacağı *denier*leri tefeci faizlerle veren tüccarların tasarruflarıyla beslenir hale gelmiştir. XII. yüzyılda laik finansörlerin çağı açılmaktadır.

*

Böylece Cluny iç ekonomisi seksen yılda, birbirlerini izleyen üç aşamadan geçmiştir.

Bu ekonomi 1080'e kadar adeta tamamen, çok geniş bir toprak varlığının işlenmesine dayanmaktadır, bu toprakların rezerv alanı manastır tarafından beslenen ve barındırılan hizmetkârlar tarafından işlenmekte ve en kârlı kesimi meydana getirmektedir. Ancak manastır kapalı ekonomi halinde yaşamamaktadır; haznedar zaman zaman gezginci tüccarlardan bazı maddeleri satım almakta ve senyörlük ekonomisinde bazen meydana gelen açıkları, ödentiler ve bazı satış vergilerinden gelen *denier*lerle kapatmaktadır. Ekonomik devrimden önce, Cluny

senyörlüğünün yöneticileri, demek ki sürekli olarak nakit kullanmışlardır.

XI. yüzyılın sonunda tarikata bağlı kuruluşlardan talep edilen sadaka ve ödentiler haznedarın elinde öylesine büyük bir artışa uğramıştır ki, manastırın mali yönetimi kökten değişmiştir: artık daha çok para harcama olanağı olduğundan, inşaat yapılmakta, ortalık süslenmekte, hayat düzeyi yükselmekte, ama buna karşılık iç üretim ihmal edilmektedir. Ne önemi var: para geçimliklerin çoğunun dışarıdan alınmasına olanak vermektedir. Cemaat artık toprağın sayesinde değil de, nakit cinsinden gelirlerinin sayesinde yaşamaktadır.

Nihayet, 1125'e doğru büyük ölçüde haznedarın harcamalarından ötürü paranın değer kaybetmesi, manastırın nakdi kaynaklarını ilk kez yetersiz hale getirmiştir. Saygın Pierre rezerv üretimini geliştirerek iç kârları artırmaya çalışmıştır. ancak, rahipler eski azla yetinilen günlere dönmeye, yarım yüzyıl önce olduğu gibi kendi topraklarından elde ettikleriyle memnun olmaya razı olmamışlardır. Rahipler tüketim kredisinde, rahatlarını yapay olarak devam ettirmenin kolay bir yolunu bulmaktadırlar. Bu yüzden de, artan bir şekilde borçlanmaktadırlar.

Paranın Cluny ekonomisinde sahip olduğu yer işte budur. Bizzat *domaine*'in yapısına ilişkin olarak, buranın parasal ekonominin yeniden doğuşuyla önemli bir değişim geçirmediği kaydedilmelidir. Saygın Pierre 1150'de Saint Odilon'unkilerle aynı yöntemleri uygulamakta ve doğrudan işletmenin sıkıntılarına deva olacağını düşünmektedir. Cluny örneği, tüm toprak sahiplerinin, toprak rantiyesi olmak üzere rezervlerinden vazgeçmediklerini göstermektedir. Bu örnek ayrıca, senyörlerin para kendilerine kolayca geldiğinde, topraktan kopma eğiliminde olduklarını da göstermektedir. Geniş rezervlerin işletilmesi, gerek paranın genelde kıt olmasından (1080 öncesi durum), gerekse efendinin kişisel olarak rahatsız olmasından (1120'den sonraki durum) ötürü ekonominin daralma döneminde geçerli olmaktadır.

Manastır maliyesinin sıkıntısını XII. yüzyılda çektiği bunalım, hayatın düzeyinin vaktinden önce yükselmesinden kaynaklanıyora benzemektedir. Geriye bu örneğin istisnai mi olduğunu, yoksa o sıralar büyük toprak sahiplerinin karşı karşıya oldukları güçlüklerin, genelde tarımsal işletmenin zorunlu olarak sınırlı gelirleriyle, XI. yüzyılın sonuna doğru Batı ticaretinin yeniden doğması, para dolaşımının aniden hızlanması ve bu olguyu hemen izleyen refah patlaması ile ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar arasındaki bir dengesizlikten kaynaklanıp kaynaklanmadığını araştırmak kalmaktadır.

NOTLAR

(1)Doms Marrier ve Duchesne (yay.), *Biblioteca Cluniacensis*, Paris, 1014.

(2)*Udalrici Antiquiores Consetudines* (P.L., c. 149). Tarih için, G. de Valous, *Le monachisme clunisien*, c.I, Paris, 1935, s.20.

(3)P.L., c. 189, Valous, *op.cit.*, 1132 tarih ve Dom J. Leclercq, *Pierre Le Wénérable*, Saint-Wandrille, 1946, 1146 tarihi.

(4)A. Bernard ve A. Bruel, *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny* (bundan sonra C işaretiyle belirlenecektir), 3790, Chevignes dekanı tarafından sunulan nakdi toplamın bilançosu (Com. Prissé, ca. Mâcon-Sud, Sâone-en-Loire). C. 3789, başrahip tarafından, Montberthoud dekanlığındaki yıllık turnesi esnasında yapılan alım ve satımların hesap cetveli. Bugün kayıp olan bu metinleri XVIII. yüzyılda kopya etmiş olan Lambert de Barive, tarih için 1100 civarını vermektedir.

(5)C. 4395. Provence ödentisine dair bu ayrını, gardrop yöneticiliğinin yeniden örgütlenmesi sırasında, 1148'de ihdas edilmiş olmalıdır.

(6)C. 4132.

(7)C. 4143. *Cartula*'ya yalnızca oniki envanter işlenmiştir. Özgün metin bozulmamıştır.

(8)Bunlar G. de Valous tarafından kısmen kullanılmışlardır, *Le temporel et la situation financiere des etablissements de l'ordre de Cluny du XIIe au XIVe siècle*, Paris, 1935, fakat bu çalışma başka bir zihniyet içinde yeniden ele alınmayı haketmektedir. Sorun bütünlüğü içinde Mgr. Lesne tarafından ele alınmıştır, *Histoire de la propriété ecclésiastique en France*, c. VI, 1943. Çalışmamızı inceleme ve tamamlanması konusunda bizi yönlendirme inceliğini gösteren Sorbonne profesörlerinden M.Ch. -Ed. Perrin'e özellikle teşekkür etmek istiyoruz.

(9)Rahiplerin XI. yüzyılın sonundaki maddi hayatları G.de Valous, *Le monachisme...*'de ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir.

(10)Hizmetkârlar, *Antiq. consuet.*, III, II, sürekli olarak onsekiz fakire bakılmaktadır, *ibid.*, *Famuli*'nin ufak tefek hırsızlıkları, Pierre le Vénérable, *Statuts*, XXIV. Manastır ayrıca, okula giden bazı *clericelli nobiles*'e de bakmaktadır.

(11)*Antiq. consuet.*

(12)Rahipler hergün üç *setier* buğday, konuklar ve hizmetkârlar üç *setier* buğday ve çavdar tütetmektedirler *nisi majores supervenerit hospitum conventum* C. 4143. Mâconnais *settier* hemen hemen bir eşek yükü kadardır.

(13)*Antiq. consuet.*

(14)G. de Valous, *Le domaine de l'abbaye de Cluny aux Xe et XIe siècles*, Paris, 1923, Cluny toprak mülkiyetinin dağılımı.

(15)*Antiq. consuet.*

(16)*Ibid.*, III., 5 Başrahip *quantum videtur dimittit ad commeatum decani et*

hospitum supervenentium et ad opus agricolandi; quod superest, jubet ad monasterium deferri.

(17)*Frequenter accidit ut de omnibus rebut annuatim nascentibus nibil omnio babeamus ad subsidium vitea temporalis preter quod de denariis est comparatum, Antiq. consuet.*

(18)Ibid.

(19)*Coutumes de Bernard*, I., 29, zikr. Valous, *Mon. clun.*, c. I, s.184.

(20)*Antiq. consuet.*

(21)*Antiq. consuet.* : *Quiquid ad vestitum pertinet boc non per vices, sed senper et ex toto comparendum.* Cluny topraklarında koyun yetiştirilmektedir, ama az sayıda: 1148'de yapılan soruşturma bunlardan Chaveyriat'da 400, Montberthoud'da 110, Arpayé ve Berzac'ta ise birkaç düzine kadar saymıştır. C. 4143.

(22)Haznedar Câreme yortusu için verilecek olan sadakalarda kullanılmak üzere domuz satın almaktadır, *quis nunquam ita refertum est nisi tantum soli denarii et de manus soius camerarii prodituri, Antiq. consuet..*, III, 11. Et de almaktadır, Ibid. Buğday ve şarap için bakınız, ileride.

(23)*Antiq. consuet.*, III, 18.

(24)C. 3789, *Antiq. consuet.* 1155'te Saint-Hippolyte dekanlığındaki hasat edilen 150 *setier* arpadan 40'ı tohumluk olarak ayrılmış, 30'u piyasada satılmıştır.

(25)C. 3790.

(26)Cluny'ye yapılan nakdi ödentilerin kaydı korunamamıştır, fakat Mâconnais'deki diğer senyörlüklerde köylü işletmeleri ayni ödentilerin akışında genellike birkaç *denier* de ödemekteydiler.

(27)C. 4143. 1080'den beri *domaine* örgütlenmesi, Marcigny topraklarının oluşturulmasıyla biraz iyileştirilmişti, C. 3741; yeni vergilerin ihdası ve bazı angaryaların nakde çevrilmesi de, nakit hasılatını artırmıştı.

(28)*Antiq. consuet.*, III, 11.

(29)Başrahip Maieul'ün fidyesini ödemek için, Raoul Glaber, *Hist*, yay, Prou, I, 9, s. 11. kıtlık esnasında sefaleti azaltmak için, *Ibid.*, IV, 13, s. 102; Pierre Domien, *Vita Sancti Odilonis, in, Biblioteca cluniacensis*, col. 317.

(30)*Antiq. consuet.*, III, 11.

(31)S. Berthellier, *L'expansion de l'ordre de Cluny et ses rapports avec l'histoire économique et politique du xe au XIIe siècle*, 1938. İspanya ile ilişkiler hk. P. David, "Grégoire VII, Cluny et Alphonse VI", *Etudes historiques sur la Galice et l'Espagne du VIe au au XIIe siècle,, Coimbre, 1947.*

(32)C. 4295 ve 4132.

(33)C. 3441, 3509 (1077), 3688 (1090). *Mancus* hakkında, M. Bloch, «le problème de l'or au Moyen Age», *Annales* 1933, s.13. 1090'a doğru Girard de,Vienne 1.100 *sol*'den fazla bağışta bulunmuştur. C. 3755.

(34)*Bib. clu.*, col. 419 ve 444. Kral Alfonso ile Cluny arasında bir rahip aracılık yapmakta ve *decem milia talenterum*'u taşımaktadır. C. 3562 (1080 civarı).

(35)Chalon'da (B.N., col, Burgonya, c. 103, f° 3); Cluny'de, c. 4012. Cluny ve Chalon *denier*lerinin hemen hemen aynı değerde olduklarını işaret edelim. (C.3575), sarı maden akımı 30 yıl içinde altının gümüşe göre ciddi bir değer kaybına yol açmıştır.

(36)C. 3666, 3714, 3735, 3744, 3760, 3768, 3781; altın: C. 3042, 3071, 3478, 3488, 3654, 3940.

(37)Valous, I, 162.

(38)İnşaatlar hk. J.K.Connant'ın eserlerine bak.

(39)C 4183 (1158) : *Majorem ecclesiam a rege Hispanorum Aldefonso inchoatem* ve 3562. Ferdinando *causa vestimentorum* ödenti ihdas etmiştir. (C.5309); buğday alımına tahsisat (C. 3509); 1122'de *Preter alias et multo cum fenore mutuo acceptas exensas in emendo solummodo annonam et vinum plus quam viginti milia solidos cluniacensis kamerarius expendebat* (C. 4132)

(40)C.4143.

(41)C. 3034, 3036, 3642, 3759.

(42)c. 3665 (1095), 3685 (1095 civarı), 3591 (1120 civarı), 4141 (1117-1147)

(43)C. 3440. Geçiş resimlerinden muafiyeti yayınlayan II. Pascal'in ayrıcalığı, *Bullariumi cluniacense*, s. 34, (1106).

(44)*Miracula sancti Hugonis, Bibl. clu.*, col, 460.

(45)Pierre le Vénérable, *Miracula*, II, 12.

(46)Cluny 1148'de *Propter novas emergentes querras* artık İngiltere'den gelir elde edememektedir. C. 4132.

(47)Pierre le Vénérable, *Epistolae*, IV, 37.

(48)C. 4072

(49)C. 3958 (1122), iki mark; C.3993 (1126), yarım mark; C. 3995 (1127), bir mark; C. 4033 (1132), dört mark; C. 4194 (1158), sekiz *marabotin*.

(50)Yeni bağışlar Vermandois kontu 500 mark gümüş miras bırakmıştır, C. 4070; Eustache de Boulogne yıllık 20 *livre*'lik bir rant, C. 3984; İngiltere kral I Henri 100 marklık bir rant, C, 4015 (1130) bırakmışlardır; bu sonuncusu 1136'da kral Etienne, C. 4055 ve 1144-48'de Geoffroy Plantagenet tarafından, c. 4183 teyid edilmiştir; I. Henri, *basilica nove precipuo Constructore post regem hispanie*, C. 4183 ve Pierre le Vénérable, *Epistolae*, II, 8.

(51)C. 4056 (1136).

(52)*Panis parvus, niger, furfureus; vinum maxime aquaatum insipidum et vere vilum*, C. 4132.

(53)Leclercq, *op.cit.*, s. 155, n 3, bibloyografya bk 7, W. Williams, *Monastics studies*, Manchester, 1938, s. 37'deki gibi, Saygın Pierre'in "a great economist," "a veritable master in the necessary economics " olduğu söylenemez; o sağduyunun gerektirdiği tedbirleri uygulamıştır. Acılaşması hk., *Epistolae*, I, 3.

(54)Pierre le Vénérable, *Statuts*.

(55)*Ibid.*

(56)C. 4132, elbise için Provence, İtalya, İspanya ve bir İngiliz *mamoir*'ının

ödentileri; ayakkabı için I. Henri'nin 100 markı. Ek yemekler için Cluny kentinden toplanan 125 *livre* ve Poitou ödentisi.

(57)C. 4132

(58)J.K. Connant ve C Dursel, *Les églises romanes de l'amcien grand archidiaconé d'Autun*, 1948, s.116.

(59)Bu devrevi hizmet *mesaticum* adını almaktaydı, C. 4132. Usul manastırın Savigny topraklarında uygulanmaya başlamıştı bile. Bu usul daha sonra Bavyera'daki kilise senyörlüklerinde de, ileri bir tarihte uygulanmıştır.

(60)Arpanın buğdaydan daha iyi elde edildiği Mazilles dekanlığı tamamen ahır içerisine tahsis edildi. Jully ve Saint-Hippolyte'de bağ dikildi, 4132 ve 4143.

(61)*Ad noviter plantados et colendas wineas consilio fratrum studium converti et, ut jam plantate suis tem poribus congrue coli possent, quesdam notos Anglie redditus fratri earum cultori et custodi annuatim reddi decrevi*, c. 4132.

(62Örneğin Chaveyriat'da 3 tane saban vardır, 20 tane olmalıdır; Lourdon'da bağlar 20 araba şarap vermektedirler, eğer 30 *sol* tahsis edilse 60 araba verebilirler, C. 4143 Bu arada, soruşturmacının hayvan sayısının azaldığı kışın yapıldığını belirtelim.

(63)Chaveyriat'da rezervden 300 *setier* ve ödentilerden 160 *setier* buğday gelmektedir. Envanteri çıkartılan 12 dekanlıkta köylü işletmeleri 1500 *setier* buğday, 60 çavdar ve 300 *setier* arpa sağlamaktadırlar. Oysa yalnızca 3 dekanlıktaki rezervlerden 700 *setier* tahıl elde edilmektedir.

(64)Pierre le Vénérable, *Epist.*, II, 20.

(65)C. 4012.

(66)C. 4142.

(67)Bkz, R. Foreville, *L'Eglise et la royauté en Angleterre sous Henri II Plantagenet*, Paris, 1943, s. 5 vd.

(68)C. 4142.

(69)*Bibl. clu.*, col, 1624 ve Foreville, *Ibid.*, s.81.

II

SERFLİĞİN COĞRAFYASI YA DA KRONOLOJİSİ X. YÜZYILDAN XII. YÜZYILA KADAR FOREZ VE MÂCONNAİS'DEKİ "SERVİ" HAKKINDA NOTLAR

Marc Bloch Feodal Toplum hakkındaki kitabında "bir köylü özgünlüğü ve serfliği haritasından ne kadar da ders alınabilir" diye yazmaktaydı. Serfliğin bu coğrafyasının kalın çizgili taslağını oluştururken, Fransa haritası üzerinde, önce Normandiya'da olmak üzere büyük bir beyaz lekeyi göstermekteydi; "şurada ve burada aynı şekilde serflikten yoksun, daha dar ve yoruma daha az yatkın başka mekânlar ortaya çıkacaktır: Forez böyledir" diye eklemekteydi (1). Bu sonuncu eyalette duraklayalım.

XIV. yüzyıl öncesine ait bin elli *carta* barındıran Forez ülkesi derlemesinde (2) *servus, ancilla, mancipia* kelimeleri görülmektedir, ama istisnai olarak: bunlara ancak iki belgede rastlanılmaktadır. Birincisi, kral VII. Louis'nin 3 Kasım 1166 tarihli olan ve Cluny'ye Ambierle manastırının *cum edificio et cuncta familia, servis scilicet et ancillis, mancipiis utrisque sexus et etatis* bağışlandığını teyid eden bir *diploma*sıdır; bu belge Cluny manastırının buranın "özgür adamları ve serfleri"üzerinde komuta hakkına tek başına sahip olacağını belirtmektedir. Oysa söz konusu olan Forez'in uzağında, krallık kançılaryasında, Ambierle bölgesi örfleri hakkında az bilgileri olan kâtipler tarafından kaleme alınan bir fermandır. Öte yandan, serfliğe ilişkin terimlerin kullanıldığı cümleler, krallık tarafından verilen bağışıklık ayrıcalıkları için kullanılan veya bizzat manastırın çok daha eski tarihli olan ilk bağışlanışında yer alan formülleri tekrar etmektedirler. Bu *carta*'yı yazanlar, demek ki bu geleneksel formüllerin hatırlatılmasının, belgenin kaleme alındığı tarihte Forez'de serfliğin varolduğunu kanıtlamaya yetmeyeceğini kaydederlerken tamamen haklıdırlar (3). *Servus* (çoğ. *servi)* yeniden ortaya çıkmaktadır; ama bu keresinde de, ad olarak belirtilmiş bireylere atıf yapmadan, soyut bir şekilde kullanılmıştır: bu kelime, kullanımdan düşmüş olsalar bile her çeşit terimi, bağışlayıcının zihinsel kısıtlamalarını devre dışı bırakmak ve daha sonra belirebilecek her türden talebi peşinen önlemek için kullanan bu cins belgelerde sıklıkla yer alan, hakların sıralanması esnasında görülmektedir (4). Birşey kesindir: Forez *carta* derlemelerinin hiçbirinde, hiçbir köylü *servus* olarak adlandırılmamıştır ve bu terimin ifade ettiği statü de olmamıştır.

Oysa, eğer Forez'in hemen doğusundaki Charolais ve Mâconnais bölgeleri gözlenecek olursa ve bu amaca yönelik olarak Cluny manastırının bu bölgelere

ilişkin (5) *carta*larında araştırma yapılacak olursa, heryerde *servi ancillae, mancipia* terimlerine raslanacaktır; ve burada söz konusu olan yalnızca anonim gruplar olmayıp, herkesin bildiği ve ayırdığı bireysel köylüler olacaktır (6). Ne zıtlık. Gerçekten de serflik haritası sert zıtlıklar sunmaktadır. Loire ile Saône arasında, bu iki nehre paralel net bir hat bir serflik ülkesiyle, bir özgürlük ülkesini birbirinden ayırmaktadır. Ve bu sınır hiçbir doğal engele, hiçbir yaşayan siyasal sınıra tekâbül etmediğinden, varlığı Marc Bloch'un dediği gibi, yoruma isyan eder bir şekilde belirmektedir.

Ancak Forez ve Mâconnais metinlerini karşılaştırarak, kronolojiye karşı daha saygılı olma yolu tutulursa, belki bir yorum mümkün olabilir. Gerçekten de, Forez *carta* derlemesi 1170 öncesine ait yalnızca dokuz belgeyi içermektedir ve bunların en eskisi 1096 tarihlidir. Bu koşullarda Forez'in *servus* kelimesine ilişkin bir haritada beyaz bir leke meydana getireceğini söylemek kuşkusuz mümkündür, fakat ancak bu haritanın XII. ve XIII. yüzyıllar için geçerli olduğunu belirtmek koşuluyla. Ve eğer soruşturma komşu bölgelere genişletilmek istenirse, bu amaçla yalnızca bu döneme ilişkin belgeleri kullanmak uygun olacaktır. Oysa, XII. yüzyıl öncesine ilişkin Cluny *carta*ları devre dışı bırakılınca, helen adeta tüm *servi* ifadelerinin yok olduğu görülmektedir; gerçekten de *servus* sıfatı Mâconnais bölgesinde, bir köylünün kişisel statüsünü ifade etmek üzere bir sözleşmede son defa 1105'de kullanılmıştır (7). Bu terim bundan sonra uygulamadan hemen tamamiyle çıkmış ve 1188-1192 Forez *carta*'sında zikrettiğimize benzeyen ve gerçek bir toplumsal statü belirlemeyen belirsiz birkaç terimin sıralanması esnasında, basit bir dil pelesengi olarak, arada sırada oraya çıkmıştır (8). Buna bağlı olarak, XII. yüzyıldan itibaren Mâconnais bölgesinin *carta*larını kaleme alanlar *servus, ancilla* ve *mancipia* terimlerini Forez'dekilerden daha fazla kullanmıyor hale gelmişlerdir, ve böylece bir köylü serfliği haritası üzerinde, Loire ve Saône ülkelerini ilk bakışta zıtlaştırıyora benzeyen karşıtlık silinmeye başlamıştır: artık her iki tarafta da *servus* kelimesi 1105'ten sonra hukuki sözleşmelerde kullanılmamaktadır.

Fakat, zıtlık belki de daha önce vardı; belki çok sayıda Mâconnais ve Charolais köylüsünün *servi* olarak adlandırıldıkları sırada, Forez kırları bu toplumsal kategoriyi unutmuşlardı bile. Bunu doğrulamak mümkün müdür? Eğer Forez *carta* derlemesinden yararlanmak mümkün değilse de, en azından Forez köylerine ilişkin bazı notlar Savigny manastırı *cartula*'sında yer almaktadır; bu *cartula* X. ve XI. yüzyıl belgelerinden yana zengindir. Gerçeği söylemek gerekirse, Haut-Lyonnais'deki bu manastır büyük bir *familia servile*'ye sahip olmuşsa da (9), *servus* kelimesi bu derlemede çok az geçmektedir: yalnızca sekiz sözleşme, rahipler tarafından *servi* edinilmesine tanıklık etmektedir. Ancak-dikkat çekici bir olgu- bu kayıtlardan dördünde kişisel bağımlılar Forezli köylülerdir

(10). Artık, Forez'in X. yüzyılda serfliği bilmediği söylenebilir mi? Tıpkı daha sonra da olduğu gibi, 1100'den önce demek ki kırsal toplumun yapısı Mâconnais ve Forez'de çok farklı olmuşa benzemektedir.

Marc Bloch tarafından ortaya konulmuş olan toplumsal coğrafya sorunu, böylece kronolojik bir evrim sorunu haline dönüşmektedir. Zıtlık iki komşu bölge arasında değil de, birbirini izleyen iki dönem arasındadır. Bireysel sıfat olarak kullanılan *servus* hukuki terimi, Cluny manastırının olağandışı belgesel zenginliğinin 1105 civarına yerleştirilmesine izin verdiği bir tarihte, *carta* ve kayıtların kelime haznesinden kaybolmuştur: işte serflik tarihçisinin açıklamak ve yorumlamak zorunda olduğu esas olay budur.

Ben kendi hesabıma, dilin bu evriminde, kişisel bağımlılığın derin değişikliğinin bir işaretini gördüm; ve bu olgunun kamu hukuku kurumlarının tarihiyle ve özellikle de Mâconnais bölgesinde üç kuşak öncesinde meydana gelen, kırsal mahkemelerin yok olmasıyla ilişkilendirilebileceğini düşündüm (11). Fakat bunlar varsayımlardır. Bunları doğrulamak üzere genel bir araştırma yapılarak, eyalet eyalet *servus* kelimesinin kaderinin soruşturulması ve onun yerine geçen terimlerin gerçek anlamlarının araştırılması temenni edilebilir. Ve coğrafya ile kronolojinin yardımını da alan tarihçiler tek bir harita değil de, köylü serfliği ve özgürlüğüne ilişkin birbirlerini izleyen birçok harita yapmalıdırlar. Böylesine bir atlasla donanmış olarak, serflik sorununa, Orta Çağ toplumu tarihinin en çetrefil sorunlarından birine bütünsel bir çözüm getirebilme konusunda daha iyi cihazlanmış olabiliriz.

NOTLAR

(1)Marc Bloch, *La Société Feodale*, s.406-407.

(2)*Chartes de Forez antérieures au XIVe siècle*, yay. Neufbourg kontu, G. Guichard, E. Perroy, J.-F. Dufour, Mâcon, 1939-44, 9 cilt.

(3)*Ibid.*, c. IX, no 919.

(4)*Ibid.*, c. I, no 13.

(5)*Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny*, düzenleyen A. Bernard, yay A. Bruel, Paris, 1876-1903, 6 cilt.

(6)G. Duby, *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*, Paris, 1954, I. bl, ay. IV.

(7)*Recueil* ... , c. IV, no. 3825.

(8)*Ibid* c. v, no. 3773 (1100), 3882 (1107), 3929 (1117) ve 4054 (1136).

(9)*Cartulaire de l'abbaye de Savigny, yay. A. Bernard, cJ, Lyon, 1853, no .766 (1080).*

(10)*Ibid.*, no. 45 (945).

(11)Tezimin VIII. ayrımında.

III

CLUNY SENYÖRLÜĞÜNÜN KAZANÇLARININ SAYGIN PİERRE'İN ÖLÜMÜNDEKİ ENVANTERİ

Saygın Pierre Cluny cemaatini yönetmeye davet edildiğinde, bu cemaat ciddi ekonomik güçlüklerin kucağına düşmüş durumdaydı. Büyük bir bolluk, aşırı harcamalar, *domaine*'in daha gevşek yönetimi döneminde, iç üretim düşerek, manastırın iaşesini zor ve düzensiz hale getirmişti (1). Manastır ailesinin ruhani saflığını korumak için, dünyevi yönetimin acilen ıslah edilmesi, yeni koşullara ve özellikle de para dolaşımının artan yoğunluğuna uyumlu hale getirilmesi gerekmekteydi. Başrahip Pierre ölümüne kadar bu sorunu çözmeye uğraşmıştır (2). ve *Constitutio expense cluniaci* adı verilen soruşturma (3) parçası onun yönetim faaliyetinin sonuncu tanığı olarak kabul edilebilir.

Ancak bizzat soruşturma metni, bu işin saygın Pierre tarafından değil de, Winchester piskoposu Henri de Blois tarafından yürütüldüğünü işaret etmektedir. İngiltere kralı Etienne'in kardeşi olan bu büyük kilise görevlisinin Cluny manastırına bağlılığı bilinmektedir; piskopos burada 1149 ve 1155-1156'da olmak üzere iki kere uzun süre ikâmet etmiştir ve bu eylem adamı buraya gelirken nakit ve değerli maden cinsinden büyük bir hazine ile İngiliz kırlarının büyük bir senyörünün yöneticilik deneyimlerini birlikte getirerek, yaşlanmakta olan başrahibin imdadına yetişmiştir; ona öncelikle, her iki ikâmet sırasında da önemli bir mali yardım getirerek, manastır borçlarının önemlice bir bölümünün ödenmesini sağlamış (4), ayrıca başrahibi *domaine* ekonomisinin yeniden örgütlenmesi çabalarında yönlendirmiştir. Bu amaçla senyörlük kaynaklarının ayrıntılı bir durum raporuna sahip olmayı istemiş ve ilgilendiğimiz soruşturmaya girişmiştir. Tarihi olmayan *Constitutio expense*, demek ki piskoposun iki ikâmetinden birinde düzenlenmiştir. İki olgu bu düzenlemeyi ikinci ikâmet süresine ve 25 Aralık 1156'da aniden meydana gelen başrahip Pierre'in ölümüne yerleştirmeye yöneltmektedir. Gerçekten de, soruşturma buğday ve çavdarın çoktan ekilmiş oldukları ve yalnızca Carême yortusu ekinlerinin öngörüldüğü kışın yapılmıştır (zaten olağan olarak başrahibin bağımlı senyörlüklerde kazançları denetlemek ve artıkların kaderini belirlemek için yaptığı turne, yılın bu mevsiminde olmaktadır) (5); öte yandan bu soruşturmanın kesintiye uğradığı düşünülebilir: *cartula* üzerine yazıldığı biçimiyle ortaya çıkan *domaine* tasviri (6), aslında görünür bir nedeni olmaksızın kısmidir; ve bu kesinti Saygın Pierre'in ölümü ve Henri de Blois'nın yola çıkmasıyla açıklanabilir. Her halü kârda bu belirtiler mutlak bir kesinlikte değillerdir.

Buna karşılık, bu soruşturmanın amacı apaçık ortaya çıkmaktadır. Cemaatin ekmeklik tahıl ihtiyacının belirlenmesinin acil hale gelmesiyle, bu soruşturma *cens* veya adetler gibi çeşitli ödentilerin kaydıyla, bağımlı köylülerin ve kiracı çiftçilerin yükümlülüklerinin belirlenmesiyle veya daha sonraki itirazlar karşısında başvuru aracı olarak kullanılmasıyla sonuçlanmaya yönelik olmayıp, manastırı yiyecek maddeleriyle daha iyi iaşe etmeye yönelikti. Nafakanın büyük bölümünü *domaine*'in en büyük kaygısını oluşturmaktaydı. Bu amaçla, iaşeyi çeşitli özerk senyörlük işletmelerinin, yirmi üç dekanlığın (7) *(decaniae, Constitutio'* da onlara bu ad verilmektedir). arasında paylaştırmayı uygulamaya sokmuştu. Bu dekanlıklar manastırın toprak işletmelerini oluşturmaktaydılar. Doğal özelliklerine bağlı olarak, bunlardan bazılarını belli ürünlerin üretilmesinde uzmanlaştırmak ve onları bazı hizmetlerle yükümlü kılmak (örneğin Mazille dekanlığı, tamamen konuk ahırlarına arpa sağlamakla yükümlü kılınmıştı), herbirinin yemekhaneleri, olanaklarıyla orantılı olarak değişen sürelerde rotasyonla iaşe etmelerini sağlamak; yeni usuller bunlardı. Rotasyon usulü o dönemde manastırların ekonomik düzenlemelerinde oldukça yaygın olan *mesagium, mesaticum* sistemine göre olmaktaydı. Ancak eşit bir dağılımı gerçekleştirebilmek güçtü; birçok yeniden düzenlemeye rağmen (8), Saygın Pierre yönetiminin son yıllarında bu eşitliği sağlamayı başaramamıştır, ve nihai bir düzenlemeyi gerçekleştirmek üzere, 1148 tarihinde her senyörlüğün gelirlerini ayrıntılarıyla belirten bir envanter çalışmasına girişilmiştir.

Niyet, soruşturmacıların izledikleri yöntemi anlamamıza izin vermektedir: bunlar dökümlerini her dekanlık için ayrı ayrı yapmışlardır. Soruşturma bize ulaştığı haliyle eksiktir. Aslında da böyle miydi? Veya *Cartula* üzerine yazılan sonuçları mı kısmiydi? Her ne olursa olsun, yalnızca 12 rapor günümüze ulaşabilmiştir. Belki de yapılış sırası olan bir düzenle sıraya sokulmuşlardır -eğer böyleyse, soruşturmacılar belki de ayrı ekipler oluşturarak dört ayrı gözergâh izlemiş olmalıdırlar-, ama raporlarının nihai yazımı esnasında, yazıcı rahip tarafından tamamen keyfi olarak bu sıraya konulmuş olmaları da mümkündür. Her halü kârda bu raporlar, iki tanesi hariç, tek bir plana göre düzenlenmişlerdir.

1. Doğrudan işletmenin uygulanmadığı ve cemaate esas olarak nakdi gelirler sağlayan bu senyörlük merkezinin, bizatihi özgünlüğüyle ilişkilendirilmesi gereken, Cluny dekanlığına ilişkin rapor. Burası, kasabadan elde edilen *cens* ve senyörlük vegileri ile manastır yakınlarında satılan yaş üzüm ve saman satışından elde edilen nakitler sağlamaktadır.

2. Laizé dekanlığına ilişkin olanı. Bu rapor çok daha kısa ve rezerv tasvirinden tamamen yoksundur. Fakat bu rapor dizinin başına yerleştirilmiştir ve gerçekten de ilk kaleme alınanı olmuştur; onu yetersiz bir deneme, soruşturmacıların henüz araştırma yöntemlerini geliştirmeden yapılan bir hazırlık

olarak kabul etmek mümkündür. Aslında diğer on rapor, bazı ayrıntı sapmaları bir yana, tamamen aynı bir düzenleme ile ele alınmışlardır ve açıkça eş bir anket formundan hareket etmişlerdir.

Bu raporları yazanlar ilk önce dekanlıktan tahsil edilen *cens*, yükümlülük ve hizmetlerin tutarını önce nakdi, sonra da ayni olarak kaydetmişler, daha sonra da kiliselerin, değirmenlerin ve fırınların yıllık ödentilerini yazmışlardır. Bu sabit gelirlerin durumunun arkasından, rezerv alanın olanaklarının ayrıntılı bir tasviri gelmektedir: mümkün ve istenen artış tahminleriyle birlikte hayvan varlığının o andaki durumu; bağ, çayır ve tarlaların (daha özenli envanterlerde sonbaharda ekilen tohumluk miktarı Carême ekimi için ayrılan miktar, nihayet geçen yılın hasat miktarı kaydedilmektedir) oranları; kazançları artırabilme olanağı, düzeltilmesi gereken işleme yöntemleri ve o yıl çok kötü olan hava koşulları. Envanter ayrıca emek-gücü hakkında da bazı işaretlerde bulunmaktadır: bağımlı köylülerin borçlu oldukları hizmetlerin durumu, ücretli işçiler için zorunlu harcamaların tahmini. Bu olumlu unsurların karşısında, raporun nihayetinde dekanlık işletmesinin manastıra karşı mevcut yükümlülükleri, toprağın ürünleri cinsinden sağlanacak miktarlar, *denier* cinsinden borçlar yer almaktadır. Her rapor kazançların toparlanmasıyla sona ermektedir.

Bu cinsten bir rapor *cens* ve adet ödentilerinin tersine olarak, kiracı çiftçilerin sayısı, ne de bunların herbirinin yükümlülükleri hakkında hiçbir bilgi vermemekte ve buna bağlı olarak senyör ile köylüler arasındaki ilişkileri belirlemeye izin vermemektedir. Rapor, rezervin ve köylü işletmelerinin genişliği, ne de işlenen alan üzerindeki konumları hakkında hiçbir şey öğretmemektedir. Buna karşılık, toprak senyörlüğünün çeşitli unsurlarının kazançları ve rezerv alanın işlenmesinde uygulanan bazı yöntemler üzerinde değerli bilgiler içermektedir.

Sabit yükümlülükler-kiliseler, değirmenler ve fırınlar-, rezerv alanın üretimi: soruşturmacılar tarafından kaydedilen çeşitli gelirler böyle sınıflandırılmışlardır. Birinci kesime ilişkin olarak, ödentilerin senyöre hem *denier*, hem de tarımsal ürünler sağladıkları görülecektir, fakat ayni ödentilerin oranı nisbi olarak çok yüksektir. Envanterde tasvir edilen onbir kırsal dekanlık (kentsel tipten farklı bir ekonomiye katılan Cluny dekanlığını ayırıyorum) *denier* cinsinden 174 *livre*'in dışında 293 *setier* buğday, 30 *setier* çavdar, 419 *setier* arpa, 689 *setier* şarap sağlamaktadırlar. Oysa eğer, birkaç yıl önce Montberthoud dekanlığında gerçekleştirilen satışlara bakılacak olursa (9) (bunlar manastır arşivlerinde tesadüfen iz bırakmışlardır), ayni ödentilerin değerini *denier* olarak tahmin etmeye kalkışarak (tabii çok yaklaşık bir tahmin olacaktır, fakat bir büyüklük sıralaması elde etmek önemli olmaktadır), satılan buğday ve çavdar tek başlarına 70 *livre*'lik bir tutarı temsil etmektedirler; şarap ve arpa için tahmin unsurlarından yoksunuz,

ama fiyatları kış buğdayınınkinden çok düşük olmayan bu maddeler çok daha yüksek miktarlardadılar. Böylece herşey, Cluny manastırının XII. yüzyılda kiracılarından talep ettiği ödentiler ile, toprak ürünü cinsinden yükümlülüklerin nakdi ödentilerden çok daha yüksek bir değere sahip olduklarını ifade etmeye yöneltmektedir. Öte yandan, envanterde kaydedilen teslimatın-birkaç kümes ürünü ve çok nadir domuz veya koyun eti cinsinden ödentiyi bir yana bırakarak-her şeyden önce şarap, arpa ve buğdaya (çavdar cinsinden teslimat nadirdir ve bunlar Saône'un alçak ovalarındaki 3 dekanlık olan Arpayé, Chaveyriat ve Montberthoud'dan gelmektedir; bu dekanlıklar soğuk topraklar üzerinde olduklarından, senyör tarlalarında bile buğday üretimi kötüdür) dayanmaktadır. Burada söz konusu olan, senyörün yaşam tarzı gereği, olağan olarak üretici köylüden daha fazla tükettiği ürünlerdir. Sonuncu nokta: ödentilerin önemlice bir bölümü tahsilat masrafına gitmektedir. Gençekten de, efendi yükümlülüklerini ödemeye gelen bağımlılarına çoğu zaman bir yemek ikram etmek zorundadır; bunlar Lourdon'da, getirdikleri 150 buğday ekmeğinden 110'unu yerlerken, Berzé dekanı da örfi yemek için, kendine borçlu olunan 78 *sol*'ün 10'unu harcamaktadır.

Kiliseler, değirmenler ve fırınların envanteri birlikte çıkartılmıştır. Toprak varlığının bu unsurları, aslında ekonomik açıdan ortak nitelikler sunmaktadırlar: gelirleri değişkendir, çünkü ister dinsel bayramlar sırasında köy kilisesi cemaati tarafından getirilen sunaklar- çok özenle tarifelendirilmişlerdir-, ister mezar hakları, ister kilise onda birleri veya isterse değirmencinin öğüttüğünden aldığı tahıl payı söz konusu olsun, yararlananlardan alınan vergilerden oluşmaktadır. Öte yandan, bu kuruluşların yönetimi, kazançların bir kısmını kendine ayıran bir aracı ile sağlanmaktadır. Değirmenler bazen kesime verilmektedir (Montberthoud'dakileri gibi olan bazıları gerçek irsi işletmelerdir), ama gözüken odur ki, değirmene gelenlerden alınan tahılın çoğu zaman yarısı veya üçte ikisi değirmenciye bırakılmaktadır; aynı şekilde kilise mütevellisi de, olağan olarak sunakların ve mezar haklarının yarısını almaka, kilise ona birinin tamamını ise senyör almaktadır. Efendi *domaine*'in bu kısımlarından nisbeten az nakit elde etmektedir (12 dekanlıktan 15 *livre*'den az), elde ettiği şarap ise çok az olup, hiç arpa sağlayamamaktadır. Buna karşılık buraları ona çok büyük miktarda ekmeklik tahıl sağlamaktadır, bu miktar ödentilerden gelenlerden daha çok olmaktadır, çünkü çok yetersiz olan envanter (birçok dekanlıkta yalnızca fırın ve değirmen verilmekte yetinilmiş, bunların kazançları kaydedilmemiştir) 1.100 *setier*'den fazla bir toplam verirlerken, kiracılar ancak 323 *setier* buğday ve çavdar teslim etmektedirler.

Rezerv alan toprak senyörlüğünün, diğerlerine nazaran en verimli kesimidir. Bu konuda kıyaslama ancak doğrudan üretimin kazançlarını kesinlikle hesaplayan

dekanlıklar için mümkün olabilmektedir, yani Malay, Saint-Hippolyte, Chaveyriat, Saint-Martin-des-Vignes, Berzé ve Montberthoud dekanlıklarında. Fakat bu karşılaştırma tamamen ikna edicidir. Bu altı işletme merkezinde, ödentiler senyöre 400 *setier* şarap sağlarlarken, *domaine* bağları yılda 1664 *setier* sağlamaktadırlar ve bağımlıların senyöre 360 *setier* tahıl vermelerine karşılık, o kendi tarlalarından 1.200 *setier* elde etmektedir. yalnızca buğday üretimini ele alarak karşılaştırmayı ayrıntılandıralım: beş dekanlık için (Chaveyriat'da hasat çeşitli tahılların toplamı olarak hesaplanmıştır) efendinin tarlalarından hasat edilen 438 *setier*'ye karşılık, bağımlı köylüler 108 *setier* sağlamışlardır. Genel olarak rezerv, köylülerin sağladıklarından dört kat fazla tarımsal ürün sağlamaktadır.

Demek ki toprak senyörlüğünün çeşitli unsurları arasındaki orana dair, belgenin işaret ettikleri bunlar olmaktadır. Bu rakamlar, Cluny ekonomisinin XII. yüzyılın ortasında doğrudan işletmeye özellikle yönelik olmayıp, tersine, bilinçli bir şekilde senyöriyal yapıda olmakla birlikte, diğer benediktin tarikatlarının, özellikle de Citeauxluların aşırı buldukları bir şekilde rant toplanmasına dayalı olması nedeniyle daha da anlamlı olmaktadırlar. Ben özellikle üç nokta üzerinde duracağım.

1. Nakit hasılatının *domaine* gelirleri içindeki payı bir işletmeden diğerine çok değişkendir; iki senyörlük kiracılardan hemen hemen eşit miktarlarda tahıl talep ederlerken; bunlar Malay'de *denier* cinsinden 7 *livre* öderlerken, Lourdon'da (envanterin belirttiğine göre burada eski ayni veya emek cinsinden hizmetler yakınlarda nakdi ödentiye dönüştürülmüştür). 47 *livre* den fazla ödemektedirler. Fakat bu farklılıklar hesaba katılsa bile, ödentiler içinde nakdin payı nisbeten kısıtlıdır. Bu önemli bir olgudur, çünkü-öyle olduğuna inanmak için tüm nedenlerin olmasına rağmen, Cluny senyörlüğü örnek olayı kendine özgü değildir- daha önce denediğimin tersine, paranın sürekli değer kaybetmesinin toprak senyörlerinin kaynakları üzerindeki yansımasına daha az önem atfetmek gerekmektedir. XII. yüzyıl Fransa'sındaki senyörlüklerin çoğunun muzdarip olmaya başladıkları sıkıntının daha derin nedenlerini araştırmak gerekmektedir.

2. Kiliseler- ve özellikle onda birler (*dime*) -değirmenler ve fırınlar, senyörlük gelirlerinin çok önemli unsurlarını meydana getirmektedirler. Beaumont ve Saint-Hippolyte dekanlıklarında hizmetkârların beslenmesi ve bakımı (Saint-Hippolyte'te 20 kişi kadar) yalnızca değirmenlerin geliriyle tamamen karşılanabilmektedir. Laizé dekanlığına bağlanan Loisy kilisesi -kuşkusuz büyük bir kilise, ama Cluny'nin sahip olduklarının içinde en kazançlısı değil- yılda 50 *setier* tahıl (12 kişiyi doyuracak kadar) ve 50 *sol* getirmektedir; nakdi kazancı, büyük Berzé toprak senyörlüğününkine eşittir; ekmeklik tahılda ise, Chaveyriat'nınki hariç, tüm dekanlıkların ödenti gelirlerinden yukarıdadır. Demek

ki, senyörlük servetleri içinde bu unsurlara çok önem atfetmek gerekmektedir: az miktarda işlenebilir toprağı ve az sayıda kiracı çiiftçisi olan bir senyör, eğer değirmen ve kilise onda birlerine sahipse, iyi bir ekonomik konumda olabilir (10).

3. Doğrudan işletme senyörün ihtiyaçlarını bol bol karşılamakta, hatta onun dışa artık akıtmasına izin vermektedir: soruşturmacılar, Saint-Hippolyte dekanı tarafından 30 *setier* buğday satıldığını kaydetmişlerdir, yani hasadın sekizde birini, ve Cluny'de düzenlenen başka bir yönetsel belgeden, bu uygulamanın sık olduğu bilinmektedir (11). İşaret kesindir; XII. yüzyıl senyörlerinin tümünün, Marc Bloch'un terimini ödünç alırsak "toprak rantiyesi" olmanın uzağında olduğunu ve böyle olmak gibi bir düşüncelerinin hiç de olmadığını kanıtlamaktadır. Başka bir makalemde, Saygın Pierre'in bunun tersine doğrudan işletmenin geliştirilmesinde, Cluny cemaatinin çektiği sıkıntılara deva aradığını göstermiştim ve ilgilendiğimiz soruşturma, mümkün iyileştirmeleri öngörürken, aslında rezerv işletmesinin geliştirilmesine yönelmekteydi.

Bu nedenden ötürü *Constitutio expense*, bazı Cluny dekanlıklarında uygulamaya sokulmuş olan işletme yöntemleri hakkında çok dikkat çekici bilgiler içermektedir. Her senyörlük işletmesinin yararlandığı angaryaların, daha iyi bir yönetimin sağlanabilmesi amacıyla envanteri çıkartılmıştır. Serflerin ve aynı zamanda köy ile kasaba halkının manastırın komuta yetkisine tabi olmalarından ötürü yükümlü oldukları (12) angaryalar, aslında çok hafiftir. Üç dekanlıkta bunlara dair hiçbir atıf yoktur: Laizé'de (buraya ait raporun çok daha yüzeysel niteliği bilinmektedir ve burada bir rezerv tasvir edilmemiş olduğundan, belgenin sessizliğinin angaryanın gerçekten yokluğunu yansıtıp yansıtmadığı kesin değildir), Saint-Hippolyte ve Saint-Martin'de. Diğer yerlerde çalışma cinsinden yükümlülükler çok kısıtlıdır. Bunlara ilişkin olarak ayırım yapmak uygun olacaktır:

1° Orak biçme işi için bireysel olarak gün boyu çalışma yükümlülüğü (*operarii*) Berzé, Montberthoud, Saint-Gengoux ve Lourdon'da görülmüştür. Bu biçimde sağlanan iş bazen senyörün ihtiyaçlarını aşmaktadır; örneğin Lourdon'da dekan 150 orakçının hizmetini kullanmaktadır; ama geriye kalan 100'ünün yükümlülüklerini iki *denier*'lik bir nakdi ödentiye dönüştürmeye hazırlanmaktadır.

2° Birçok köylünün katılmasıyla oluşan çalışma birimleri olan "sabanlar" tarafından sağlanan ortak yükümlülükler. Bu ekipler kısıtlı sayıdadırlar (Malay'de iki, en olanaklı senyörlük olan Lourdon'da kırk tane); soruşturmacılar bu birimlerin eskiden daha çok olduklarını, ama belki de ihmal yüzünden toprakların yöneticilerinin bunların azalmasına göz yumduklarını kaydetmektedirler; bu da onların bu birimlere atfettikleri düşük önemin kanıtıdır. Gerçekten de, bu

hizmetler farklı boyutlarda, ama her zaman çok kısıtlıdırlar. "Sabanlar" bazen taşımacılıkta kullanılmaktadırlar -Montberthoud'de şarap, odun, saman taşıması; Lourdon'da on öküzlük büyük kağnılar oluşturmak için (fakat bu yükümlülülerin hepsi çalıştırılmamaktadır, çünkü senyör isterse bu angaryayı 4 *sol*'lük bir ödenti haline dönüş- türebilmektedir)-. Bağımlıların esas yükümlülükleri tarlada çalışmak olmaktadır; Arpayé'de "sabanlar" kış ekiminde yılda bir gün talep edilmektedir; Chaveyriat, Berzé ve Montberthoud'da aynı mevsimde iki gün; Saint-Gengoux'da ise üç gün istenmektedir; bunun biri sonbaharda, biri Carême'de, biri de nadas sırasındadır; Lourdon'da talep edilen dört gün ise, bir öncekinin aynına bir fazla nadas gününün eklenmesiyle kullanılmaktadır.

Nihayette bu emek-gücü katkısı az birşeyi temsil etmektedir, ve bazı göstergeler dekanların bunu fazlasıyla ikincil gördüklerini düşünmemize yol açmaktadırlar. Envanter özellikle bağ bakımı angaryalarının, Lourdon'da yakınlarda 60 *sol*'lük bir ödenti ile ikâme edildiğini göstermektedir ve bu tüm bağımlılardan talep edilmektedir. Rezervin işletilmesi, aşikâr bir şekilde başka işçiler ile sağlanmaktadır. Soruşturmanın işaretlerine göre, aynı anda üç usul uygulanmaktadır:

1. Öncelikle yarıcılık, ama tamamen istisnai bir şekilde. Saint-Hippolyte dekanlığının tasvirinde bir köylüyle sözleşme yapıldığı işaret edilmiştir; bu köylü emek-gücünü ve iki öküzünü getirmekte, senyörden toprak ve sürüm gücünü tamamlamak üzere iki öküz ile tohumluk almaktadır (o yıl iki *setier* buğday ekilmiştir); bunmların karşılığında hasadının yarısını senyörüne teslim etmektedir.

2. Chaveyriat envanterine göre, biçme işlemi için kullanılan ücretli işçi; bu cins emek-gücü Malay, Saint-Hippolyte, Chaveyriat, Arpayé ve Lourdon'da bağ işleri için daha genel olarak kullanılmaktadır. Saint-Hippolyte'te gündelikçilerin ücretleri nakdi ödentilerin üçte birini yutmaktadır. Daha anlamlı bir olgu: Lourdon dekanı bu iş için, bağımlıların bağ angaryalarını nakdi ödentiye dönüştürme karşılığı elde ettiği paranın yarısını ayırmaktadır ve böylece ücretli işçiliği daha verimli olarak görmektedir.

3. Fakat asıl yük hiç kuşkusuz hizmetkârlara, soruşturmada arızi olarak bahsedilen *familia*'ya düşmektedir. Envanter bu uşak grubunu tasvir etmemektedir (yalnızca, bunların Saint-Hippolyte'te 20 tane kadar oldukları ve fırın ve değirmenlerin gelirlerinin onların iaşesine yettiği bilinmektedir); ama en azından angaryanın azlığına ve ücretli işçiliğin tamamen ikincil rolüne karşılık, büyük bir toprak senyörünün XII. yüzyılın ortasında önemli büyüklükte bir rezervi değerlendirip, buradan büyük kazanç sağlayabileceğinin kanıtını getirmektedir.

Piskopos Henri'nin emriyle girişilen soruşturma, nihayet belki de daha ilginç

işaretler taşımaktadır, çünkü bu işaretler o dönemin Cluny topraklarındaki tarım sistemine dair belgelerinde daha nadiren yer almaktadırlar. Bu sistem tabii ki, iç üretimin karşılamaya yöneldiği ihtiyaçların işlevinde oluşmuştur. Örneğin manastır iç ekonomisinin kendine özgü iki çizgisi, hayvancılığın çok düşük düzeyde olmasını açıklamaktadır-din adamlarının beslenme sistemlerinde etin sahip olduğu çok kısıtlı yer; yeni elbiseler için gereken kumaşların tüccarlardan tamamen hazır olarak satın alınması konusundaki eski alışkanlık-. Cluny'de çok az domuz vardır-hayvan varlığının artırılması tasarılarında bile domuza çok az yer verilmektedir; ve soruşturmacılar koruluklar konusunda kaygı belirttiklerinde, bunu kendi sürülerini düşünerek değil de, civar köylülerden hayvanlarını bu korularda otlatmaları karşılığında alacakları vergileri düşünerek yapmaktadırlar-. Gene Cluny'de çok az koyun vardır- Bresse ve Saône vadisindeki üç dekanlık hariç-. Cluny topraklarının bütününde, demek ki hayvancılık esas olarak rezerv işletmesinin çekici gücünü sağlamaya yöneliktir; at ve eşek nadirse de, soruşturmacılar öküzlere çok özel bir dikkat göstermekte, bu *occiosa animalia*'yı diğerlerinden ayırarak, onlar için saman üretilmesiyle ilgilenmekte ve bu hayvanların sağladığı çekim gücünü geliştirme olanaklarını özenle araştırmaktadırlar.

Dekanlar çobanlık ekonomisiyle pek ilgilenmiyorlarsa da, buna karşılık manastır yemekhanesinde bolca tüketilen yiyecek maddelerini *domaine* toprağından elde etmeye çaba sarfetmektedirler. Öncelikle şarap. Envanterin bazı pasajları, Saygın Pierre tarafından arzulanan (13), bağın yeniden oluşturulması işinin özenle sürdürüldüğünü göstermektedir. Saint-Hippolyte'e yeni bir bağ dikilmiştir ve soruşturmacılar her yıl bağ çalışmalarına giden fonları özenle kaydetmektedirler; hatta bazen Lourdon'da olduğu gibi daha büyük yatırım yapılmasını önerdikleri de olmaktadır. Fakat dekanların asıl meşguliyetleri buğday üretimidir. Bu esas tahıldır çünkü, rahiplere ve önemli konuklara beyaz ekmek; manastır hizmetkârlarıyla, daha alt toplumsal kategoriden hacılara yarı yarıya buğday ile çavdardan yapılmış ekmek vermek adettir. Envanterin düzenlendiği sırada, manastırın ekmeklik tahıl ihtiyacı, 1650 *setier* buğday ve 500 setier çavdar olarak hesaplanmaktaydı (14).

Bu durum soruşturmacıların iç tarıma atfettikleri önemi açıklamaktadır ve tarihçi bundan memnunluk duymaktadır, çünkü bu kayıtlar öncelikle verimlilikler hakkında belli bir fikir edinmemize olanak sağlamaktadırlar. *Domaine* ekonomisinin tasvirinin daha büyük bir özenle yapıldığı altı dekanlıkta, gerçekten de geçen yılın hasadı ile raporun düzenlendiği sırada ekilen tohum veya ekilmesi düşünülen tohumu oranlamak mümkün olmaktadır. Gerçeği söylemek gerekirse, ön bir doğrulama kendini dayatmaktadır; çünkü geçen hasat yılı özellikle şarap için olmak üzere, ama buğday için de, kötü olmuştur

(Montberthoud'da buğday için açık beşte bir olarak hesaplanmıştır). Fakat doğa koşullarının uygun olması durumu hesaba katıldığında bile, tarımsal verimlerin bu düşüklüğü insanı çarpmaktadır. Tahılların toplamı için ve geçen hasadın düşük reel ürününe göre değil de, beklenen hasada göre- bu da bizzat tarımcıların umutlarını bilme fırsatını vermektedir- ölçümün yapılabildiği Chaveyriat'da verim bire altıdır. Montberthoud'da oran biraz daha düşüktür: çavdarda bire beş, buğdayda bire dört, ve bu sonuncu tahıl için çıkan rakamın aynını Sain-Hippolyte'te de buluyoruz. Diğer dekanlıklardaki verim daha da düşüktür. Arpa için Saint-Martin'de 2,5'a bir; buğday için Berzé'de 2,5'a bir, Saint-Martin'de 2,3'e bir ve Malay'da yalnızca ikiye bir.

Nihayet soruşturma ekim rotasyonu sistemi hakkında da bazı bilgiler sağlamaktadır. Bir yandan kış buğdayı ile ilkbahar buğdayı arasında hasat veya tohumluk oranları arasında bir dekanlıktan diğerine çok büyük farklar olduğu ve böylece Cluny *domaine*'ininin tümü için tekdüze bir rotasyon formülü olmadığı farkedilmektedir. Öte yandan da, kış tahıllarının genelde diğerlerinden çok daha fazla olduğu görülmektedir. Gerçeği söylersek, bu sonuncu olguya ilişkin olarak öncelikle ekimin manastırın ihtiyaçları doğrultusunda örgütlendiğini gözönüne almak uygun olacaktır; öte yandan Mazille, Ecusselles, Beaumont, Saint-Victor gibi dekanlıklar da arpa üretiminde uzmanlaşmışlardır (15); bu da buğdayın buralarda daha az yoğun ekildiği anlamına gelmektedir. Bu çekinceyi koyduktan sonra, belgelerimizin işaret ettiklerini verebiliriz. İki *domaine*'de kış ve ilkbahar buğdaylarının eşitliğinin olduğu üçlü rotasyon uygulanıyora benzemektedir. Lourdon'da kış ekimi için 44 *setier buğday* ve 6 *setier* bakla ayrılmıştır, ilkbahar için de 50 *setier* arpa ekilecektir ve Malay'de geçen yıl buğday ve arpa hasadı eşit miktarda olmuştur (ancak soruşturmanın yapıldığı sırada eşitliğin buğday lehine biraz bozulduğunu kaydedelim). Diğer heryerde kış buğdayı öne çıkmaktadır. Chaveyrat'da hafif bir dengesizlik vardır: 30 *setier* çavdar ekilmiştir, Carâme'de ise 20 *setier* arpa ekilecektir. Fark Berzé'de artmaktadır: 20 *setier* buğday ve bakla ekilmesine karşılık, 11 *setier* arpa ekilecektir. Saint-Hippolyte'te 240 *setier* buğday hasadına karşılık 107 *setier* arpa elde edilmiştir-, nihayet 56 *setier* kış buğdayı elde edilen Saint-Martin'de 20 *setier* arpa hasad edilmiştir. En sonra ise, yalnızca kış buğdayının yetiştirildiği Montberthoud'da çavdarın buğdaya oranı bire beştir.

Bu kesin verilen öncelikle Saône vadisindeki üç dekanlığın özgünlüğünü açığa çıkartmaktadırlar; buralardaki tarım teknikleri daha geri olup, soğuk bir toprakta, özellikle çavdar yetiştirilmektedir (senyör serflerinden çavdar kabul etmektedir ve kendi topraklarında da yetiştirmektedir) (16), nihayet buralarda sığır yetiştiriciliği çok gelişmiştir; bunun nedeni herhalde daha geniş uzantıları olan toprakları, henüz seyrek olan nüfusun tarlaları arasında kalan ekilmemiş alanları,

iki yılda bir madasa bırakılan alanları değerlendirmek olmalıdır. Fakat Cluny soruşturması özellikle tahıl rotasyonu usullerindeki çeşitliliği açığa çıkartmaktadır. Üçlü rotasyon sistematik olarak, en donanımlı işletmelerde bile nadiren uygulanmakta ve üretimi artırma yönündeki uzun süreli gayretlere rağmen, yöntemlerin ıslahı konusunda hiçbir gelişme kaydedilmemiştir. Demek ki, bu tarım uygulamalarına yönelik her tür çok katı kavramı devre dışı bırakmak ve çiftçilerin Orta Çağda, tohumlarını topraklarının doğal yeteneklerine ve özellikle de işletmelerinin veya senyörlerinin ihtiyaçlarına uyarlayan çok esnek çözümleri benimsediklerini kabul etmek gerekmektedir.

NOTLAR

(1)Cluny iç ekonomisinin gelişimi hk. bkz. I nolu makalem.

(2)Bkz. Jean Leclercq, *Pierre Le Vénérable*, Saint-Wandrille, 1946, s. 143-148.

(3)Ulusal kütüphane, özgün metin, yay. A.Bernard ve A. Bruel, *Recueil des chartes de Cluny*, c. V. no 4143, s. 490-505.

(4)Bkz. I nolu makalem,

(5)Başrahip Montberthoud dekanlığından Noel arefesinde geçmiştir, Bernard ve Bruel, s. 135.

(6)*Cartula* metni zarara uğramış değildir, elyazmasının 295 nolu varakasında sona ermektedir.

(7)Bu dekanlıkların listesi ve yerleri A. Téléage, *La vie rurale en Bourgogne avant l'an mil*, Mâcon, 1941, s. 428-30'da bulunabilir (Iguerande ve Gevrey-Chamberin senyörlükleri XII. yüzyılda artık manastıra doğrudan bağlı değillerdir, ama Malay ve Berzé'yi ilâve etmek gerekmektedir).

(8)*Dispositio rei familiaris* adını taşıyan 1148 tarihli belgede bundan söz edilmiştir, Bernard ve Bruel, s. 475-82.

(9)Bernard ve Bruel, no. 3789. XII. yüzyılın başına ait olan bu metinde baprahip çavdarın bir eşek yükünü (aşağı yukarı bir Cluny *setier*'sine tekâbül eden bir ağırlık birimi) 3 *sol*'e, aynı miktarda buğdayı da 4 *sol*'e satmaktadır.

(10)Bunu daha önce Ferté-sur-Grosne manastırındaki Citeaux'lu rahipler vesilesiyle belirtmiştim, G. Duby, *Recueil des pancartes de l'abbaye de la Ferté-sur-Grosne, 1113-1178*, Aix-en-Provence, 1953, s. 19.

(11)Yüzyılın başında Montberthoud'da birkaç yıl süreyle başrahip buğday hasadının tümünü ve çavdar üretiminin de üçte birini satmıştır, Bernard ve Bruel, no. 3789.

(12)G. Duby, *La sociétéaux XIIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*, Paris, 1953, s. 316.

(13)Bernard ve Bruel, s. 400.

(14)*Ibid.*, s. 490-91.

(15)*Ibid.*, s. 481.

(16)*Ibid.*, no. 3789.

IV

FEODALİTE
BİR ORTA ÇAĞ ZİHİN HALİ

Feodalite nedir? 1914'te F.-L. Ganshof tarafından yazılan çok dikkat çekici, feodal-vassalik hukuk elkitabı, bu soruya hukuki kurumlar düzleminde net ve hayranlık verici açıklıkta bir cevap vermektedir. Acaba bizatihi bu basitliğinden ötürü eleştirilmeli midir? İnsan ile insan arasındaki ilişkileri belirleyen kurallar, sözel olarak aktarılan ve ayinsel törenlere bağlanan yazılı olmayan örfler; bu törenlerdeki formüller ve kelimelerin anlamları zaman ve mekân içinde değişken olup, bunların *carta*'larda büründükleri Latince ise kuşkusuz Kartezyen bir kesinliğe hiçbir zaman sahip olmadıklarından, bu anlamları keşfetmek çok güçtür. Fakat, mükemmel bir şekilde yorumlanmış metinlerle dolu bu yoğun küçük kitabın likayati, işe yeni başlayanlara rehberlerin en iyisini ve uzmanlara da garantili ve kesinlikle dürüst bir başvuru aracını sunmasındadır. Bu kitabın üçüncü edisyonu yapılmıştır (1). Bu daha da güzeldir: dört tane levha feodalitenin başlıca hukuki eylemleri olan biat, yemin, temlik ve mahkemeyi canlandıran bazı imgeleri vermektedir. Kitap değerli bir teknik terimler endeksi içermektedir. Nihayet, bağlantılar sunulmaktadır. Yazar özellikle kelime haznesine ilişkin gelişmeleri şişirmiştir ve fief, şeref, biat gibi kelimelerin beliriş ve yayılmalarını anlamak için yürüttüğü çalışmalar, onu daha çok güney Fransa'ya ilişkin belgeleri kullanmaya yöneltmiştir. Gerçekten de, dilsel yenileşmeler önce Akitanya'da gözlenmektedir; bu olgunun belirginleştirilmesi gerekmektedir: kuşkusuz, gramer araştırmalarının yeniden canlanışının fazla ileriye gitmediği, halk dili ile yazılı dil arasındaki uçurumun daha az geniş olduğu, yazılı dilin daha az donuk olduğundan yeniliklere yatkın olduğu bir ülkede, kâtiplerin klasik Latince karşısında çok daha serbest davrandıkları bir ülkede, daha erkenden yaygınlaşan yazılı sözleşme usullerine yaslanmaktadır. Ganshof her halü kârda, bu yolla güney Fransa'da (Orta Çağ araştırmalarının uzun zaman ihmal ettikleri bir ülkede) feodal-vassalik kurumların büründükleri özgün biçimlerin tasvirine daha geniş bir yer ayırmaya yönelmiştir. Bu özgün biçimler arasında örneğin hizmet yükümlülüğüne bağlı olmayan ve eskiden Hubert Richardon tarafından incelenen özgür-fief gibi kurumlar yer almaktadır. Bu bölgesel özgünlüklerin incelenmesi, bu elkitabının en zengin yanını meydana getirmektedir.

*

Gerçeği söylemek gerekirse, feodalite tarihinde iki alan henüz araştırmaya, ardına kadar açık kapılar bırakmaktadırlar. Öncelikle feodal bağların gecikmiş

biçimleri yer almaktadır. Bu ilişkilerin kökeni, gelişmesi yakından gözlenmiştir; fakat XIV., XV. yüzyıllarda ve daha sonralarında da bunlardan ayakta neler kalmıştır; insanı insana tabi kılan bağ, senyör ile fief alan arasındaki toprak ilişkileri, feodal yargılama ne olmuşlardır? Kararlılıklardan çok yenilikleri incelemeye düşkün tarihçiler bu sorulara henüz yeterli bir dikkat göstermemişlerdir. Hemen hemen bakir ve verimli olmaya aday ikinci araştırma alanı zihinsel tavırlar olmaktadır. Çünkü "feodalite" herşeyden önce bir zihin hali, yavaş yavaş soylular haline dönüşen savaşçıların küçük dünyasında biçimlenen şu psikolojik karmaşa değil midir? Öncelikle askeri uzmanlaşma ile belirlenen bir duruma ilişkin üstünlük bilinci, bazı ahlàki değerlere, bazı erdemlerin uygulanmasına saygı duyulmasına bağlanmaktadır; toplumsal ilişkilerin savaş arkadaşlığının işlevinde örgütlenmektedirler; biat, kişisel tabiyet artık ön plana çıkan kavramlar olup, daha sonraki tüm siyasal bağlantı biçimlerinde varlıklarını sürdüreceklerdir. Bu ahlâki tavır kendini özellikle bazı işaretler, bazı ayinsel hareketlerle, ama aynı zamanda kelimelerle de ortaya koymaktadır. Toplumsal psikoloji tarihçisinin sahip olduğu en zengin belge hiç kuşkusuz kalime haznesi olmaktadır. Bu en zengin, ama aynı zamanda kullanılması en zor belgedir, çünkü kelimeler içeriklerinin her toplumsal ortamda aynı olmadığı ve üstelik zaman içinde değişen zarflardır. Bu değişme büyük öneme sahiptir, fakat keşfedilmesi güçtür ve bu değişme toplumsal tavır ve ilişkilerin değişmesiyle tam bir eşzamanlılık içinde olmamakta; ölçülmesi ancak büyük güçlüklerle mümkün olabilen, kısa veya uzun gecikmelerle meydana gelmektedir. Çünkü dil, özellikle yazılı dil (tarihçi yalnızca buna ulaşabilmektedir) söz konusu olduğunda, her zaman yapay olan, meslekten hukukçular ve edebiyatçıların kalime hazneleri söz konusu olduğunda hareketsizlik yönündeki ağırlığını daha da fazla hissettiren alışkanlıklar tarafından sabitleştirilmiştir.

Demek ki Orta Çağ tarihçisi bu kaynağı kullanabilmek için semantik teknisyenlerinin yardımından vazgeçemez. Bu semantikçilerden biri olan K.J. Hollyman, Orta Çağ başlarında Fransa'daki kelime haznesinin gelişmesi hakkında çok ilginç bir inceleme yayınlamıştır (2). Marc Bloch tarafından açılan yola giren yazar, "toprak ve mülkiyet"i (aslında sonuncu terim çok uygun değildir) -toprak, şeref, fief, *tenure* (köylü işletmesi), hizmet-; "alt ve üst sınıflar"ı (bunlar da eleştiriye açık ifadelerdir) -serf ve *vilain*, çavuş ve burjuva, senyör, vassal, baron, şövalye-; nihayet "erdemler ve kusurlar"ı belirten bazı ifadeleri seçmiştir. Birçok metin boyunca, bu kelimelerin XII. yüzyılın başına kadar uğradıkları anlam değişmeleri saptanmıştır. Bu araştırmanın sonuçları çok önemlidir. Örneğin *senior* kelimesinin klasik dönemle birlikte artık yalnızca daha yaşlı bir insanı ifade etmekten çıkarak, yöneticiler grubuna uygulanan açıkça siyasal bir anlam aldığını göstermektedir; bu kelime bu anlamını Yukarı Orta

Çağın tümü boyunca korumuştur, böylece vassalik grupların önderlerine özel bir ad verilmek gerektiğinde bu kelime seçilmiştir ve bu himaye kavramı, tahmin edileceği üzere aile çevresinde yaşlıya, evin reisine gösterilen saygıdan ayrıştırılmıştır.

Değer terimlerinin incelenmesi de çok zengindir: savaşçıya, cesarete, yavuzluğa olduğu kadar-bağlantı, altının çizilmesini haketmektedir-, sadakat ve yüksek bir tabakaya mensubiyete özgü erdemleri uygulayan adamı niteleyen baron, vassal terimleri (bu kelimelerin kahramanlık şarkılarında böylesine bir anlamları vardır, ama yalnızca buralarda ve "nihai çözümlemede bu atıfların... saz ozanlarının incelmiş tarzlarına ait" (3) olup olmadıkları sorulabilir). Şerefli köken, gurur, gaddarlık, ölçüsüzlük veya senyöre karşı sadakatsizlik (tıpkı, başka dikkat çekici bir bağlantı olan tanrıya karşı sadakatsizlik gibi) gibi konulardaki hatalara ilişkin olarak nankör kelimesi kullanılırken, daha çarpıcı tavırlar için, iyi bir aileye mensup birinin kendine uygun göremeyeceği tavırlar, konumun aşağı düzeyden olduğunu ifade eden *vilain* veya *culvert* (bu kelimelerin her ikisi de çeşitli köylülük durumlarını ifade etmektedir MAK) sıfatları kullanılmaktadır.

Değer terimleri ile toplumsal nitelemeler arasındaki bağlantı, şövalye çevrelerinde yavaş yavaş güçlenen şu sınıf bilincinin en açık işaretlerinden biridir. Bazı bölgelerde belli bir kırsal bağımlı kategorisine uygulanan *culvert* teknik teriminin semantik tarihi çok büyük bir önem taşımaktadır; bu terim bir benzetme sıfatı olarak büyük bir itibara kavuşmuştur, çünkü hem kaba köylüyü, hem de ses çağrışımları nedeniyle, insan vücudunun ayıp sayılan kısımlarını hatıra getirmektedir. Nihayet, K.J. Hollyman'ın araştırmalarından ortaya çıktığına göre, dilin evriminin eşik anı VIII.-IX. yüzyıllar arasında yer almaktadır. Büyük semantik mütasyonlar bu sıralarda meydana gelmiş, feodal kalime haznesinin anahtar kalime takımları bu sıralar biraraya gelmişlerdir. Yazar bu olguyu daha fazla değerlendirmeliyli, çünkü bu olgu feodal uygarlığın oluşmasında Karolenj dönemi potasının en büyük öneme sahip olduğunun ek bir kanıtını sağlamaktadır. Ondan açıklamaya yönelik bazı dilsel varsayımları ileri sürmesi beklenmekteydi. Gerçekten de, bu değişmeler yalnızca toplumsal ve siyasal yapıdaki değişmelere değil, aynı zamanda, kuşkusuz dil alışkanlıklarını yumuşatmaya ve yenileşmeleri kolaylaştırmaya da katkıda bulunmuş olan, ifade araçlarındaki büyük alt-üst oluşlarla da çakışmaktadır. Bu dönemde Latince ile halk dili birbirlerinden boşanmışlar, aristokratik çevrelerde romancanın lehçeleri germanik ağızlara karşı zafer kazanmıştır.

Bu kitaba başka eliştiriler de yapmak mümkündür. Önce yayınlanmasının gecikmiş olduğunu kaydedelim: okuyucuya 1957'de sunulanlar 1950'de yazılmışlardır. Acaba metni güncelleştirmek, bu zaman aralığında feodal toplumun ve özellikle de toplumsal ilişkilere ilişkin kelime haznesinin üzerine

yeni ışıklar saçmış olan çalışmaları kaale almak olanaksız mıydı? Öte yandan, araştırma çok geniştir. Yazar Fransa'nın tümüne yayılmış olan, sayılamayacak kadar çok *cartula* ayıklamıştır; çok sayıdaki belgeyi çok hızlı okumuştur. Böylesine bir kuş uçuşu halindeki araştırmaya nazaran, ben kendi hesabıma daha kısıtlı, ama daha derinlemesine bir alan çalışmasını daha yararlı görmekteyim; böylesine bir çalışma toplumsal koşullara dair daha az yüzeysel bir bilgi ile özellikle kelimeleri incelemeye yönelmiş olmalıdır. Eğer K.J. Hollyman metinleri daha yakından inceleseydi, *dominus* kelimesinin XI. yüzyıl *carta*larında herhangi bir soyluyu değil de, yalnızca komuta ve cezalandırma yetkisini elinde bulunduranları ifade ettiğini görürdü ki, bu bilgi hiç de yararsız değildir; eğer gene metinlere daha yakından baksaydı, *bom de poeste*''nin XII. yüzyılda bütün köylüleri belirttiğini kabul etmezdi, çünkü ifade özel olarak, *potestas* hakkını elinde bulundurana, yani köyde barış ve adaleti sürdürmekle yükümlü şefe karşı özel bir tabiyet halinde bulunanları belirtmektedir. Daha sıkı bir çözümleme gene yazara, evrim hakkında daha kesin bir kronoloji elde etme olanağı sağlayabilirdi. Gerçekten de, *miles* kelimesi belge yazarları tarafından, acaba ne zamandan itibaren seçkinler grubunun üyelerini belirtmek üzere benimsenmişlerdir? Ben Mâconnais'de bu terimin 970 ilâ 1030 arasında yayıldığını farketmiştim.

Nihayet, K.J. Hollyman incelemesini, seçtiği düşük sayıda kelime ile sınırlandırmıştır. Bunlar aslında öncü terimlerdir. Fakat seçim gene de keyfidir: neden *villanus* incelenmiştir de, onun hemen hemen eşdeğerlisi olan *rusticus* incelenmemiştir? *Miles* ile *nobilis* terimlerinin incelenmesinin birbirlerinden soyutlanması bana güç olarak gözükmektedir. Bu durum, soyutlanmış kelimelerin incelenmesinin gerçekten verimli olup olmadığını sormaya yöneltmektedir. Bunun dışında, bir kelimenin tarihinin yararlı olarak ancak türdeş bir dilsel ortamın içinde izlenebileceği görülmektedir. Oysa, K.J. Hollyman herşeyden önce iki ayrı dili incelemiştir: *carta*ların dili ile, halk dilinden yazılmış ilk metinlerinkini; ve bu iki dilin arasında çok düşük bir bağlantı vardır. Örneğin *vassal* veya *culvert* kelimelerinin tam da bunların noterler tarafından terkedildiği bir sırada, edebiyatçılar tarafından semantik içeriklerinin tamamen değiştirilerek kullanılmaya başladığını görmek çarpıcı olmaktadır. Bu duruma bağlı olarak, belli bir kelime haznesinin toptan incelenmesi daha verimli olarak gözükmektedir ki, bu durum ortaklıkları gözleme ve sıklık sorununu ortaya koyma olanağını sağlamaktadır. Örneğin, merkezi Besançon olan bir alanda, örgütlenebilecek ortaklaşa inceleme çok zor olacaktır. Daha önce de söylediğim gibi, dikkat çekici olan K.J. Hollyman'ın kitabı, çok çok daha geniş bir yapının yerini bekleyen bir taşı olarak kabul edilmelidir.

*

Bryce D. Lyon tarafından fief-rantlara ayrılmış olan (4) ve hem feodal zihniyetin, hem de feodal vassalik ilişkilerin gecikmiş biçimlerini aydınlatan

kitabı, çok daha başka bir içeriğe sahiptir. Söz konusu olan, bir toprak parçasından değil de, nakdi veya ayni cinsten sabit bir yıllık gelirden oluşan şu feodal temliklerdir. Bu rantlar, bu tahsisler diğerlerinden, hak sahibinin biat etmesine, vassal konumunda olmasına bağlı olmasıyla ayrılmaktadırlar. M. Sczaniecki bu kurumun incelenmesini, yalnızca Fransız bölgeleriyle ilgilenerek başlatmıştır (5). B.D. Lyon araştırmayı Batı aleminin tümüne yaygınlaştırmıştır. Bu da ona fief-rant uygulamasının yayıldığı alanın sınırlarını çizme olanağını vermiştir. İngiltere ve Loire ile Ren arasındaki ülkeler feodal adetlerin en fazla nüfuz ettikleri bölgelerdir ve buraları aynı zamanda, nakdi ekonominin gelişmelerine erkenden tanık olan alanlardır. Fief-rant uygulaması bu bölgenin tümünde, aynı ritme uyarak gelişmiştir: bu kurumun ilk tezahürleri XI. yüzyılın ikinci yarısındadır (1048'de Fulda, 1066'da İngiltere, 1079'da Normandiya, 1089'da Alçak Ülkeler'de); fakat kurum ancak XII. yüzyılın son yıllarında ve aniden genelleşmiştir. Bu yöntemi özellikle büyük hükümdarlar kullanmışlardır: İngiltere'deki bu tür temliklerin tamamı, Fransa'da ise dörtte üçü kraldan kaynaklanmıştır; Almanya'da ise bunun tersine, fief-rantların senyörleri çoğu zaman alt mertebelerden kimseler olmuşlardır. Kolonya kenti bu usulle kendine vassal edinmekte ve onların askeri yardımlarından yararlanmaktaydı. XIII. yüzyılda ve XIV. yüzyılın ilk yarısında canlılığını sürdüren kurum, daha sonra gerilemeye başlamış ve 1450'den sonra izine rastlamak olanaksız hale gelmiştir.

Tıpkı toprak fiefi gibi, ilke olarak onunla aynı örfi kurallara tabi olan, toprak fiefi gibi ırsi ve devredilebilir nitelikte olan (bu devredebilme ve ırsilik hemen biatlerin çoklaşmasına ve ünlü, senyörlerden hangisine hizmet edilecektir tartışmasına yol açmıştır) fief-rant, aslında çok daha esnek bir uygulamaya konu olmaktaydı. Senyör bu uygulama sayesinde, topraklarının çok uzağında bağımlılara sahip olabilir, fief alanın hatalarını çok daha kolaylıkla cezalandırabilirdi, çünkü yıllık ödemeleri durdurması yeterliydi. Bunun karşısında, bu uygulama vassal açısından da avantajlarla yüklüydü, çünkü o da yönetim kaygılarına düşmeden parasını doğrudan almayı tercih etmekteydi (Alçak Ülkeler hariç, ayni rantlar XII. yüzyıldan itibaren hızla ortadan kaybolmuşlardır). Ayrıca, sözleşmede ranta başvurmanın geçici olduğunu ve koşullar elverişli hale gelir gelmez bunun bir toprak temlikine dönüştürülebileceğini hükme bağlayan çekinceler de, çoğu zaman formaliteden ibarettirler. Fiili durumda bu fiefler belli gelirlere-geçiş veya pazar resimleri gibi-bağlanmaya, hükümdarların haznedarlarının ve onların hizmetinde, fonları kullananların sorumluluğunda kalmaya devam etmişlerdir (İngiltere kralları XIII. yüzyılda La Rochelle Templierlerini (bir şövalya tarikatı), kendilerinden kıtada fief alanlara, kendi adlarına ödeme yapmak üzere görevlendirdikten sonra, ileriki tarihlerde bu iş için İtalya ticaret kumpanyalarını kullanmışlardır).

Michel Sczaniecki ve Walter Kienast, fief-rantların özellikle siyasal ve diplomatik bir rol oynadıklarını, ama hiçbir askeri rollerinin olmadığını ileri sürmüşlerdir. B.D. Lyon tersini kanıtlamaktadır ve bu onun araştırmalarının ulaştığı başlıca sonuçlardandır. Kuşkusuz, biat karşılığında rant temliki birçok amaçlar için kullanılmıştır-feodal olmayan rantlar, ödentiler alan memurlara ücret olarak nadiren, fakat en azından arpalık, hatta drahoma tesisi için ve yabancı saraylardaki etkili kişileri kendine bağlamak için (bu öylesine yaygın bir uygulama olmuştur ki, hiçkimse kralların veya papaların en yakın danışmanlarının, efendilerine rakip bir kralın vassali olarak, ondan yıllık bir tahsisat almalarını görmekten şaşırmamışlardır)-. Ancak senyör fief-rant hakkını alanlardan, herşeyden önce silahlı hizmet beklemekteydi; Almanya ve Doğu Fransa'da kale muhafızlığı, genel olarak da belli bir süre senyörün ordusuna katılma. Böylece Fransa ve İngiltere krallarının verdikleri fief-rantlar, bu iki kralı karşı karşıya getiren çatışma dönemlerinde çoğalmıştır. Fakat yazar, fief-rantın askeri hizmetin ücreti olmadığını, bu hizmetlerin feodal rant eklenen başka tazminatlarla ödendiğini göstermektedir. Bu da hükümdarların hiç de küçümsenemeyecek ek bir masrafı göze alarak, kendilerine tabiyet bağıyla bağlı askerleri kullanmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Demek ki vassalite alışkanlıkları XIV. yüzyılın ilk yarısında halâ iyice canlıdırlar. Fief-rantın anlamı şöyledir: "feudal custom could not be abruptly pushed aside merely because there was more money" (6).

XII. yüzyılın sonunda, tam da yeni ekonomik koşulların, nakdi dolaşımın hızlanmasının, tamamen toprağa bağlı ilişkilere sıkı sıkıya tabi olan sadakat ilişkilerini tartışmalı hale getirdiği bir sırada, en gelişmiş hükümdarlıkların efendileri ve öncelikle de İngiltere kralları, kişisel sadakatleri ödüllendirmek üzere, parayı kullanmaya başlamışlardır, ama feodal biçimleri de terketmeksizin: biat karşılığında rant vermişlerdir. Böylece vassalite uygulamaları yeniden canlandırılmıştır. Aynı anda hem çok acil askeri ihtiyaçlara, hem daha geniş nakdi olanaklara, hem de insanın insana kişisel olarak tabi olması konusundaki evrensel uygulamaya bağlı olan fief-rant usulü, böylece feodalite denilen adetler ve zihni alışkanlıklar bütününden, siyasal ilişkilerin paranın üzerinde temellendiği yeni bir dünyaya geçişe katkıda bulunmuştur. Daha sonra, askeri kurumlardaki gelişme fief-rantın gerilemesine yol açmıştır: askeri hizmeti vassalik ödevden kopartan geri-hizmet birliklerine başvurulması, özellikle de İngiltere'de *indentures* denilen sözleşmelere başvurulması; bu sözleşmeler ile bir ödenti karşılığında bir komutanın hizmeti sağlanmakta, ama biat ise karışmamaktaydı-bu sözleşmeler III. Edward döneminden itibaren silah altına almanın belkemiğini oluşturmuşlardır-. Ancak, fief-rantın terkedilmesinin nedeni, ekonomik veya siyasal gelişmeden çok, zihniyet değişmesidir. XIV. yüzyılın ortasından XV. yüzyılın ortasına kadar *indenture* sözleşmesi ve fief-rant birarada

kullanılmışlardır. Eğer fief-rant daha sonra uygulamadan düştüyse, biatin (yani vassalik bağın) artık işe yaramaz hale gelmesinden, o zamana kadar güçlü olan feodal hizmet kavramının kaybolmuş olmasındandır. XI. yüzyılın sonundan itibaren ekonominin tedrici bir şekilde açılmasıyla mümkün hale gelen, daha sonra da insanı insana bağlayan ilişkilere getirdiği esneklik nedeniyle hızla yayılan (bu temlik sahiplerinin çoğunun, biatlerini temsilen sundukları senyörlerini hiç görmediklerini düşünülebilir) fief-rant uygulaması aslında belli bir zihinsel tavra bağımlıydı. B.D. Lyon'un güzel kitabı hem maddi koşulların evrimiyle, ortaklaşa psikolojinin evrimi arasındaki bağlantıları, hem de uyuşmazlıkları gösterirken, iktisadi tarihi zihniyetler tarihiyle uzatmaya girişmektedir. Feodalite nedir sorusuna verilen, herşeyden önce bir zihin halidir cevabını çok güzel resmetmektedir.

NOTLAR

(1) F.-L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité*, 3. ed., Brüksel, 1957.
(2) K.J. Hollyman, *Le développement du vocabulaire féodal en France pendant le haut moyen âge*, Cenevre/Paris, 1957.
(3) Bkz. V makalemiz.
(4) B.D. Lyon, *From fief to indenture: the transition from feudal to nonfeudal contract in Western Europe*, Cambridge, Mass., 1957.
(5) M. Sczaniecki, *Essai sur les fief-rentes*, Paris, 1964.
(6) Bkz. VIII. makalemiz.

V

ORTA ÇAĞIN SONUNDA FRANSA'DA BÜYÜK DOMAİNE

Büyük *domaine*'in- bu kelimeyi eski ve dar anlamında alalım ve Fransız Orta Çağ tarihçilerinin bu kelimeden anladıkları senyörlük rezervi anlamını kabul edelim- Fransa'daki ve Orta Çağın son yüzyıllarındaki evrimini sunmak kolay bir iş değildir. Bunun nedeni kaynakların olmaması değildir, kuşkusuz bu çağın başlıca sönyörlük yönetim belgesi olan *terrier*, yalnızca köylülere verilen toprakları *(tenure)* tasvir etmektedir; ama büyük kilise, hatta laik senyörlüklerin arşivleri çok sayıda envanter, hesap ve noter fonlarını kapsamaktadır ki, bunlar tükenmez bir zenginliktedirler. Ancak, bu çok bol malzeme şimdiye kadar, bu araştırmanın konusuna ilişkin olarak oldukça yetersiz bir şekilde işlenmiştir. Gerçekten de, Fransız Orta Çağının sonlarıyla uğraşan iktisat tarihçileri özellikle ticaret ve kentlerle ilgilenmişlerdir; bu nedenden ötürü kırsal ekonominin en az karanlık veçheleri Toulouse, Metz veya Rouenlı tüccarların faaliyetlerinin ve kaygılarının işlevinde, kapı aralığından görülebilmişlerdir ve bu tüccar bakış açısı fazlasıyla kendine özgüdür. Bu arada, tasrihen kırsal alana ilişkin incelemeler de çok dağınık durumdadırlar; bunların en kalabalık olanları hukuk tarihçilerinin eserleri olup, bunlar öncelikle adli mekanizmalar karşısında dikkatlidirler. Bu eserlerin en iyisi olan, Robert Boutrouche'un Bordelais bölgesi kırlarına ayırdığı çalışma, bir ekonomi tarihi olmaktan çok bir toplumsal tarih eseridir.

Demek ki çalışmalar yetersizdir. Buna bir de, o dönem Fransa'sının çok büyük ve çok çeşitli olduğunu ekleyelim. Ne nüfus yoğunluğu, ne de üretim tekniklerinin durumu bir eyaletten diğerine, bazen de bir bucaktan ötekine - Guy Fourquin bu durumu yalnızca Ile-de-France bölgesindeki zıtlıklar açısından aşikâr hale getirmiştir-birbirinin aynı olmaktadır. Tarımsal verimlilikler örneğini ele alalım. Bazı Artois *domaine*'lerinde, XIV. yüzyılın ikinci yarısında, kötü ve iyi yılların ortalaması olarak, tek bir ekim karşılığında bire sekiz veya on buğday alınırken, Güney Alplerdeki senyörlük tarlalarının ortalama verimi çoğu zaman bire ikinin üzerine çıkamamaktaydı (1). Öte yandan, ekilen toprağın iyi veya kötü olmasına göre, büyük işletmenin koşulları tabii ki kökten farklı olmaktaydılar. Bağ ülkesi ile tahıl ekilen topraklar veya hayvancılığa yatkın bölgelerde-uzakta kalmış kesimler veya faal tüketim merkezine yakın olmasından ötürü teşvik gören alanlar-, çeşitli afet ve felâketlerden çok etkilenenlerle az etkilenen bölgeler arasında da böylesine farklar bulunmaktadır (2). Bunun dışında, bu dönemde tarımsal maddeler, özellikle de tahıl piyasası, aşırı parçalanmıştır:

1338 yılında Hospitalier tarikatına ait *domaine*lerin tasvirine yönelik bir belge, Güney Alpler bölgesine dağılmış, birbirlerine komşu senyörlüklerde, tahıl fiyatlarıyla kırsal ücretler arasındaki ilişkilerin bir vadiden diğerine, bazen de bir köyden ötekine önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir; aynı ölçüde buğdayın değerini kazanabilmek için, bir işçi la Faye'de beş gün çalışırken, aynı süre Draguignan'da dört gün ve Bras'da yalnızca üç güne düşmekteydi (3). Demek ki pazara ulaştırma olanakları, mahreç koşulları, kârlar ile yönetim maliyetleri arasındaki oranlarda aşırı farklılaşmalar söz konusudur. Buna bağlı olarak, *domaine* ekonomisinin belirleyici unsurlarının da aşırı çeşitliliği ortaya çıkmaktadır. Arşiv kaynaklarını sonuna kadar tütekmeye kararlı yerel monografilerin çoğalmasından önce, araştırmaların bugünkü haliyle bizatihi bu çeşitlilik, bütünsel türden bir değerlendirmeyi fazlasıyla keyfi kılmaktadır. Ama işte gene de ortaya çıkıyora benzeyen birkaç genel çizgi.

*

XIV. yüzyılın ilk üçte birlik döneminde, yakından incelenmiş tüm Fransız bölgelerinde büyük *domaine*'in evrensel olarak varolması öncelikle çarpıcı olmaktadır. Heryerde "ambarlar", "avlular", yani byük tahıl depoları; ahırları, bağımlıları olan, çitlerle çevrelenmiş büyük evler bulunmaktadır. Bunlar ekilen alanda geniş parçalara sahiptirler ve "*couture*", "*condemine*" (dış tarlalar) veya "*corvée*" (angarya) adını taşıyan parçaları, geniş tarım alanları olmaktadır. Ile-de France'taki Tremblay'de, Saint-Denis manastırı 1400 hektara yayılan toprakların 200 hektarı tarla, 375 hektarı da çayır olan bölümüne "*domaine*" olarak sahipti (4). Demek ki büyük işletme güçlüdür. Marc Bloch'un eskiden düşündüğünün tersine, bu rezerv alanı küçültecek bir uygulama olan "parsellere ayırarak kiralama" izleri görülebilir nitelikte değildir. Bunun tamamen tersine, bu *domaine*lerin çoğu, yakınlarda edinimler ve eklemeler ile genişlemişe benzemektedirler; Auvergne'deki Gergovie'de bulunan Prémontrés ambarı, Citeaux tarikatının Burgonya'daki Ouges'da sahip olduğu, işte bu usulle, XIII. yüzyıl boyunca sürdürülen sistematik toprak birleştirmeleriyle oluşturulmuşlardır (5). İlâve edelim ki, bu *domaine*ler senyörlüğün, diğerleriyle kıyaslanamaz şekilde en verimli kesimini meydana getirmektedirler. 1300'de Saint-Denis manastırının kazançlarının yalnızca % 2'si köylü tarlalarından gelmekteydi; Haute-Provence'taki Pugnafort'da bulunan Hospitalierlere ait *domaine* ise, 1338'de 144 *livre* sağlarken, senyörlüğün geri kalanı 3 *livre* sağlamaktaydı (6).

Gerçeği söylemek gerekirse, bu rezerv alanların çoğu artık efendileri tarafından doğrudan işletilmemekte, kâhyalara kesime verilmekteydi. Paris bölgesi ruhbanları, 1300'lere doğru rezervlerini kesime vermeye başlamışlardır; 1350'de Saint-Martin de Tournai manastırının "avluları"nın tümü, uygulamada kiraya

verilmişti (7). Ancak, kesime vermenin kısmi kaldığını işaret etmek uygun olacaktır, çünkü efendi genelde evini ve çoğunlukla da bağları ve çayırları kendi elinde tutmaya devam etmektedir, öte yandan dokuz, oniki, onbeş yıllık süreler gibi, belli zaman dilimleri için geçerli olmak üzere, bir işletme şefine işlenebilir alanların devri işlemi, hiç de efendinin topraklarının parçalanması anlamına gelmemektedir ve bu kiralanan topraklar efendiden sürekli olarak kopmamaktadırlar; nihayet, bu toprak yönetimi biçimi, tüm belirtilerin gösterdiği üzere ancak gezginci çok büyük senyörler ile büyük dinsel cemaatler tarafından benisenmiştir, çünkü bunlar rezervlerinden uzakta yaşamaktadırlar ve buraları yakın gözetim altında tutmaları olanaksızdır.

Fiili durumda, doğrudan işletme, topraklarında veya hem buraları hem de serfleri sürekli gözetim altında tutabilecek kadar yakında oturan tüm senyörler tarafından uygulanmışa benzemektedir. Artois kontesinin mutemet adamı olan Thierry d'Hireçon'un örneği çok karakteristiktir: uyanık bir yönetici olan bu adam, 450 işgününe sahip büyük bir işletme olan Bonnières adlı toprağını 1320'de "kendi eline" almıştır; 1325'te Sailly'deki toprağının üzerindeki kesim anlaşmasının bitmesiyle, bu uygulamaya son vererek, bu toprağa elinden geldiğince müdahale ederek, oniki çiftlik uşağı ve iki hizmetkârdan meydana gelen bir "*maisnie*" yerleştirmiş ve üretimle bizzat ilgilenmiştir; artık Paris'teki konağında giderek daha az ikâmet etmekte ve zamanının daha çoğunu Artois'daki kır evlerinde geçirmektedir (8). Bu tavrın eski ve yeni kırsal soyluluğun ortak tavrı olduğunu düşünmek mümkündür. Parisli burjuvaların 1358'de yağmaladıkları, Pierre d'Orgemont'un Gonesse'deki evinde iki saban, birçok çekim atı ve altı yüz koyun bulunmaktaydı (9). Her halü kârda, kırda küçük dinsel cemaatler yaşamaktaydılar. Citeauxlular Ouges'da 350 işgünü büyüklüğündeki toprağı kendileri işlemektiydiler ve bunun hemen hemen yarısı da birkaç büyük "angarya"halinde toplulaştırılmıştı; Hospitalier tarikatının Provence'ta sahip olduğu yüz kadar "komutanlık"ın doğrudan işletilen kısımları 1338'de 7.000 hektardan daha büyük bir alanı meydana getirmekteydiler. Bazı kilise rezervlerinde, gereken emek-gücü cemaat üyeleri tarafından sağlanmaktadır: örneğin Gergovie bağları Prémontré'deki kilise cemaati (bağışçılar) tarafından çapalanmaktadır (10). Fakat "ambarlar"ın çoğunda, yıl için tutulmuş bir hizmetkâr takımı yaşamaktadır-konut dışında, gıda ve elbisenin dışında, işin cinsine göre sıkı sıkıya basamaklandırılmış nakdi bir ücret alan 10 veya 20 tane kadar işçi-. Bu çok sabit olmayan emek-gücü-Thierry d'Hireçon'un *domaine*lerinden birindeki 15 saban uşağından dokuzu, 1325-1328 arasında işlerinden ayrılmışlardır-(11). toprak işleri ve hayvan bakımıyla ilgilenmekteydiler; bunlar angaryaya tabi olan serflerin (12) ve saman toplanması, hasat, bağ işleri için istihdam edilen kalabalık gündelikçi gruplarının yardımlarından yararlanmaktaydılar. Hospitalierlerin Provence'taki Camp

komutanlığında, bu gündelikçilere her yıl *denier* cinsinden 100 *livre*'den fazla nakit ödenmekteydi. Hasadın büyücek bir bölümü satılmaktaydı: 1338'de Bras *domaine*'inde hasadın % 65'i-ve Thierry d'Hireçon tahıllarını düzenli olarak Bruges veya Gand tüccarlarına satmakta veyahut da bizzat tekne konvoylarıyla Flandre'a sevketmekteydi: bu onun başlıca gelir kaynağıydı-. Ancak, tahıl üretiminden elde edilen kazançlar çoğu zaman, özellikle de düşük verimli topraklarda çok aza benzemektedir, çünkü yönetim masrafları, ve bilhassa emek-gücü için ödenenler çok ağır olmaktadır: bu sonuncu cinsten harcamalar Bras'da hasadın % 85'ini temsil etmekteydiler. Buna karşılık hayvancılık ve bağcılık çok daha kârlıydı. Thierry d'Hireçon 1321'de, bi yıl önce 68 *livre*'e aldığı 160 koyundan 135 *livre* kazanmıştır; Bras bağlarındaki işçilerin ücretleri ise, bağ bozumunda elde edilenin değerinin yalnızca yarısının yutmaktaydı (13).

*

Büyük Fransız domaine'inin tarihi 1340'tan sonra çok daha karanlık hale gelmektedir. Şurada veya burada, *domaine*'in bazen parçalara bölündüğüne ve böylece senyörlük toprağının köylülere kiralandığına dair göstergeler bulunmaktadır. Örneğin Notre-Dame de Paris kilise mensupları, Mitty-Miry'deki rezervlerinin 51 *arpent*'lık bölümünü 1346-48 arasında küçük işletmeler halinde bölerek kiralamışlardır; 1352-56 arasında ise, ayni işi 157 *arpent*'lık bölümde yapmışlardır. Citeaux tarikatına ait Ouges'daki "ambar"da, bütün soyutlanmış küçük parseller ile büyük angarya alanlarının kıyısındaki bazı tarlalar 1380-1455 arasında kiralanmıştır; böylece rezerv en iyi topraklarda yoğunlaşmış, ama üçte bir kadar azalmıştır. Hospitalierlerin Provence'daki Rue rezervleri 1411'de, 1338'dekinden yarı yarıya daha dar hale gelmişti. Fakat başka tanıklıklar, rezervlerin genel olarak aynı kaldıklarını, hatta bazılarının özellikle XV. yüzyılda olmak üzere, genişlediklerini göstermektedirler. İşte Saint-Germain-des-Prés'deki rezervlerden Thiais ve Villeneuve-Saint-Georges adını taşıyan iki tanesi; bunlardan birincisinde 1348'de 180 *arpent* ekim alanı, 44 *arpent* çayır ve 15 *arpent* da bağ bulunmaktaydı; 1510'da ise 250 *arpent* ekim alanı, 31 *arpent* çayır ve 30 *arpent* bağ vardır; Villeneuve'de ise bu iki tarih arasında tarlalar 40, çayırlar 16 ve bağlar 3 *arpent* daha genişlemişlerdir (14). Gene XV. yüzyılın sonunda Poitou'daki Gâtine senyörlerinin eskiden rahatsız ettikleri kiracılarına borç para verdikleri, onları böylece kredi sayesinde ellerinde tuttukları ve nihayet köylülerin haklarını geri satın alarak, eski kiralık tarlaları rezervlerine ekledikleri görülmektedir (15). Demek ki, XIV. yüzyılın başından XV. yüzyılın sonuna kadar, rezerv alanın genişliğiyle köylü işletmelerinin genişliği arasındaki oranın, toprakların çoğunluğu itibariyle, önemli ölçüde değişip değişmediği sorulabilir.

Fakat büyük *domaine*, boyutları büyük bir değişime uğramışa benzemiyorsa

da, idare yöntemleri derinlemesine değişmişlerdir. XIV. yüzyılın eşiğinde en büyük senyörlüklerde görülen, doğrudan işletmenin yerine kesime verme usulünün geçmesi, daha sonra geniş ölçekte yaygınlaşmıştır. Fransa düzlüklerinde düzenli artışlar meydana gelmiştir; hareket 1348 veba salgınından sonra da, öncesindekiyle aynı ritmde devam etmiştir (16). Ancak, bölgelerin çoğunda bu hareket 1400'lerine ilk onyılları esnasında hızlanmışa benzemektedir. Gergovie'deki Prémontrés rezervinin kesime ilk kez verilmesi 1381'de meydana gelmiştir; bunu 1409 tarihli bir ikincisi izlemiştir. Ouges'da rezerv ilk kez 1382'de dokuz yıl süreyle devredilmiştir; 1399'da ise yeni bir sözleşme yapılmıştır. 1411'de Rue *domaine*inin tümü kesimciler tarafından işletilmektedir ve 1405 tarihli bir devir sözleşmesi günümüze kadar gelmiştir (17). Ancak bu arada farketmemiz gereken bir nokta da, tıpkı XIV. yüzyılın başında olduğu gibi, bağların ve çayırların bu uygulamanın dışında tutulduğudur: 1348'de Thiais'de tarlalar ve çayırlar kesime verilmiş, ama bağlar verilmemiştir;1458'de çayırları ve bağları, Toulouselu senyör Jacques Ysalguier tarafından işletilen "öz topraklar"ın esas bölümünü meydana getirmekteydiler (18). Giderek daha ayrıntılı hale gelen sözleşme hükümleri çok değişkendir (Ile-de-France'da kesim olarak kiralama denilen şey, tahıl ve nakit cinsinden peşin bir ödeme ile canlı hayvan varlığı üzerindeki yarıcılığın bir karışımıdır (19); Provence'ta ise bir tahıl yarıcılığı olan "*facherie*" ile köylü ve efendinin kendi hayvan paylarını katarak oluşturdukları sürü üzerinde oluşan bir yarıcılık olan "*mégerie*" bazen birbirlerinden farklılaşmaktadırlar), fakat kiraya veren genel olarak yalnızca toprak sağlamakla kalmamakta, nakdi avansta bulunmakta, tahıl ve sürüm araçları vermekte, özellikle de gereken hayvanların değerini sağlamaktadır; XV. yüzyılda sermayenin ve özellikle de kentsel sermayenin müdahalesi belirleyici hale gelmişe benzemektedir. Ancak çok önemli bir konuda kesin incelemelerden henüz mahrum durumdayız. Devirler her halü kârda çok kısa vadelidirler; Bordelais'de 3 yıl (20), Ile-de-France'da 3, 6, 9 yıl, Provence'ta 3, 4 veya 5 yıl, Toulousain'de 4 yıl (21), G. Fourquin Paris bölgesinde kesimcilerin işi sürdürme konusunda hiçbir eğilim göstermediklerini işaret ederken, G. Sicard Toulousain'de XIV. ve XV. yüzyıllarda kiraların artan bir şekilde uzatıldıklarını gözlemiştir.

Ancak 1450'den sonra kiracılar artık genel olarak bu kadar geniş işletmelere yönelmemektedirler. XVI. yüzyılın başında Gergovie rezervi böylece, vasat genişlikteki paylar halinde, birçok kesimciye devredilmiştir (22). XV. yüzyılda Toulouse bölgesindeki pulluklara yalnızca bir veya iki çift öküz koşulmaktadır ki, bunları yazan tarihçi bu durumun çoğu zaman, senyörlük *domaine*'inin parçalanmasından kaynaklandığını düşünmektedir (23). Aynı şekilde, Fréjuslü bir tüccar 1477'de, Ligurya'dan gelen iki aile reisine dört öküzlük bir çekim gücü ile buna tekâbül eden bir toprak parçasını kiralamıştır (24). Bunun sonucunda- ve kuşkusuz en büyük değişme buradadır- büyük *domaine* XIV. yüzyılını ikinci

yarısı ile XV. yüzyıl boyunca önemli ölçüde küçülmemiş, hatta bazen de genişlemiştir, ama en azından tutarlığını kaybetmiştir. Olağan olarak birçok işletme birimi halinde parçalanmıştır. L. Merle tarafından Poitou'daki Gâtine'de, G. Sicard tarafından Toulousain'de ve G. Fourquin tarafından Fransa düzlüklerinde gözlenen bu işletme birimleri herhalde böyle oluşmuşlardır; bu yeni türden işletme birimi XVI. yüzyılın başında küçük köylü işletmelerinin zıddı olmakta ve modern kırların "çiftliğini" (Fransızca'da *ferme*, bu kelime kesime vermek anlamına bağlıdır ve ordan türemiştir, yani Türkçedeki çiftlik teriminin bir çift öküzle sürülen alan anlamından türemesinin tersine, *ferme* kelimesi kiraya verilen toprak anlamını taşımaktadır. Bu nokta bile tek başına, aynı şeyi ifade ettiği sanılan kelimelerin bile arkasında nasıl farklı tarihlerin olabileceğini göstermektedir MAK) veya "yarıcılık alanını" meydana getirmektedir. Bu çiftlikler köyün uzağında büyük binalardar, iyice biraraya getirilmiş 20-50 hektar topraktan meydana gelmektedirler; bu topraklar çoğu zaman çitle çevrelenmekte, tarımsal zorlamalardan muaf olmakta ve gene çoğunlukla hayvancılığa tahsis edilmiş olmaktadırlar. Bu çiftliğin bütünü, kentte veya komşu şatoda yaşayan toprağın efendisinin gerekli avanslarını yardım olarak alan, fazla rahat olmayan bir işletmeci tarafından kiralanmaktadır; onun çapında olan birçok köylü, o köyün alanı içinde onun gibi çiftçilik yapmakta ve evlilik yoluyla onun müttefiki haline gelmektedirler. Bu çiftçi Yüz Yıl Savaşlarından önceki senyörlerden çok daha az gündelikçi istihdam etmektedirler. Ve bu orta çaptaki işletmenin konumu, XIV. yüzyıl başlarının büyük *domaine*'lerininkinden çok farklı olmaktadır, bu yeni çiftlikler köylü ekonomisine rehinler ve angaryalar yoluyla çok daha az bağlıdırlar. Gerçekte, bu iki işletme türü arasındaki, 1300'lerin tutarlı rezervleri ile 1500'lerine birçok "kazançhane"ye bölünmüş *domaine*leri arasındaki geçişi daha yakından gözleyebilmek için, daha birçok ayrıntılı incelemeye ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç, evrimin aşamalarını daha kesin olarak saptayabilmek, bölgesel farklılıkları açığa çıkartabilmek, çiftlik ve yarıcılık alanının oluşumunu senyörlük ve köylülük servetleriyle ve köysel dayanışmanın tutarlığıyla geçerli bir ilişkiye koyabilmek için vardır. Fransız kırlarının tarihinin koskoca bir bölümü yeniden inşa edilmeyi beklemektedir.

*

Bu çok kesin olmayan olguları, kırsal ekonominin genel evrimi içine yerleştirmek daha da zordur, çünkü bu evrimi de çok az bilebiliyoruz. Kuşkusuz bazı sayısal unsurlar kullanılabilir ve matematik veya istatistik yorumlara yer açabilir niteliktedirler: Guy Fourquin 1284-1342 arasında Saint-Denis'deki şarap, buğday, arpa fiyatlarının değişimine dair olduğu kadar, Saint-Denis senyörlük bağının işletme masraflarının değişiminin de grafiklerini elde edebilmiştir. Fakat

mal fiyat listelerini oluşturmak, değerli maden ve para rayiçlerini izlemek ancak büyük kentlerde mümkündür. Oysa ticari değerlerin bir bucaktan diğerine nasıl da değiştikleri bilinmektedir. Kentsel tüccarların dünyasından köylülerin dünyasına geçildiğinde bu verilerin değeri nedir ki? Öte yandan, geçerli bir konjonktür incelemesinin mümkün olabilmesi için gereken unsurlardan pek çoğuna sahip değiliz. Tarımsal ortamdaki emek piyasası hakkında çok yetersiz bilgilere sahibiz, ve kırsal endüstri hakkında ciddi incelemeler olmadığı sürece, emek koşulları hakkındaki bilgilerimiz güvenilir olmamaya devam edeceklerdir. XV. yüzyılda Ile-de-France kırlarında çok sayıda "dokumacı" çalışmaktaydı (25). Acaba durum, bundan yüz yıl önce de böyle miydi? Ve diğer eyaletlerdeki durum neydi? Nihayet, kırsal nüfus hakkında gerçekte ne bilmekteyiz?

E. Perroy'nın 1949'da yazdığı güzel bir makale, XIV. yüzyıl "bunalımları"nı dikkatle incelemeye ve İngiliz Orta Çağ tarihçilerinin açığa çıkarttıkları olguların Fransa'da da meydana gelip gelmediklerinin sağlamasını yapmaya davet etmekteydi (26). Bu davet fiili olarak gerçek bir cevap alamamıştır. Ve bugün, dünden daha fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak, 1315-1318 yıllarının "buğday bunalımı" Fransız bölgelerinin çoğunda derin yansımalar yaratmamıştır; G. Fourquin'in araştırmaları, Ile-de-France'daki *domaine*lerin değişim süreçlerinin bu kötü yıllardan sonra sapmadığını göstermektedir. Buna karşılık, Douai'deki Citeaux manastırı Notre-Dame-des-Prés'nin tahıl kayıtlarında, Artois ve Galya Flandre'ında 1322-1370 arasında, tahıl üretimindeki bir düşüşe dair tanıklıklar keşfedilmekte ve üretim düzeyinin 1340-1360 arasında en alt noktasına indiği anlaşılmaktadır (27). Bu gerilemeden kuşkusuz, hava koşullarının, kötüye gitmesi sorumlu değildir; gerileme hem siyasal karışıklıkların, hem de salgın hastalıkların yol açtığı emek-gücü kıtlığından kaynaklanmıştır. Açıkca ortaya çıktığına göre, XV. yüzyılın ortasında Fransız bölgelerinin çoğunun ekonomisi felâketler ve özellikle de savaş yüzünden bozulmuştur.

İstihdam koşullarının bozulması, ücretlerin yükselmesi ve işçi bulmanın güçlüğü hemen doğrudan işletmeyi canlandırmıştır; 1381'de Ouges'da, ilk kiralamanın arefesinde, *domaine* işletmesi masrafları, burada elde edilenleri aşmıştır, hatta senyörlük haklarından gelen gelirlerin tümünü de yutmaktadır (28). Toprak sahiplerinin aşikâr çıkarı, A. d'Heanens'in gösterdiği üzere, parasal değişmelere karşı bir sigorta da olan (29) tahıl ve nakit karmasından meydana gelen bir bedel karşılığında, topraklarını kısa vadeli kesime vermekti. Kesimin ve yarıcılığın yaygınlaşması, demek ki dönemin sefaleti tarafından çabuklaştırılmıştır. Fakat alıcı bulmak da gerekmektedir, yani tarımsal ürünler ile emek piyasalarının işletmeci açısından uygunsuz olmaması gerekmektedir. Daha 1338'de, Provence Hospitalicrleri, tersini istemelerine rağmen, rezervlerindeki bazı toprakları ellerinde tutmak zorunda kalmışlardar, çünkü hiçbir köylü

bunların kesimine talip olmamıştır. Tabii ki bunlar en kötü tarlalardır. 1409-1444 arasında, yani askerlerin yolaçtığı felâketlerin doruk noktasında, Citeauxlular Ouges'daki rezervlerini bizzat işlemek zorunda kalmışlardır, çünkü kimse burayı kiralamak istememiştir (30). Ölümler ve nüfus aktarımlarının harekete geçirdiği nüfus karışıklığı, böylece birçok toprak sahibinin XV. yüzyılın ortasında, *domaine*lerinin hiç değilse en az verimli dış parçalarını parsellere ayırarak kiralama ve çok avantajlı ödenti koşullarıyla kiracı çekme peşinde olmasını açıklamaktadır; bu durum ayrıca daha fakir bölgelerde doğrudan işletmenin daha uzun ömürlü olmasını da açıklamaktadır. Ile-de-France'da iyice görüldüğü üzere, bu gibi uzatmalı bölgeler savaşçıların yağmalarından, köylü göçünden ve nüfus kaybından çok daha fazla zarara uğramışlardır. Nihayet bu durum, *domaine*'in XV. yüzyılın sonundan kesim veya yarıcılık halinde devrinin, orta çaptaki paylar halinde meydana gelmesini açıklamaktadır; bu işletme ölçekleri çok pahalıya malolan, hem bulunması, hem de ücretlerinin ödenmesinin daha güç hale geldiği bir hizmetkâr grubunun yüklerinden kurtulan ailelerin yetişebilecekleri kadar olmaktadır.

Fakat acaba salgınlar ile savaşları, yalnızca bazı çizgileri daha kalın hale getiren, bunlar geçtikten sonra da devam eden derindeki hareketleri anlık olarak durduran veya tersine, hızlandıran kazalar olarak kabul edemez miyiz? Yüz Yıl Savaşlarından sonra Fransız kırlarının toparlanmasına ilişkin tüm incelemeler, yeniden inşa hareketine girişenlerin tutuculuğunu açığa çıkartmaktadırlar. Demek ki asıl önemli olan, *domaine* ekonomisinin evriminin bazı daha sürekli unsurlarını da gözlemek, yönetim yöntemlerini toplumsal yapılar ile zihniyetlerin işlevinde incelemektir. Robert Boutrouche çok haklı olarak, kesim usulüyle kiralamanın "geçici yarıcılık için olduğu gibi, doğrudan işletmenin kaygı ve riskleri karşısında gerileyen ve sabit bir geliri, daha fazla olsa bile değişken bir gelire tercih eden zihniyete karşılık verdiği"ni kaydetmiştir (31). Buna, bu durumun, her zaman topraklarının başında olamayan efendilere de uygun düştüğünü ilâve edelim. Buna karşılık, sermaye ortaklıkları sözleşmeleri (32), özellikle kâr peşinde koşan ve ticaret uygulamalarına alışık kimseler tarafından benimsenmiştir, XIII. yüzyılın sonundan itibaren kesim yoluyla kiralama uygulamasında meydan gelen gelişmeleri, XV. yüzyılın ikinci yarısında rezervlerin tekrar biraraya getirilmesini, hayvan veya şarap üretimine yönelik olarak kentlerin civarında yarıcılığın yaygınlaşmasını anlayabilmek için, toplumda meydan gelen bazı değişmeleri yakından incelemek uygun olacaktır.

Birçok toprak sahibi o sıralar hayat tarzlarını değiştirmiş değiller midir? Ve özellikle de, savaşçılar tarafından sürüklenerek veya kentsel hayat tarafından cezbedilerek tarlaların ortasındaki evlerini terketmiş değiller midir? 1338'de Ruc komutanlığında 8 hizmetâlın hizmet ettiği 24 senyör yaşamaktaydı; 1411'de ise

ev halkı 6 kişiye inmişti. Genel olarak senyör evlerinin azaldığı, feodal dönemde güçlü kumpanyalar olan köy senyörlerinin "aileleri"nin çatladığı gözlenmekte değil midir? Ve bu değişim rezervlerin kesime verilmesine yol açan başlıca unsurlardan biri olarak kabul edilemez mi? Senyörlük çevrelerinin yenilenmesi hakkında ve özellikle de, bazı *domaine*lerin eski soyluluktan burjuvazinin eline geçmesi hakkında çok kesin verilere de sahip olmak gerekmektedir. Bu ticaretten zenginleşmiş ve kentte oturan yeni efendiler acaba heryerde, Dijon veya Toulouse banliyösünde oldukları kadar kalabalık mıydılar? Acaba bunlar rezervlerin yeniden biraraya getirilmesinden, hayvancılığa doğru daha hızlı bir yönelmeden, spekülatif tarımın artışından ne derece sorumluydular? Toulouse civarındaki yarıcı kinacıların dörtte üçü burjuvaydı. Fakat XVI. yüzyılın şafağına varıncaya kadar, büyük *domaine*lerin ancak çok azı Parisli tüccarların eline geçmiştir ve XVI. ile XVII. yüzyılda Gâtine yarıcılık alanlarını oluşturan senyörlerin üçte ikisinden fazlası, bölgenin en zengin ve en büyükleri olan mukim soyluların arasından çıkmıştı (33). Yönetim ajanları; XIV. yüzyılın ilk yıllarında çok kalabalık olan bu toplumsal grup cephesine de bakmak gerekmektedir (34). Kira sözleşmelerinin çoğalması bunların rolünü önemli ölçüde azaltmıştır: XV. yüzyılın başında Rue'de doğrudan işletme tamamen terkedilince, bundan yüz yıl öncesinde senyörün asalağı olarak çok kalabalık bir grup oluşturan bu insanların izi bile kalmamıştır. Fakat acaba bunlardan kaçı kesimci haline gelmiştir? Aslında, eğer XIV.ve XV. yüzyılda kesim veya yarıcılıkla kira sözleşmesi yapanların kökenleri sistematik olarak incelenecek olursa, *domaine* ekonomisindeki değişmeler bizim için daha aydınlık hale geleceklerdir. Acaba bunların arasında, kollarından başka birşeye sahip olmayan ve efendinin yalnızca tohumluk değil, aynı zamanda ilk yılın gıdasını da avans olarak vermek zorunda kaldığı XV. yüzyılın iyice sonunda Provence'ın sahil kesimlerini iskân eden Liguryalılar gibi, varlıksız göçmenler çok sayıda olmuşlar mıdır (35)? Yoksa bunun tersine, kesimciler eski kâhyalar, eski çiftlik uşaklarının arasından mı çıkmışlardır? Yoksa rahatları bozulan serfler veyahut da işletmecilik yapma fikriyle cezbolacak kadar palazlanmış tarım işçileri midir? Görüldüğü üzere, hâlâ bir sürü araştırma yapılmayı beklemektedir.

NOTLAR

(1) J.M. RICHARD, «Thierry d'Hireçon, agriculteur artésien (13..1328)», *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, 1892; R. ve I. FOSSIER, «Aspects de la crise frumentaire au XIVe siècle en Artois et en Flandre gallicante», in:Mélanges Clovis Brunel, C I, Paris, 1955; G. DUBY, «Techniques et rendements agricoles dans les Alpes du Sud en 1338», *Annales du Midi*, 1958.

(2) G. FOURQUIN, «La population de la région parisienne aux environs de 1328», *Le Moyen Age*, 1956 ve *Les campagnes de la région parisienne d la fin du Moyen Age (du milieu du* XIIIe *au début du XIVe siècle)*, Paris, 1964.

(3) Cf. *infra*, VII. makalem.

(4) FOURQUIN, *Les Campagnes...*

(5) G. FOURQUIN, «La Création de la grange de Gergovie par les Prémontrés de Saint-André et sa transformation en seigneuire (XII-XVI. yüzyıllar) Contribution à l'étude de la seigneurie", *Le Moyen Age*, 1950; O.MARTIN-LORBER, L'explotitaion d'une grange cistercienne à la fin du XIVe et au débu du XIVe siècle», *Annales de Bourgogne*, 1957.

(6) FOURQUIN *Les campagnes....;* G. DUBY, *Seigneurs et villageois.*

(7) A. D'HAENENS, «La ctise des abbayes bénédictines au bas moyen àge : Saint-Martin de Tournai, 1290-1350», *Le Moyen Age*, 1959.

(8) RICHARD, *op. cit.*

(9) FOURQUIN, *Les campagnes...*

(10) FOURQUIN, *op. cit.*

(11) RICHARD, *op. cit.*

(12) G. DUBY, «Note sur les corvées dans les Alpes du Sud en 1338», in : *Mélanges Pierre* Petot, Paris, 1958.

(13) RICHARD, *op. cit.*

(14) FOURQUIN. *Les campagnes...*

(15) L. MERLE, *La métairie et l'évolution agraire de la Gàtine Poitevine de la fin du moyen àge à la Révolution*, Paris, 1958.

(16) FOURQUIN, *Les campagnes...*

(17) FOURNIER, *op. cit;* MARTIN-LORBER, *op.cit.*

(18) P.WOLFF, «La fortune foncière d'un seigneur toulousain au milieu du XVe siècle», *Annales du Midi*, 1958.

(19) FOURQUIN, *Les campagnes...*

(20) R. BOUTRUCHE, *La crise d'une société : seigneurs et paysans du Bordelais Pendant la guerre de Cent Ans*, Paris, 1947.

(21) G. SICARD , *Le métayage dans le Midi toulousain à la fin du moyen àge.* Toulouse, 1957.

(22) FOURNIER, *op. cit*

(23) SICARD, *op, cit.*
(24) P.A. FEVRIER, «La basse vallée de l'Argens : quelques aspects de la vie économique de la Provence orientale aux XVe et XVIe siècles», *Povence bistorique*, 1959.
(25) FOURQUIN, *Les campagnes...*
(26) E. PERROY, «A l'origine d'une économie contractée : les crises du XIVe siècles *Annales E.S.C.*, 1949.
(27) FOSSIER, *op. cit.*
(28) MARTIN-LORBER, *op cit.*
(29) A. D'HAENENS, «Le budget de Saint-Martin de Tournai, 1331-1348», *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 1959.
(30) MARTIN-LORBER, *op.cit.*
(31) BOUTRUCHE, op,. cit., s. 53.
(32) P. WOLFF, *Commerces et marchands da Toulouse (vers 1350- vers 1450)*, Paris 1954.
(33) SICARD, op. cit ; FOURQUIN, *Les campagnes...*; MERLE, op. cit.
(34) BOUTRUCHE, *op. cit.*
(35) FÉVRIER, *op. cit.;* R. JEANCARD, *Les seigneuries d'Outre-Siagne*, Cannes, 1952, s.529.

VI

ORTA ÇAĞ FRANSA'SINDA SOYLULUK

Bundan yirmibeş yıl önce, Marc Bloch Orta Çağ araştırıcılarını, Batı'nın çeşitli ülkelerinde ve özellikle de Fransa'da, soyluluğun evrimini gözlemeye davet etmişti (1). Bu çağrı birçok önemli cevap almıştır, ama belki en zengin ve soruyla en ilgili olanı ona yakınnlarda L. Génicot tarafından verilmiştir. Louvain üniversitesinde profesör olan Génicot, aşağı Orta Çağda Namur ekonomisine dair olan eserinin ikinci cildini, bu küçük ülkedeki soyluluğun incelenmesine ayırmıştır (2).

Namur kontluğunun tümünde, yani 370 köy veya mezralık bir alanda, reislerine *carta* Latincesinde, XII yüzyıl başlarında *nobiles* adı verilen 20 aileden fazlası görülmemektedir. Demek ki çok küçük bir grup söz konusudur, ama bu grup fazlasıyla dağınık, komşu eyaletlere geniş ölçüde yayılan ve en akla yakın varsayıma göre, birkaç kuşak öncesinde bir hükümdar temlikinden itibaren oluşan çok büyük bir toprak servetinin sahibi olan, çok zengin insanlardan meydana gelmektedir. Prensiliğin sınırlarına yerleşmiş olan bu soyluların ana dalları, yerli bir belgenin kesin olmayan ışıkları altında, köy kiliselerine, çoğu zaman bir şatoya, her halü kârda da komuta ve cezalandırma yetkilerine sahip olmuşa benzemektedirler. Sözleşmeleri kaleme alanların kelime haznelerinde "soylu" ve "özgür" kelimeleri birbirlerinin yerine ikâme edilmişe benzemektedir. Tüm soylulara özgürler denildiği kesindir. Fakat L. Génicot bu konuda onun daha az ikna edici olduğunu hissetmemize rağmen o sıralar soyluluğun dışında gerçekten özgür insanların olmadığını, yani soyluların komuta yetkisinden tamamen kurtulan kamu mahkemelerinde yargılanan ve kendilerine tamamen sahip insanların olmadığını da düşünmeye eğilimlidir. Ayrıcalıklı olan bu "soyluluk", ayrıca ırsidir de: nitelikleri ve ünvanları kan ile aktarılmaktadır.

O sıralar "soylular"ın net olarak zıddında, metinlerin *familia*"ya mensup olduklarını söyledikleri kimseler yer almaktaydı; bu *familia* bir efendinin etrafında toplanmış olan bir hizmetkârlar grubunu ifade etmekteydi. Bu efendiler kimlerdi? Kuşkusuz kont idi; kuşkusuz büyük dinsel kuruluşlardı; belki bazı soylulardı (gerçeği söylemek gerekirse, şatoların bu ülkede böylesine hane halklarının toplanma yeri olup olmadıklarının daha yakından görmek gerekmektedir). Bu sonuncu soyluların tümü serf kökenli değildi, ama gene de tam bir özgürlüğe sahip olamıyorlardı; fiili olarak, mühürleri yoktu denilebilir; ırsi bir bağımlılık içinde yaşamaktaydılar ve efendiye karşı olan yükümlülüklerinden kurtulamıyorlardı. Ancak, 1150'lere doğru bunların içinden

bazılarının özel bir niteleme ile farklılaştıkları görülmektedir. *Sövalye* ünvanı onları süslemeye başlamıştır Görünüşte atlı askeri hizmet onları şereflendirmektedir; hükümdar için daha gerekli olduklarından, rahata erdikleri hissedilmektedir. Bu *milites* giderek güçlenen bir aristokrasi meydana getirmekte ve sülalelerin doğal çoğalmasıyla, zaman içinde daha kalabalık, ama daha az zengin hale gelen "soylu"ailelerin seçkin tabakasının çok üstünde bir yere yerleşmektedirler.

1200 yılı geçtikten sonra, inceleme çok daha zengin bir belge bütününe dayanmaktadır; bu belgeler daha iyi araştırılmışlardır ve bu tarihten sonra daha güvenli hale gelmektedirler. Bu tarihten sonra, soylu aileler mirasların parçalanması, komuta yetkisi konusunda onlarla çatışmaya giren hükümdarın rekabeti, kırsal cemaatlerin özgürleşmesi, bazen başarılı seferler veya bazı toprak açma girişimleriyle telâfi edilmesine rağmen senyörlük gelirlerinin düşmesinin önlenememesi gibi nedenlerden ötürü zayıflamaktadırlar. Sadece birkaç sülale mal varlıklarını korumayı başarabilmiştir: bunlar XIII. yüzyılın ortasında küçük "*pairs*" (eşitler) grubunu meydana getirmişlerdir. Fakat "soylular"ın yarıdan fazlası aristokrasinin içinde tutunamamış ve bu olay, tam da şövalyelerin konumunun yükseldiği sırada olmuştur. Daha kalabalıklaşan, artık iktidar sıfatlarına sahip olan, evlerini kulelerle çevreleyen ve köylüleri yargılayan *milites*, gerçekten de bu yüzyıl esnasında ünvanlarının prestişinin kanıtlandığına tanık olmuşlardır. Onlara "*messire*" denilmeye başlanmış ve kısa bir süre sonra, bu sıfat yalnızca onlara ait olmuştur; 1280'lere doğru tanıklar listesinde soylular ile şövalyeler arasındaki ayırım ortadan kalkmıştır; şövalyeler diğer herkesten ayrılmış ve öncelikler karşısında çok dikkatli bir toplumda bunun bir sonucu olarak kılıç kuşanma töreninden geçmemiş bir soylu, soylu olmayan şövalyelerin gerisine düşmüştür. Nihayet, şövalyeler aynı zaman aralığında kişisel özgürlüklerini kazanmışlardır, çünkü hükümdar onları kendi komuta yetkisinin örflerinden bağışık kılmıştır. Şövalyenin çocuklarının, silah taşımasalar bile yararlanabildikleri için ırsi olan bu özgürlük ,XIII. yüzyılın ikinci yarısında şövalyeler grubunun kendini gerçek bir soyluluk olarak inşa etmesinin tamamlayıcısı olmuştur. Fakat bu arada, eski hamurdan "soylular" daha birçok kuşak boyunca onlara karışmamaya kıskanç bir özen göstermişlerdir. Ancak, XIV. yüzyılın son yıllarıyla birlikte evlilik yoluyla birleşmeler meydana gelebilmiş ve "soylu adam" sıfatının bütün şövalyelere yayılması, nihayet iki grubu kaynaştırmıştır. 1420'de Namurois'da tek bir "*gentilhomme*'lar üst sınıfı bulunmaktaydı.

Bu sınıf en azından bir yüzyıldan beri geniş ölçüde açık hale gelmişti. Fiili durumda yöneticilikten, iş dünyasından veya hatta sabırlı bir köylü tasarrufundan zenginleşen birçok adamın bu sınıfa katılabilmeleri için kılıç kuşanma töreninden

geçmeleri yeterli olmuştur. Fakat bu sonradan görmelerin soyundan gelenlerin kısa bir süre sonra oğullarını silahlandırmaya son verdiklerini işaret etmek uygun olacaktır. *Gentilshommes* (kibar adamlar) arasında şövalyeler azalmaya başlamış ve 1350'den sonra bu iş çok hızlanmıştır. Şövalye niteliklerine böylesine bir burun kıvırmayı açıklayan nedenler eksik değildir. Şövalyelik, silahlanma ve at kuşatma harcamalarının yapılmasını zorlamakta, cansıkıcı yükümlülükleri dayatmakta ve tehlikelere maruz bırakmaktaydı, oysa basit bir armacı (şövalye yamağı) giderek daha büyük bir önem kazanmaktaydı. ama asıl neden; mali, adli ve askeri ayrıcalıklardan yararlanabilmek, "özgür" olmak, "kanun ve soy adamları" arasında yer alabilmek için atalar arasında yedinci derecenin yukarısında bir şövalyenin varolmasının yeterli olmasıydı. İşte Namurois bölgesinde Orta Çağın sonlarında eski "soyluluğun" yerine geçen bu hukuki sınıf olmuştur; bu iş, tam da eski "soyluluğun" hatırasının bile kaybolduğu bir sırada meydana gelmiştir. Çoğunluğu itibariyle müstahkem konutlara sahip ve kiliseleri olan zengin kimselerden oluşan bu sınıf, gene de birçok mütevazi kimseyi de -zenaatkâr, hatta uşak- saflarında barındırmaktaydı. Çünkü tıpkı antik *nobilitas* gibi, o da ayrıcalığını yalnızca doğum ve atalarının niteliği üzerine dayandırmaktaydı.

Bu güzel kitabın bir özetini vermek gerekli görülmüştür. Yöntemini daha iyi alkışlayabilmek için. Küçük bir bölgeye ilişkin tüm yazılı metinlerin tam bir ayıklamasının yapılması bu incelemenin gücünü meydana getirmekte ve mal varlıklarının evrimi ile bireysel kaderleri izlemeye izin vermektedir: bu eser bu alanda çok somut kayıtlarla doludur ve canlı bir hayatı gözler önüne sermektedir (3). Fakat özellikle kaydedilmesi gereken nokta, araştırmanın bir yandan bu çağın insanlarını nitelemek için kullanılan bütün terimlerin sistematik bir envanterine, kronolojik tasnifine ve hatta gramer açısından incelenmesine, öte yandan ve özellikle de, eserin belkemiğini oluşturan çok sayıda soy zinciri tablolarının sabırlı bir inşaına dayandığıdır.

Bizatihi bu soy ağaçlarının gidişatı, incelemenin başlıca zayıflığını ortaya çıkartmaktadır: bu ağaçların dayandığı, XIII. yüzyılın öncesine ait belgeler çok kısıtlıdırlar; XI. yüzyıl için ise hemen hemen hiç yokturlar. Bu eski kaynakların eksikliği L. Génicot'nun gözlemini büyük ölçüde azaltmaktadır; tıpkı Brabant soyluluğu için P. Bonenfant ve G. Despy tarafından formüle edilenler için olduğu gibi (4). Böylesine bir yoksunluk, örneğin XII. yüzyılda şato sahiplerinin, komuta yetkisini ellerinde tutanların hepsinin ve yalnızca onların *nobiles* olarak adlandırılıp, adlandırılmadıklarını belirlememizi olanaksız hale getirmektir. Böylesine bir yoksunluk, soy zinciri araştırıcılarının gelip çarptıkları bir eşiği, özellikle çok çabuk bir şekilde karşımıza çıkartmaktadır. XII. yüzyılın ikinci yarısında Namurois'da ortaya çıkan *militesin* arasından bazılarının yüksek

aristokrasi sülalerinin yan kolları arasında yer alıp almadıklarını ayıklmak özellikle olanaksızdır. Aslında, tapkı Mâconnais'de olduğu gibi, Saksonya (5) ve güneybatı Almanya'da da (6) tamamen yönetici sülalelerden türemiş güçlü bir küçük soyluluğu bulmak mümkündür ve Alman ülkelerinde bu "aşağı tabakadan soyluluk" o sıralar, saray yöneticilerinin meydana getirdiği "yeni alt soyluluk" ile şövalye ünvanını paylaşmaktadır. Nihayet, daha az dağılmış tanıklıkların *libertas* ile soyluluk arasındaki ilişkileri daha yakından gözlemeye izin verip vermeyecekleri sorulabilir. Gerçekten de, XII. yüzyılda soylular ile özgürlerin tam anlamıyla özdeş olduğunu ifade etmek şaşırtıcıdır, çünkü Fransa, Almanya hatta Lotharingiya'nın birçok bölgesinde, metinler o sıralar hiç de soylu oldukları iddiasında olmayan, çok sayıda özgür kişinin varlığını aşikâr hale getirmektedirler. *Familia* ile birleşmiş tüm şövalyelerin saray görevlileri olmuş oldukları kabul edilse bile, H. Dannenbauer gibi (7), çok sayıda mütevazi konumdan özgür kişinin kodamanların emrinde süvari olarak görev yaptıklarını düşünen, çok sayıda Alman Orta Çağ tarihçisinin kanaatlerini hesaba katmak gerekmektedir: 1180 tarihli bir Brabant sözleşmesi, bir kontluk *familia*'sının içinde üç tane *milites ingenui*'yi (özgür şövalye) ayırıyor değil midir? (8).

Ve Louvainli profesörün bilgince incelemesinden, aristokratik toplumun her halü kârda feodal çağda, İmparatorluğun bu ülkesinde, Fransız eyaletlerinin çoğunu belirleyenlerden farklı çizgiler sunduğu ortaya çıkmaktadır: *familia* kelimesiyle ifade edilen, bu evde beslenen askeri birliklerin uzatmalı güçleri; özgürlük konusunda daha karmaşık, daha çeşitlenmiş, daha hiyerarşik hale getirilmiş bir kavram; hukuki statülerin intikalinde anasoyluluğun belki de daha derin bir etkisi. Namurois'da soyluluk kıstaslarının buraya özgü olmasında, Burgonya veya Forez'de farkedildiği sanılanlardan farklı olmasında şaşılacak bir yan yoktur. Fransa ve Germanya'da Karolenj döneminde oluşan toplumsal yapıların uyumsuzlukları bilinmektedir; A. Borst yazdığı akıllı bir kitapta, özellikle şövalye liyakati, bunun yayılması, içeriği ve edebi ifadeleri konusunda olmak üzere, bu durumu vurgulamış bulunmaktadır (9). Fakat bu büyük ülkesel bütünlüklerin içinde de, bögesel örfler çok farklıydılar ve özellikle Fransız tipleriyle, Germanik tipler arasında koskoca bir geçiş yelpazesi Meuse, Saône, Jura ve Alpler bölgelerinde kendilerini ortaya koymuş durumdaydılar. L. Génicot'nun vardığı sonuçlar, aydınlık görmeyi denemiş olan bilginlerin sonuçlarını sakatlamamaktadır. ama Génicot'nun sonuçları tartışmaya başat bir unsur getirme; alanın eski varsayımlarını uyandırma, yenileme ve gençleştirme liyakatine sahiptirler. Böylece bu eser soruşturmayı Fransız bölgelerinde, özellikle de üç ana yön boyunca sürdürmeye davet etmektedir.

*

İlk olarak, soylu niteliğinin nasıl aktarıldığını incelemek uygun olacaktır. L. Génicot'nun araştırmaları, artık tartışılmaz hale gelen bir olguyu açığa çıkartmıştır: Orta Çağ soyluluğu şövalyelikten bağımsızdır ve onu öncelemektedir; soyluluk atalardan gelen bir nitelik, bir sülale olayıdır. Bu önerme hiçbir yerde, başka bir Belçikalı tarihçi olan L. Verriest'in eserinde olduğu kadar güçlü bir şekilde ifade edilmemiştir; öfkeli, kötü düzenlenmiş, yazarının çok özgün düşünceleriyle tamamen uyuşmayan her kanaati ölçüsüz bir inatla yoketmeye her zaman yönelik, bazen de sofizmlerle çehresini kaybetmiş olan bu kitap, bazen de çok tutarlı işaretlerde bulunmaktadır (10). Bunların arasında özellike Marc Bloch'un savlarının eleştirisi dikkat çekicidir. Benim de uzun zaman izlediğim düşüncesiyle Bloch, yukarı Orta Çağın soylu ailelerinin sürdüklerini, feodal çağlarda belli bir servet düzeyinin, halktan ayrı yaşama tarzının, ve özellikle de sileh kullanma konusunda özel bir yatkınlığın işlevinde tamamen yeni bir soyluluğun oluşmuş olabileceğini ileri sürmüştür. Fakat artık Karolenj soyluluğunun kan yoluyla intikal ederek, feodal çağlarda kalabalık bir ardıl grubu aktardığı ve daha da genel olarak, her soylunun kendini önce *nobilus ortus* veya *"gentilhomme"* (kibar adam) olarak ifade ettiği, yani öncelikle ne iktidarına, ne de zenginliğine değil de, atalarına atıfta bulunduğu kesinlikle kanıtlanmış olarak kabul edilebilir. Soyluluğun tüm gösterişi asla kendi kişisinden değil, bu konumundan gelmekteydi. Bu konuda ikna olmak için, bizim dünyamızın bugün hâlâ soyluluk hakkında oluşturduğu kavrayışa bakmak yeterli olacaktır (11). bu kavrayışa göre de soyluluk her zaman bir sülaleye mensubiyete dayanmakta ve geçmişte ne kadar geriye gidilirse, o kadar güçlenmektedir. Öylesine ki, soyluluğun "kökenleri" konusunda soru sormak boşuna olabilir, çünkü hiçbir soylu yoktur ki, atalarını, efsanevi bile olsa, mümkün olduğunca geri götürmesin. L. Génicot'nun incelemesinin soy zincirleri üzerine dayandığını gördük. Böylece soyluluk hakkındaki bir soruşturma doğrudan doğruya, hiç de daha az çetin olmadığı gibi, üstelik daha da geniş olan Orta Çağ ailesi hakkındaki başka bir soruşturmaya bağlanmaktadır.

Çünkü ortaya hemen bir soru çıkmaktadır: sülalenin devamı, ama hangi yandan? Baba tarafı mı, ana tarafı mı? İkisi birden mi? Modern Çağ öncesi için açık bi işaret olmadığından, L. Génicot'nun bu soruya verdiği cevap ihtiyat yüklüdür; soyluluğun özgürlüğü gerektirmesi nedeniyle, tıpkı bu sonuncu nitelikte de olduğu gibi, ancak kadın cephesinden intikal edebileceğini düşünmektedir; ama tamamen erkek işi olan şövalyeliğin artan prestijinin 1200'lerden sonra, babanın üst hukuki statünün intikalindeki rolünü arturdığını da ileri sürmektedir. L. Verriest sorunu daha sert bir şekilde çözmektedir. Ona göre heryerde ve tek başına ana kanı soylu kılmaktadır. Gerçeği söylemek

gerekirse, onun önermeleri geç tarihli ve çok yerel metinlere dayanmaktadır ki, bütünlüğü bunlarla sağlamak mümkün değildir (12). Geçerli bir sonuca varabilmek için, feodal Fransa'nın çeşitli bölgelerindeki aile yapılarına ilişkin derinleştirilmiş araştırmalar gerekmektedir (13).

Bu amaçla-çünkü XIV. yüzyıldan önce soyluluğu kanıtlama amacına yönelik belgeler saklanmamıştır-, X. yüzyıl ile XIII. yüzyıl başı arasında bazı bölgelerde revaçta olan ve önemli kalıntıların korunduğu soy zinciri edebiyatını incelemek yararlı olacaktır. Gerçekten de, bu cins belgeler, bunların düzenlenmesini emretmiş olanların zihinsel tavırlarını, bu insanların atalarına ait anılarından koruyabildiklerini ve onları yad'etmek konusundaki kaygıları hakkında çok şey öğretmektedirler. Bunlar, çağdaş bilginlerin kendi şemalarının doğrultusunda hazırladıkları soy ağaçlarına nazaran, yaşanmış aile kavramı hakkında daha doğru bir imge sağlamaktadırlar. Demek ki, önce bu kaynakların sistematik doğrulamasını yapmak gerekmektedir, çünkü önemli sayıda soy zinciri taslağı edebi eserlerin ve hatta *carta*ların içinde yer almaktadır (14). Daha sonra da, bu metinlerde baba soyu ile ana soyundan gelişe verilen karşılıklı önemler ile, ataları ifade etmek için kullanılan terimleri gözleyerek, iç incelemeye girişmek gerekmektedir.

Örnek olsun diye, 1108'de doğmuş olan katedral meclisi üyesi ve *Annales Cameracenses*'in yazarı Lambert'in kendi ailesi hakkında düzenlemiş olduğu tablonun yararını işaret etmek istiyorum (15). Lambert'in hafızasının büyük-baba ve büyük-annelerinden öteye gitmediği, ama bir önceki kuşakta yer alan kandaşlarını-çok uzak olanlarını bile-geniş ölçekte kapsadığı ve en ünlü kollara daha büyük bir sadakat gösterdiği ilgi çekici olmaktadır. Gerçekten de, burada vurgu güçlü bir şekilde ataların şanı, onların savaşçı eylemleri ve "halk şairlerinin türkülerinde" onlardan aktarılan anıların üzerine vurulmaktadır. Nihayet, *miles* ünvanı, Lambert'in büyük babasını olduğu kadar (babasının babası) , dayılarını ve her iki soydan yeğenlerini de süslemektedir; ancak *nobilis* kelimesi ve türevleri yalnızca anneannesi ve onun akrabaları için kullanılmaktadır. Fakat eğer birçok diğerinde olduğu gibi, bu metinde de özellikle kadınlara "soylu" deniliyorsa, acaba bunun nedeni "şövalye" kelimesinin dişi halinin olmaması ve Mâconnais bölgesi *carta*larında gördüğümü sandığım üzere, *nobilis*'in şövalyeye eş toplumsal konumdan kadınları ifade etmek için tek uygun terim olması değil midir?

Ancak, tamamen soy zinzirine yönelik ve yalnızca yüksek mertebeden senyörlerin şerefine yazılmış edebi eserleri ele almakla yetinsek bile, soyun erkek tarafından aktarımı bu yazarların hemen tüm dikkatini işgâl etmiştir ve demek ki, bu eserleri yazdırtan kodamanların gözünde yegâne önemi olan soy aktarımı budur. İşte, J. Boussard'ın mükemmel bir edisyonunu sunduğu (16) ve 1160'a

doğru Angoulèmli bir katedral meclisi üyesi tarafından yazılmış olan *Historia pontificum et comitum Engolismensium*''un içinde yer alan, Angoulème kontlarının soy zinciri. Bu soy ağacı sekiz kuşak boyunca geriye giderek, X. yüzyılın ikinci üçte birlik bölümünde, bir efsane kahramanı olan Guillaume Taillefer'e ulaşmaktadır. Bu soy ağacı kadın tarafından soy zincirine karşı tamamen kayıtsız değildir, çünkü kontların karıları arasında, bu kontların yerine geçecekleri doğurmuş olanlardan söz edilmektedir. Fakat kontluk katı bir şekilde babadan oğula geçmekte ve hiçbir zaman ana soyuna doğru genişlememektedir. Bu edebiyatın içinde girişilen bazı ön sondajlar (17), aile şanının ve ataların anısının esas olarak erkek cephesinde intikalinin belirtisi olarak, babanın yerine ilk erkek çocuğun geçmesi konusundaki tavrın, XII. yüzyılda çok yüksek aristokrasi tarafından büyük çoğunlukla benimsendiğini göstermektedirler. Fakat dikkatli bir gözlem, daha eskiden oluşturulan soy zincirlerinin kadın tarafına kuşkusuz daha büyük bir yer tanımakta olduklarını açığa çıkartmaktadır. XI. yüzyılın aile tabloları, örneğin Anjou kontlarına ilişkin olanı da, öncelikle kontluk ünvanının babadan oğula aktarıldığını gösterecek biçimde düzenlenmişlerdir, ama ana tarafından bağlantılara ve kadınlar aracılığıyla oluşan akrabalık bağlarına daha geniş ölçekte açılmaktadır. Ve bundan da daha açık olan nokta; bu soy zinciri yazılarının en eskisi olan kont Arnoul de Flandre'ın soy ağacını tasvir edeni -951 ile 959 arasında yazılmıştır-, özellikle kadınlar ve onların soylarının tasviri üzerinde ısrarlıdır; zikredilen yegâne tarihler evlilik tarihleridir; ve eserin bütün derdi kont Arnoul'ün soyluluğunu, onu büyükannesi aracılığıyla Karolenj ailesini bağlayarak kanıtlamaktır. Böylesine bir bakış açısı değişikliği, 1000 yılı civarında Batı'da aristokratik ailenin yapıları ve bunların ortaklaşa bilinçteki tezahürlerini etkileyen ani bir değişimin işaretlerinden biri olabilir.

Belki de bu farkına varış, birkaç yıldan beri Brisgau-üzeri-Freiburg'da G. Tellenbach'ın (18) yönetiminde sürdürülmekte olan Ren bölgesi soyluluğu hakkındaki genel bir araştırmanın bazı sonuçlarına yaklaştırılabilir. Yayınlanmış olan çalışmalar arasında özellikle K. Schmid'inkini ele alacağım, çünkü bu yazar Karolenj sonrası ve feodal dönemlerin egemen sülalelerinin incelenmesine yeni bir yandan yaklaşılmasını önermektedir (19). Bu araştırmanın hareket noktasını, G. Tellenbach tarafından formüle edilen yöntemsel bir tavır oluşturmaktadır (20): aristokratik sülalelerin izlerini IX-XIII. yüzyıllardan daha geride takip etmek çok güç hale gelmektedir; bu zorluk herhalde kişilerin metinlerde fiili olarak aile adları taşımamaları ve diğerleriyle kolaylıkla karıştırılabilecek tek bir adla yetinmelerinden kaynaklanmaktadır. Fakat bu yalnızca kaynaklarda karşımıza çıkan bir sorun değildir; aynı zamanda, o sıralar baba soyundan intikale daha sonraki yüzyıllarda tanınacak olan üstünlüğü atfetmeyen, buna karşılık ana soyu ile baba soyunu eşdüzeye koyan soylu zihniyetinin çok güzel bir çizgisini de

ifade etmektedir. K. Schmid, Almanya soyluluğunu daha yakından gözleyerek, bu zıtlığı aşikâr hale getirmiştir. XII. yüzyılda aile kavrayışı kesin bir şekilde hanedan kavramına dayalıydı: erkek atalara doğru geri gidilmekteydi, ve yüzyılın sonuna doğru aile armaları kullanımı yaygınlaşmaya başlayınca; arma simgesi yan dallarda da -bunlar bağımsız hanedanlar haline gelince- ortak erkek ataların anısını muhafaza edecek biçimde düzenlenmiştir. Bu imge esas olarak, ailenin beşiği olan, babadan oğula intikal eden ve sülalenin adını taşıdığı ortak bir ikâmetgâh fikrine dayanmaktaydı: böylece "sülale" bir "ev" olarak temsil edilmekteydi. Oysa 1000 yılından önce, akrabalık ilişkileri yazılı kaynaklarda tamamen farklı bir veçhe sunmaktadırlar: artık aile adları yoktur, ama bireysel adlar vardır; *Geschlecht*, yani ortak bir atadan baba soyuyla indiklerini savunan tüm erkekleri biraraya toplayan sülalenin yerine, müttefiklerin berrak olmayan gruplanması olan *Sippe* geçmiştir. K. Schmid, belgesel açıdan büyük bir yoksunluk dönemi olan X. yüzyılın ilk yarısı için; büyük dinsel kuruluşlarda, içinde cemaatin dua etmesi gereken hayır sahiplerinin adlarının kayıtlı olduğu *libri memoriales*'i kullanmıştır; adların burada birbirlerine göre yerleştiriliş biçimi, aristokratik çevrelerin akrabalık ilişkilerinin yaşanmış imgesini yansıtmaktadır; buna göre kadının ve annenin akrabalığı, aile hayat ve bilincinde o sıralar erkek soyundan türeme kadar önemli bir role sahipti. Bu tavır başka işaretler tarafından da teyid edilmekte ve açıklanmaktadır: Çocuklara daha çok ana soyundan alınma adlar verilmekteydi; soyun iki tarafı içinde, soyluluğu daha parlak, prestiji daha büyük, ataları daha şanlı olanı öne çıkmaktaydı; kızlar da toprak üzerinde miras hakkına sahip olduklarından, evlilikler aynı cemaatin içinde birleştirilen mülkleri ve iki soyun türevlerini biraraya getirmekteydiler. Miraslardan ve evliliklerden ötürü çok dağınık ve hareketli mülkiyetlere sahip olan bu ailelerin hiçbir "ev"i yoktur, ama birçok barınağı vardır. Ve bu nedenle "sülale"yoktur.

Önemli olan, ne yazık ki Orta Çağın en karanlık döneminde meydana gelmiş olan, bir akrabalık sisteminden diğerine geçişi aydınlatmak; bu geçişi tarihlendirmek ve onu toplumsal yapılar bütününün evrimiyle kıyaslamaktır. İyte Fransız soyluluğu üzerinde çalışan tarihçilere, gözlem alanı olarak önerilebileceklerden biri de budur. K. Schmid Almanya konusunda bir açıklama taslağı oluşturmuştur; bana göre bu taslağın en büyük liyakati, siyasal kurumlar tarihiyle bağlanmasıdır, çünkü bizatihi soyluluk kavramı ve tutarlığı, hiç tartışmasız iktidar sıfatlarına bağlı olmaktaydılar. Frank döneminde gene de bir "ev", kralın evi vardı ve bir sülale olarak ilk belirlenenin, oğullarının adlarını baba adlarıyla ilk sınırlayanın, kadınlar yoluyla akrabalığı bir alt düzeye ilk indirenin krallık ailesi olması kayda değerdir. Öte yandan, o sıralar bir soylu ancak kralın evine kapılanarak, orada yeniyetmeliği esnasında diğer "beslemeler" arasında yaşayarak, sonra da şeften iyilikler ve şerefler sağlayarak talihinin

açılmasını umabilirdi. Demek ki tamamen bir hizmet aristokrasisi (*hausadel*) söz konusudur ve bu nedenle de bir aristokrasi, ancak özel bir "ev"halinde örgütlenebilir. Öte yandan, Karolenjler görevleri yeniden dağıtırlarken, eski ünvan sahipleri grubu içinde hiç de yalnızca baba tarafından soya ve ekber evlada bakmaksızın, aynı kandan veya müttefik olmaya önem vermişlerdir (21). Demek ki soylu aileler ancak kralın hizmetkârlığından koptuklarında özerk bir ad, özel bir senyörlük kazanıp, bunu bir hanedan haline getirebilmişlerdir. "Bir soylunun evi, ancak bir sülalenin özerk ve sürekli merkezi ve billurlaşma noktası haline gelip, iktidarın atıf odağına dönüştüğünde soylu bir ev olmaktadır". Böylece *sippe'den geschlecht*'e geçiş; otoritenin, toprak servetinin, ataların şanının ve bunlara bağlı olarak soyluluğun irsi aktarımını yavaş yavaş tekeline geçiren erkek soy zincirinin tedrici güçlenişi, "feodalite"nin tahta çıkışının veçhelerinden biri olarak gözükmektedir.

Bu tahta çıkış, ritmi tüm bölgelerde aynı olmayan-şurada daha erken ve burada gecikmiş-, birbirlerini izleyen aşamalar halinde meydana gelmiştir. Özerklik önce kontluk haneleri tarafından fethedilmiştir bu evlerin şeflerine Latince metinlerde, diğerlerinden ayırmak üzere *dominus* (efendi) ünvanı verilmektedir., daha sonra şato efendileri ve komuta yetkisini ele geçirenler kontları izlemişlerdir, bunların aileleri Mâconnais'de 1000 yılından önce sülaleler halinde örgütlenmişlerdir, nihayet ve oldukça gecikmiş olarak, şövalyeler de kervana katılmışlardır. Bunlar bu konumlarını XII. yüzyılın sonu veya XIII. yüzyılın başında, "müstahkem bir ev" haline gelmiş olan konutlarının çevresinde örgütlemişlerdir. Komuta ve cezalandırma iktidarının ele geçirilmesi, bu iktidarı yalnızca erkek tarafından kullanılır ve oğluna aktarılır hale gelmesi, şeref, fief, aile adı, silah gibi unsurların tamamen erkek soyunda irsileşmesi, evlenen kızların tedricen baba mirasının dışında bırakılmaları hiç kuşkusuz soylu ailelere ve şüphesiz öncelikle de en ünlülerine bir hanedan görüntüsü kazanmalarında güçlü yardımlar yapmışlardır ve bu unsurlar aynı anda ana soyunun arka cepheye atılmasına, bizatihi" soyluluğun" aktarımındaki rolünün kısıtlanmasına da katkıda bulunmuşlardır. Bu hareketin savaşçılığın, kılıcın, *militia*'nın yüceltilmesiyle tam bir çakışma halinde olup olmadığını incelemek uygun olacaktır. Her halü kârda önemli olan, bu araştırma varsayımlarının doğrulamasını yapmak üzere, soy zincirini yazınını, intikal örfleri tarihlerini, büyük ailelerin ana soyuna karşı güttükleri siyaseti, aile armasının evrimini (bu cins incelemelerde arma bilimi yardımcı bilimlerin en değerlisidir) yakından gözlemektir. Böylesine bir soruşturmanın, Fransız ülkesinin tümü için güçlü bölgesel çeşitlilikleri ortaya çıkarması; XI. yüzyılın sonundan itibaren (serflik statüsü için de olduğu gibi) (22) "soyluluğun" aktarımında erkek irsiliğininin üste çıkmasının diğer yerlerde ortaya çıkmışa benzemesine karşılık, soylu niteliğinin kadınlar aracılığıyla intikaline yönelik örfün korunmaya devam ettiği alanı-İmparatorluk ve

Champagne, Barrois, Franche-Comté ve Namurois gibi sınır alanlar-daha kesin olarak sınırlaması beklenebilir.

*

Araştırmacıların üzerinde yürümelerinin temenni edileceği ikinci yol, soyluluk ile şövalyelik arasındaki bağlantıların incelenmesidir. L. Génicot'nun sonuçları iktidara, senyörlüğe yani sülaleye bağlı olan soyluluk ile bir hizmet işi olan, hizmetkârlık tavrı taşıyan ve buna bağlı olarak tamamen kişisel bir şan olan şövalyelik arasında güçlü bir ayırım yapan Alman bilginlerinin yakın tarihli katkılarıyla bu noktada birleşmektedir (23). Aralarında zıtlık olmasına rağmen, *herrschaft* ve *dienst* Alman ülkelerinde uzun süre devam etmiştir, çünkü XIII. yüzyıl Alman aristokrasisi hâlâ *berzen von geburte fri* ile *dienetman, ritter und knebt* arasındaki zıtlığın üzerinde yaşamaktadır (24). Fakat bu zıtlık, kilisenin teşvikiyle gelişen *miles christianus* (Tanrı'nın askeri) örnek tipinin, vurgulu hale gelen toplumsal başarısıyla yavaş yavaş yumuşamıştır. Bu başarı gecikmiş bir başarıdır. A.Borst bu olayı XII. yüzyılın ikinci yarısına yerleştirmekte ve Alman ülkelerindeki dinsel-askeri tarikatların yayılmasıyla bağlantılandırmaktadır. Aynı şey Lotharingiya'da da meydana gelmiştir. Örneğin bu bölgede Brabant soylularının kendilerini şövalye olarak silahlandırmaları ve *milites* ünvanıyla süslemeleri 1175'ten itibaren, yani tam da Hospitalier ve Templier askeri tarikatlarının dükalığa yerleştikleri sırada görülmektedir (25).

Ancak bilindiği üzere İmparatorluğa bağlı ülkelerin toplumsal yapısı, bu dönemde köhneliğiyle ve net statü ayırımları ile gruplararası ana kökenli birleşmelere getirilen katı engellerin ayırdığı "devletler"in karmaşasıyla belirlenmekteydi. Fransa'daki evrimin buradakiyle uyumlu olmadığı düşünülebilir. Ama gene de bu konuyu dikkatle incelemek ve bölgesel nüansları hesaba katmak uygun olacaktır. Görünen odur ki, Fransa'da da Karolenj döneminde krallık evinin ekseni etrafında dönen bir yüksek soyluluk vardır ve *nobilitas* güçlenmekte ve kök salmaktadır. K.F. Werner'in yakın tarihli bir incelemesi bu konuda, Neustria için çok önemli bilgiler içermektedir (26). Büyük prens ailelerinin ve onları çevreleyen vassal grubunun kökenlerini araştıran bu inceleme, X. yüzyılın ortasında belgelerin seyrelmesinin ve bundan da fazlası, bireyleri akrabalarına bağlayan ilişkilerin değişmesinin oluşturduğu eşiği aşabilmektedir. Bu araştırma, bu dönem "soyluları"nı yeni adamlar olarak göstermenin, yalnızca kaynakların suskunluğunun sorumlu olduğu bir yanılsama olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçekte, Norman akınları nedeneyle diğer hepsinden fazla alt-üst olan ve İmparatorluğun diğer bölgelerinden yardım isteyen Touraine'de egemen aileler 845'te buraya çoktan beri kök salmışlardı bile ve Güçlü Robert'in etrafında dayanıkla bir vassalik sadakat ağı oluşturmuşlardı.

K.F. Werner, Paris havzası için Karolenj dönemiyle, güvenilir feodal soy zincirlerinin başlangıç noktası olan X. yüzyıl arasındaki aristokratik sürekliliği ortaya koyarak, Marc Bloch'un varsayımlarını çürütme işini tamamlamıştır. Fakat Werner bu siyasal yönetimi elinde tutan toplumsal bütün içinde farklı düzeyleri birbirinden ayırmaktadır. Zirvede, G. Tellenbach tarafından, İmparatorluğun bütününe yayılmış ve en yüksek şereflerle donatılmış olarak tanımlanan *Reichsaristokratie* yer almaktadır: bu grup Touraine'de Güçlü Robert tarafından iyi bir şekilde temsil edilmektedir; Tours bölgesine Doğu Fransa'dan gelen bu adam, orada haman akrabalarını ve dostlarını bulmuştur. Bu küçük seçkinler grubunun üyeleri çok büyük bir hareketlilik göstermekte ve şurada veya burada geçici konuta görevlerinde bulunmaktaydılar. Buna karşılık, onların altında, IX. yüzyılın ortasından itibaren çok daha sabitleşmiş yerel bir aristokrasi görülmektedir (27). Bu aristokrasi de kendi içinde iki basamak oluşturmaktadır: bir yanda kontlar ve vikontlar, öte yanda *vassi dominici* ve *vicarii*. X. yüzyılın ikinci çeyreği esnasında bu ikinci grup doğrudan krallık otoritesine bağlı olmaktan çıkmış ve birinci grubun tam anlamıyla bağımlısı haline gelmiştir. Birinci grup onları *precarium* (geçici toprak temliği MAK) aracılığıyla büyük dinsel kuruluşların toprak servetine ortak etmiştir. Bu iki basamak birbirlerinden çok net olarak ayrılmışlardı: kiliseye intisab ettiklerinde *vassi dominici* çocukları piskoposluk meclisi üyesi, kont çocukları piskopos olmaktaydılar; bunların arasında evlilik bağları kurulmamıştı; ikinci grup kısmen kont sülalelerinin yan kolları tarafından meydana getirilmişlerdir, ama ana dalda mirasçı olmaması halinde diğer üst kategorilere tanınan şerefler bunlara asla tanınmamaktaydı. Fakat gene de bu iki grup birarada "soylular" grubunu meydana getirmekteydiler ve bunlarla sıradan özgür insanlar arasında bir uçurum bulunmaktaydı. *Vassi dominici*'nin vassalleri olan bu sıradan özgürler, Robertliler hanedanının IX. ve X. yüzyıldaki idari belgelerinin tanık listeleri arasında yer almamaktaydılar. Demek ki, daha yukarı Orta Çağdan itibaren, kamusal iktidara katılan önce krallık evine bağlı olan, sonra da yavaş yavaş ondan kopan, konumunun ve soyunun şanının bilincinde olan ve bu nedenle de sonradan görmelere kapalı olan bir "soyluluk" bulunmaktaydı (28). Bu soyluluk feodal çağların yüksek aristokrasinin köküdür-IX. yüzyıl *vassi dominici*'si XI. yüzyıl şato sahiplerinin ve XII. yüzyıl "baron"larının atalarıdır-; bu yüksek aristokrasi orta soyluluğa mensup ailelere, yani daha sonra şövalyeleri çıkartacak olan ailelere mesafe koymaktadır; ancak burada L. Génicot'nun çıkarsamalarıyla uyuşmayan bir nokta olarak, bu şövalyeler artık hukuki özgürlükten yararlanmışlardır.

1000 yılı civarında, *miles* kelimesi Fransız ülkelerinde, bazı bireyleri niteleyen bir ünvan olarak yayılmıştır. Bütün bu şövalyeleri *ministeriales* olarak, büyük ailelerin diğer uşaklarından pek farkları olmayan silahlı hizmetkârlar olarak mı görmek gerekir? Kuşkusuz bunlardan bazıları çok mütevazi bir

konumdaydılar. P.Petot kısa bir süre önce; Flandre, Champagne, ama aynı zamanda Berry ve Paris bölgesinde, Alman *ritter*'ininkine benzeyen bir konumda olan serf şövalyelerin varlığını işaret etmiştir; bu durum Beaumanoir'ın eskiden basitleştirme zihniyeti içinde yaptığı, şövalyelik ile serflik arasındaki net zıtlığa terstir (29). Bu farkına varış, XI. ve XII. yüzyıl metinlerinin *milites castri* adını verdikleri ve haklarında Burgonya'ya ilişkin olarak yaptığı çalışmalarla J. Richard'ın dikkat çektiği bu adamların statülerini daha yakından incelemeye davet etmektedir (30). Bağlı oldukları ve alarm durumunda yardımına koştukları kale sahibiyle hangi ilişkileri sürdürmekteydiler? Onun hizmetkârlığından çıkmakta mıydılar? Civardaki köylerde sahip oldukları görülen ve onları köylülerinkinden çok üstün ve özerk bir ekonomik konuma getiren tüm toprak mülklerini yalnızca efendinin cömertliğine mi borçluydular? Fiili durumda, en azından orta Fransa'da IX. yüzyıl şövalyelerinin ellerinde minik fiefler bulundurdukları ve servetlerinin, esas olarak hiçkimseden temellük etmedikleri özgür topraklardan (*alleu*) oluştuğu görülmektedir. E. Perroy'nın Forez'deki Donzy şatosuna bağlı olan iki şövalye soy zinciri hakkındaki işaretleri (31), benim olağan dışı zenginlikte bir belge kolleksiyonu sayesinde, Mâconnais bölgesinde yapma olanağını bulduğum gözlemlerle birleşmektedir. Burada tartışılmaz bir şekilde özgür kişiler sayılan şövalyeler, varlıklı ailelere mensupturlar ve çoğu onların senyörü olan şato sahipleri ile aynı atadan indikleri iddiasındadırlar; bu dönemden itibaren, onların oğulları için şövalyelik görevlerini yerine getirmek irsileşmişe benzemektedir. Fakat bu imge, gerekli doğrulamalar yapılmaksızın Fransa'nın tümü için geçerli değildir ve daha şimdiden bu imgenin Kuzeybatı Fransa'ya, Kuzey ve Manş Denizlerinde kıyıları olan bölgelere uymadığı varsayılabilir. Bu bölgelerde XII. yüzyılda bile, birçok şövalye gerçekten de hizmetkâr konumunda olarak senyörlerinin şatosunda, onların beslemesi olarak yaşamaktaydı; ve ekber evlat hukukunun erkenden uygulamaya sokulması küçük oğulları maceraya sevketmekteydi; bu çocuklar bekârken kendi talihlerini kendileri sağlama zorunda olduklarından, güçlülerin "ev" lerinde oluşan vassal askeri birliklere katılmaktaydılar (32).

Öte yandan şövalyelik konumuna bir şevk gelmesi, Fransız bölgelerinde Germanya'dan daha erken olmuşa benzemektedir. Dinsel çevrelerde, kilisenin bir yardımcısı olan ve selâmetini, durumuna uygun düşen görevleri hıristiyan ahlâkının çerçevesi içinde yerine getiren *miles chiristi* kavramının oluşması Karolenj dönemine kadar geri götürülmek zorundadır (33), ve Tanrının halkının arasında genel bir koruma göreviyle yüklü ve bu nedenle de bazı hukuki ayrıcalıklara layık olan bir askerler "tarikatı" fikri X. yüzyılda hızla olgunlaşmıştır. Tanrı Barışı kurumları yerleşik hale gelince, bu kavram daha da kararlı bir hale gelmiştir ve sağlamlaşmıştır. Gerçekten de, barış sözleşmeleri *militesin* bütününü, köylülerinkinden çok yukarıda olan özel bir konuma

getirmiştir. Bu aynı zamanda komuta iktidarının yeniden paylaşıldığı ve komuta yetkisi sahiplerinin, şövaylelerin muaf tutuldukları "adet" taleplerinin yerleştiği dönemdir. Demek ki şövalye grubu kendini XI. yüzyıldan önce ve askeri-dinsel tarikatların kurulmasından çok önce (34) kanıtlamıştır; bu grup dünyevi olduğu kadar ruhaniye karşı da ayrıcalıklıdır ve kilise ona, onun mesleki faaliyetine özel olarak uyarlanmış dinsel hayatın örnek tipleri ile özel erdemlerin uygulanmasını önermektedir. Orderic Vital, Cheste markisinin çevresinde yer alan Hugues d'Avranches adlı bir rahibin şövalyelere *emendatio viae* vaaz verdiğini ve bu vazların konusu olarak da Demetrius, Georges,Sébastien, Theodore, Maurice, Eustache ve kont-rahip Guillaume d'Aquitaine gibi askeri azizlerin hayatlarını seçtiğini aktarmaktadır (35). XII. yüzyılda bile Honorius Augustodunensis tarafından ifade edilen, insan soyunun tufandan beri hiyerarşik üç tabakaya ayrıldığı, Sem'in ardılları "özgürler", Yafet'in ardılları şövalyeler ve Şam'ın ardılları serflerden oluştuğuna dair "germanik" kavrayışın karısında Adalbéron de Laon'un bundan yüz yıl daha eski olan ve iyi bilinen şeması yer almaktaydı; Adalbéron laikleri yalnızca iki kategoriye ayırmakta ve "kiliselerin koruyucusu, halkın savunucusu" ve her tür zorlamadan kurtulan şövalyelerin tümünü serflerin üstüne koymaktaydı (36). Fransa'da kuşkusuz parlaklığı şövalyeliğin şanını önceleyen ve aşan bir kan soyluluğu fikri sürmüştür. Adalbéron bu fikri "soyluluk ünvanı onlara ardılları oldukları krallardan gelmektedir" diyerek ifade etmekteydi (37). Bu fikir XII. yüzyılın sonunda romanesk edebiyat tarafından da net olarak ilân edilmekteydi. Perceval öyle olduğunu bilmeksizin soyludur ve annesi onu şövalyeliğin dışında yetiştirmek istemiştir, fakat kanı utangaç eğitime üst gelmiş ve onu şövalyelik erdemlerine yöneltmiştir; "siz de şövalyeliğin iyi uygulanmasına dikkat ediniz ki, soyunuz bundan memnun olsun", *Queste du Graal*'de Galaad, kılıç kuşandırdığı kral oğluna böyle nasihat etmektedir (38). Fakat XI. yüzyıldan itibaren Fransız örflerinin iki hukuki grubu birbirinden ayırdığı açıktır: komuta yetkisinden kaynaklanan yüklerden muaf olan şövalyeler, ki soylular bunların arasında yer almaktaydı, ve diğerleri. Sözleşmelerin laik tanıkları böyle ayrılıyorlardı ve daha o sıralar soylular şövalye ünvanıyla bezeniyorlardı. Marsilya vikontları 1040'ta büyük babaları veya büyük amcalarından söz ederken, onları *nobilissimus miles* olarak ifade etmekteydiler; 36 yıl önce, ölüm döşeğindeyken Saint Victor benediktin cemaatine katılan babaları Guillaume ise *militia Saecularis*'i Tanrı hizmetine girmek üzere terkettiğini ilân ediyordu (39). İşte bu noktada haklarında çok az şey bilinen kılıç kuşanma töreni, buna bağlı ayinler, bunun evrimi konularında genel bir araştırma gerekli olarak ortaya çıkmaktadır.

Buna karşılık, XIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Brabant, Namurois gibi bölgelerde olduğu kadar., İç Fransa'da da, aristokrasinin çeşitli düzeylerinin şövalyeliğin bağrında birbirlerine yaklaşmaları durumu ortaya çıkmıştır.

Birbirleriyle çağdaş olan olgular, şurada veya burada birbirlerinin aynıdırlar: o zamana kadar komuta yetkisine sahip olanlara has sıfatlar olan *dominus* veya *messire* artık tüm şövalyeler tarafından ve yalnızca onlar tarafından iktisab edilmiştir; aynı anda, giderek daha da kalabalıklaşan şövalye oğulları artık erişkin olur olmaz kılıç kuşanma adetinin dışında kalmışlar ve yeni bir sıfatla farklılaştırılmışlardır: "*écuyer*" (şövalyenin armasını taşıyan) veya "*damoiseau*" (henüz şövalye olmamış, kadın peşinde koşan). Ancak böylesine değişmeleri açıklamak için şövalyeliğin dinsel şevkinin artması (Fransa'da daha önce) ve soyluluğun ekonomik güçlükleri gibi nedenlerle yetinmek mümkün değildir, çünkü soyluların çoğunun bu çağın sıkıntılarına maruz kaldığı kesin değildir ve çünkü öte yandan, genç erkek çocuklarına kılıç kuşandırtmaktan en önce vazgeçenler en mütevazi aileler olmamışlardır. Hükümdar iktidarının güçlenmesi bu evrimde çok daha belirleyici bir rol oynamışa benzemektedir. Gerçekten de, aristokratik tabakalar arasındaki düzey farklarının törpülenmesi, ülkelere egemen olmaya başlayan kralların yeniden kurulan otoritelerin altında olmuştur; bunlar bağımsız şato sahiplerinin üstesinden gelmişlerdir, tam bu sırada kırsal alanda alt komuta yetkisi köy şövalyelerine geçmiştir; bunun üzerine bu sonuncular birer arma edinmişler ve evlerini müstahkem hale getirmişlerdir. Sıradan şövalyelerin eski *nobilitas*'ın, şato efendilerinin düzeyine yükselmeleri; senyörlük haklarının, biçme vergilerinin, alçak yargı hakkının dağılması ve komuta yetkisinin bayağılaşmasıyla çakışmaktadır.

Zaten bu sıralar devletlerin yeniden oluşması, soyluluğun tarihinde bir başka biçimde olmak üzere, yeni bir safhayı başlatmaktaydı. Fiili durumda, soylu olmak demek devlet maliyesinden kurtulmak demekti. Demek ki hükümdar açısından önemli olan, bu bağışık kategorisine mensubiyeti denetim altında tutabilmekti. Hükümdar bu bağlamda, vergi muafiyetini düzenleyen kıstaslar koymuştur. Bunlar olağan olarak iki tanedir ve burada soyluluk ile şövalyeliğin birleşmelerinin tamamlandığı görülmektedir ve hem kan, hem de kılıç kuşanma üzerine dayalıdır: vergi bağışıklıkları talep edebilmek için şövalye bir atadan iniyor olmak gerekmiştir. Kararnamelerle bu "inme"nin dereceleri belirlenmiştir: Namurois bölgesinin "kanun adamları" için yedinci derece; XIII. yüzyılda Provence kontu tarafından yayınlanan Fréjus statüleri "şövalyelerin özgürlükleri" bahsinde kontluk ailesini, şövalyeleri, şövalye oğul ve torunlarını vergiden muaf tutmaktaydı, fakat eğer torunlar henüz kılıç kuşanmadan otuz yaşını geçerlerse, bu haklarını kaybetmekteydiler. İlâve edelim ki, Provence soyluları durumlarını koruyabilmek için, bu dönemden itibaren köylü işi yapmaktan yasaklanmışlardı (40) Devlet denetiminin gelmesi, demek ki çok erkenden, soyluluğun kaybedilmesi kavramını da getirmiştir ve bir bireyin ekonomik konumu ile hukuki statüsü arasındaki her türden ilişkiyi reddeden L. Verriest'i bu konuda izlemek mümkün değildir. Her halü kârda, bu oluşumdan sonra, soyluluk kendini

kanıtlamak zorunda kalmıştır. Soyluluk iddiasında bulunanlar, atalarının özel sıfatlar taşıtıklarına dair özgün metinleri yönetime sunma durumunda kalmışlardır. XVII. yüzyılda alınan ünvanların Fransanın tüm eyaletlerinde aynı olmadıklarını işaret etmek yararsız değildir: "armacı", "şövalye", "soylu", "soylu adam" gibi.

*

Sonuncu sorun: Orta Çağ soyluluğunun akışkanlık derecesi ne olmuştur? Bu toplumsal grup hangi ölçüde, alt tabakalardan katılmalarla gençleşmiş ve yenilenmiştir? L. Génicot, Namur "soyluluğu"nun birkaç ailesinin önce dallara ayrılarak genişleyip, çeşitlendiğini; sonra da XIII. yüzyıldan itibaren sülalelerin tedricen sönmeleriyle yavaş yavaş azaldıklarını mükemmel bir şekillde göstermişti. Fransa konusunda, bazı soylu sülalelerin feodal dönemde hızla nasıl söndükleri ve kayboldukları özellikle çarpıcıdır. Bourbourg şato sahibi Henri'nin-1151'de ölmüştür-ardıllarının örneğini, Lambert d'Ardres'ın *Historia comitum Ghisnensium*'undan alıyorum (41). Henri'nin yedisi oğlan oniki çocuğu olmuştur; oğlanlardan ikisi kiliseye girmişler, diğer ikisi de biri henüz *adulescuntulus*, diğeri de şövalyeyeken kazada ölmüşlerdir; beşincisi bir turnuvada kör olmuş ve bu nedenle babasının yerine geçememiş ve evlenememiştir; şato sahipliğinde Henri'nin yerine geçen büyük oğul Baudouin iki kere evlenmiş, ama eşleri ona ardıl verememişlerdir; bu durumda yedi oğlandan en küçüğü şatonun sahibi olmuş ve evlenmiştir, fakat tek erkek mirasçısı 1194'te daha çocukken ölmüştür ve bu durumda Henri de Bourbourg'un mirası, baba soy zincirinde yer alan tek kız torun Beatrice'e intikal etmiştir. Bu kız kendilerine yer arayan genç soylular için cazip bir av haline gelmiş ve zorlu bir mücadeleden sonra, Guines kontunu oğmu Arnoul tarafından yakalanmıştır. Bu örnek, o sıralar soyluluğun biyolojik kaderinin büyük tehtid altında olduğunu göstermektedir. Öncelikle askerliğn getirdiği tehlikeler; bu kaba hayat bazen gerçek tehlikeler de çıkartmaktadır. Fakat aynı zamanda nüfus kısıtlaması alışkanlıkları: mirasın dağılmasını önlemek, ünvanın ve şanın mirasçısı olan en büyük erkek çocuğa parçalanmamış bir senyörlük verebilmek için, küçük erkek kardeşler mümkün olduğunca kiliseye sokulmakta ve geri kalanların da evlenmeleri önlenmekteydi. Bu durumda sülalenin geleceği bir savaş kazasının veya kısır bir evliliğin insafına kalmaktaydı. Paris havzasınını yüksek soyluluğunun soy zincirleri konusundaki hızlı sondajlar, XII. yüzyılda, zaten birbirlerini tamamlayan iki bireysel durumun bu toplumsal grup içindeki sıklığını görebilme olağanağını verdi : şansını baba evinin dışında aramaya zorlanan ve çoğu zaman da kavgada ölen bekâr maceracının kaderiyle; tüm evlilik stratejilerinin hedefi olan tek mirasçı kızınki.

E. Perroy, 1314-1315 arasında krallık maliyesine karşı birlik kuran, 43 sülaleye mensup 60 Forez soylusunun kişisel durumlarını incelerken, aristokrasinin gerçek yapılarının bilgisine yakınlarda yapılan en zengin katkıları getirmektedir (42). Bu 60 birlikçiden dördü şövalye dulu, 29'u bizzat şövalye idi, ama 27'si kılıç kuşanmamıştı ve yalnızca "*donzeau*" ünvanını taşıyordu; bunlardan 11'i bu konumda ölmüş ve geriye kalan 16 tanesinden yalnızca 6'sı kırkından önce şövalye olmuştur; 5'i ise ellisinden, dördü altmışından sonra ve sonuncusu da daha yaşlıyken şövalye olabilmişlerdir: o sıralar şövalye şerefine erişebilmek için çok acele edilmediği söylenebilir. Onbir birlikçi erkek ardıl bırakmadan ölmüşlerdir ve diğer 26'sının soyları 1315 ittifakından bir yüzyıl geçmeden sönmüştür. Bu rakamlar, soyluluğun o dönemdeki yenilenme ritminin ölçülmesine izin vermektedirler. Çünkü, ortak ayrıcalıkları için, çok eski soylara mensup baronların yanı sıra kibar adamların arasına çok yakınlarda katılmış yeni kişiler de mücadele etmektedirler. Bu örneğin, yedi yıl önce kılıç kuşanma töreninden geçen, soyu olmayan bir aileden doğan, kontluk ajanı Guilaume Fillet'nin; daha 1304'te Montbrison burjuvalarından olan, kontun bankacılarından Pierre du Verney'nin; köylü kökenli basit bir *donzeau* olan Pons de Curnieu'nün durumudur. İlâve etmeliyim ki, bu 56 soyludan 14'ü kadın mirasçılarla evlenmişlerdir ve servetlerinin en büyük parçasını bu birleşmelere borçludurlar; Pierre de Verney ile yeğeni Guillaume'un şövalye ünvanını yakalamalarına ve ticaretten çıkmalarına rağmen, soylular arasında yer alabilmelerine bu cins talihli evliliklerin olanak verdiğini düşünmek mümkündür. Bütün bu görüşler, L Génicot'nun Orta Çağ sonundaki Namur aristokrasisine dair sağladığı bilgilerle mükemmelen uyuşmakta ve hükümdarların mali bağışıklıkları sınırlamak için, soyluluğa girişe katı bir denetim getirmek için çaba sarfetmelerine rağmen, bu sınıfın XIV. yüzyılda geniş ölçekte dışa açık olduğunu ortaya koymaktadır. Eski sülalelerlerin sürmesi, evlilikleri, görevleri veya servetleri yüzünden yükselen yeni ailelerin kabulüyle telâfi edilmekteydi.

Fakat benim için, çok zengin Mâconnais kaynaklarının incelenmesinden çıkan, XI. yüzyıl başı ile XII. yüzyıl sonu arasında şövalye ailelerinin şaşırtıcı bir sürekliliği fikrinden vazgeçmek zordur. Gerçekten de bu süreklilik 1000 yıllından sonra şato sahiplerinin çevresinde, şövalye ünvanını ilk ele geçirmiş olanların ardılları, 1200'ler yaklaşırken atalarının mal varlıkları üzerinde ve aynı ekonomik üstünlüğe sahip olarak varlıklarını sürdürmekteydiler; onların düzeyinde, alt sınıflardan yükselerek gelenler yoktu, ama aynı sülalelere mensup yeğenler vardı; bu ailelerin içinde beş veya altı kuşak içinde ardıl bırakmadan sönmüş olanları çok aza benzemektedir ve sönen ailelerin oluşturduğu boşluk, halktan olanların yükselmesiyle değil de, yayılmak için geniş bir alan bulmuş olan eski sülalenin dalları tarafından doldurulacaktır. Forez sülalelerine ilişkin

olarak, 1315 listelerinden hareketle E. Perroy tarafından sürdürülen soy zinciri incelemeleri, XIV. yüzyılın eşiğinde Fransa krallığının güneydoğusunda tanık olunan, soyluluğun karışımı ve hızlı yenilenmesi olayının, daha önce XIII. yüzyılda da böylesine canlı olup olmadığını gösterecektir.

Gerçekten de, Fransız bölgelerinin çoğunda, şövalye sıfatının hukuki ayrıcalıklarla donanmış bir grup halinde biraraya topladığı, ama bunun içinde Frank krallarına bağlanan ve onların komuta yetkilerinin mirasçısı olarak "soylu" ünvanını taşıyan az sayıdaki seçkinlerin yer aldığı aristoksinin 1180'lere kadar basit şövalyeler kitlesinden, yan dallardaki yeğenlerinden veya yukarı Orta Çağın talihli özgür kişilerinin ardıllarından net bir şekilde ayrılıp ayrılmadığı, dengesini koruyup korumadığı sorulabilir. Daha canlı bir para dolaşımı, kentsel merkezlerin ve meydana getirdiği hayat tarzının cazibesi, hükümdar otoritesinin güçlenmesi, komuta yetkilerinin derinlemesine düzene girmesi ve bunun belirlediği hukuki hiyerarşiler ancak bu tarihten sonra meydana gelerek, feodal toplumun kadrolarını hızlanan bir evrimin içine sürüklemiş ve özellikle de soyluluğun yapılarını bozmuş değiller midir?

NOTLAR

(1) «Sur le passé de la noblesse française; quelques jalons de recherches», *Annales d'bistoire economique et sociale*, 1936, «Projet d'une enquête sur la noblesse française», haz kont DE NEUFBOURG.

(2) *L'èconomie namuroise au bas Moyen Age, II: Les bommes, la noblesse.* Louvain, 1960 (Recueil de travaux d'histoire et de philologie de l'universitè de Louvain, IV" sèrie, fasc. 20)

(3) Yalnızca, haritaların manzaraya ilişkin gerçekleri yansıtamamasına hayıflanilabilir.

(4) «La noblesse en Brabant aux XII" et XIII" siècles : quelques sondages», *Le Moyen Age*, 1958.

(5) A. HAGEMANN, «Die Stande der Sachsen», *Zeitscbrifr der Savigny Stiftung, Germ. Abt.*, 1959.

(6) K. BOSL, «Der Wettinische Standestaat im Rahmen der mittelalterlichen Verfassungsgeschichte», *Historiscbe Zeitscbrift* 191, 1960.

(7) «Königsfreie und Ministerialen», in: *Grundlagen der mistelalterlicben Welt*, Stuttgart, 1958.

(8) BONENFANT et DESPY, *op., cit.*, S. 40.

(9) «Das Ritterrum im Hochmittelalter: Idee und Wirklichkeit», *Saeculum* 10, 1959.

(10) *Questions d'bistoire des institutions médièvales--Noblesse, cbevalerie, lignage--Condition des gens et des personnes--Seigneurie, ministérialité, bourgeoisie, èchevinagé*, Bruxelles, 1959.

(11) P. DU PUY DE CLINCHAMPS, *La noblesse*, Paris, coll. «Que sais-je ?», 1959 adlı küçük kitabı Orta Çağ soyluluğuna ilişkin hiç yeni birşey içermemekle, buna karşılık Eski Rejim soyluluğuna ve bunların çağdaş kalıntılarına dair yararlı işaretler taşımaktadır. Kurumun zamanımızda büründüğü hukuki ve sosyolojik veçheler Orta Çağ araştırmacılarına yararlı düşünceler ilham etmektedir.

(12) Yargı önünde serf olmakla suçlanan ve serflik lekesinin katı bir şekilde kadın kanadından intikal ettiği bölgelerde, hiçbir işlerine yaramayacağı için babalarının niteliği üzerinde herhangi birşey söylemeden ana tarafından atalarının soyluluğunda direnen şu senyörlerin savunması için düzenlenen birçok soy zincirinden çok birşey çıkağını özellikle düşünmüyorum.

(13) Böylesine bir incelemeye, birçok yıldan beri Aix edebiyat fakültesinde yönettiğim zihniyetler ve toplumsal yapılar seminerinde girişildiğini ve bazı kısmi sonuçların yayınının hazırlanmakta olduğunu işaret ediyorum.

(14) M. Vercauteren, Liège, üniversitesi.

(15) M. G. H. SS., t. XVI, s. 511-512.

(16) Paris, 1957 (Bibliotheque elzevirienne, nouvelle serie, Etudes et documents),

(17) İncelemenin bütünü seminerimde, Bk. 7. A.HONGER Genealogie itn deutschen Mittelalter von der Karolingerzeit bis zu Otto von Freising», *Mitteilungen der Zentralstelle für deutcbe Personen und Familiengescbicbte,* 1914; K. HAUCK, «Haus und Sippengebundene Literatur mittelalterlicher Adelsgeschlechter», *Mitteilungcn des Instituts für österreicbiscbe Gescbicbtsforscbung,* 62, 1954.

(18) G. TELLENBACH, *Studien und Vorarbeiten zur Gescbicbte des grossfrankitcben Adels,* Fribourg, 1957.

(19) «Zur Problematik von Familie, Sippe und Geschlecht, Haus und Dynastie beim mittelalterlichen Adel. Vortragen zum Thema "Adel und Herrschaft im Mittelalter" », *Zeitscbrift für die Geschicte des Oberrbeins,* 105, 1957.

(20) «Zur Bedeutung der Personenforschung für die Erkenntnis des früheren Mittelalters», *Freiburger Üniversitütsreden,* 1957.

(21) Cf. R. LOUIS, *De l'histoire a la lègende : Girart, comte de Viennc (... 819-877), et ses fondations monastiques,* Auxerre, 1946, C I, S. 5.

(22) Paris bölgesinde serf mirasına ilişkin düzenlemeler serfler arasında baba soy zincirinin erkenden öne çıkmasına tanıktır. *Cartulaire de Notre-Dame de Paris,* I, S. 375 (1109).

(23) K. BOSL, Über soziale Mobilitat in der mittelalterlichen " Gesellschaft " », *Viertelijabrscbrift für Sozial-und Wirtscbaftsgescbicbte,* 1960.

(24) BORST, *op. cit.*, S. 223.

(25) BONENFANT et DESPY, *op. cit.*, p. 39.

(26) «Untersuchungen zur Frühzeit des französischen Fürstentums (9-10 Jahrhundert)», in : *Die Welt als Gesebicbte,* 1958-1960.

(27) «Die Herren an der Loire mögen wechseln, ihre Vassalen bleiben», *cf.* WERNER, *op. cit.*, S. 188.

(28) «Wo es Schichten gibt, die auf ihren Rang achten, ist kein Platz für Emporkömmlinge», cf. WERNER, *op. cit.*, p. 186.

(29) «Observations sur les ministeriales en France», *Revne historique de Droit français et étranger,* 1960.

(30) *Les ducs de Bourgogne et la formation du ducbé du XI' au XIV' siècle,* Paris, 1954, S. 99-102; «Châteaux,-châtelains et vassaux en Bourgogne aux XI' et XII' siècles», *Cabiers de Civilisation mèdièvale,* 1960.

(31) «Deux lignages chevaleresques en Forez au XI' siècle», *Bulletinde la Diana* 34, 1957.

(32) Seminerimde bu *juvenes* hakkında bir araştırma başlamıştır; bu araştırma başlangıçta de *l'Histoire ecclesiastique, d'Orderic Vital, et l'Histoire des comtes de Guines, de Lambert d'Ardres.* la dayanmaktadır.

(33) E. DELARUELLE, «Jonas d'Orlèans», *Bulletin de Littèature ecclèsiastique,* 1954. La thèse de doctorat ès lettres J. CHELINI,

(34) Birinci Haçlı Seferinden sonra, soyluluk ve şövalyelik Kudüs Latin krallığında hukuken karışmışa benzemektedir. Bu konuda «La noblesse et le

régime féodal du royaume latin de Jérusalem» *(Le Moyen Age,* 1959) kullanılan metinlere yakından bakılmalıdır.

(35) H. WOLLTER, *Ordericus Vitalis : Ein Beitrag zur Kluniazensiscben Gescbicbtsscbreibung,* Wiesbaden, 1958, p. 100.

(36) HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, «De Imagine mundi», P.L., 172, col. 166; ADALBERON DE LAON, *Poèmes au roi Robert,* trad. Pognon, *L'an mil,* s. 226.

(37) Op. cit., S. 219.

(38) J. FRABPIER, «Le Graal et la chevalerie», *Romania,* 1954.

(39) Arch. mun. d'Arles, èd. L. BLANCARD, «Arlulf, origine de la famille vicomtale de Marseille», in : *Mémoires de l'Académie de Marseille,*1887

(40) 1205'de Arles'da verilen bir mahkeme ilâmı *quisquis possidebat terram si miles est dat decimam, si alius agricultor tascam et decimam* kararını vermiştir; demekki şövalyeler muafiyetlerden olağan olarak yararlanmaktaydılar (*miles* burada hukuki bir nitelemedir) ve içlerinden bazıları da topraklarını işliyorlardı. (Arch. dèp. des Bouches-du-Rhone, 60 H, 24, n 4).

(41) C. 122, «Genealogia Broburgensium», M. G. H. SS. t. XXV, s. 620-621.

(42) «La noblesse forézienne et les ligues nobiliaires de 1314-1315», *Bulletin de la Diana* 36, 1959. E. Perroy bütün bu soyların ağacının incelenmesini tamamlamıştır.

VII

SENYÖRLÜK VE KÖYLÜ EKONOMİSİ GÜNEY ALPLER, 1338

Hesaplamaların aşırı kıtlığı, Orta Çağın büyük kısmı boyunca Fransa'daki kırsal ekonomi incelemesini güvenilmez hale getirmektedir. En büyük senyörlüklerin, en metodik olarak yönetilenlerinin idarecileri yazıya çok nadiren başvurmaktaydılar, ve korunmuş olan çok nadir metinlerde de, sayısal kayıtlar çok az miktardadır. Bazen senyörlük uyruklarını sayma, onların ödentilerini kaydetme kaygısı duyulmaktaydı: "şu adam, şu tarla, şu tarihte şu kadar para, şu kadar ölçü tahıl borçludur..."; böylesine kayıtlar (*censier* veya *coutumier*) tutulmaktaydı, çünkü bunların Karolenj dönemine ait öncelleri vardı ve çünkü bu belgeler, hizmetler konusundaki itirazlar ayyuka çıktığında, yargı önünde kullanılabilirlerdi. Öte yandan, herhangi bir manastır cemaatinde, her hane üyesine tanınan istihkakları kaydetmek uygun görülebilirdi; bu, dağıtım işlerini kaydetmek üzere, yıllık gıda ihtiyaçlarının durumunu belirlemenin öncülüdür. Fakat arşivlerde bulunabilecek olan yegâne belgeler bunlardır. Fiyatlar ya hiç, ya da hemen hemen hiç zikredilmemektedir (bir kronikte, şurada veya burada, olağandışı bir bolluk veya kıtlık dönemine ait tutarsız bir fiyat düzeyinin anısı; bir borç senedinde, para ile başka bir değer arasındaki ilişki: "borcunu şu kadar *denier* veya şu kadar inek olarak ödeyeceğim...") Hiçbir yönetim envanteri, hiçbir bilanço yoktur; bir senyörlüğün ihtiyaçlarını ve kaynaklarını dengeleme konusunda hiçbir deneme yoktur. Rakamların yardımından yoksun kalan tarihçi, kendini rahatsız hissetmektedir; bu da Fransa'da kırsal ekonomi tarihinin, kentler veya ticaret tarihine veyahut da senyörlük hukuku tarihine göre geri kalmasını açıklamaktadır.

Ancak bu arada, kırsal kesimin rakamsal kesinlik karşısındaki bu kayıtsızlığı, Fransa'da XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yumuşamaya başlamıştır (yani İngiltere'deki büyük kilise topraklarının yönetimine rakam kullanımının, yazılı muhasebenin, envanterin girmesinden oldukça sonra). Böylesine bir zihniyet değişikliği çok önemli olmaktadır: yeni ortaya çıkan hesaplama ihtiyacı, kazanç ve kayıpları ölçme kaygısı, öngörme arzusu fiili olarak, ekonomik gerçekler karşısında farklı bir tavra tekâbül etmektedirler ve bu tavrın senyörlüğün mübadele hareketleri içindeki konumunu bir miktar değiştirdiği düşünülebilir. Öte yandan, dikkatli incelemelerin bu teknik gelişmenin aşamalarını belirlemesini ve hükümdar maliyelerinin mükemmelleşmesiyle, yazı ve hesap konusunda uzman, profesyonel yöneticilerden oluşan bir yönetim aygıtının

güçlenmesiyle bağlantılarının kurulmasını temenni etmek gerekmektedir. Benim deneyim güneydoğu Fransa ile sınırlıdır ve henüz çok yetersiz olan sondajlara dayanmaktadır. İşte kapı aralığından görebildiklerim. XIV. yüzyıl öncesine ait, büyük bir tarımsal işletmenin yönetimi hakkında bazı uyumlu rakamlar sağlayan tek bir belge biliyorum. Cluny manastırı *cartula*larından birinde yer alan bu belge 1155 civarında kaleme alınmıştır. Başlığı çok şey ifade etmektedir: *Constitutio expense*, bu harcamaların düzene sokulması, ortak servetin, manastırın o sıralar biraraya getirdiği çok kalabalık tüketicilerin iaşesinin işlevinde yönetilmesinin planıdır. Demek ki-henüz çok kaba, çok kısa olarak-, bir yandan gıda cinsinden ihtiyaçların hesaplanmasını, öte yandan da kullanılabilir kaynakların her senyörlük itibariyle envanterini sunmaktadır. Bu belge, XII. yüzyılın ortasına oldukça parlak bir ışık saçmaktadır, ama bu ışık tamamen tekildir. Gerçekten de Cluny'den, çok *avant-garde* bir ortamdan gelmektedir; üstelik bu soruşturma, İngiltere kralının kardeşi ve Manş-ötesi büyük bir senyör olan ve o sırada Burgonya'ya kaçmış olan Winchester piskoposu Henri de Blois'nın girişimiyle başlatılmıştır: tüm belirtiler İngiliz yönetim yöntemlerinin belirleyici olduğunu göstermektedirler (1). Gerçekte, tavır değişikliğini hazırlayan yeni uygulamalar, ancak bir yüzyıl sonra ortaya çıkacaklardır.

İşte ancak bu tarihten sonra, mali sorumlular tarafından efendileri için düzenlenen ilk muhasebe defterleri keşfedilmektedir; örneğin "*Rationnaire du comte de Provence*" adıyla bilenen ve 1249-1254 yılları için senyörlük gelir ve giderlerinin durumunu içeren şu küçük değerli kayıt defteri gibi (2). Fakat bu yazılı kaynaklar yalnızca tahsilatların ve avansların düzensiz dökümlerini içermektedirler ve efendinin kırsal mal varlığına ilişkin olan gelirler ve giderler burada diğer gelirler ve her türlü harcama ile, ayrılması olanaksız bir şekilde karışmış olarak yer almaktadırlar. Başka metinler, papaların XIII. yüzyılda teşvik ettikleri, dinsel cemaatlere özgü bir uygulamaya bağlıdırlar: her yıl sonbaharda, bağlı kuruluşlar teftiş edilmektedir. Bu teftişten ilk beklenen, bu kuruluşların ahlâki durumlarını denetlemektir, ama ziyaretçiler aynı zamanda adetlerin düzenliliğinin maddi duruma bağımlı olduğunu çok iyi hissetmekteydiler; bunlar yavaş yavaş binaların durumuna, gıda ihtiyaçlarına, daha sonra da borçların tutarına daha fazla dikkat etmeye başlamışlardır, çünkü bu dönem tam da borçların arttığı ve ağırlaştığı çağdır. Kazanç ve kayıpların durumunu çıkarmak (3), sonunda soruşturmacıların birinci görevi haline gelmiştir.

Gerçeği söylemek gerekirse, evrim yavaş olmuştur. Gerçekten de, benim bildiğim kadarıyla, güneydoğu Fransa'daki bir kırsal senyörlüğün yönetimini ayrıntılı olarak incelemeye izin veren, gerçekten açık ilk belge 1338 tarihlidir (üstelik bu da zamanında tamamen tek olarak kalmaktadır). Bu, Saint-Jean de Jérusalem tarikatının kendine bağlı kuruluşların teftiş kayıt defteridir. Bu tarikat

büyük Saint-Gilles manastırına bağlı olup, kayıt defteri iki rahibin, yaz sonunda hasattan sonra, ambarlar doluyken 32 komutanlık ve Rhône'un doğusuna dağılmış 120 kadar senyörlükte yaptıkları uzun turnenin tutanaklarından meydana gelmektedir. Olağındışı bir kesinlikte olan bu soruşturma, doğrudan papalık taleplerine cevap vermekteydi. Papa XII. Benedictus dinsel tarikatları ıslah etmek istemekteydi. Kendisi de bir mensubu olarak öncelikle (1335'ten itibaren) Citeaux tarikatıyla ilgilenmiş ve özellikle de manastırların herbirinin servet ve kaynaklarının kesinlikle hesaplanmasını istemişti, bundan beklediği, bu manastırların uygun bir şekilde barındırabilecekleri rahip sayısını saptayabilmekti. Ertesi yıl da, bu merakını Benediktinler ve diğer tarikatlara doğru genişletti. Bunun üzerine, 1337 sonu ile 1338'de heryerde envanter çıkartma işine girişildi; bunların çoğu ait oldukları kuruluşların *cartula*larında muhafaza edilmişlerdir (4). Aynı zamanda büyük sayıda dinsel cemaate ilişkin gelir ve giderlerin tasvirini de sunan bu belgeler, Hıristiyanlığın bir ucundan diğerine, bölgesel ekonominin karşılaştırmalı incelemesine izin vermektedirler.

*

Bouches-du-Rhône ili arşivlerinde Malta tarikatı fonlarında korunmakta olan sicile geri dönelim. Bu sicil güzel yazıyla yazılmış 306 varaktan meydana gelmektedir (5). Hane hane düzenlenen bu envanter, bunların yalnızca maddi durumlarını tasvir etmektedir; bu, bizatihi açıklayıcı olan, soruşturmacıların bakış açısına göre düzenlenmiş bir şekilde, iç ekonomiye ait bir tablodur. Soruşturmacılar her komutanlıkta, senyörleri, yeni ihtiyaçları, herşeyi belirleyen kişileri saymakla işe başlamışlardır. Söz konusu olan, efendilerin hanesi değil de, katı bir şekilde hiyerarşik olan "aile"leridir: önce komutanlığın şefi gelmekte, onu rahipler izlemekte, arkadan şövalye biraderler, basit çavuşlar ve nihayet dinsel cemaatin bağrında kendilerine huzurlu bir emekli hayatı bulabilmiş olan, yüzyılın şu insanları olan *donat*'lar sıralanmaktadır. Soruşturmacı daha sonra aktifi, varlıkları, kaynakları tasvir etmektedir ve bu kere de bu işi hiyerarşik bir düzen içinde yapmaktadır. İlk olarak "*domaine*"i, doğrudan işletilen toprağı sunmaktadır; ve esas zenginlik kaynağı olan tarlalar; bağlar, çayırlar, korular ve otlakların önünde yer almaktadır. Rantlar ise ancak bunlardan sonra gelmektedir; her türden tahsilat cinsine göre sınıflandırılmıştır; önce yenilebilen ve içilebilen şeyler, ancak bunlardan sonra olmak üzere de nakit. Sonuncu tablo ise, harcamalara ait olanıdır: burada da efendilere ve hizmetkârlara dağıtılan toprak ürünleri, tahıl istihkakları, şarap görülmekte ve nakdi harcamalar bunlardan sonra yer almaktadır-"ürün" alımı, borçlar, her kuruluşun tarikatın masraflarına katılma payı-.

Soruşturmacılar aynı hanede ve haneler arasında, envanterin çeşitli unsurlarının kıyaslanabilir olması için herşeyi hazırlamışlardır. Herşeyi çok özenle kıyaslamışlardır. Hasatların ve tüketimin nakdi cinsten değerlendirmesini yapabilmek için herşeyin fiyatını kaydetmişlerdir. Nihayet tüm nakdi değerleri, "bir *tournois* lirasının 16 *denier*" etmesi esası üzerinden aynı birime indirgemişlerdir (6) ve tüm hesapları hemen hemen hiç hatasız yapmışlardır. Böylece bir özen, rakamlarla oynamaya alışkın insanların bu rahatlığı, bu koskoca metnin kullanımını çok kolaylaştırmaktadır. Metin iki noktada belirsizliklerini sürdürmektedir. Öncelikle tahıl ve şarap miktarlarında değiştirme işlemlerine yatkın olan müfettişler, paraları tek birime indirgerlerken (7); hasatları, ödentileri, iç tüketimi ve fiyat düzeyini hesaplamak için kullandıkları çeşitli ölçüleri birime indirgeme kaygısını duymamışlardır. Acaba bir yerden diğerine olan farklılıkları ihmal edilebilir mi kabul etmişlerdir? Bu çok az olasıdır: *setier, charge, millerolle* gibi birimlerin değerleri, metrik sistemin yerleşmesinden önce Aix veya Orange, Tarascon veyahut da Draguignan'da (8) çok farklıydılar ve bu farklılıklar XIV. yüzyılda tüm hızıyla sürmekteydi. Soruşturmacılar fiili olarak bu can sıkıcı dönüştürme işlemlerinden kurtulabilirlerdi; yerel fiyatlarla yerel ölçüleri birleştirerek, onlar için yegâne önem taşıyan *livre, sol ve denier* birimlerine ulaşmaları mümkündü. Fakat bu ihmalkârlık, bir senyörlükten diğerine tahıl veya şarap miktarlarını kesin bir şekilde karşılaştırmayı engellemektedir. Öte yandan, sayısal veriler böylesine bir soruşturmadan beklenen sağlamlıkta değillerdir: ister tohum verimliliği, ister hizmetkârlara her yıl verilen tahsisat, ister adli kazançlar, ister gündelikçi sayısı, ister dağıtılan ücret tutarı veya isterse ürün fiyatları söz konusu olsun, kaydedilen değerler her zaman "adet olan" değerlerdir. "*Communiter*" kelimesi her sahifede karşımıza çıkmaktadır: "bu toprak adet üzere... vermektedir"... "buğday yükü bu kentte adet olarak... etmektedir". Rakam karşısındaki bu tavır farkedilmeyi haketmektedir. Soruşturmacılar hasatların, fiyatların yıldan yıla değiştiğini bilmektedirler, ama bu değişmeleri arızi olarak kabul etmektedirler ve o anın tutarlarını, şu 1338 yılına ait olanları kesin olarak kaydetmek onlara yararlı olarak görünmemektedir, onlar için önemli olan, gerçekten geçerli olan, "adet olan"dır. Bu temkinli adamlar, bu uyanık ve özenli yöneticiler, demek ki o sıralar-ki bu çok önemlidir- değerlerin kararlı oldukları ve olmak zorunda oldukları duygusuna, yüzeysel ve ihmal edilebilir olarak kabul ettikleri değişmelerin altında derinlemesine bir istikrar olduğu duygusuna sahiptirler. Tarihçi açısından ise, bu tavır alış her halü kârda avantajsız değildir: o çağ insanlarının normal olarak kabul ettikleri düzeyleri yakalama olanağını vermektedir. Ancak böylesine tahminler ortalama ve özneldirler, yani bize göre belli bir belirsizlik katsayısı taşımaktadırlar. Bu çekinceleri koyduktan sonra, 1338 soruşturmasının dürüstlüğü, kapsamı, tek bir bakışta kavramamıza izin

verdiği kırsal alan alanın genişliği ile senyörlük ekonomisi hakkında olağanüstü değerde bir tanıklık sunduğu söylenebilir. Bundan neler çıkartabiliriz?

*

Esas olarak içe dönük ekonomi: envanterin esas çerçevesi budur. O dönemde ihtiyaçlarının ve kaynaklarının tanınmasının önemli olduğu unsur "hane", "aile" grubudur. Senyörlük "aile"si burada bir miktar özelliklidir, çünkü dinsel bir cemaat söz konusudur, çünkü bu cemaatin hayat tarzı, zenginlikler karşısındaki tavrı özel düzenlemelerle, bir kuralla belirlenmektedir. Bu disiplin (9) azla yetinmeye yer açmakta, tüketim ve harcamaları kısmaya davet etmektedir. Kısıtlamalar gerçekte hafiftir ve hiçbir komutanlık, hiç kuşku yoktur ki, toplumsal yapısı ve ekonomik ihtiyaçları itibariyle kırsal bir soylunun hanesinden farklı değildir. Her komutanlık askeri zevkleri olan, geniş ölçekte beslenen ve takımlarının üzerine titreyen küçük bir efendi grubunu oluşturmaktadır; bunlar şurada beş, burada otuz, en büyük cemaat olan Manosque'ta elli; ortalama yirmi kişi kadardırlar. Onların yanında "yemek pişirmek, hamur açmak, çamaşır yıkamak" için birkaç hizmetkâr (10); refakatin şanı için birkaç silahlı "oğlan" yaşamaktadır; bunlara ahırdaki üç veya dört at ile, geçerken uğrayan konuklara açık olan sofrayı, şefin zaman zaman gösterişli bir şekilde yolculuk yapmak zorunda olmasını ekleyelim. Hôpital tarikatına mensup her evin, tamamen dinsel işlevleri-ve harcamaları-vardır. Bunlar yolcu ve hastaların yardımına koşmaktadırlar; bu onların kendilerine özgü görevleridir. Tarikat kötü aylar boyunca, fakirlere haftada üç kere tahıl dağıtmaktadır, ama eli sıkı bir şekilde: Saint-Jean de Trièves'de yılda 200 kg. kadar kaba buğday; Riez yakınlarındaki çok büyük ve her hasatta ambarlarına 1800 kental kaldıran Puimoisson'da 18 kental buğday; Bras'da bu haftalık dağıtımlar kaynakların %o 4'ünden azını götürmekteydi (11). Yardımlar ve sadakalar birleştirildiklerinde, senyörlük hanesi için harcananların beşte birine nadiren ulaşmaktaydılar. Buna, tarikatın genel ihtiyaçları için nakdi katkılar eklenmekteydi. Fakat bunlar da hafifti. Bütün bunlar her soylunun her yıl dağıttığı sadakaların toplamını herhalde aşmıyorlardı (12). Komutanlık ister büyük, ister küçük olsun, demek ki laik soylunun hanesine eşitti ve biraderlerin harcamaları şövalye sülalelerinkilerden çok az farklıydı.

Soruşturma bu harcamaların cinsini açıklıkla göstermektedir. İlk ihtiyaç gıda idi. Her senyör için eşit bir istihkak: günde aşağı yukarı bir kilo ekmek, belirtelim ki has buğdaydan (13). Sonra, yerine göre değişen ve hesaplaması güç miktarlarda şarap, fakat *domaine*'de üretilmese ve pahalıya satın alınmak zorunda kalınsa bile, şarap heryerde tüketilmektedir. Beyaz ekmek, katışıksız şarap, işte daha şimdiden efendinin evini ayıran özellik. Öte yandan, efendiler ekmeklerini

kuru kuruya yemiyorlardı; *companagium* (birader karavanası) için başka bir harcama daha öngörülmüştür. Bundan, ateş ve aydınlatma gereklerinin dışında, tüm ek gıda harcamaları anlaşılmaktaydı. Dauphiné'deki Echirolles komutanlığının envanterine göre, bu ek harcamalar şöyle dağılmaktaydı: beşte biri odun ve kandil için; beşte ikisi taze, veya tuzlu et için; beşte biri yumurta, balık için; geri kalanı da tuz, zeytinyağ, badem, soğan, sarımsak, baharat için (14). Fakat *companagium* tahsisatı tüm senyörler için eşit değildi. Komutanlığın efendisi için 60 *sol* olan bu rakam, bir birader için 35 ve bir *donat* için de 25 *sol* olarak saptanmıştı. Bunun sonucu olarak bu evrende, mertebe hiyerarşisi ilk olarak sofranın incelme derecesiyle kendini belli etmekteydi. Ama kendini asıl kıyafetlerde göstermekteydi. Bu nedenle de, bu alandaki basamaklar daha çok, ama aynı zamanda daha aralıklıydı. Giyimleri için kuruluş şefine 120 *sol*, şövalye biradere 60, rahibe ve soylu *donat*'ya 50, çavuş ve soylu olmayan *donat*'ya da yalnızca 40 *sol* tahsis edilmekteydi.

Bu gıda ve elbise harcamaları envanterde nakit cinsinden hesaplanmıştır. Yünlü kumaş, deri ile sofrada kullanılan malzemenin çoğu satın alınmaktaydı. Bunun sonucunda iç ihtiyaçların iki kategorisi ortaya çıkmaktaydı (ve envanterin planı da, görüldüğü üzere, bu ayırımın işlevinde düzenlenmiştir): bir yanda tahıl ve şarap ihtiyacı, diğer yanda para ihtiyacı. Bunları karşılaştıralım. Puimoisson'da her birader beheri 2 *sol* değerinde 12 kupa şarap ve 2 *sol*'den 18 *setier* buğday tüketiyordu; yani yılda 60 *sol*; nakdi harcamalar, diğer komutanlıklarda da olduğu gibi, şövalye için 95 ve çavuş için 65 *sol* idi (15). Böylece senyörler grubunda, XIII. yüzyılda denildiği gibi "dış" maddelerin, yani kasadan para çıkmasına yol açan maddelerin tüketimi-masanın dip tarafında oturan için bile-en azından iç üretimden elde edilene eş bir değeri temsil etmekteydi, ve *denier* cinsinden harcamalar, "aile"nin en iyileri, özellikle de cemaatin önderi için olanları çok daha yüksekti, çünkü önder kendi şahsında "evin" gücünü gösteriyordu. İhtiyaçlar bunlardı. Şimdi de senyörlüğün bunları karşılamayı nasıl başardığını görelim.

*

Senyör olan Saint-Jean Hospitalierleri öncelikle, kendi adamları olan köylülerden veya topraklarında kiracı olarak bulunanlardan devrevi olarak para alma hakkını ellerinde tutuyorlardı. Bunun anlamı, civardaki köylerin bazı sakinleri üzerinde de hakları olduğuydu, çünkü senyörlük türdeş bir toprak bütünün zıddıydı: şu aile onların bağımlısıydı, şu toprak parçası komutanlığa aitti vb. Senyörün çok dağınık olan hakları, ayrıca çok da çeşitliydi; bunlardan bir kısmı toprak, bir kısmı da kişi üzerindeki haklardı. "Ödenti almak", komuta

hakkı, yani yargılama ve kasaya ceza paralarını, biçme vergilerini, pazar resimlerini koyma hakkı; böylece senyör satışlardan, saman tekelinden, değirmenden veya yağ presinden, yün veya keten dövme atelyelerinden pay; evler ve topraklardan ödenti, eldeğiştirme vergileri (çok kazançlı olan bu vergiler bu dönemdeki köylü zilyetliğinin büyük hareketliliğine tanıklık etmektedirler) ve nihayet kilise onda birleri (*dime*) ile köy kilisesinin efendisine giden birçok kazanç sağlamaktaydı, bütün bunlar envanterde karışık bir şekilde yer almaktadırlar. Fiili durumda senyörler için, 1338 soruşturmacıları için (tıpkı bugün senyörlük ekonomisi tarihçisi için olduğu gibi), bütün bu gelirler arasında tek bir ayırımın gerçekten önemi vardı: bazı ayrıcalıkları bağımlının hasadından pay almaya izin vermekte ve efendinin evine hemen tüketilebilir nitelikte-tahıl veya şarap gibi-ürünler getirmekteydi; bunun tersine diğer hakları para sağlamakta ve küçük üreticiler de bunları ödeyebilmek için ürün fazlalarını veya emeklerinin bir kısmını satmak zorunda kalıyorlardı.

Saint-Jean de Jérusalem senyörlüğündeki nakdi gelirler adeta tamamen pazar resimleri, adli haklar, biçme ve mezar vergilerinden gelmekteydi (16). Buna bağlı olarak nakit girişleri düzensiz olmaktaydı. Örneğin şu adamdan ancak "suç işlediğinde para" alınabilmekteydi (17); Figanières'de efendi ceza parası toplamaktadır ama, "on yıldan beri hiçbir şey elde edememiştir" (18). Envanter bu durumda, bu belirsiz kazançlara dair ortalama bir tahmin vermektedir. Değişken olan bu kazançlar, genelde zayıftırlar. Örneğin, 140 hanenin sayıldığı Bras'da, *senboria*'nın yarısı Hospitalierlere aittir ve bu onlara yılda ortalama 6 *livre* 9 *sol*, yani komutanlık tahsildarının tek bir elbise için harcadığına ancak yeten bir tutar sağlamaktadır. Favas'dan toplanan cezaların yıllık 10 *sol* olduğu tahmin edilmektedir (19); ve Hospitalierlerin yargı yetkisine giren Claretli 31 aileden, biraderler her yıl *denier* olarak 11 *livre*'den daha az bir miktar sağlayabilmekteydiler: 4 *livre* kilise ve ondabirler için, 1 *livre* cezalar, 30 *sol* pazar resmi, 50 *sol* toprak kirası (*cens*) için (20). Demek ki nakit girişi yetersizdir ve normal zamanlarda senyörlerin gıda ve elbise harcamalarının çok altında kalmaktadır. Örneğin, Poet-Laval'de, senyörlük "aile"sinin 48 üyesi, yılda *denier* olarak 224 *livre* harcarlarken, senyörlük haklarından yalnızca 105 *livre* elde edilmekteydi; Saint-Jean de Trièves'de ise, nakit olarak 30 *livre* toplanırken, 64 *livre* harcanmaktaydı. Köylülerden toplanan nakdin senyörlük harcamalarını aşması için olağandışı koşullar gerekmekteydi: ya senyörlüğün, Puimoisson'da olduğu gibi geniş (gelirler 195, harcamalar 135) olması, veya bir kentin civarında bulunması gerekiyordu; Arles'a çok yakın olan Sallier komutanlığı, Camargue'daki avlanma haklarını çok pahalıya satarak, 6 kişilik küçük cemaatinin harcadığından hemen hemen üç kere fazla para toplamaktaydı. Bütün bunlardan çıkan ilk çok açık sonuç: bu eyalette ve bu dönemde kırsal sönyörlük az nakit getirmektedir. Buna karşılık, senyörün eli bir kasabaya ulaşır ulaşmaz,

parayla dolmaktadır. Provence'ın yüksek kesimlerindeki Comps komutanlığı bağımlılarından yılda bir *livre* sağlayabilirken, Draguignan komutanlığının bağımlıları, biraderlere 94 *livre* vermekteydiler.

Ayni gelirler ve özellikle de tahıl tahsilatı, senyörlük gelirleri içinde ezici bir üstünlüğe sahip olarak gözükmektedir. Puimoisson'da % 65, Poet-Laval'de % 80, Saint-Jean de Trièves'de % 85. Fakat bu ayni gelirler komuta veya adalet yetkisi sayesinde değil de; köydeki fırın, değirmen, kilise veya ondabirlerden, yani ayni gelirlerin esas kaynağından gelmektedir. Bu gelirler de, kırsal hasatların raslantılarına bağımlı olarak düzensizdirler; fakat çok daha büyük miktarlardadırlar. Venterol'deki fırın, tek başına 8 kişinin yıllık ekmeğini sağlamaktaydı (21); Lardiers'deki rantların % 60'ı kiliseden gelmekteydi; Puimoisson'daki fırın, değirmen ve kilise ondabirleri nakdi ödentiden iki kat, komuta yetkisinden kaynaklanan gelirlerden sekiz kat fazlasını getirmekteydiler (22). Bu gözlemler, XIII. ve XIV. yüzyıla ait çok sayıda Fransız senyörlük belgesinin işaretlerini teyid etmektedirler: sengin senyör adalet ve zorlama iktidarını kırsal alana en geniş ölçekte yayan, ne de en fazla bağımlı tarlasına sahip olan değildir; zengin senyör değirmencilerin, kilise ondabirleri tahsildarlarının efendisi olanıdır. Ve kötü yıllarda nakdi ödentilerde düşme olduğunda, cezalar tam olarak tahsil edilemediğinden; kilise ondabirleri, saman ve diğer ayni haklar senyörün ambarını doldurmaktaydılar (23).

Fakat bu rantlar, her ne olurlarsa olsunlar, buğday veya para tahsilatına olanak versinler, hesap yapılınca düşük kazançlı oldukları görülmektedir. Çünkü büyük masraflara katlanmaksızın tahsilat yapılamamaktadır. Öncelikle hileden doğan kayıplar, çünkü bu gelirler en az emin olanlar, en fazla rekabete maruz kalanlarıdır (gerçekten de, Hospitalierlerin hakları başka senyörlerinkine karışmış durumdaydı), ayrıca bunlar bağımlıların en fazla itiraz ettikleri ve kurtulmak için herşeyi yaptıkları ödentilerdir. Demek ki, sürekli olarak dava halinde olmak, yani avukat ve tahsildar tutmak, destek kazanmak, işbirliği satın almak gerekmektedir. Soruşturma, davalar için Venterol'de yılda 16 *livre*, Montelier'de de 10 *livre* harcandığını ortaya koymuştur (24)... Ayrıca tahsilat çok pahalıya malolmaktaydı. Kuşkusuz köylüler ödentilerini bizzat getirmek zorundaydılar; fakat pazar satışlarından pay alabilmek için, burada sürekli bir adam tutmak gerekmekteydi. Aynı şekilde, cezaları tahsil edebilmek için ilâm çıkartmak, yani adli görevliler istihdam etmek gerekmekteydi. Ödentilerde büyük hileleri önlemek için sadık adamlar gerekmekteydi. Nihayet, tüm bu yardımcılara, bu tahsilatla sorumlu olanlara kazancın bir bölümünü aktarmak akıllılık olmaktaydı. Örneğin Beaulieu d'Orange'da ondabir toplayıcısı, beyan ettiği hasılatın ondabirini kendine alıyordu (25) ve biraderlerin, 20 hanelik küçük Clamensane köyündeki haklarının gözetimi için buraya yerleştirdikleri görevli, ücret olarak 9 *livre* ve

düşük olan hasılatın üçte birini almaktaydı (26). Burada, senyör ile sömürdükleri arasında küçük bir aracılar-hukuk adamları veya tahsildarlar-grubunun dikildiği ve bunların senyörlüğün sırtından yaşadıkları görülmektedir.

Ve nihayet efendi, ödenti karşılığında köylülerin emrine verdiği bina ve araçları işler durumda tutmak zorundaydı. Örneğin, Saint-Michel de Manosque değirmeninde, her dört yılda bir taşları değiştirmek gerekmekteydi, bu iş 100 *sol*'e malolmaktaydı (27), ve Vinon'daki büyük değirmenin idame masrafları her yıl 30 *livre* gerektirmekteydi (28). Senyör kendine bağlı kiliselere kandil yağı, balmumu, buhur sağlamaktaydı. Özellikle de, kilisedeki görevlileri beslemekte, giydirmekte, onlara harçlık vermekteydi. Kuşkusuz bu harcamaları nisbeten düşüktü, çünkü dinsel hizmet taşeronları, olağan olarak küçük bir ayni ücret ile en mütevazisinden gıda ve elbise almaktaydılar. Fakat, onlara bir şövalye biraderinkine eş şarap ve tahıl tahsisatı ayrılmaktaydı: Tanrının hizmetkârları efendilerin beyaz ekmeğinden yemekteydi. Demek ki, yönetim gider ve kaygıları ağır olmaktaydı; Hospitalierler bundan kurtulmak ve kendilerine daha düzenli bir gelir sağlamak için fırın, değirmen, ondabirler ve kiliseleri sürekli olarak kesimcilere vermekteydiler, yani kendi paylarını alan başka aracılara. Sonuçta senyörlük ayrıcalıkları çok sakatlanmış olmaktaydı. İşte çok büyük bir senyörlük olan Poet-Laval: üç değirmen, iki fırın, üç kilise, 7 köyün kira, adli ve komuta ödentileri. Tahsilat önemlidir: ayni ve nakdi olarak 540 *livre*. Fakat bu gelirden bir rahip, üç fırıncı, iki kâhya, bir düzine çavuş, korucu ve tahsildar beslemek gerekmektedir ki, bu da 100 *livre*'e malolmaktaydı. Bu durumda koskoca bir bucaktan toplanan 540 *livre* 43 birader ve hizmetkârları ile konuklarının masraflarına yetmiyordu.

Demek ki, envanter öncelikle senyörlük rantının zayıflığını ortaya koymaktadır. Kuşkusuz bu düşük düzey, bağımlıların fakirliğiyle açıklanmaktadır. Köylü mal varlığı hakkında hiçbir doğrudan bilgiye sahip değiliz (bu durum soruşturmanın bize öğreteceklerini azaltmaktadır, çünkü senyörlük taleplerinin gerçek ağırlığı, bu ödentilerin yüzdesi, uzaktan bile tahmin edilememektedir). Bu arada Hospitalierlerin bağımlısı olan köylülerin çoğunlukla fakir insanlar oldukları tahmin edilmektedir. Nüfus kalabalıktır (bugün 700'den az nüfusa sahip olan Bras'da 140 hane, Favas'da 18 aile, Esparel'de 40 aile; bu son iki yerleşim yeri bugün taş yıkıntıları içinde, adeta tamamen metrûk haldedirler), nüfus çok fazla kalabalık ve tamemen yoksulluğa mahkûm edilmiştir. Roque-Esclapan'daki 28 bağımlı aileden yalnızca 12'sinin iş hayvanları vardı; Clamensane'da 20 haneden yalnızca bir tanesi bir öküze, bir diğeri de bir eşeğe sahipti. Bresc'teki 18 bağımlı aile, tümü için yılda yalnızca üç domuz boğazlıyabiliyordu (29). Bu durumun sonucu olarak, senyör zorlama ve tahsilat yetkilerini istediği kadar elinde tutsun, bu sefillerden ne alabilirdi ki?

Üstelik bu insanlar, çoğu zaman başka senyörlerin de taleplerine maruz kalmaktaydılar: Fransa veliahdının, Provence kontunun, maliye örgütleri tam gaz gelişmekte olan ve vergi salmakta başı çeken şu prenslerin. Efendiler belki, köylünün eline geçen tüm parayı ondan almayı başarıyorlardı, ama köylünün eline az para geçiyordu. Büyük cezalara çarptırılan acaba kaç köylü, birkaç kuruş ödedikten sonra affedilmemiştir? Çünkü efendinin yargıçları asla daha fazlasını alabilececkleri umudunu taşımamışlardır. Bucak biraz daha az fakir hale gelince, senyörlük gelirleri aniden yükselmektedir; Örneğin Arles kırları veya Argens vadisinde olduğu gibi. Fakat bu refah alanları istisnaidir ve kasabalara yakın alanlarla sınırlıdır. Olağan olarak doğa acımasız, köylüler aç ve sıska ve senyöre ulaşan gelirler çok düşüktür.

*

Demek ki senyör yüksek adalet yetkisine sahip olsa, kilise ondabirleri ve bütün değirmenleri elinde tutsa bile, bu gelirlerle yetinemezdi. Toprağın doğrudan işletilmesine çok bağlı kalmaya devam etmekteydi. Saint-Jean Hospitalierleri 1338'de bu ülkede muazzam bir "*domaine*'e sahiptiler. Burada koru hem az, hem de fakirdi; birkaç badem, ceviz, zeytin bahçesi, bir miktar çayır ve bağ bulunmaktaydı. Tarlalar esas kısmı meydana getirmekteydiler. Tarikatın buğday ekilen toprakları, çeşitli büyüklükte ve "ev"lere eşitsiz dağılmış parçalar halinde, 7.000 hektar kadardı. Bu "ev"lerden bazıları çok olanaklıydı: Manosque'ta, Vinon'da rezerv 300 hektar tarlayı kapsamaktaydı (30). Envanterde hayvancılığa dair çok az bilgi olması karşısında şaşkınlığımı gizleyemiyorum. Adeta heryerde yalnızca koşum hayvanları gözükmektedir; şurada veya burada 30 kadar koyun sayılmaktadır, ama örneğin Manosque'ta olduğu gibi, o dönemde bazı büyük komutanlıklarda söz konusu olan büyükbaş hayvan sürüleri nerededir (31) ? Soruşturmanın sürdürüldüğü mevsimde, bunlar tabii ki kış otlaklarındadır. Fakat iç kaynaklar konusunda bu kadar özenli olan araştırma, hayvancılığın o sıralar esas zenginlik kaynağı olduğu bir bölgede, bu konuda nasıl sessiz kalabilir? Eğer belgeye bağlı kalınacak olursa, soruşturmacıların *domaine* işletmesini tamamen tahıl üretimine yönelik olarak gösterdikleri görülecektir. Onlara göre, ekilebilir topraklar mal varlığının sağlam kesimini, senyörlüğün gerçekten doyurucu bölümünü meydana getirmektedir. Saint-Jean tarikatına ait "ev"lerin çoğunda, nakdi değere dönüştürülmüş olarak rezervin gayri safi oranı, diğer tüm ödentiler toplamınınkinden üstündür. Comps komutanlığındaki durumu örnek alıyorum; buraya dağınık durumda 9 senyörlük bağlıdır. Bunlardan ikisi rezervi olmayan, yalnızca tahsilat merkezleridir: senyörlük hakları burada yegâne geliri meydana getirmektedirler: 55 ve 50 *livre*. Kırsal olmaktan çok kentsel bir senyörlük olan Daguignan'da çok kazançlı olan vergiler 104 *livre*, yani bağlar, çayırlar ve 6

hektarlık çok iyi bir toprak parçasının toplam olağan gelirlerinin iki katını getirmektedirler. Fakat bunların dışındaki heryerde, büyük kazançlar efendinin topraklarından sağlanmaktaydı; Roque-Esclapan'da 23'e karşılık 38; Ruquebrune'de 56'ya karşılık 334; Riufre'de 1'e karşılık 6; la Fayc'de 3'e karşılık 58; Comps'da 74"e karşılık 144; Pugnafort'da 3'e karşılık 144.

Fakat iyi bakılan, çoğu zaman uzun uzun dinlendirelen (32) bu topraklarda, verimler çok düşüktü. Envanter bu konuda 123 işaret vermektedir. *Domaine*'lerin 65'inde, ekilen bir ölçü tahıl başına "adet olduğu üzere" dört ölçü hasat edilmekteydi. Diğer 50 rezervde ise -bu iyi toprakların hepsi ayrıcalıklı kesimlerde yer almaktaydılar- bire beş alınmaktaydı. Yalnızca yedi kere, ortalaması yüksek bir verimlilikle karşılaşılmıştır (söz konusu olanlar kentlere komşu, küçük yüzeyli, sürekli işlenen ve "*ferrage*" adını taşıyan tarlalardır). Buna karşılık, 21 işletmede verim yalnızca bire üçtü, 5 dağ tarlasında ise, bir tohumluktan ikiden fazla beklemenin anlamı yoktu. Bu fakir hasatlardan, gelecek ekim için tohumluk ayırmak ve yoluculara pay vermek gerekmekteydi (yirmide bir, bazen de onüçte bir). Burada köylü hayatının aşırı istikrarsızlığı kavranmaktadır. Kuşkusuz böylesine iyi topraklar işleyemeyen ve teknik olanakları daha kısıtlı olan küçük üreticiler bu önemsiz artık üründen ödentileri yapıp, çocuklarını doyurmayı nasıl becerebiliyorlardı? Senyörlük ambarlarının, envarterde kayıtlı büyük miktarlarda tahılla dolabilmesi için, her halü kârda rezervin geniş ve buna bağlı olarak, burayı işleyenlerin kalabalık olması gerekmiştir. Demek ki emek-gücü sorunu vardı. Bu muazzam tarlaları işleyebilmek, ekebilmek, hasat edebilmek için, senyör angaryalara güvenemezdi. İnsanları ve hayvanları belli sürelerde karşılıksız çalıştırma hakkını koruyordu, ama yalnızca yirmi kadar köyde; ve bunlar dağların en uzaklarında yer alanlarıydı. Üstelik, bu hizmetlerin tamamı kullanılmıyordu, çünkü angaryaya koşulan kötü çalışıyor, fazla yiyordu. Küçücük bir nakdi ödenti karşılığında onları azad etmek daha kârlıydı: envanterde bu angaryalar hep nakdi gelirler kalemine kaydedilmişlerdir. Yalnızca yük taşıma angaryaları fiilen uygulanmaktaydı (33). Çoğu zaman çok az verimli olan toprakların ihtiyaç duyduğu emek-gücünün, büyük çaplı emek-gücünün demek ki ücretlendirilmesi gerekmekteydi. Bu durum da bizi, bu büyük rezervlerin işlenmesinin görünüşe rağmen, acaba gerçekten kârlı olup olmadığını sormaya sevketmektedir.

Bağlar ve çayırlarda-çünkü şarap ve kuru ot pahalı maddelerdi-net oran yüksekti. Kendi başlarına koskoca bir 20 *livre* eden 200 yük kuru otun üretildiği la Faye'de, gündelikçiler yalnızca 3 *livre* 16 *sol*'e malolmaktaydılar. Sallier'de bağ işçilerine 21 livre ödenmekteydi, ama buradan elde edilen yıllık ortalama 15 müd şarap 45 *livre*'e satılmaktaydı. Bras komutanlığındaki bağın işletme masrafları, hasadın % 50'sinden azdı; aynı oran çayır için % 35 olmaktaydı (34). Fakat tahıl tarlaları için senyörün kârı daha az güvenilirdi. Gene Bras

komutanlığı envanterine bakalım. Biraderler burada 300 hektardan fazla toprağı ekime ayırmaktaydılar. Toprak üç yılda iki yıl nadasa bırakıldığından, 100 hektar kadar toprağa her yıl kış buğdayı ekilmekteydi; bunun dışında 50 hektarlık bir alana arpa, çavdar, bakla ekilmekteydi. Burası vasat verimliliğe sahip topraklardı: ortalama olarak bire dört, böylece yarısı kadarı buğday olmak üzere, 650 kental civarında hasat yapılmaktaydı. Bu hasat efendiye; beş değirmen, dört köy kilisesinin ondabirlerinin getirisinin toplamının iki katını sağlamakta, ama 266 *livre* gibi çok pahalıya malolmaktaydı. Tarlaları hazırlamak için 12 saban gerekmekteydi. Bu da öncelikle bir demircinin istihdam edilmesi demekti. Demirciye gereken demirden başka, saban demiri başına bir *setier*, yani üç kental buğday verilmekteydi: bedeli 5,5 *livre*. Daha sonra, sabanlara koşulan 48 öküz ve 8 yük hayvanını bütün yıl boyunca ahırda beslemek gerekmekteydi ki, bunlar 120 yük saman ve 24 *setier* arpa tüketmekteydiler; katırları nallatmak, yorulan hayvanları arada sırada değiştirmek için olanlarla birlikte, yıllık harcama hemen hemen 55 *livre*'e ulaşmaktaydı (35). Tarım araçlarının kullanılması, hayvanların bakımı için çok sayıda çiftlik uşağı gerekmekteydi: 12 sabancı, dört hayvan tımarcısı, dört uşak. Bunların gıda ve elbise harcamaları, nakit olarak 36 *livre* ve 700 *setier* çavdar (hemen hemen ödentilerden gelenlerin tümü) yutmaktaydı; herşey muhasebe sikkesine çevrildiğinde, 115 *livre*. Nihayet, bu sürekli hizmetkârlar herşeye yetmemekteydiler; onlara yardım etmeleri için, işlerin arttığı sıralarda gündelikçiler tutulmaktaydı. Kötü otları yolan kadınların 550 günü, hasat yapan erkeklerin 537 günü, demet yapan kadınların 190 günü, tahıl dövme, taşıma: bütün bunlar için de bir 50 *livre* daha ödemek gerekmekteydi. Yalnızca tahıl üretimi 225 *livre*'e malolmakta, net kâr 40 *livre*'e, yani hasat değerinin % 15'ine inmektedir. Bu "olağan" bir yıldadır. Acaba kötü bir mevsimde ne olmaktaydı?

Kârlar kuşkusuz, daha az verimli topraklarda daha düşüktür. Puimoisson komutanlığında 400 hektarlık rezerv topraktan 225'inde verim bire altıya çıkmaktaydı, ama bu tamamen istisnaiydi; ancak çünkü buğday burada düşük fiyattan satılmaktaydı-tahıl değerinin beşte dördü (300 *livre* üzerinden 225), işletme giderleri tarafından yutulmaktaydı. Verimin ortalamanın altında olduğu bucaklarda, işletme tabii ki net bir zararla karşı karşıyaydı. Saint-Jean de Trièves'deki durum böyleydi. Tahılın pahalı olmasına rağmen, hasat ancak 61 *livre* etmekteydi; yalnızca malzeme ve iş hayvanlarının idame masrafları, hemen hemen bu miktara ulaşmaktaydı: 56 *livre*. Bu durumda, tüm emek-gücü ve özellikle de 9 çiftlik uşağının masrafları, yani 79 *livre*, açık hanesine yazılmaktaydı.

Bu konularda, senyörün aşikâr çıkarı toprağın işletilmesini başkalarına devretmek, verimsiz tarlaları yarıcılara kiralamakta değil midir? Elimizdekine benzeyen bir belge, Fransız senyörlüklerinin yöneticilerinin, XIII. ve XIV.

yüzyıllarda daha büyük rakamlarda olmak üzere, doğrudan işletmeciliği bırakarak, rezervi kiraya verdiklerini göstermektedir. Bu yöneticiler bu yola, yalnızca bilançolarına aklı başında bir şekilde bakarak girmişlerdir. Hospitalierler de bu ürün paylaşımına dayalı süreli kiralama işine girmişlerdir ve her keresinde bu iş onların avantajına olmuştur (36). En fazla gelir getiren senyörlüklerden biri olan, Arles yakınındaki Sallier, çok kârlıdır, çünkü 200 hektarlık rezervin % 90'ı yarıcılığa verilmiştir. Bu topraklar hiç masrafsız, 434 *livre* karşılığı tahıl getirmektedirler. Ancak yarıcılık pek gelişmemiştir. 700 hektarlık rezervin ancak 1200'ü bu rejime tabidir ve yöntem belli alanlarda, yani verimin daha yüksek ve ekonomik hayatın daha faal olduğu yerlerde sınırlanmıştır. Diğer yerlerde, yani doğrudan işletmenin daha az kazanç sağladığı senyörlüklerde, Saint-Jean biraderleri çok az yarıcıya sahiptirler. Neden? Alışkanlık mı? Gerçek çıkarın bilinememesi mi? Çoğu zaman bu toprakları muhafaza etmek zorunda kalmışa benzemektedirler, çünkü hasadın 5/6, 7/8, 8/9'unun işletmeciye bırakıldığı durumlarda, hatta la Faye veya Monfort'da olduğu gibi, köylülerin hâlâ sürmekte olan kol ve hayvan angaryalarının da yarıcıya bırakıldığı durumlarda bile (37), kimse buralara talip olmamıştır. Saint-Auban'da rezervin 60 *séterée'* lik bölümü "üçte bir yarıcılıkla burayı isteyen kimse olmadığından, uzun zamandan beri durmaktadır" (38). Bu duruma köylülerin çok fakir olmaları da neden olmaktadır. Bu "narin topraklar"ın işletilmesine girişebilmek, başlangıçta gereken hayvan, alet, işçi masraflarına katlanabilmek ve bunu belirsiz bir kâr için yapabilmek üzere sermaye ve bu toprakların aç insanlarının sahip olduklarından daha üstün ekin yöntemleri gerekmekteydi. Kuşkusuz birçok diğer senyör gibi, Provence Hospitalierleri de, 1338'de kendilerine rağmen topraklarının büyücek bir bölümünü bizzat işlemek zorunda kalıyorlardı.

Fakat, iç ekonomiye yönelik tavırların, bu dönemden itibaren yalnızca daha yüksek kâr düşüncesi tarafından belirlendiği kesin değildir. Doğrudan işletmeye bu inatçı bağlılığı açıklamak için başka nedenleri gündeme getirmek uygun olacaktır. Bunlar duygusal nedenlerdir. Daha fazla tahıl edinmek ne işe yarar ki? Satmaya, sermaye biriktirmeye mi? Evde daha büyük bir "aile"yi, rezerv işlerine bağlanmış ve senyörün etrafında bildik ve değerli bir sadakat oluşturan şu grubu beslemek daha iyi değil miydi? Hiç kuşkusuz Hôpital biraderlerinin de paylaştıkları şövalyelik zihniyeti içinde, kırsal aristokrasinin XIV. yüzyılın eşiğinde bile, yakın ve kalabalık bir uşak grubunun sadakatini, daha iyi yönetilen satışlardan sağlanacak gelir artışına tercih ettiği düşünülebilir. İşte bu nedenden ötürü Hospitalierler, iyice aşikâr çıkarlarına rağmen, uşaklarının arasında yaşamışa benzemektedirler. İşte bu nedenden ötürü *"domaine"*, senyörlük ekonomisinin hep esas parçasını oluşturmaktaydı.

*

Bu koşullarda *domaine* ekonomisi, kırsal ekonominin bütünü içine nasıl yerleştirilebilir? İlk bakışta, efendilerin evinin taleplerinin, ona bağımlı küçük köylü işletmelerinin faaliyetini güdülediği görülmektedir. Madem ki bazı ödentiler yapılmak zorundadır, her hane -en fakir teçhizata sahip olanlar bile- geçimliğinden fazlasını üretmek zorundadır. Özellikle çavdar yetiştirilen topraklarda, gene de efendinin beklediği bir miktar buğdayı üretmek gerekmekteydi (39). Ve zaman zaman bir cezanın karşılığını, biçme, cenaze veya vaftiz vergilerini ödeyebilmek için birkaç kuruş bulmak zorunda olduklarından, en mütevazi köylüler bile, ellerinden geldiğince ürün satmak durumundaydılar. Senyörlük böylece köylü işletmelerinin tam anlamıyla kendilerine yeterli olmalarının bir engeli olarak dikilmekteydi. Sadece varlığıyla etrafında bir mübadele akımı yaratmaktaydı. En uzaktaki Alp köylerine varıncaya kadar, para dolaşımını canlandırmaktaydı. Biçme için 10 *livre*, *cens* için 8 *sol*, adalet için 1 *livre* 10 *sol*, kilise için 8 *sol*, pazar resmi için 3 *livre*, yani binlerce küçük değerde sikke böylece her yıl, Saint-Pierre d'Avez adını taşıyan, şu büyük yolların uzağında ki, taşlı, fakir köyün birkaç sakininin ellerinden geçmek zorundaydı (40).

Fakat zenginliklerin hareketi, senyörlüğün ekonomik yönetimi tarafından daha doğrudan teşvik edilmekteydi. Çok genel olarak değirmenler, kilise onda birleri, fırınlar, özellikle de *domaine*, senyörlük ambarlarına, efendilerin, konukların, uşakların, bakılan fakirlerin, ahırdaki hayvanların tüketebileceklerinden daha fazla buğday getirmekteydiler; buna karşılık fıçılar her zaman yeteri kadar dolu değildi; uyruklarından da hiçbir zaman yeteri kadar para sağlayamıyordu. Örneğin Bras'da, senyörlük evi ayni kazançlarının ancak üçte birini tüketebilmekteydi. Yıl sonunda önemli bir artık kalmaktaydı: 350 kental buğday, 100 kental çevdar, bir o kadar arpa, saman, 80 hektolitre şarap. Fakat ancak 21 *livre* nakit toplayabilmekteydi. yani elbise, et, tuz, baharat alımı, davalar, bina bakımı, sürü yenileme, gündelikçi ücretleri için sarfedilmesi gerekenden onıki kere daha az bir miktar. Demek ki bu dengesizlik, hasat fazlalarını ve özellikle de buğdayı paraya çevirmeye zorlamaktaydı. Buğday yetiştirilen rezervlerin genişliği, verimlerin düşüklüğüne rağmen, toplam hasat miktarının büyüklüğü sayesinde, envanterde yer alan senyörlüklerin hepsi büyük tahıl satıcıları olarak ortaya çıkmaktadırlar. Böylesine bir durumun Akdeniz'e yakın olan bu çevrelerde, güçlü ve sürekli bir talep tarafından teşvik edildiği düşünülebilir: bu talep büyük kentlerin iaşesi ve denizde taşınabilen mallardan kaynaklanmaktadır. Dağda hasat edilen tahılların büyücek bir kısmı, uzun katır kafileleriyle Avignon, Arles, Fos, Marsilya, Fréjus veya Nice'e doğru inmekteydi. Sıkı sıkıya talep edilen angaryalar bu taşımacılıkta

kullanılmaktaydılar. Fakat envanter bu ticarete dair hiçbir şey söylememektedir. Acaba din adamları, doğrudan limanların toptancılarıyla mı ticaret yapıyorlardı? Veyahut da onlara tuz, yünlü kumaş, tuzlu balık sağlayan, kasabanın mütevazi iş adamlarının aracılığına mı başvuruyorlardı? En azından, senyörlüğün satışları aracılığıyla tüccarların, perakendecilerin, simsarların refahını sağladığı kesindir. Tarikatın hizmetinde yeni aracılar grubu ve belki de aynı adamlar, aynı zamanda ondabirleri ve değirmenleri kesimle alan noterlik işlerini de görüyorlardı (41). Aynı şekilde, senyörlük yönetimi sorumlularının 1338 yazında soruşturmacıların sorularına cevap verirlerken, cari madde fiyatları konusunda çok haberli oldukları da kesindir.

Soruşturma özellikle bu fiyatlar konusunda çok sayıda işaret içermektedir. Daha önce de söylediğim üzere, işaret edilen değerler ortalama değerler olup, adet olduğu için normal sayılan bir had üzerinden öznel bir tahmini temsil etmektedirler; öte yandan miktar ölçüleri yereldir ve bunlar bir yerden diğerine değişmektedir. Nihayette, bu çok değerli belge, bu konuda umulandan azını vermektedir.

Belgenin esas yararı, aynı anda ve aynı para birimi halinde olmak üzere, çok geniş bir mekâna dağılmış olan çok sayıda işareti vermesidir. Böylece bazı toprak ürünlerinin fiyatının nisbeten tekdüze olduğunu göstermektedir. Bir yükünün fiyatının çok genel olarak 2 *sol* cinsinden değerlendirildiği samanın durumu budur. Bu fiyat asla 2,5 *sol*'den yukarı çıkmamış, asla 15 *denier*'den aşağı düşmemiştir, sapmalar düşüktür. Buna karşılık, şarap fiyatına ilişkin rakamlar arasında açıklık çok büyüktür: bir kupanın fiyatı 1 ilâ 4 *sol* arasında salınmaktadır; ama ölçülerin çeşitliliği gözlemi çok belirsiz hale getirmektedir. Bu durumda, başlıca gıda ürünü olan buğdayın ticari değerini ele almakla yetinelim. Bu değer bir köyden diğerine aşırı değişkendir (42). İlk olarak, farklı tahılların fiyatları çok çeşitli oranlarda oluşmaktadır. Mallemort'da bir ölçü çavdar buğdayınkinin yarısı, Fuimoisson'da beşte dörtü etmektedir. Arpanın fiyatı buğdayınkinden Bordette'de % 80, Fos'da %25 düşüktür (43). Bu uyumsuzlukları açıklayabilmek için, farklı tahılların tarlalara eşitsiz dağıldıkları ileri sürülebilir. Aslında bir fiyat haritasıyla bir ürün haritasının çakıştırılması, böylesine bir bağlantının olduğunu göstermektedir. Bir örnek: Puimoisson'da köy kilisesine ait tarlalar yarı yarıya çavdar ve buğday üretmektedirler; Omergues'de ise yalnızca buğday yetiştirilmektedir. Oysa iki tahılın fiyat oranları bu iki yerde de aynıdır. İkinci gözlem: aynı tahılın fiyatında, bir yerden diğerine büyük farklar vardır. Bir tek buğdayı ele alıyorum, ve hacim ölçülerinin çeşitliliğini gidermek üzere, karşılaştırma birimi olarak, *setier* fiyatını değil de, bir komutanlıktan diğerine herhalde çok az farkeden, heryıl her biradere tanınan tahsisatın değerini alıyorum. Bu 350 kg. kadar tahıl Mallemort'da 25; Puimoisson, Fos, Hyères, Bras'da 36; Saint-Pierre d'Avez, Claret, Manosque'ta

48; Aix'te 56; Avignon'da 60; Saint-Jean de Trièves'de 80 *sol* etmekteydi (44).

Böylesine farklılıkları açıklamak zordur. Fiyatlar tohum verimliliğinin işlevinde mi değişmektedirler? Görünüşte hayır. Kuşkusuz en büyük pahalılık Saint-Jean de Trièves'de, toprağın en az verimli olduğu yerde gözlenmektedir. Fakat verimlerin aynı olduğu Orange ile Sallier'de, iyi tahılın *setier*'si birinde 38, diğerinde 54 *sol* etmekteydi. Rezervin normal veriminin bire beş olduğu Manosque'ta 48 sol eden bir *setier* iyi tahıl, verimin bire üçü geçmediği Saint-Pierre d'Avez'de de o kadar etmekteydi. Acaba bu fiyat farkları daha çok üretim koşullarına, satış koşullarına, yani ticari yolların ağı içinde tutukları yerin iyi veya kötü olmasına bağlı değil miydi? Gerçekten de, fiyatların coğrafyasıyla, ticari akımların coğrafyası arasında daha açık bağlantılar görülmektedir. Pahalılık noktalarının hemen hepsi -Avignon, Arles, Aix, Nice- tüketim veya ihraç merkezi olan büyük kentlerdir ve buğday dağda, Bras veya Puimoisson'da genelde ucuzdur. Ancak gene de şaşırtıcı uyumsuzluklar büyük miktardadır. Acaba çok uzaklardaki Saint-Pierre d'Avez'de tahıl, Durance alçak vadisinde yer alan Mallemort'dakinden iki kere neden daha pahalıdır? Acaba ihraç limanları olan Fos veya Hyères'de buğdaya, yayladaki Verdon'dan neden daha az para ödenmektedir?

Bu cinsten farklar, özellikle tahıl piyasasının çok büyük ölçekte dar bir alanda kapalı olduğuna tanıklık etmektedirler. Bu durum, esas gıda maddesinin ticari değerinin akışkanlıktan yoksun olduğunu, fiyatların bu dönemde ve bu bölgede bir bakıma donduklarını düşündürtmektedir. Dağlık bir ülkenin doğal parçalanmasından kaynaklanan bu durum, belki de aynı zamanda adetlerin de sonucu olmaktadır. Bu fiyatlar, aslında adet olan fiyatlardır. Acaba bu fiyatlar, ekonomik unsurlardan çok adetlere ve geleneğe bağımlı değiller miydi? Bu koşullarda, senyörlük ekonomisinin iç ayarlamaları ile, yerel fiyat düzeyi arasındaki bağlantılar çok karmaşığa benzemektedir. Puimoisson'da buğday su fiyatına giderken, Arles'da çok pahalıdır. Oysa her iki yerde de Saint-Jean *domaine*'i muazzam miktarda buğday üretmektedir. Puimoisson için, bu aşırı artık üretimin fiyatları düşük tuttuğu, bu durumun kıyıdaki alıcıları cezbettiği ve bu sayede düzenli bir ihraç akımının da senyörlük üretimini teşvik ettiği varsayılabilir. Aynı geçerlikte olmak üzere, Arleslı yöneticilerin de yüksek tahıl fiyatlarından tahrik oldukları kabul edilebilir. Ancak Saint,-Jean *domaine*lerinin bütününde, *domaine* üretiminin örgütlenmesi ile, tarımsal fiyatlar arasında ilişkiler farketmek güçtür.

*

Bu arada, bu senyörlüklerin ekonomisinin ticarete ve para kullanımına sıkı sıkıya bağlandıkları aşikârdır. Örneğin Bras komutanlığında gelir ve gider durumu, ödenti veya ürün olarak elde edilen maddelerin % 65'inin satışını

gerektirmekteydi. Demek ki senyörlüğün başlıca ekonomik işlevlerinden biri, kırsal üretimin bir kısmını, *domaine*'den gelenler kadar, köylü topraklarından elde edilenleri de ticari akımların içine sokmak ve bunları nakitle değiştirmekti. Böylece senyörün eline geçen para, daha sonra ne oluyordu? Bir kısmı, uzaktan mal getirenlere verilerek, yolculuklarda harcanarak veya Saint-Jean tarikatının genel ihtiyaçları için ihtiyat akçesi olarak, çabucak kırsal ortamın dışına çıkmaktaydı. Fakat paranın tümü böylece kaçmamaktaydı. Müfettişlerin kaydettikleri harcamalar içinde çoğu, senyörlük evinin hemen civarına nakit yaymaktaydı. İaşe için bazı maddelerin -domuz, yumurta veya zeytinyağ- alımı civar köylülere yaramaktaydı. *Denier*ler özellikle de ücret olarak dağıtılmaktaydılar. Çünkü komutanlıklarda sürekli veya geçici olmak üzere, büyük bir insan grubu istihdam edilmekteydi.

Bu komutanlıkların herbirinde öncelikle bir çiftlik uşakları grubu çalışmaktaydı ve bunlar "*familia*" ile bütünleşmişlerdi. Bu grup rezervin genişliğine göre, az veya çok kalabalık olmaktaydı. Fakat bu uşakların arasında bir hiyerarşinin varlığına rağmen, hepsi de senyörle birlikte cemaat halinde yaşamaktaydılar. Her "aile mensubu" için eşit olan tahıl istihkakı aslında, efendilerinkine benzemiyordu; daha ağır olan bu istihkak, daha kaba tahıllardan oluşmaktaydı ve bu durum çiftlik uşaklarını ev uşaklarının altına koymaktaydı. Çiftlik uşakları saf şarap da içemiyorlarda. Nihayet, onların karavanası daha ucuza malolmaktaydı, rahip yamağı için yılda 15 veya 20 *sol*, bir birader için 35 *sol* olan bu değer, onlar için yalnızca 10 veya 15 *sol* olmaktaydı. "Hane"nin meydana getirdiği temel ekonomik hücrenin içinde, demek ki maddi koşullar alanında net bir hiyerarşi vardı ve ekmeğin esas olduğu bu köylü beslenme tarzında, senyörlerle işçiler arasında bir set vardı ve sonuncular köylülere yakındı.

Envanter çiftlik uşaklarına ilişkin olarak, nakit cinsinden hesaplanmış başka bir masrafı daha kaydetmektedir: elbise ve ayakkabı. Bunun tutarı yapılan işe göre biraz değişmekteydi (45). Ama bir işletmeden diğerine çok farklılaşmaktaydı- bir sabancı Marignane'da 10 *sol* hakederken, Trinquetaille'da 100 *sol* haketmekteydi- (46), oysa senyörler cemaati üyelerinin hakedişleri heryerde aynıydı. Neden? Acaba efendi, elbiseleri kendi alıp, uşaklara doğrudan mı dağıtıyordu? Bu durumda harcama farklarını açıklamak güç olacaktır. Yoksa elbise karşılığında nakdi bir ödenti mi yapılmaktaydı ve böylece bu gerçek bir ücret mi oluyordu? Envanterin bazı pasajları bu ikinci varsayımın kabulüne yöneltmektedir. 4 hizmetkâr istihdan eden küçük Saint-Pantaléon *domaine*'inde, elbise masrafı adam başına 8 *sol*'dü, ama ayakkabı için olanı buğday cinsinden ifade edilmişti: çiftlik uşağı başına 8 ölçü, mutfak yamağı için de 4 ölçü (47). Kumaş veya deri alımları için ilginç bir hesaplama biçimi. Bu durumda ancak ek bir ücret söz konusu olabilir. Bir uşağın elbise, ayakkabı ve ücret karşılığı olarak 16 ölçü buğday aldığı Tarascon'da da aynı durum söz konusudur (48). Çünkü,

fiili durumda sürekli işçiler, tıpkı hizmetkârlar, rahip yamakları ve senyörlük evinin silahlı takipçilerinin bizatihi hiyerarşik bir ücret almaları gibi, gıda ve elbise bedelinin dışında bir ücret almaktadırlar. Roquebrune'de işçilere hiyerarşik olarak verilen, buğday cinsinden ücretler (49), yemekhanede tüketilenden net olarak yüksektir. Bu ücret bazen nakit olarak ödenmektedir (50). Comps komutanlığında ücretler Saint-Jean ile Saint-Michel yortuları arasında tahıl olarak ödenmektedir, ama yaz geldiğinde bu nakte dönüşmektedir (51). Fakat, envanter hemen daima buğday cinsinden ödentilerden söz etmektedir. Bunları alanlar ne yapıyorlardı? Acaba senyörlük evinin dışında bir aileye baktıklarını mı varsaymak gerekir? Yoksa bu buğdayı veya arpayı başka değerlerle değiştiriyorlar mıydı? Bu ödenti onlara, her halü kârda "*familia*" cemaatinin içinde oldukça geniş bir bağımsızlık sağlamaktaydı.

Ancak, işçilerin çoğu belki de kısmen ayni ücret aldıklarından, bu sürekli içilerin istihdamının tarikat senyörlüklerinin kırsal çevresine büyük miktarda nakit yaydığı kuşkuludur. Bu aktarım daha çok, geçici işçilere ödenen ücretlerle gerçekleşmekteydi. Bunlar bazen mevsimlik olarak ücret almaktaydılar. Hospitalet'de, Granbois'da, sonbaharda iki ay boyunca "saban süren adan" diğer hizmetkârlarla birlikte iaşe edilmekte, aynı yemeği yemekte ve aynı ücreti almaktaydı (52). Saint-Michel de Manosque'ta sulamayı ayarlayan kişinin durumu da aynıydı (53). Fakat bağ bozumu, saman kaldırma, harman gibi işler için "götürü" sözleşmeler yapılmaktaydı. senyör bir mevsimlik işçi grubuyla pazarlık ediyor ve tamamı nakit bir ücret veriyordu (54). Nihayet, ek emek-gücü, adeta her zaman bireysel bir ücretten gündelik olarak tutulmaktaydı. Bu yolla çok büyük ekipler oluşturulmaktaydı. Aix komutanlığına bağlı ve orta büyüklükte olan Bayle *domaine*'inde her yıl, ot yolmak için 200 kadın gündeliği, 200 hasatçı gündeliği, 66 demet bağlama kadın gündeliği, 12 erkek gündeliği, 230 bağcı gündeliği, 30 bağbozumcu gündeliği, 18 orakçı gündeliği, 15 ot kurutucu gündeliği, 5 saman taşıyıcı gündeliği ödenmekteydi (55). Bu işler büyük nakit çıkışlarına yol açmaktaydılar: *domaine*'in neredeyse tümünün yarıcılara verildiği Salier'de 37, Bras'da 85, Comps'da 100'den fazla *livre*... Bütün bunlar, bu gündelik ücretlerin tamamen nakit olarak ödendiklerini ve gündelikçilerin bazen yararlanabildikleri ayni ve gıda yardımlarından bağımsız olduklarını düşündürmektedir (56).

Envanterin zikrettiği gündelik çalışmanın fiyatı da önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma cinsiyetin işlevinde değil de- demet bağlayan kadınlar, yanı başlarında başak biçen erkekler kadar ücret almaktaydılar-, yapılan işin, bundan da fazlası mevsimin, yani işgününün uzunluğunun işlevinde olmaktardır. En yüksek ücretler, günün en uzun olduğu zamanlarda çalışan ve ilkbaharda demet yapan kadınlardan sekiz kat fazla alan orakçılara gitmektedir. Ücretler köyden köye, bucaktan bucağa da değişmektedir. Verimin yüksek olduğu

yerlerde, ücretin de yüksek olduğu söylenebilir. Gündelik hasat ücretlerinin bir haritası üzerinde, yüksek ücretler açık bir şekilde Arles civarında, Rhône vadisinde, Aix havzasında yer almaktadırlar. Fakat daha özenli, yerel değişmeler karşısında daha dikkatli bir gözlem, zaten yapılan işe göre çok eşitsiz olan bu ücretlerin, ekonomik hayatın genel koşullarından ve özellikle de gıda fiyatlarından bağımsız olduklarını açığa çıkartmaktadır. Bu ücretlerin buğday fiyat değişmeleriyle, uzaktan bile ilişkisi yoktur. Bir *setier* buğdayın değerini kazanmak için, bir hasatçı la Faye'de 5, Draguignan'da 4, Bras'da ise yalnızca 3 gün çalışmak zorundaydı. Emek piyasası da, tahıl piyasası kadar duvarlarla çevrelenmişe benzemekteydi. Burada ister ürün, ister işgücü fiyatları söz konusu olsun, fiyatların katılılığının bir diğer belirtisi ile adetlerin, her yerleşim yerine özgü geleneklerin gücünün, kuşksuz bir başka kanıtı daha görülebilir.

Bu ödemeler büyüktür ve farkına varış, aşırı nüfuslu olarak gözüken bu köylerdeki fakirlikle pek uyuşmamaktadır. Senyörlük toprağında iş bulmak, küçük bir toprak parçasını bizzat işlemekten, tartışmasız çok daha avantajlıdır. Bu olgu açığa çıkatrılmayı haketmektedir. Bu konuda önce çiftlik uşağını soyutlayarak, kesin bir örnek vereceğim. Bras'da bu uşaklardan birinin, tüm yıl boyunca tam bakımı, yaklaşık 75 *sol*'e malolmaktaydı. Bu, bu toprakta 40 *setier* çavdarın değerine eşit olmaktaydı. Eğer bu uşak bağımsız çiftçi olsaydı, yani ondabir ve vergi ödemek, hasatının en az dörtte birini tohumluk olarak ayırmak zorunda olsaydı, aynı olanaklara sahip olabilmek için 80 *setier* hasat etmesi gerekirdi; yani o teknik koşyullar altında 10-12 hektarlık ekilebilir bir araziyi yönetmesi gerekirdi. Demek ki saban sürücüsü *bovarius*"un komşuları köylülerle aynı abayı giymesine, aynı siyah ekmeği yemesine rağmen, onlardan daya iyi bir ekonomik konumda olduğu görülmektedir. Çünkü sefil bir ortamda ilk avantaj olarak, güvenlik içinde yaşamaktaydı; senyörün evinde onun için her zaman yiyicek ve içecek bulunmaktaydı. Üstelik ücreti olan bir artık elde etme garantisi de vardı. Ve nihayet, tüm kazancı ödenti ve biçme vergilerinin dışında kalmaktaydı; ayrıca unutmayalım ki, dinsel bir tarikatın hizmetinde çalışarak öteki dünyayı da kazanıyordu. Oysa Brans komutanlığının çiftlik uşakları en talihliler arasında değillerdi. Omergues'de hizmetkâr bakımı maliyeti 90 *sol*, Draguignan'da 170 *sol* idi (57). Böylece bu uşakların maddi durumları köy kilisesi cemaatininkinden çok üstündü. Senyörlük evinin bunlara genel olarak tahsis ettiği zenginlik payı, efendileri olan bir biraer çavuşunkine eşit veya hemen hemen eşitti (58). Bu senyörlüklerden birine sürekli işçi olarak kapılanmak, aynı zamanda ekonomik konumun değişmesi, köylülerin kaygı ve yoksunluklarından kurtularak senyörlerin refahına ortak olmak anlamına geliyordu.

Senyörlük ekonomisi geçici işçilere daha az düzenli, ama daha büyük kazançlar sağlamaktaydı. Hospitalierlerin birçok *domaine*'inde, bir hizmetkârın

bir ayda tükettiği çavdar istihkakının değerini kazanabilmek için bir orakçıya bir, bir hasatçıya iki, bir bağ işçisine üç işgünü yetmekteydi. Tekrar Bras komutanlığına dönersek, bir gündelikçi burada bir yılın dörtte biri esnasında, sıkışık günlerde çalışarak 75 *sol* kazanabilirdi, yani bir hizmetkârın yıllık bakım masrafı veya 12 hektarlık bir köylü işletmesinin kazancı.

Tabii ki, yalnızca ücretle geçinen çok sayıda saf işçinin varolduğundan şüphe edilebilir. Belki bazıları, rezervde istihdam edilen orakçı veya hasatçılar, uzak köylerden mevsimlik olarak gelmekteydiler (59). Fakat çoğu da civar köylerden, yani Hospitalierlere ödenti borçları olanların arasından çıkmaktaydı. Bu fakir insanlar için, böylesine yüksek ücretler, sefalete karşı gerçek bir can simidi idi. Böylece senyörlük, tahıl rezervlerinin doğrudan işletilmesiyle arzettiği istihdam aracılığıyla, köylü ekonomisini beslemekteydi (60). Ve *denier*leri çeşitli ücretler halinde dağıtarak; Puimoisson'da işçi ücretleri senyörün civardan topladıklarının yarısına; Comps'da üçte ikisine eşitti. Saint-Jean de Trièves'de tüm bağımlılar yılda 50 *livre* ödemekte, ama komutanlık bunun 35'ini gündelikçilere vermekteydi. Nihayet, Bras'da 2.000 işgünü, tüm senyörlük nakdi haklarının dört katına eşit olmaktaydı. Senyörlük burada satış gelirlerinin bir kısmını da etrafa yayarak, çevredeki kırsal ortama para sağlamaktaydı. Böylece Hospitalier *domaine* ekonomisi, büyük emek-gücü ihtiyacı ve ödenti tahsilatıyla köylü ekonomisine sıkı sıkıya bağlıydı.

*

Bu gözlemlerin kapsamını çabucak genişletmekten kaçınalım. Bizzat envanterin içerdiği tasvirlerin çeşitliliği, bizi ihtiyata davet etmektedir. Gerçekten de bu envanter, çok farklı ekonomik yapıdaki senyörlükleri yan yana göstermektedir. Rezervi hemen hiç olmayan, dolayısıyla ücretli işçisi de olmayan ve efendiler cemaatininin rant gelirleriyle kendilerine yeterli olmayı zor belâ becerebildikleri Poet-Laval ile, bunun tersine binlerce gündelikçi istihdam eden büyük Puimoisson işletmesi ve nihayet yarıcılığın yaygın olmasının işletme masraflarını gayri safi hasılanın % 15'ine kadar düşürdüğü, bilançosu büyük bir fazla veren Sallier arasında ne büyük zıtlıklar vardır. Belgenin karakteri konusunda da dikkatli olmalıyız: bu belge yalnızca senyörlüğü aydınlatmakta ve onu, belli belirsiz birkaç çizgisini verdiği köylü ekonomisinden soyutlamaktadır. Ancak konuyu bitirmek üzere, birkaç kısa sonuç çıkartma riskine girelim.

Belge öncelikle, senyörlük kurumunun güney Alplerde, küçük bir efendi grubunu boşgezerlikleri içinde besleyebilmek için, zayıf bir toprağa derinlemesine kök salmak, geçimliğini çok geniş topraklardan edinmek zorunda olduğunu açığa çıkartmaktadır. Böylece, Rousillon'daki yedi birader ile dört *donat*'yı mütevazi bir şekilde besleyebilmek için 350 hektar tarla dokuz köyün

kirası, bir fırın, bir değirmen, 20 iş öküzü ve 11 çiftlik uşağı ile 400 işgünü gündelikçi gerekmektiydi. Demek ki senyörlük ekonomisi de düşük verimde çalışmaktaydı. Bu durumda Yukarı Provence bölgesinde çok sayıda köy senyörünün, XIV. yüzyıl başı belgelerinde çok aç olarak gösterilmeleri de açıklanmaktadır. Bunların ayrıcalıkları ancak hayatta kalmalarına yetmekteydi.

Gerçeği söylemek gerekirse, bu soruşturmanın ikinci dersidir, efendiler senyörlük gelirinden yararlanan tek grup değildir. Birçok başka insan buradan pay almaktadır. Öncelikle aracılar, senyörlük gelirlerini kesime alanlar, alıcı ve satıcılar, noterler, yargıçlar.. ve onların harcamaları yoluyla zenaatkârlar... Hasattan, ödentilerden, satışlardan elde edilenlerin daha da büyük bir kısmı elden çıkmaktaydı, çünkü senyörler saf toprak rantiyeleri olmadıklarından, işçi ve paralı askerlere ücret ödüyorlardı.

Kendine yeten bir ekonomi mi, yoksa kâr ekonomisi mi? Soru bu koşullarda başka terimlerle sorulmalıdır. Her Saint-Jean komutanlığı yöneticilerinin kârları işletmeye yatırarak onu geliştirmeyi hiç düşünmedikleri aşikârdırr. Soruşturmacıların düzenledikleri envanterde, yatırımlara ayrılan pay gerçekten de çok düşüktür ve evin "onarım'ı veya hayvan yenilenmesi için harcanan birkaç lirayı geçmemektedir. Küçük Clamensane senyörlügü yılda 28 *livre* sağlamakta ve net 19 *livre* bırakmaktaydı; ancak burada teçhizatı iyileştirmek için sadece 10 *sol* harcanmaktaydı (61). Yalnızca dava masrafları için 5 *livre*'in harcandığı Claret konutanlığında, genel idame için 4 *livre*, hayvan yenilenmesi için de 8 *livre* sarfedilmekteydi (62). Yatırımlar, 613 *livre*'e 7 *livre* olarak, % 1'e ancak ulaşmaktaydılar. Fakat bu durum senyörlerin kazançlarını artırma yönünde hiçbir kaygılarının olmadığını belirlemez. Ama onların zihin halinde, gelir artışı herşeyden önce *"familia"* larını genişletmeye olanak vermektedir. Rezervi kiraya vermekteki gecikmeleri bunun bir kanıtıdır. Onlara göre zengin olmak, yeni biraderler, yeni hizmetkârlar edinmek; köylü ekonomisinin daha büyük bir parçasını kendilerine bağlamak, dışarıdan kendilerine saygılı insan-tüccar, alıcı, işçi, sayısını artırmaktı. Adetlerin gelirlerininin üzerinde yarattığı etkinin aynısı olarak, bu durumdan ötürü de bu senyörlüklerin herbiri, mal ve hizmet mübadelesini hızlandırmaktaydı. Tüm köy ekonomisi ona bağlı olarak düzenlenmekteydi. Ama senyörlükler de, bu nedenden ötürü onları ticaret çevrelerine ve köylülüğe karıştıran çoklu bağlantıları yüzünden, çok karmaşık organizmalardı. 1338'den sadece birkaç yıl sonra, ticari akımların bozulmasını, fiyat ve ücretlerin değişmesini, Batı'nın birçok kırı gibi burayı da etkileyen veba, afetler, talanlar gibi felâketleri göğüslemekte güçlük çekmeleri, böylece açıklanmaktadır.

NOTLAR

(1) G. Duby, "Un invertaire des profits de la seigneurie clunisienne à la mort de Pierre le Vénérable" *Studia Anselmiana*, 40, 1957, *Petrus Venerabilis*, s. 128-140 Bkz. bl. III

(2) Bouches-du-Rhône il arş., B. 1500.

(3) Manastırların teftişi XIII. yüzyılda Cluny Tarikatı tarafından ihdas edilmiş, sonra özellikle IX. Gregorius ve IV. Innocentius olmak üzere, papaların tavsiyesiyle, tüm manastır dünyasına yayılmıştır. Bu konuda bkz. G.de Valous, *Le temporel et la situation financière des etablissements de lOrdre de Cluny du XIIe au. XIVe siècle*, Paris,1935, 95 J. BERTHOLDMAHN, L'Ordre *cistercien et son gouvernement des origines au milieu du XIIe siècle*, Paris, 1948. Fakat Cluny kuruluşlarının teftiş tutanakları çok kısadır. BRUEL, «Visite des monasteres de l'Ordre de Cluny de la porvince d'Auvergne, 1294», *Bibliothèque de l''Ecole des Chartes*, Paris, LII; U. CHEVALLIER, «Visites de la povince de Lyon de l'Ordre de Cluny», *Cartulaire de Paray-le-Monial.*

(4) Normandiya'nınkiler ele geçirilmiş ve kullanılmıştır. L. DELİSLE, «Enquêtes sur la fortune des établissements de l'Ordre de Saint-Benoît en 1338», *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale*, Paris, XXXIX, 1916; Dom. J LAPORTE, «L'état des biens de l'abbaye de Jumièges en 1338», *Annales de Normandie*, 1959; PJ. JONES, «Le fianze della badia cisterciense di Settimo nel XIV secolo», *rivista Storia dela Chiesa in Italia*, 1956. Bizimkinden çok daha az kesin olan, İngiltere Hospitallerine ilişkin soruşturma 1857'de Camden cemiyeti tarafından yayınlanmıştır. *The Knight Hospitallers in England: The report of prior Phillip de Thame to the grant master Elyan de Villanova for A.D.* 1338, ed. L.B. LARKING, giriş J.M. Kemble).

(5) H. (D.M) 156. Florin bu muhasebe sikkesi cinsinden 13 *sol* 6 *denier* etmektedir.

(6) Fol 5 v°, fol. 7 r°

(7) (fol. 23 v°).

(8) NICOLAS, *Tableau comparatif des poids et mesures anciennes du département des Boucbes-du-Rhône*, Aix, 1802; L. BLANCHARD, *Essai sur les monnaies de Charles Ier, Comte de Provence*, Paris, 1868, pp. 343-350.

(9) Cf. J. BESSE, «Hospitaliers», in: *Dictionnaire de théologie catbolique*, 1922.

(10) Fol, 191. v°.

(11) Fol. 76r°; 187 r°; 175 r°;

(12) Bu dönemdeki soylu ailelerin dinsel kurumlara bağışları hk. *ef.* R.

BOUTRUCHE, "Aux origines d'une crise nobiliaire, Donations pieuses et pratiques successorales en Bordelais du XIIIe siècle», *Annalas d'histoire sociale,* Paris, 1939.

(13) Biraderlere verilen buğdayın cavdar ve arpayla karıştırıldığı üç Arles komutanlığı ile Lardiers ve Roussillan hariç.

(14) Fol. 69.

(15) Fol.186.

(16) Fol.11, 19 etc.

(17) Fol. 124.

(18) Fol.159.

(19) Fol.171; 156; 171;

(20) Fol. 100.

(21) Fol. 16 v°.

(22) Puimoisson'da *cens* için 150, komuta yetkileri için 44'e karşılık 330 *livre; Poet-Laval'de 140 ve 88'e karşılık 320.*

(23) Cf. DUBY, *Inventaire...* et «La structure d'une grande seigneurie flamande à la fin du XIIIe siècle», *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes,* 1956.

(24) Fol.20 r°;46 v°.

(25) Fol. 9 v°.

(26) Fol. 101.

(27) Fol. 213.

(28) Fol. 279 v°.

(29) Fol. 149; 101; 184.

(30) Ekilebilir alanların yüzeyi "*sétérée* cinsinden hesaplanmaktadır. Toprağın niteliğine ve ölçünün hacmine göre bir *setier* tohum ekilebilecek yüzey çok değişkendir. Geleneksel Provence tarımında, hektara ortalama 200 litre tahıl ekilmekteydi ve *setier*lerin çoğu 40 litre civarındaydı. Böylece tahmin değeri olarak 5 *sétéréelik* hektarı aldım.

(31) F.REYNAUD, «L'organisation et le domaine de la commanderie de Manosque», *Prvence bistorique,* 1956 (Mélange Busquet); T. SCLAFERT, *Cultures en Haute-Provence : déboisement et Pâturage au moyen âge,* Paris, 1959.

(32) G. DUBY, «Techniques et rendements agricoles dans lhes Alpes du Sud en 1338, *Annales du Midi,* 1958.

(33) G. DUBY, «Notes sur les cırvZcs dans lc ss Alpes du Sud en 1338», *Etades d'histoire du droit privé offertse à Perre Petot,* Paris, 1959.

(34) Fol 147 r°; 176 r°.

(35) Hayvan yenilemc masrafları bu komutanlıkta hesaplanmamıştır.

(36) L. CAILLET, «Le contrat dit de facherie» *Nouvelle Revue historique de Droit francais et étranger,* 1911.

(37) Fol. 147 r°; 163 r°;

(38) Fol. 147 r°.

(39) Fol. 263 v°.

(40) Fol 93.

(41) P.A.FÉVRIER, «La basse vallée de l'Argens : quelques aspects de la vie économique de la Provence orientale aux XVe et XVIIe siècles», *Provence histarique*, 1959; E. BARATIER, «Le notaire Jean Barral, marchand de Riez au début du XVe siécle», *bistorique*, 1957.

(42) Fol. 221-223

(43) Fol. 320;181;285.

(44) Fol. 181; 223; 320; 312; 170; 92; 104; 195; 262; 245; 73.

(45) Fol. 353.

(46) Fol 296; 342.

(47) Fol. 242°; 243 r°.

(48) Fol 251 v°; 216.

(49) Fol 151.

(50) Fol. 91; 124; 135; 137; 306; 329.

(51) Fol. 143; 146; 148; 149; 154.

(52) Fol. 192; 216.

(53) Fol. 212; Roussillon'da «demet yapan adam"a da iki ay bakılmaktadır.

(54) Fol. 59.

(55) Fol. 271.

(56) Fol. 150;188.

(57) Fol.230; 154.

(58) Fol. 249 r°.

(59) Toulousain'de hasatçılar dağdan gelmketedirler; bkz. G.Sicard, «leme'tayage dans le midi toulousain à la fin du moyen âge,n *M.A.L.*, II, Tourouse, t.y,

(60) Fol. 240.

(61) Fol. 104 v°.

(62) Fol. 107.

VIII

XII. YÜZYILDA KUZEYBATI FRANSA'DA ARİSTOKRATİK TOPLUMDA "GENÇLER"

Fransa krallığının kuzeybatısında XII. yüzyılda yazılan anlatılarda (1), ya *juvenis* sıfatıyla bireysel olarak, ya da *juventus* kelimesiyle ortaklaşa olarak, "gençler" biçiminde ifade edilen bazı iyi aile çocukları görülmektedir. Bu terimler aşikâr bir şekilde, özel bir toplumsal gruba aidiyeti belirleyen, kesin nitelemeler olarak görülmektedir. Bu terimler bazen kilise adamlarını, ve özellikle de, manastır cemaati içindeki bir kesimi ifade etmek için kullanılmaktadırlar (2). Ancak bu terimler daha büyük bir sıklıkla savaş adamlarına uygulanmakta ve onları, varlıklarının iyice belirli bir aşamasında ifade etmeye yaramaktadırlar. Bu aşamanın sınırlarını belirlemek önem kazanmaktadır. "Genç" diye adlandırılan birinin artık çocuk olmadığı, eğitim ile askeri faaliyetlere hazırlık dönemini arkasında bıraktığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Durumlarına uygun uygulamalar ve teknikleri öğrenmeye devam etmekte olan erkek çocuklarını ifade etmek için, bu anlatının yazarları, aslında tamamen bu durumu belirleyen başka kelimeler kullanmaktadırlar; *puer, adulescentulus, adolescens, imberbis*. Bu kelimeler onlar tarafından, çocukluk denilen durumdan açık bir şekilde çıkmış, ama öğrenimlerini henüz bitirmemiş olan ve onbeş, onyedi, hatta ondokuz yaşındaki genç insanlar için kullanılmaktadır. Bunun sonucunda "genç", tamamlanmış bir adam, bir ergindir. O savaşçılar grubuna katılmış, silah almış, kılıç kuşanmıştır. O bir şövalyedir (3). Öte yandan farkedilen başka bir husus da, şövalyenin olağan olarak, evlenene hatta daha sonralarına kadar "genç" olarak adlandırıldığıdır. Orderic Vital'in *Kilise Tarihi*'nde evlenmiş, ama henüz çocuk sahibi olmamış şövalyelerin "genç" olarak takdim edildikleri; buna karşılık daha genç olmasına rağmen, baba olmuş başka birinin de *juvenis* olarak değil de *vir* olarak sunulduğu görülmektedir (4). Demek ki şövalye aleminde, savaş adamı yerleştikten, kök saldıktan, bir evin şefi ve bir sülalenin kökü haline geldikten sonra, genç sayılmaktan çıkmaktadır. Bu durumda "gençlik", kılıç kuşanma ile babalık arasındaki dönem olarak tanımlanabilir(5).

Kaynaklarımız bu hayat kesiminin çok uzun olabileceğini de göstermektedirler. Gerçeği söylemek gerekirse, bu süreyi birçok birey için belirlemek zordur, çünkü bu metinler tam tarihlemeye izin veren biyografik işaretler konusunda çok fakirdirler. Ancak gene de iki örnek vereceğim. Guillaume le Maréchal 1155 civarında, onbir veya oniki yaşındayken, amcası Guillaume de Tancarville'in yanında *puer* olmak üzere baba evinden ayrılmıştır. 1164'de şövalye olmuş, 1166-67'de turnuvalarda boy göstermiş, daha sonra bir

"macera" ve "yavuzluk" hayatı sürmüştür (6). 1189'da, aşağı yukarı kırkbeş yaşındayken evlenmiştir; "gençliği"çeyrek yüzyıl sürmüştür. Kuşkusuz bu istisnai bir durumdur. Fakat 1181'de kılıç kuşanan ve 1194'te evlenen, kont Baudouin de Guines'in oğlu Arnoud d'Ardres 13 yıl süreyle "genç" kalmıştır. O sıralar "gençlik", yani hem bir yaş grubuna ve askeri toplumda belli bir konuma girmeden önceki, hem de aile yapılarında belli bir konuma gelmeden önceki çıraklık halinden anlaşılan,şövalyelik yaşamının geniş bir kesimini kapsayabilirdi. Demek ki bu grup oldukça büyük sayıda bireyi bünyesinde toplamaktaydı. Bu olgudan ötürü, bu grup bu dönemde bu bölgelerin aristokrasisi içinde oldukça ağırlıklı bir topluluk meydana getirmekteydi.

Zaten bu ağırlık yalnızca sayıyla değil de, grubu meydana getiren kişilerin özel davranışına da bağlı olmaktaydı. Gerçekten de "gençlik" bu anlatılarda sabırsızlık, hareketlilik ve istikrarsızlık dönemi olarak gözükmektedir. Birey bu dönemden önce, çocuk olarak ve sonra da baba olarak, önce eğitim evine, sonra da bizzat kendi evine saplanıp kalmaktadır. Bu ikisinin arasında da sürtmektedir. "İkâmet"in bu reddi, bu sürtme, "genç"in varlığına ilişkin tüm tasvirlerde temell ve merkezi bir öge olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kişi yola çıkmaktadır, yürüyüş halindedir, eyalet ve ülkeleri kat'etmektedir; "dünyanın tüm topraklarında sürtmektedir" (7). Ona göre"en güzel hayat", "para ve macera için birçok yerde hareket etmektir", "para ve şeref kazanmak için" dolaşmaktır (8). Demek ki savaş ve bundan da fazlası, turnuvalar yoluyla peşine düşülen şan ve "para"dır (9).

Bu serserilik başlangıçta, oluşumun gerekli bir tamamlayıcısı, bir "öğrenim", *studia militae* olarak kabul edilmiştir; örneğin bu, genç Arnould de Pamele'in "imparatorluk ve krallık savaşlarında" peşine düştüğü şeydir, ancakArnould bu yol esnasında äniden bir manastıra girmiş ve aziz ve Soissons piskoposu olarak ölmüştür (10). Gençliğin yolculuğu genelde hiç de tek başına yapılan bir yolculuk değildir. Genç, en azından sürtüklüğünün başlarında, babasının seçtiği bir lalanın, kendi de bir genç olan, ama daha tecrübeli bir şövalyenin yol göstericiliği altındadır. Bu lala ona nasihat vermek, onu zaptetmek ve aynı zamanda onu en kazançlı turnuvalara yöneltmekle yükümlüdür. Bu, *Chanson d'Aspremont*'da Ogier'nin Roland karşısındaki ve gerçek hayatta da, Guillaume le Maréchal'in İngiltere kralı II. Henri'nin oğlu "genç"Henri karşısındaki rolüdür. Arnould d'Artres olarak kılıç kuşandığında, babası ve babasının senyörü Flandre kontu, "*intorniamentis et in rebus suis disponandis*" danışmanı olarak yaşlı bir adamı tayin etmişlerdi, bu adam bizzat sürekli olarak dolaşamadığından, Ardoud'nun yanına, o zamana kadar İngilere veliahtı "genç" Henri'nin refakatçisi olan yeğenini koymuştur (11). Ancak daha genel bir uygulama olarak "genç", "birbirlerini kardeş gibi seven" bir "dostlar" çetesine katılmaktadır (12). Bu "kumpanya", bu "*maisnie*" -bunlar halk dilinde yazılan metinlere özgü terimlerdir- bazen kılıç kuşanma töreninin hemen ertesinde aynı gün birlikte

"şövalye olarak kutsanmış" ve birarada kalan genç savaşçılar tarafından oluşturulmaktaydı (13). Ama en sık görülen durum, grubun gençleri "tutan" yani, onlara silah ile para dağıtan ve onları macera ile bu maceranın kazançlarına doğru yönelten bir şefin etrafında billurlaşmasıydı (14). Bu şefin bazen bir yerleşik olması mümkündür, ama adeta her zaman bir "genç" bu görevi yerine getirmekteydi. Bu durumda, takım çoğu zaman babalarının senyörünün yeni kılıç kuşanan oğlunun etrafında toplanan, vassal ailelerin "gençleri"nden oluşmaktaydı. Örneğin Orderic Vital, Robert Courte-Heuse'ü, o zamana kadar babası tarafından "beslenen" ve "silahlandırılan" vassallerinin, kendi yaşındaki oğullarını peşinden sürüklerken göstermektedir (15). Erginlik çağına gelmiş bir "çocuk" grubu, böylece, şövalyelik niteliğini elde etmiş olan ve "gençliğin" serseriliklerine doğru kaçan mirasçının yönetiminde, bu yolla büyük senyörlük evinden çıkmaktadır. Babaları birbirlerine bağlayan vassalik çimento, böylece "gençler"in arasında da oluşmaktadır: bu bağ, gençler çetesinin bağrında yeni bir kuşak boyunca sürmektedir. Ancak, olağan olarak bu kumpanya biraz daha karmaşık bir yapıdadır. Hugues de Chester'in yönetimindeki *familia* içinde, henüz çıraklık aşamasında olan *pueri*, rahipler ve saraylılar, hepsi de *juvenes* olan şövalyelere karışmışlardır(16). Arnoud d'Ardres'ın maceraya götürdüğü "gençler" kimlerdi? İki çok yakın dostu, ayrılamadığı arkadaşları, ama aynı zamanda Henri le Champennois gibi, babasının evine mensup olmayan ve uzaktan gelen şövalyeler ve nihayet, babasının prensliğinin bütün "turnuvacıları" (17).

Bu çetelerde neşe egemendir. Şef hesapsızca harcamakta; lüksü, oyunu, atları, köpekleri sevmektedir (18) Bu grup içindeki adetler çok serbesttir (19). Bu arada büyük iş, "turnuvalarda ve savaşlarda" çarpışmaktır. Bir Fransız şövalye grubu birgün Clairvaux manastırını ziyaret etmek üzere yolundan ayrılmıştır. Carême'e üç gün vardır ve başrahip Saint Bernard onları silah taşımaktan vazgeçirmeye uğraşmıştır. Fakat "genç ve güçlü şövalyeler olduklarından reddetmişler" ve içtikten sonra, askeri oyunlara doğru yeniden yola koyulmuşlardır (20). Buna bağlı olarak, genç grupları feodal saldırganlığın en yüksek noktasını meydana getirmektedirler. "Şan" ve "kazanç" şağlanabilecek ve eğer mümkünse "zengin olarak geri dönülebilecek" her maceranın peşinde olan (21)herzaman hareketli ve yola çıkmaya hazır olan bu gruplar, savaşçı karışıklığı beslemektedirler. Bu çeteler istikrarsız alanlarda karışıklık ateşini körüklemekte ve uzak seferlerin tümüne en iyi birlikleri sağlamaktadırlar (22). Flandre karışıklıkları esnasında, Erlembaudlar grubunun askeri faaliyetini yönetcn bir gençtir. Guillaume d'Orange "*maisnie*'sini giydirmek" için Nimes'e karşı bir sefer düzenlendiğinde, savaş tutkunu gençlere, "fakir bekârlara" nutuk atmıştır. Ve silahlı hacıların, Haçlıların arasında kim bilir kaç tane genç vardır (23)? Kendini şiddete adamış olan "gençlik", şövalye toplumunun içinde saldırı ve karışıklık organını meydana getirmektedir. Fakat bu nedenlerle kendini tehlikelerin karşısında bulmaktadır.

Saldırgan ve kaba olan gençlik, bu konumdan ötürü biçilmektedir. Bu konuda bilgi kaynamaktadır. Kullandığım metinlerde, gençlere yönelik atıfların en çoğu, onların şiddet içindeki ölümlerine ililşkin olanlardır. Bu ölüm avda veya silah alıştırmaları esnasında, kaza olarak gelmekte, ama asıl ortaya çıktığı yer, askeri çarpışmalar olmaktadır (24). Savaşlar bazen bir sülalenin tümünü biçmektedir, ama eğer bunu yapamazsa, en azından soy zincirinde büyük delikler açmaktadır. Şato sahibi Henri de Bourbourg'un oğullarından ikisi "gençliklerinde" ölmüşler, bir üçüncüsü de bir turnuva da kör olmuştur (25). *Annales Cameracenses* yazarı Lambert, bu anlatının çok ilginç bir bölümünde, kendi akrabalarının bir tablosunu çizerken, atalarından Raoul'ün aynı gün bir çarpışmada ölen on erkek kardeşinin anısını dile getirmekte ve bu anının "halk ozanlarının şarkılarında", o güne kadar devam ettiğini söylemektedir; ve öte yandan adlarını zikrettiği, kendi kanından onbeş erkekten üçü çarpışmada ve bir dördüncüsü de attan düşerek ölmüşlerdir (26).

Aristokrasinin askeri yeteneği, biyolojik düzlemdeki itkiler ve bizatihi bu insanların yaşına ilişkin herşey, davranışlarını anlatabilir. Ama daha derin nedenleri yakalamak üzere, öyle sanıyorum ki, "gençler" grubunun içinde yer aldığı aile çerçevesini de ele almak gerekir, çünkü bu ailelerin yapıları, onların macera ve şiddete karşı olan açlıklarını kabartmaya büyük katkıda bulunmuşlardır. Önemli sayıda soy zinciri üzerine dayanan sondajlar, bu bölgenin aristokratik toplumunda ve bu dönemde, kuşaklar arasındaki ortalama açıklığın otuz yıl kadar olduğunu düşündürmektedirler. Oysa XII. yüzyılın sonunda büyük oğul normal olarak erginlik yaşına 16 ilâ 22 yaşında erişiyor ve silah kuşanıyordu, yani 50 yaşlarında olan babası, mal varlığını güçlü bir şekilde elinde tutarken ve bunu tek başına yönetebileceğini çok rahat bir şekilde düşünürken. Bu durumda, en zengin ve soyluluk şanına en fazla susamış olan babalar büyük oğullarına, kılıç kuşanma töreninden geçtikten sonra, bir veya iki yıllık bir "gençler" grubunun başında sürtme olanağı tanımaya yöneliyorlardı (27). Bu gezinti bittikten sonra baba evine dönen "genç" sıkılmaktadır. Boğulmaktadır: turnesi esnasında ekonomik bağımsızlığın ve harcama özgürlüğünün tadını almışur; artık bunlardan mahrum bir varlık haline gelmek ona koymaktadır; tamamen kendine ait gelirler istemektedir. Eğer annesi ölmüşse, kötü danışmanlar onu, annesinden miras kalanı talep etmeye yöneltmektedirler: örneğin Arnoud d'Ardres'ın yapmış olduğu budur (28). Uzun tartışmalar, bazen razı olmak zorunda kalan babayla ilk çatışma. Fakat bu durumda bile "ikâmet" ağır gelmektedir. Baba iktidarına karşı tansiyon yükselmektedir. Büyük sülalelerin tarihi böylesine uyuşmazlıklarla doludur; bu çatışmalar saldırgan gencin yeniden yola çıkmasına neden olmaktadırlar: genç arkadaşlarıyla çevrili "genç" büyük oğul, yaşlı senyörle açık bir kavgaya girişmektedir (29). Her halü kârda "uzun ikâmet genç adama ayıp şeyler

yaptırmaktadır". Aile huzurunun böylesine şiddetli bir şekilde bozulmadığı durumlarda bile, yalnızca ev içi faaliyetlerle kendini mutlu edemeyen genç varis tekrar yollara düşmektedir (30). Babası ona yola çıkma izni verirken geniş bir nefes almaktadır (31). Onu ancak tamamen elden ayaktan düşdüğünde geri çağıracaktır (32). Evlenmemiş şövalye oğulun uzağa gitmesi herkese normal olarak gözükmektedir.

Demek ki, aristokratik mal varlığının yönetimine ilişkin kurallar, o sıralar büyük oğulu macera peşine düşmeye teşvik etmekteydi. Fakat onun erkek kardeşleri vardır ve bunlar olağan olarak çok sayıdadırlar. Orderic Vital'in yazdıklarının okunması, soylu evlerinde olağan olarak beş, altı, yedi erkek çocuğun ergin yaşa ulaştıklarını düşündürtmektedir. Bunlar da aynı şekilde, evden ayrılmaya itilmektedirler ve bu itilme ilk doğanınkinden daha şiddetlidir. XI. yüzyılın başından itibaren, en büyük erkek çocuğun babasının senyörlük iktidarını ve evini miras olarak alması ayrıcalığı, fiili durumda en yüksek senyör soylarında -krallar, kontlar, şato sahipleri- sağlam bir şekilde yerleşmişti. Ekber evladın ayrıcalıklarının daha düşük mertebelerden aileler arasında kabülü, kuşkusuz daha yavaş olmuştur. Ancak, XII. yüzyılın sonunda bu ayrıcalık, fief olmayan toprakların (*alleu*) kıtlaştığı ve feodal hukukun fieflerin parçalanmasına engel olduğu bu bölgede, kendini şövalye toplumunun tümüne dayatmıştır. Yazarların soy zinciri sıralalamalarında oğlanların en büyüğünü, hatta kızların en büyüğünü belirtmekte gösterdikleri özen buna tanıktır (33). Öyleyse o sıralar, küçük çocukların kaderi ne olmaktaydı? İçlerinden ikisi veya üçü verimli bir şekilde kiliseye girmeyi umabilirdi. Diğerlerine bazen mirastan küçük bir pay düşebilmekteydi; bu pay çoğunlukla yeni kazanımlar veya ana tarafının mülklerinden oluşmaktaydı (34). Ama bu durumda geçici bir edinim söz konusu olmaktaydı. Ve bu küçük parçalar erkek kardeşler arasında uyuşmazlıklara yol açmakta, ihtirasları körüklemekte, diğer kardeş veya yeğenlerin paylarını güç kullanarak ele geçirme eğilimlerini bilemekteydi (35). Her türden kalıcı miras umudundan yoksun, sonradan doğma oğullar için tek bir çıkış kalmaktaydı: macera.

Demek ki, XII. yüzyıl şövalyelerini kılıç kuşandıktan sonra gezgin hayata atan itkilerin kökünü, miras tahsisini ve aile kaynaklarının paylaştırılmasını kurala bağlayan adetler düzeyine yerleştirmek uygun olacaktır.

"Gençliğin" durumunu daha iyi aydınlatabilmek için; evlilik uygulamalarına ve bunların yansımalarına daha yakından bakmak gerekmektedir, çünkü daha önce gördüğümüz üzere, gençlik evliliğe kadar sürmekteydi ve uygulama da onunla birlikte sona ermekteydi. O sıralar bütün evliliklerin baba ve sülalenin yaşlıları tarafından kararlaştırılan, yönetilen ve bağlanan işler olduğu konusunda ısrar etmeye hiç ihtiyaç yoktur (36). Tabii ki bu adamlar öncelikle en büyük oğulun evlilik pazarlığını yapmaktaydılar. Fakat bu birleşme evin kaderini gündeme

getirdiğinden, bu işe büyük bir ihtiyatle yaklaşmaktaydılar; gerçekten uygun olan fırsatı beklemekteydiler ve bu da "gençliği" alabildiğine uzatmaktaydı. Diğer oğulların evliliğine karşı olan tavırlar ise, başka nedenlerden ötürü daha da ihtiyatlıydı. Aslında önemli olan, fazla miktarda küçük erkek çocuğun evlenmelerine izin vermemekti, çünkü bunların fazlasıyla çoğalarak, sülalenin yan kollarını artırmalarından ve ana gövdeyi boğmalarından kaygı duyulmaktaydı. Bunun dışında ve özellikle, bir oğul evlendirmek her zaman mal varlığını yaralamak anlamına gelmekteydi, çünkü yeni kocayı yerleştirmek ve karısına çeyiz vermek gerekmekteydi (37). Bu işlere en büyük oğul için katlanılıyordu. Bir başka oğul için bunların yeniden yapma konusunda ise, çok çekimser davranılmaktaydı. Küçük erkek çocukları daha uzun bir "gençliğe" mahkûm olmaktaydılar. Başka bir engelleme: ailenin çevresinde evlenmeye uygun kızlar nadirdi. Gerçekten de, eski bağlantılar bir ülkenin tüm şövalyeliğini aynı hısımlığın içine sokmuştu. O dönemin evlenilmesi mümkün olmayan akrabalar konusundaki anlayışı, kilise denetimindeki kanbağı yasakları, bu konuda kesin bir engel çıkartmaktaydılar. Bu durum dul kalmalar tarafından da güçlendirilmekteydi. Gerçekten de, soy zinciri tabloları sülale şeflerinin çoğunun birçok kereler dul kaldıklarını göstermektedirler. Aslında, evliliklerin daha kazançlı olması için onlardan daha yaşlı bir dulla veya biyolojik bozulmaya uğramış bir soyun hastalıklı bir üyesiyle evlendirilmişlerdir, tabii ki doğum kazaları da olmaktadır. Her halü kârda karısız kalan, ama aynı zamanda yerleşik ve sabit hale gelmiş olan bu adamlar, yakınlarında yeni bir karı aramaktadır. Öte yandan prestijleri, konumları, beceriklilikleri onları evlilik yarışında avantajlı hale getirmekteir. Bunar en iyi parçaları kendilerine alarak, karısız "bakârlar"ın tüm şansını yoketmekteydiler. Böylece herşey "gençliğin" uzaması ve "gençler"i uzak maceralara atma konusunda işbirliği yapmaktaydı.

Bu macera peşinde koşma, fiili durumda aynı zamanda ve belki de özellikle bir karı peşinde koşma olarak ortaya çıkmaktaydı. Gençler grubu tüm gezgin hayatı esnasında bir evlilik umuduyla yaşamaktaydı. Grup, şeflerinin evlenir evlenmez, ilk görevi olarak arkadaşlarını evlendirmeyi göreceğini bilmekteydi (38). Bütün *juvenes* zengin bir marasçı kızın peşindeydi. Böyle birisini farkeder etmez, evlilik yaşına henüz gemliş olsa bile, herkes onu kendine ayırmaya uğraşıyordu; bazen bu çocuğun kendi koşuşturmalarında yanlarında götürüyorlardı, artık baba ısrarla geri istemekten başka birşey yapamıyordu. *Guines kontları Tarihi*'nden bir örnek daha alıyorum: bir meceracı Bourbourg şatosu sahibinin, kendiyle sözlü olan kızını İngiltere'ye götürmüştür, Baudouin d'Ardres savaşçı girişimleri sayesinde kızın babasının dostluğunu kazandıktan sonra, mirasçının geri getirilmesi pazarlığına girişilmesini sağlamış ve sonunda bu kızla evlenmiştir (39). Evlilik niyeti gencin tüm davranışlarını etkiliyora benzemekte, onu çarpışmalarda parlamaya, sportif olaylarda gözükmeye

zorlamaktadır. Örneğin Arnoud de Guines önce Boulogne kontesini etkilemeye gayret etmiş; sonra da Saint-Pol kontunun kızıyla sözlenmiştir; kısa bir süre sonra tüm bağlarını kopartarak, alabileceğini aklı kesince de Bourbourg şatosu mirasçısının üzerine atılmıştır (40).

Demek ki, iyi konumdaki zengin kız avı her zaman umut kırıcı değildir. Fakat bu avın raslantıları ve kazançları yalnızca güzel avların bolluğuyla açıklanmaktadır, yani soylu sülalelerin sık sık meydana gelen sönmeleriyle, mirasın kızlara kalmasıyla bir açıklamaya kavuşmaktadır. Öte yandan, bizatihi bu olgu da, "gençler" grubunun varlığına, bu grubun özel konumuna, erkek "gençliğin" maceracı hayatına, onları bekleyen ve yokeden tehlikelere sıkı sıkıya bağlanmaktadır. Bu sayede biz de bu ailelerin nüfus bilgisini ele almaya yöneliyoruz. Senyör soy zincirlerini bu açıdan incelemek çok öğretici ve ikna edici olmaktadır. İşte hiç de istisnai olmayan iki örnek olay. İlk önce Norman senyör Hugues de Grentemesnil'in soyuna ilişkin olanı. Bu senyör ergin yaşa ulaşubilen, beşi erkek on çocuk babası olmuştur. Erkeklerin iki tanesi, bu kelimenin burada kullandığımız anlamında "genç" olmuşlardır. Diğer ikisi, mecera peşinde, evden uzaklaşmışlardır, bunlardan biri Apulia'ya, diğeri de daha yakına, İngiltere'ye yerleşmiş, burada iki oğlu olmuş, ama bunlar bir "gençlik" yolculuğu esnasında *Blanche Nef* adlı teknenin batmasıyla boğulmuşlardır. Aile mal varlığının üzerinde tek bir oğul kalmıştır; en büyükleri olan Robert, belki de bu oğul erken evlindirildiği için, "gençlik" tehlikelerinden kurtulabilmiştir. Ancak onun tek bir kız çocuğu vardır ve aile serveti bu kız aracılığıyla başka bir sülaleye geçmiştir (41). Şimdi de şato sahibi Henri de Bourbourg'un örneği. Bu adam yirmidört yaşında evlenmiş, karısı ona oniki çocuk vermiştir. Bu çocuklar ergin olana kadar yaşamışlardır (bu olgu, bu toplumsal çevrelerde çocuk ölümünün etkilerini fazla abartmayı engellemektedir). Erkek çocuklardan bazıları kilise görevlerine yerleştirilmişlerdir. En büyük oğul babası ölünce şatoya sahip olmuş, iki kere evlenmiş, ama çocuk sahibi olamamıştır; diğer üçü -daha önce söyledim- gençken ölmüşler veya sakat kalmışlardır; sonuncu doğan, ağabeyinden sonra şatonun sahibi olmuş, evlenmiş, ama oğlu henüz çocukken ölmüştür; mirasın tümü kızına, yani Arnoud d'Ardres tarafından kapılan kıza kalmıştır (42).

Şu uzatmalı belâlı grup olan "gençliğin", birçok toplumsal durum ile, evli adamlar, aile babaları grubundan dışlandığı görülmektedir. Bu istikrarsız marjinal grup Haçlı Seferlerini, turnuva tutkusunu, lüks ve evlilik dışı aşk merakını hem tahrik etmiş, hem de desteklemiş ve böylece bu bölgenin soylu nüfusu ile onların mal varlıklarının kaderi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Bu yapı, gençlerin çoğunu tehlike ve bekârlık içinde tutarak, mirasların parçalanması tehlikesini önemli ölçüde azaltmaktaydı. Ama aynı zamanda soyların devam etme şansını azaltıyor, aile mülklerinin kaybını çabuklaştırıyor ve daha düşük mertebeden maceracıların beklenmedik evlilik başarılarıyla, yüksek aristokrasinin

yenilenmesini teşvik ediyordu. Demek ki, şövalyeliğin davranışı ve kaderi üzerinde soru soran herkes, bu toplumsal grubu çok yakından incelemek durumundadır.

Böylece bu grubun aristokratik toplumun içinde yer almasının bazı zihni tavırları, bazı ortaklaşa psikoloji tezahürlerini, yansıma ve modellerinin XII. yüzyılda aristokrasi için yazılan edebi eserlerde ve kendiliğinden duygusal ve entellektüel tepkileri dektekleyen, sürdüren, stilize eden, onlar tarafından önerilmiş figürlerde ortaya çıkan bazı efsaneleri de beslediğini işaret etmek isterim. Herşeyden önce işaret etmenin uygun olacağı husus, "gençliğin" şövalyece adı verilen edebiyatın en büyük okuyucusu olduğu ve bu edebiyatın herşeyden önce ona yönelik olara geliştiğidir. Hugues de Chester'ın *maisnie*'si içinde barındırdığı mimcilerden, *Annales de Cambrai* yazarının savaşta ölen on amcasının anılarını canlı tutan şarkılardan söz ettim. Kötü hava "genç" Arnoud d'Ardres'ı sıkıntılı bir ev ikâmetine mahkûm ettiğinde, o da kendine hikâye anlatturmaktaydı. Akrabası Gauthier de l'Ecluse, çetenin can sıkıntısını gidermek üzere Gormont ve Isembert, Tristan ve Iseult efsanelerini, ama aynı zamanda eski şato senyörlerinin menkıbelerini anlatmaktaydı (43). "Gençliğin" tipik konumu olan macera peşinde koşmanın, silahlı kahramanlığın epik anlatılara, romanlara çerçevelerini sağlamış olmasında şaşılacak bir yan yoktur, bunlara vaazları da ekleyeceğim, çünkü Hugues de Chester *familia*'sının rahibi olan Gérald d'Avranches, oldukça etkin olan vaazlarının konusunu *emendatio vitea*'den, asker-azizlrenin hayatlarından almaktaydı (44). Bu durumda şövalyelik edebiyatının tematiğini, gençlerin zevkleri, ön yargıları, bunalımları, gündelik davranışlarının işlevinde yeniden ele almak yararsız olmayacaktır. Ben burada iki belirgin nokta ile yetineceğim.

İlk olarak, XII. yüzyılda kuzeybatı Fransa'da, yazılı soylu edebiyatına, *juvenes*'in düş ve umutlarına önerilen başlıca modelin aktarımı; bu model, kahramanlığı sayesinde, zengin bir mirasa konacak olan bir kızın aşkını fetheden, böylece kendi ailesinden uzakta güçlü bir senyörlüğe yerleşen ve güçlü bir sülalenin kökü haline gelen maceracı modelidir. K.F.Werner, bu bölgenin büyük senyörlerinin çerçevesindeki ortaklaşa belleğin, soy zincirlerinin IX-X. yüzyıllarda bir engele çarpmalarının anısını koruduklarını göstermiştir. Bu tarihlerin gerisinde, bilinen bir ata koktur. Bunlar icat edilmiş ve uzmanlaşmış yazarlar, büyük prens ailelerinin ilk atası olarak, genç ve cesur, *miles peregrinus*, savaşçı nitelikleriyle öne çıkan ve senyörlüğünü de bazen bir evlilikle fetheden bir yabancıyı hayal etmişlerdir (45). Bu durum Anjou, Blois, Bellême aileleri için böyledir. Fakat "genç" Arnoud'nun hizmetinde rahip olan Lambert d'Ardres, "gençlik" tarafından sevilen edebiyatın tümünün etkisi altında, Guines kontlarının soy zinciri üzerinde geriye giderken, X. yüzyılın ilk çeyreğine ulaştığında buraya Danimarkalı Siegfried diye birini yerleştirmiştir. Bu ata bir "genç"tir, macera

peşinde koşmaktadır. Bu hayat onu Flandre kontunun kumpanyasına sokmuştur. Burada kontun kızkardeşine aşkla hizmet etmiştir; onunla evlenememiş, ama gebe bırakmıştır; bu piç oğul Guines kontlarının kökünü meydana getirmiştir (46).

Gençliğe özgü zihni tavırların edebi yansımalarına ilişkin ikinci işaretim, tam da saray aşkı erotizmine ilişkin olanıdır. Bu işaret beni Fransa krallığının kuzeybatısından ayrılarak, iyice güneye kaymaya, 1150 kuşağı halk şairleri olan ve *jovens* kavramına heyacan katan Cercamon, Morcabru, Allegret'ye ulaşmaya zorlamaktadır; bu halk şairleri *jovens* terimiyle soyut bir erdemden çok, "gençler" grubuna ruh veren bir ülküyü ifade etmişe benzemektedirler. Bu halk şairlerinin bizatihi sözcüsü oldukları "gençlik", onların şarkılarında toplumsal yapıya yenik düşmüş olarak ortya çıkmaktadır: gençler onları kabul edecek bir kadın bulamamaktadırlar, çünkü kadınların hepsi de evlidir. Ve bu kadınlar zina yaptıklarında, eşleri bir genç değil de, gene başka bir evli erkek olmaktadır. Bu XII. yüzyılın ikinci yarısının aşk şarkılarında ortaya çıkan durumdur ve *juvenes* konumuna daha uygun yeni bir aşk ilişkisi önerilmektedir; kocalar evli hanımlara kur yapmasınlar; karılarının gençleri ve onların aşklarını kabul etmelerini engellemesinler. "Gençlik" şairleri "koca, karı, evli aşık" triosunun yerine "koca, karı, genç aşık" triosunun geçmesini önermişlerdir. Bunlar erotik çemberleri, gençlerin lehine kırmayı istemişlerdir (47). Bu ülküsel temanın başarısı bilinmektedir. Aslında bu oyun da yaşanmış bir oyundur, ama biraz renk değiştirmektedir. Ve bir sonuca varmak üzere tekrar Lamberd d'Ardres'a ve efendisi ve kahramanı "genç" Arnoud'ya döneceğim. Arnoud'nun cesareti onun kontes Ida de Boulogne tarafından farkedilmesine neden olmuştur, senyörlüğü elinde tutan bu kadın ona muhteşem bir av ve harika bir evlilik umudu olarak gözükmektedir. Onunla, birbirlerine gizli aşk mesajları yollamışlardır; onu sevmektedir veya öyle görünmektedir. Gerçekte "*ad terram tamen et Boloniensis comitatus dignitatem, veri vel simulati amoris objectu, recuperate ejusdem comitisse gratia aspiravit*" (48).

XII. yüzyıl Fransa'sındaki aristokratik gençlik işte böyledir: soylu evler tarafından, kendi rahatları için şan, kazanç ve dişi avların fethine doğru salınmış bir sürü.

NOTLAR

(1) Burada yayınlanan notunun bazı ön bakış açılarını sergilediği, feodal çağdaki aristokratik aile hakkında bir genel soruşturmadan yararlanıyorum.

(2) Örneğin, Oderic Vital, *Historia ecclesiastica* (H.E.), yay.Leprévost ve Delisle, S.H.F., 3, c. II, s. 47,94. H.E.'nin III ve VII. kitaplarının incelenmesindeki işaretlerin J. Paul, "La famille et les problèmes familiaux au XIe seècle d'après *l'Historia ecclesiastica* d'Orderic Vital» D.E.S., Aix, 1960 adlı yayınlanmamış incelemeye dayanmaktadır.

(3) H.E., 8 : Robert de Rhuoddan *miles* olana kadar *puer* olarak işaret edilmiştir. D'Arbois de Joubainville, *Histoire des Comtes de Champagne*, VII, I, 70: Hainaut kontunun oğlu VI. Baudouin "*Juvenis etiam miles*»dir.

(4) H.E., 4 (II, s. 219): Hugues de Chester'in oğlu Richard "*Juvenis adbuc liberisque carens*"dir; H.E., 3 (II, s. 25): ölürken arkasında bir oğul bırakan Ernauld de Montreuil *vir* olarak adlandırılmaktadır.

(5) Bu kavramı ifade etmek için, "bekâr" kelimesi roman dilinde *juvenis*'in tam karşılığı olmuşa benzemektedir. *L'Histoire de Guillaume le Maréchal* (G.M.)., yay. P.Meyer, S.H.F., 1477. mısra; *Charroi de Nimes*, 23-25. mısra; *Chanson de Roland*, 3018-1020. mısra.

(6) G.M. 1895., 1901. mısra.

(7) "Errer". G.M., 2399, 2444. G.M., mısra. 106/a 1890.

Que nus qui velt en pris monter
N'amera ja trop long sejor...
...Ains s'esmovit en mainte terre
Por pris e aventure quere
Mais souvent s'en revenait riche...

LAMBERT D'ARDRES, *Historia comitum Ghisnensium* (H.Gh.), 91:
"*torniamenta frequetendo, multas provincias et multas regiones... circuvit*"

(8)

Puis nema si très belle vii
Que plosors en orent envie
En trorneiemenz e en guerres
E erra par totes les terres. (G.M., m.754; 2997-2998).

(9) Kılıç kuşanmayıp da, edebi incelemelere gönül veren iyi aile mensubu gençlerin de; yavuzluk ve değerli olma fırsatı olan skolastik tartışmanın turnuvanın rolünü oynadığı benzeri bir sürtüklüğe sürüklendiklerini kaydedelim. Genç Abélard'ın davranışı, *Histoire de ses malheurs*'ün ilk sahifelerinde kullandığı kelime haznesi bu nokta açısından anlamlıdırlar.

(10) *Acta sanctorum*, 15 Ağustos III, s. 232 A.

(11) *Aspremont*, m. 7815-7516, G.M., m. 2427-2432, II. Henri oğlunu Guillaume le Maréchal'e emanet etmiştir; bu adam onu hem eğitmekte, hem de turnuva olan yerlere götürmektedir; G.M., 1959-1967; H.Gh., 92.

(12) Guillaume le Maréchal'in oğlu ve Salisbury kontu hk., G.M., 15884.

(13) H.Gh. 91.

(14) İngiltere veiahdı genç Henri genç adamlar "tutmayı" bilmiştir; ekâbiran onun izinden giderek , gençlere silah ve para dağıtmışlardır, G.M. 2673-2675, 2679-2685.

(15) H.E. 5(II, s. 381), 7 (III, s.190).

(16) H.E. 6(III, s.4).

(17) H.Gh. 92.

(18) Hugues de Chester'in *familia*'sı (III, s.4), bunların önderi *In militia promptus, in dando prodigus*, saz şairi ve fahişe beslemektedir.

(19) Roger ve arkadaşları Hugues de Chester'in *maisnie*sini değişmek üzere terkettiklerinde, Orderic Vital onları *quasi de flammis Sodomiae* geri dönerken göstermektedir. H.Ğ., 6 (III, s.16). *Juvenes*'in yoksunlukları hakkında, diğerleri arasında bkz., Guibert dc Nogent, *De vita sua*, (ed. Bourgin), F, 15, s.57; III, 19, s.220.

(20) *Fragmenta Gaufredi*, Analecta Bollandiana, c,I (1932), s.110.

(21) G.M., m. 1897.

(22) H.E., 3 (II, s.54): Salerno düküne takviye olarak *de electis Juvenilaus Normannia e aliguos* gelmiştir.

(23) *Charroi de Nimes*, m.641-646.

(24) Fatih Guillaume'un oğlu Richard avda ölmüştür, H.E., 5 (II, 391); Giroie'nın oğlu *juventute florens* Hugues, bir idmanda bir mızrakla yaralanarak ölmüştür, H.E., 3(II, 29); bir genç olmayan Ernauld de Montreuil bir *Juvenis*'le güreşirken ölmüştür, H.E., 3(II, s.25); Guillaume de Guines, *Strenuissimum quidem militem, sed in flore Juventutis apud Colvinam mortuum*, H.Gh., 72; Simon d'Ardres, *Jam adultum et Juvenem mortuum*, H.Gh., 134; Guilaume Giroie tarafından Apullia'ya götürülürken çetcyi oluşturan 15 kişiden yalnızca ikisi doğdukları ülkcyc geri döncbilmiştir.

(25) H.Gh., 122.

(26) M.G.H., S.S. XVI, s 511-512.

(27) Genç Henri "bir buçuk yıl iyi sürttü", G.M. 2444; H.Gh, 91, Arnoud de Guines *multas regiones fere per biennium non omnino sine patri auxilio et patrocinio circuivit.*

(28) H.Gh., 92.

(29) Robert Courte-Heuse, H.E., 5 (II, s. 381); Guillaume le Maréchal'in büyük oğlu, yanında başka bir genç olduğu halde, babasıyla savaşan Fransa kralının tarafını tutmuştur, G.Mb, 15884. XI yy.'da Robert le Picux'nün oğlu, kendi yaşındaki *socii*'den oluşan bir birlikle babasının topraklarını perişan etmiştir, Raouel Glaber, *Historiarum libri quinque*, III, 9.

(30) H.Gh., 93. Arnoud d'Ardres savaş olmayan ülkede kalmaktansa, *porpter torniamentum studium et gloriam* başka ülkere gitmeyi tercih etmektedir; G.M., 2391 (Genç Henri). *En Angleterre sejornérent Près d'un an qu'ils ne s'atornèrrent A nule riens fors a pleidier Ou a bois ou a tornoier Mais al giemble rei pas ne ploust el sejor, anceis li desplout*

(31) G.M., 2404 II. Henri oğlunun gitmesine izin veriyor, genç Guillaume le Moréchal babasından ayrılma izni istiyor, G.M., 1391-1394.

(32) H.E., 5(II, s.457), büyük oğul Ansould de Maule, ihtiyar babası tarafından Haçlı Seferinden geri çağrılıyor; geri dönüyor, evleniyor ve onun yerine geçiyor. Diğer oğullar evin uzağındadır. Ayrıca bkz. H.E. 5, II, s. 463.

(33) H.Gh., 63; *Annales Cameracenses*, M.Gh., s.s. XVI, s.511-512.

(34) Güney-Batı bölgelerinde, yaşlı senyör kendi yerine geçişin *dispositio*'sunu sağlığında halletmekteydi. Bkz. *Historia pontificum et comitum Engolismensium*, 26, 31, 36.

(35) *Historia pontificum et comitum Engolismensium*, 30.

(36) H.G.h., 149. Arnoud d'Ardres'in evliliği kocanın babası ve karının amcaları tarafından karara bağlanmıştır.

(37) Drahoma (H.Gh., 149); kont Baudouin de Guines'in üçüncü oğlu (ikincisi *in Juventute* ölmüştür) Manassé, yakınlarda elde edilen varlıklarla babası tarafından oluşturulan bir senyörlüğe evliliği sırasında yerleşmiştir.

(38) *Aspremont*, 5572-5573: savaş önderi savaşçılara ödül olarak kadın vermektedir. H.Gh., 64: Arnould de Gand Guines kontluğuna yerleşince, tüm arkadaşlarını çağırmış, bunlardan bazılarını evinde *illos in terra maritabat* "tutmuştur".

(39) H.Gh., 39/60.

(40) H.Gh., 93/149.

(41) H.Gh., 11 (IV, 5. 167, not 2).

(42) H.Gh., 122.

(43) H.Gh., 96.

(44) H.E., 3 3-18.

(45) "Untersuchungen zu Grühzeit der französizchen Fürstentums", *in : Die Welt als Geschichte*, 1960, 5. 116-118.

(46) H.Gh., 9-11.

(47) R. NELLI, *L'érotique des troubadours*, Toulouse, 1963, 5. 108 vd.

(48) H.Gh., 93.

IX

TARIMSAL TEKNİKLER SORUNU

Orta Çağ Avrupa'sının gelişimi, 1000 yılından sonra parlak bir ışık altında beliren bütün aşırı canlılık tezahürleri, nüfus artışı, kentlerin yeniden doğuşu, siyasal düzenin güçlenmesi kadar; kültürel çiçeklenmede, Fernand Braudel'in deyimiyle ifade edecek olursak, tartışılmaz şekilde bir "tarımsal başarı"ya bağlanmaktadır. Çünkü Fransa eskiden tamamen kırsaldı; beslenmeye ilişkin gelenekler, herşeyden önce tahıl üretilmesini dayatmaktaydı. Buna bağlı olarak, her türden gelişmenin harekete geçmesi, hiç kuşku yoktur ki bu tahıl üretimindeki artış sayesinde olmuştur. Ne yazık ki, bu ilk hareketlenme tamamen karanlıkta kalmaktadır. Çünkü öncelikle, insan faaliyetinin en mütevazi düzeylerinden birinde kalmakta, olağan olarak çok az kalıntı bırakan ve uygulamada her dönemde tarihçinin merakından kaçan bir alanda yer almaktadır. Ama aynı zamanda bir neden de, bu gelişmenin VIII. ve X. yüzyıllar arasında, belgelerin çok kıt olduğu, fazlasıyla barbar bir dönemde yer almasıdır. Bu dönemdeki tarımsal tekniklerin ne düzeyde olduklarını bilebilmek büyük önem taşımaktadır. Oysa bu temel sorun, adeta çözülemez niteliktedir. Müdahalemin taşıdığı başlığın işaret ettiği üzere, ben kendi hesabıma yalnızca sorunu ortaya koymaya, onu sınırlamaya ve verileri kısaca belirlemeye çalışacağım.

Bu işaretlerin içinde yer aldıkları mekân ve zaman -kendimi VIII. ilâ X. yüzyıl arasındaki Karolenj Avrupa'sıyla sınırlıyorum-, ne mutlu ki, bir ilk kültürel rönesansın ortamı olmuşlardır. Bu nedenle, yararlı metinlerden tamamen yoksun değiliz. Frank krallarının mimarları oldukları, devletin yenilenmesi, gerçekten de yazının yönetime ve özellikle de büyük toprak servetlerinin -bizzat hükümdarın, ama aynı zamanda kendini sorumlu hissettiği büyük dinsel kuruluşların da- yönetimlerine yeniden girmesine yansımıştır. Fiili durumda, o sıralar belli sayıda belge kaleme alınmıştır ve bunların hepsi de kaybolmamıştır. Ancak, bu yazılı kaynaklar bizim kendimize sorduğumuz sorular açısından sınırlı bir yarar sunmaktadırlar. Bunlar öncelikle çok dağınıktırlar ve IX. yüzyılın başı ile X. yüzyılın başı arasındaki, aşağı yukarı bir yüzyıllık süre içinde yayılmaktadırlar. Öte yandan, bunların en açıklayıcı olanları yalnızca, Karolenj eyleminin gerçekten etkin olduğu bölgelerden, yani Loire ile Ren arasındaki bölgeler, Germanya'nın batısı ve nihayet Lombardiya'dan kaynaklanmaktadırlar. Bunun dışında, bu belgeler her zaman tarımın yalnızca çok ayrıcalıklı bir sektörüne ilişkin olmaktadırlar, yani topraklarına en gelişkin yöntemleri uyguluyora benzeyen, eğitimli insanlar tarafından istisnai bir rasyonellik içinde

yönetilen çok geniş senyörlük işletmeleri. Nihayet, bu metinlerin hemen tamamı envarterlerden meydana gelmektedir. Bunlar bu işletmelerin, soruşturmayı yapanlara gözüktüğü haliyle durumlarını ortaya koymaktadırlar; bu iş için buralara gönderilenlerin görevleri, menkullerin ve gayrimenkullerin *durumunu* kaydetmekti; onlardan bir bilanço çıkartmaları veya bir gelişmeyi belirlemeleri beklenmemekteydi. Demek ki statik imgeler söz konusuydu; bu imgeler birbirlerinden soyutlanmışlardı ve ancak çok kesintili ve süreksiz ışık huzmelerini göndermekteydiler. Bu belgelerde tarımsal teknikler, hiçbir zaman bizatihi tasvir edilmemişlerdir; bunlar konusunda ancak yansımalar keşfetmek mümkündür. Bu yansımalar kısmidirler ve açık olmanın uzağında kalmaktadırlar ve bu büyük kırsal senyörlüklerin herhangi birinin yapısı içinde iz bıraktıkları ölçüde görülebilmektedirler.

Kuşkusuz, teknik tarihi yalnızca metinlerle inşa edilmemektedir ve hatta yazılı belgelerin insanın çalışması hakkında yalnızca kısmi bir tanıklık sağladığı da söylenebilir. Söz konusu olan köylü teknikleri olduğunda, hiçbir şey alet-edevat ile kırsal manzaranın doğrudan gözleminin yerini tutamaz; yani insan çabasıyla düzenlenmiş doğal mekânın gözlemi. Demek ki arkeoloji yardıma çağrılmaktadır; bu bilim dalı yazılı kaynakların öğrettiklerinin genişletilmesine ve tamamlanmasına etkin bir şekilde katkıda bulunabilir. Bu konuda, arkeolojik araştırmaların açık bir şekilde geri kaldıklarını vurgulamak gerekmektedir; bu araştırmalar Almanya hariç, Karolenj Avrupa'sı kesiminde,; İngiltere, İskandinavya veya Doğu Avrupa ülkelerinde olduğundan daha düşük ilerlemeler kaydedebilmişlerdir. Kazılar bu dönemin aletleri konusunda, uygulamada bize hiçbir şey öğretmemişlerdir, ve sanat eserlerinin meydana getirdiği malzemenin bu açıdan incelenmesinden de bir şey beklenemez. Öte yandan, kırların bugünkü durumundan hareketle, varolanı silip altından Karolenj dönemi kırsal manzarasını çıkartmaya çalışmak da çok raslantısal bir girişim olarak gözükmektedir. Yer adları, özellikle de küçük yerleşim birimlerinin yer adları, o tarihten bu yana öylesine değişmelere maruz kalmıştır ki, VIII.-X. yüzyıllara ait tabaka, çoğu zaman ulaşılamaz hale gelmiştir. Botanik soy zincirlerinin sistematik araştırmalardan daha çok şey beklenebilir, ama gene Almanya'nın dışında, bizi ilgilendiren mekândaki bu cinsten araştırmaların henüz başlamadığı söylenebilir. İnsanı hayal kurmaktan uzaklaştıran bu ele alışlar, size şimdi sunacağım işaretlerin karineye dayalı ve çoğu zaman da olumsuz karakterlerini önceden hissettirmektedirler.

*

Açıkça görüldüğü üzere, tarımsal teknikler sorununa, geçerli olarak ancak daha geniş bir bütün içinde, tarımsal sistemin bütünü itibariyle, yani her kırsal

cemaatin gıdasını elde etmeyi beklediği ekilen araziye uyguladığı tutarlı usuller bütünü içinde yaklaşılabilir. Gerçekten de, tahıl tarlası, manzaranın sadece bir unsurundan başka birşey değildir, ve bunun esas veya marjinal bir unsuru meydana getirmesine göre, tarım yöntemleri ve verimlilik farklılaşmaktadır. Demek ki bir ilk sorudan hareket etmek gerekmektedir. O sıralar tarım kırsal ekonominin içinde hangi yere sahipti? Başka bir ifade ile; *saltus*, bakir doğa ile *ager*, ekilen arazinin kırsal manzaradaki karşılıklı payları ne idi? Bu soruya cevap vermek üzere araştırmacının karşısında iki yol vardır. Köylü üretimi içinde tahılların nisbi payını belirlemeye gayret edilebilir ve buna bağlı olarak da, tahılın insan beslenmesindeki payı araşturılabilir; veya ekim alanlarının eski yapıları yeniden belirlenmeye uğraşılır. Fakat bu iki yol da kısmi ve umut kırıcı sonuçlara ulaştırabilmektedirler.

1. Gerçekten de, Karolenj dönemi insanlarının nasıl beslendikleri konusunda, tarihçinin sahip olduğu yegâne kesin veriler demeti, ona manastırların iç yaşam kuralları tarafırdan sağlanmaktadır. Bu metinlerde et kullanımının sıkı sıkıya sınırlı olduğu ve ekmeğin de manastırların temel gıdasını meydana getirdiği görülmektedir. Bu tavırlar, manastır toprağının işletilmesinin-yazılı belgelerde hemen yalnızca buralara dair bilgi bulunmaktadır- kararlı bir şekilde tahıl üretimine yönelik olmasıyla açıklanmaktadır. Fakat manasturların, beslenme rejiminin bir kurala tabi olduğu ve bir bakıma ayinleştirildiği, çok özel bir dünya oluşturduklarını hesaba katmak gerekmektedir. Ve manasturların durumlarından hareketle, bu cemaatlerin dışındaki tüm insanların da aynı şekilde beslendikleri, ve laik toprakların yöneticilerinin orman veya otlağın çok daha önemli kaynaklarından hiçbir şey beklemedikleri sonucu çıkartılamaz. Fiili durumda, laik toprakları tasvir eden çok nadir metinler, buralarda doğal bitkilerden yararlanıldığına tanıklık etmektedirler. Krallık senyörlüklerinin yöneticilerine yönelik emirlerin derlemesinden meydana gelen bir *capitulum* (ferman) olan *De Villis*, tarımla nisbi olarak daha az ilgilenmekte, buna karşılık hayvancılık ve krallık memurlarının işlenen alanların genişlemesi karşısında korumakla yükümlü oldukları koruluk alanlarla daha fazla meşgul olmaktadır. Bir krallık toprağı olan Annapes, geniş bir hayvancılık işletmesi olarak gözükmekte ve, soruşturmacıların burada envanterini çıkardıkları gıda ihtiyaçları arasında, işlenmiş domuz eti ile peynir, tahıl stoklarına nazaran çok daha büyük bir yere sahip olmuşa benzemektedir. En azından Karolenj Avrupa'sının kuzeyi için geçerli olmak üzere, laik senyörler tarafından yönetilen büyük işletmelerler, rahiplerin ellerinde tuttukları arasında bir ilk zıtlaşma resmolmaktadır.

2. Ekim alanlarının arkeolojisi ise, bu sefer coğrafi düzlemde olan başka zıtlıkları açığa çıkartmaktadır. Gerçeği söylemek gerekirse, bu türden arkeolojik araştırmalardan elde edilen verilerin çoğu Kuzey Denizi'ne komşu bölgeler, kuzeybatı Almanya ve Alçak Ülkeler'den gelmektedir. Bunların sonucunda, ekim

için düzenlenmiş alanın çok kısıtlı olduğu ve insanların orman, fundalık, otlak ve bataklıklardan toplama, av ve hayvan besleme yoluyla çok önemli miktarlarda tamamlayıcı gıda edindikleri, kapı aralığından görülebilmektedir; ve öte yandan bu kazılar, et ile beslenmenin önemine de tanıklık etmektedirler. Aslında Karolenj dünyasının en ilkel, en az gelişmiş kesime tekâbül eden bu coğrafi alanın dışında, olaylar çok daha az açıklıkla görülebilmektedir. Kuşkusuz daha güneye inildikçe de, işlenmeden kalan geniş bir mekânın ortasındaki kısıtlı ölçeklerde, dağınık tahıl üretim bölgeleri bulunmaktaydı; örneğin, Saint-Germain-des-Prés manastırına ait olan malikânelerin en batıda yer alanı, Perche sınırlarındaki Nully'deki durum böyleydi. Ve eğer ta Roma döneminden beri hep buğday üretimine tahsis edilmiş olan eyaletler ele alınacak olursa, buralardaki tarımın belli ölçüde gerilediği varsayımını ileri sürmek olanaksız olmayacaktır. Bu varsayım kırsal iskân alanlarının yer değiştirmeleri üzerinde temellendirilebilir; Provence gibi Akdeniz'e çok yakın bölgelerde,düzlükteki yerleşim yerlerini terkederek, yükseklerdeki yerleşim yerlerine gitme olayı, tarımsal sistemdeki bir değişmeden, hayvancılık faaliyetinin tahıl tarımının aleyhine genişlemesinden ve belki de buna bağlı olarak, gıda rejiminde meydana gelen bir değişmeyle, kazı yapılan birkaç köy kalıntısı üzerinde keşfedilen besin artıklarının analizinin tanıklık ettiği üzere, et tüketiminin artmasından kaynaklanmışa benzemektedir. Ancak, Karolenj Avrupa'sının tümü itibariyle, yer adlarının sağladığı verilerden hareketle inşa edilebilecek çok eksik imge, tarımın kuzeybatı bölgelerine nazaran açıkça daha az kısıtlı bir alanda yapıldığı varsayımını mümkün kılmaktadır; Ile-de-France'da, bu dönemde çok geniş tarımsal alanlar vardır; Mâconnais'de kırsal yerleşim yerlerinin çok büyük yoğunluğu, işlenen alanın boş bırakılan topraklara nazaran net bir şekilde fazla olmasını gerektirmektedir.

3. Bu arada iki kesin sonuç üzerinde biraz duraklamak mümkündür. Öncelikle, hayvancılığın heryerde kırsal üretim içinde bir paya sahip olduğu aşikârdır. Ancak bunun ağırlığı yerine göre değişmektedir. Ve hemen şu iki önemli kısıtı ekliyorum: heryerde esas olarak küçükbaş ve özellikle domuz yetiştiriciliği söz konusudur; demek ki vahşi halinde bir hayvancılık. Bu tarz hayvancılık, ormanda ve açıkta yapılmakta, ahır bulunmamaktadır. Öte yandan, yazılı belgeler (bunların hepsi de manastır kuruluşlarına ait malikânelere ilişkindirler ve bu durum onların öğreteceklerini kısıtlamaktadır), Karolenj Avrupa'sının en kuzey kesimi hariç, ahırların büyük tahıl işletmelerinde çok az donanımlı ve tarım-hayvancılık dengesini sağlamanın uzağında kalacak kadar az olduklarını düşündürtmektedirler. Brescia'daki Santa Giulia manastırının servetinin envanterinden iki örnek alıyorum: Canalle *curtis*'inde (rezerv) ahırda yalnızca 4 öküz vardır, oysa bunun karşısında rezerv tarlalarına 90 müd tahıl ekilmektedir. Herhalde, efendinin işlenebilir topraklarının 70 hektar kadar olduğu Porzano'da

ise 6 öküz bulunmaktadır. Bu büyükbaş hayvan yoksulluğu, bana Karolenj Avrupa'sının büyük parçası için esas bir özellik olarak gözükmektedir. Bu konuya biraz sonra döneceğim.

İkinci kesin sonuç da, tahıl yetiştirilen heryerde, bunun yalnızca senyörlerin, yalnızca rahiplerin tarlalarında yapılmadığıdır. Avrupa'da hayvancılığın ağır bastığı bir kesimde, çevre köylülerin kullanımı için efendi tarafından kurulmuş tahıl işlemeye yönelik tesislerde, değirmenler ve birahaneler her yıl, buraları kullananlardan bedel olarak alınan çok büyük miktarlarda buğday toplamaktaydılar: 1.500 müdden fazla, yani rezerv toprağa sonbaharda ekilen veya hemen hemen o kadar. Ödenti oranı ve buna tabi olan köylü hanesi sayısı bilinmemektedir. Fakat kazancın büyüklüğü, kırsal nüfusun, bu çok geri, çobanlığa fazlasıyla dayalı bölgede bile, beslenmesinin bir kısmını ekmek ve biraya dayandırdığını ve bu nedenle de tahıl -çeşitli tahıllar, bölgesine göre az veya çok buğday, arpa, hatta darı-yetiştirildiğini kesinlikle belirlemektedir. Fakat tarlalar heryerde zayıf veya en azından ekime isyan eden toprakların üzerinde kurulmuşlardır. Ve metinlerin gayet açık bir şekilde belirttikleri bir nokta da, tarlaların heryerde sürekli olduklarıdır.

*

Oysa sürekli tarlalardan söz edilince, verimi devrevi olarak yenileyecek bazı zor tekniklerin uygulanması gereği de kabul edilmelidir. Avrupa kırlarının geleneksel tarımsal sistemi içinde, bu amaca üç usulün birlikte uygulanmasıyla ulaşılabilmekteydi: bir yandan, ekilen toprağa dinlenme zamanı bırakan, onu nadasla geçici olarak doğal bitkilere terkederek kendine getiren bir ekin rotasyonu oluşturulması; öte yandan gübre kullanımı; ve nihayet tarlaların sürülmesi. Bizi ilgilendiren dönemde bu usuller hangi düzeydeydiler? Yakınlarda yayınladığım bir eserde bu konu üzerinde uzun uzadıya durdum, burada birkaç kısa gözlemle yetineceğim.

1. Sorunun ilk veçhesi nadasa ve onun ekim devresi içindeki konumuna ilişkindir. Karolenj dönemine ait büyük malikâne envanterleri bazen, efendinin tarlasına ekilen ve oradan hasat edilen tahıl miktarını hesaplamakta, ve çoğu zaman da bağımlı tarlalarından talep edilen ayni ödentileri belirtmektedirler; öte yandan bağımlı köylülerin rezerv alanda koşuldukları angaryaların yıl içindeki dağılımını işaret etmektedirler. Bu işaretler, senyörlük tarlalarında bir kış ekiminin-buğday, çavdar, sert buğday veya arpa- arkasından normal olarak bir ilkbahar ekiminin -özellikle yulaf ve ek olarak sebzeler- geldiğinin belirlenmesine izin vermektedirler. Fakat soruşturmacılar ne yazık ki, malikânenin yılnızca yararlı kısmıyla ilgilendiklerinden, yalnızca ekili alanlar ve onlara ilişkin hazırlık çalışmalarından kaygı duyduklarından ötürü, metinlerde

nadasın kesin alanı hakkında işaretler bulmak istisnai bir durum olmaktadır. Ancak Saint-Bernard manastırına ait malikânelerin envanteri, *terra indominicata* (rezerv) tarlalarının üç eşit parçaya bölündüklerini, birine kış buğdayı, diğerine ilkbahar buğdayı ekilirken, öçüncüsünün de dinlenmeye bırakıldığını büyük bir açıklıkla ortaya koymaktadır. Bu usulün, angaryaların biri "kış, diğeri de "ilkbahar" olduğu iki "mevsim"in işlevinde dengelendiği Paris havzasındaki birçok malikânede de uygulanmış olması mümkündür. Fakat başka yerlerde ve örneklerin çoğu itibariyle, ekilen tahıl ve hasat hesaplarında iki mevsim tahılı arasında net bir dengesizlik farkedilmektedir: ilkbahar buğdayı nadiren üste çıkabilmekte, olağan olarak üretimin çok marjinal bir kesimini meydana getirebilmektedir. Bu durumda ilkbahar ekiminin, daha önce kış ekimi yapılmış alanın ancak bir kesiminin üzerinde yapıldığı ve geri kalan kısmın da dinlenmeye terkedildiği kabul edilmelidir; buna bağlı olarak nadas, ekim alanlarının üçte birinden fazlasını kaplamaktadır. Flaman manastırı Saint-Pierre-au-Mont-Blandin'e ait belgeler, tarlaların ancak üç yılda bir ekildiklerini göstermektedir. O çağın çiftçilerinin çoğunun, toprağa uzun dinlenme süreleri bırakma zorunluluğunu hissetmiş olduklarını düşünmek meşrudur. Açlık onları pençesinde tutmaktaydı, ama onlar gene de ekilebilir alanın önemli bir bölümünü nadasa bırakıyorlardı.

Acaba tarlaları, bu dinlenme dönemlerinde hayvanların serbestçe otlamalarına açık bırakıyorlar mıydı? Soru önemlidir, çünkü sürülerin buralardan geçmeleri toprağın verimliliğinin artmasına etkili bir katkıda bulunmaktadır. Karolenj Avrupa'sının kuzey kısmı, yeni hayvancılık faaliyetlerinin kırsal ekonomide en büyük paya sahip olduğu bölgeler için, çeşitli metinler malikâne envanterleri, ama aynı zamanda yasal hükümler, buğdayın büyümeye başlamasıyla birlikte tarlaların etrafına çekilen, sonra da hasatla beraber yıkılan çitlere, yani hayvanların ekili alanlara girmelerine engel olmak için konulan manialara atıfta bulunmaktadırlar. Bu düzenlemeler, hayvanların olağan olarak boş tarlalara salındıklarını ve nadas süresince burada kalabildiklerini kanıtlamaktadırlar. Fakat, başka bölgelere ilişkin belgelerde böylesine işaretler bulunmamaktadır. Acaba bundan *ager*'in buralarda *salltus*'tan çok daha sıkı bir şekilde ayrıldığı ve nadas alanların otlak olarak kullanılmadığı sonucunu mu çıkarmak gerekir? Acaba daha tarımsal olan bu bölgelerdeki büyükbaş hayvancılığın düşük düzeyde kalışı, toprağın bu yolla edinebileceği doğal gübre katkısını büyük ölçekte engellemiş midir? Örneklerin çoğu itibariyle, nadasın toprağın kendini toparlamasına yetmediği düşünülebilir. Demek ki onu başka bir biçimde beslemek gerekmektedir.

2. Yazılı kaynaklar, bütünleri itibariyle hayvan gübresine ilişkin çok az atıf içermektedirler. Bavyera'daki Staffelsee manastırının mülklerine ilişkin envanter, bazı bağımlı köylü işletmelerinin, her yıl efendinin tarlasına gübre yayma

yükümlülüğüne koşulduğunu zikretmektedir. Fakat malikâneye bağlı *mansus*lardan (bağımlı köylü işletmesi), yalnızca dördü böylesine bir angarya ile yükümlüdür ve bunlardan herbiri, 740 işgünü büyüklüğünde olan rezervin bir işgünlük kısmını gübrelemek zorundadır. Demek ki senyör tarlalarından ancak % 0,5'i bu yolla her yıl gübrelenebilmektedir. Demek ki katkı önemsizdir ve bu da, gene büyükbaş hayvan kıtlığına bağlıdır. İnsanları beslemeye yönelik temel kaygı, en iyi toprakların tahıla ayrılmasına yol açıyor, çayırların alanının büyük çapta kısıtlıyordu ve en ileri gitmiş kırsal alanlarda, en kararlı şekilde tahıl tarımına yönelmiş olanlarında, bu durum gübre üretecek hayvanların ahırda kuru otla beslenmelerini önemli ölçüde kısıtlamaktaydı. O dönemin tarımsal yetersizliklerinin çoğu, bana buradan kaynaklanıyor gibi gelmektedir.

3. Sürekli tarlalara yeniden güç vermenin esas yöntemi, bu koşullar altında, toprakları alt-üst etmeye, yani sürmeye dayanmaktaydı. Tarımsal tekniklerinin en ileri gitmişe benzedikleri işletmelerde, Paris havzasının manastır malikânelerinde, yılda üç sürüm yapılmaktaydı; iki sürüm ile kış ekimine hazırlık yapılıyor, uzun bir nadastan sonra, üçüncü sürüm ilkbahar ekimini hazırlıyordu. Envanterleri kaleme alanlar tarafından kullanılan *arare* terimi, bu çalışmanın çekilen bir araç vasıtasıyla yapıldığını işaret etmektedir. Ancak, bu aracın yapısı konusunda hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Metinler bu sürüm aracına ya *aratrum*, ya da *carruca* adını vermekteydiler, ama sonuncu terim kesinlikle tekerlekleri olan bir aracı ifade etmekteydi. Acaba bu sabana takılan demir, toprağı yalnızca açmakta mıydı? Yoksa dissemetrik bir yapıda olup, toprağı ters-yüz etmeyi ve böylece tarlanın tarımsal değerini temelli bir şekilde artırmayı başarabiliyor muydu? Sanat eserlerinde bu temel soruya herhangi bir cevap bulmak mümkün değildir. Doğu Avrupa'daki bazı kazı şantiyelerinde bana, herhalde X. yüzyıla ait olan saban demirleri gösterdiler, ama bunlar simetrikti; Hollandalı arkeologlar da saban demirleri bulmuşlardır, ama bunları kesin bir şekilde tarihlendirememişlerdir; bunlar da simetriktir ve bunların pulluğa mı, yoksa sabana mı takıldıklarını belirlemek mümkün değildir; nihayet, bazı Lombardiyalı bağımlı köylülerin efendilerine vermek zorunda oldukları saban demirlerinin biçimleri bilinmemektedir. Loire ile Ren arasındaki ülkeye ilişkin envanterlerin sözünü ettikleri sürüm araçlarına gelince, burada tekrarına girişmeyeceğim delillere dayanarak, ben bunların tahta araçlar olduklarını, yani adeta kesin bir şekilde simetrik olduklarını kanıtladığıma inanıyorum. Demek ki Karolenj dönemi toprağı, en iyi durumda, teknik olarak *arutra* (saban) olarak adlandırılmaları gereken araçlarla işlenmekteydi. Önden çekilen bu araçlar, bazen derin yarıkların açılmasına olanak vermekteydiler; fakat toprağı tersine döndürme yeteneğine sahip olmadıklarından, onun yeniden hayatiyet kazanmasına pek bir katkıda bulunamıyorlardı. Bu da, sürüm işlerine güç katmak üzere, tarlalara devrevi olarak el araçlarıyla çalışan kol işçilerinin yollanmasını gerektirmekteydi.

Öyle sanıyorum ki, Werden manastırı bağımlıları yılda bir kere, bu yolla senyörlük tarlalarını, saban sürümüne hazırlamaktaydılar. Karolenj dönemi bağımlı köylülerine dayatılan, kol emeğine dayalı çok ağır angaryaların, böylece tahıl tarlalarına gerçek bir bahçıvanlık biçiminde uygulanmasının, çok az etkin bir sürümün zaman zaman tamamlanması zorunluğundan kaynaklandığını düşünüyorum.

Aletleri kötü, hayvancılıkla iyi bir ortaklık kuramamış olan bu dönem tarımı, demek ki çok da ekstensiftir. Nadas için büyük serbest alanlara ihtiyaç duymakta ve aşırı miktarda emek-gücü yutmaktadır, ama o dönemin kırları çok az nüfusluya, ve bunun da nedeninin bu ekstensiflik olmuşa benzemektedir. Tarımın çok az verimli olduğunu da ekleyeceğim ve sonuncu olarak verimler sorununu ortaya koyacağım. Bu döneme ve zaten Orta Çağın büyük bölümüne ilişkin metinlerde, bu konuda hesaplama yapabilmenin tek bir çaresi bulunmaktadır: soruşturmacıların kaydettikleri zaman, bir önceki yılın hasat tahminlerini, gelecek ekimin tohumluk tahminiyle kıyaslamak (tabii belge bunu da zikrediyorsa). Bu yöntem yetersizdir, çünkü bir ekimin reel hasılatını asla vermemektedir. Öte yandan, o çağın belgelerinden yalnızca birinin bu konuda sayısal işaretler sağladığı bilinmektedir: Annapes'ın merkezini oluşturduğu krallık malikânesinin envanteri; öte yandan, bu tekil kaynak tarafından verilen rakamlar çok keyfi yorumlarla verilmişlerdir. Oranlar olağanüstü düşüktür: Annapes rezervinde, geçen yıl hasat edilen sert buğdayın % 54'ü, buğdayın % 60'ı, arpanın % 62'si, çavdarın % 100'ü tohum olarak ekilmiştir ve verimlilikler sırasıyla şöyledir: bire 1,8; 1,7; 1,6; ve 1; ancak aynı senyörlüğe ait başka malikânelerdeki bazı verimler daha yüksekti ve örneğin arpa için bire 2,2"ye kadar çıkabiliyordu. Öte yandan bu belge, şimdiki kampanyanın kış buğdayından tohumluk çıktıktan sonra kalan fazlanın 1.340 müdü geçmediği Annapes *curtis*'inde, ambarlarda soruşturmadan önceki yılda biriktirilmiş tahıllardan önemli miktarda sert buğday ile arpanın gene de kaldıklarını göstermektedir ki, bu miktar 1180 müd kadardır. Bu durum, bir yıldan diğerine verimlilik hadlerinde önemli oynamaların olabileceğini düşündürtmektedir. Tek açık belgenin verileri böyle göstermektedir. Bu rakamların yorumuna ihtiyatla yaklaşsak bile (ve böyle yapmak için birçok neden bulunmaktadır), soruşturmanın yapıldığı yıl Annapes için olağanüstü kötü olmuş olsa bile, bu bire 1,6 ile 2,2 arasında değişen verimlilik hadleri, IX. yüzyılın yazılı kaynaklarının şurasında veya burasında rastlanılan çok kaypak diğer işaretlerle uyuşmaktadırlar. Bu işaretlerden ikisini sunacağım: Brescia'daki Santa Giulia manastırına bağımlı malikânelerden birinde, soruşturmacılar 905-906 yılında ambarda ancak 51 müd tahıl bulabilmişlerdir, oysa 98 müd ekilmiştir. Zaten, 6.600 müde yükselen tahıl tüketimini karşılayabilmek için, bu manastır her yıl topraklarına 9.000 müd tohum atmaktadır ve iç ekonominin yürütülmesinden sorumlu olanlar, buna

bağlı olarak malikâne tarlalarının bire 1,7'den fazlasını getirmesini beklememektedirler. Gene uyumlu ikinci bir işaret: Saint-Germain-des-Prés manastırına bağlı Maison senyörlüğündeki angaryanın örgütlenmesi, 600 müd buğdayın ekildiği bu rezervden rahiplerin normal olarak 400 müdlük bir teslimat beklediklerini kanıtlamaktadır; yani bire 1,6'lık net bir verim ummaktaydılar. Karolenj döneminin büyük toprak sahiplerinin hasat tahminlerini bu deneyle sabit olguya dayandırdıkları kesindir: işlenen toprakların verimliliği aşırı düşüktü. Ve işte, Carlo M. Cipolla'nın sayesinde, bu dönemin ekonomik zihniyeti olarak adlandırılabilecek şeyin ana çizgisi olarak nitelediğim, şu yeteri kadar tahıl sağlayamama korkusunun, şu açlık endişesinin kökeni burada bulunmaktadır.

*

Sonuca varmak için, hareket noktama geri döneceğim. XI. yüzyıldaki Avrupa gelişmesinin bir "tarımsal başarı"nın sonucu olduğunu söyledim. Oysa IX. yüzyıl metinleri eğer insanın toprağa çok yetersiz bir şekilde egemen olmasını, çok ilkel ve etkisiz teknikleri açığa çıkartmıyorlarsa, acaba neyi göstermektedirler? Başarının öncelleri nerededir? Bu konudaki belirtiler, aslında envanterlerin içinde çok nadiren bulunmaktadır: 864'te kral Kel Charles tarafından yayınlanan bir kararnamenin bir pasajı, taşlık alanların tarlaya çevrilme işleminin Batı Fransa kırlarında, bu yüzyılın başından itibaren ortaya çıktığını işaret etmektedir. Ama bundan başka birşey yoktur. Ancak bu arada farkedilmesi gereken husus, çok daha az ve kuru olmalarına rağmen, X. yüzyılın yazılı metinlerinin verimlilik artışına dair çok daha aşikâr işaretler içerdikleridir. Bu dönemde düzenlenen envarterlerde, gerçekten de bir yandan köylü tarlalarının parçalandıklarını, bunların artık birçok hane arasında bölüşüldüklerini ve buna bağlı olarak da, bağımlı bir ailenin geçimliğini artık işlenebilir alanın daha küçük bir bölümünden sağlamak zorunda olduğu farkedilebilir. Öte yandan da, angaryaların çok hafifledikleri görülmektedir, bu konuda iki varsayım mümkündür: ya rezerv alanın düzeyi de küçülmüştür ki, bu durumda bu tarlalar da daha üretken hale gelmişlerdir; ya da angaryaya koşulan her kişinin emek üretkenliği etkin bir şekilde artmıştır. Ancak, X. yüzyıl metinlerinde de verimleri tahmin etmemize, ne de üretkenliğin muhtemel yoğunlaşmasının yaslanabileceği, teknik iyileştirmeleri farketmemize izin verecek hiçbir şey bulunmamaktadır.

Bana göre, belgelerin bugünkü durumunda, bu karanlığı biraz olsun dağıtmanın tek bir yolu bulunmaktadır, o da XII. yüzyıla ait, kıta Avrupa'sına ilişkin aynı tipten ilk envarterleri, Karolenj dönemi belgeleriyle kıyaslamaktır. Ve örnek olarak bir karşılaştırma denemesi öneceğim; bunu yaparken, 1150'ler

civarında Cluny manastırı yakınlarındaki on tane tarımsal işletmenin tasvirine yönelik soruşturmaya dayanacağım. Bu karşılaştırma iki tane çok önemli noktayı açığa çıkartmaktadır. Bir yandan, bağımlıların tabi oldukları angaryalar XII. yüzyılda, IX. yüzyılda olduklarından, hatta X. yüzyılda olduklarından kıyaslanamayacak kadar daha hafif hale gelmişlerdir; bunlar bazı sürüm angaryalarından ibaret hale gelmişlerdir. Ve kolla yapılanları uygulamada silinmişlerdir. Öte yandan ve özellikle, verimler açıkçası daha az düşük olarak gözükmektedirler. Zikrettiğim belge, altı işletme için hem tohum, hem de hasat rakamlarını birarada vermektedir. Bu işletmelerden üçünde oran bire iki ilâ 2,5 arasında yer almaktadır; yani Annapes'a bağlı uydu işletmelerinkinden ucu ucuna biraz daha fazla, fakat diğer iki Cluny işletmesindeki oran bire 4 ve 5'tir; altıncısında ise bire altıya kadar yükselmektedir. Bulanık Karolenj göstergelerine nazaran, yükselme hissedilir ölçektedir; ama aynı zamanda çok eşitsizdir; fakat en mütevazi olduğu yerlerde bile kırsal hayatı alt-üst etmiştir, çünkü ortalama bire 2,5'lik bir verimlilikten, bire 4'e geçmek, hasadın net hasılasını fiilen iki katına çıkartmak anlamına gelmektedir; bunun bir anlamı da, yarı yarıya daha az toprak ve emek ile aynı miktarda gıda maddesinin üretilmesidir. Oysa aynı metin, tarımsal tekniklerin çoğunun, Karolenj dönemine nazaran değişmediğini göstermektedir. Ekim rotasyonuna ilişkin olarak da, hissedilir bir değişiklik yoktur: Cluny malikânelerinden ikisinde üçlü rotasyon devrededir, ama diğer yedisinde, tıpkı eskiden Karolenj senyörlüklerinde de olduğu gibi, ilkbahar ekimi kış ekimine nazaran çok daha düşüktür ve buna bağlı olarak nadas, daha uzun sürelidir; onuncu Cluny işletmesinde nadas iki yılda bir olarak uygulanmaktadır. Toprağın işlenmesi konusunda da kayda değer bir gelişme yoktur: yalnızca tek bir malikânede, nadas alanı sonbahar ekiminden önce, iki yerine üç kere sürülmektedir. Nihayet, gübrenin katkısının arttığına dair hiçbir belirti yoktur; hayvani gübreye herhangi bir atıf da yoktur ve XII. yüzyıl Cluny işletmeleri, IX. yüzyılın model manastır işletmelerinden daha iyi hayvansal donanıma sahip değillerdir. Ben bu durumda, kendi hesabıma verimlilik haddindeki artışı açıklamak üzere tek bir varsayım görebiliyorum. Esas araç -bundan pulluk ve onu çeken hayvanları anlıyorum- gelişmiştir. Daha iyi bir koşum usulünün uygulanmasıyla, daha büyük miktarda güç sarfedebilen hayvanlar, daha da muhtemel olarak pulluk demirinin bulunmasıyla bu gelişme meydana gelmiştir -bazı metinlerde yer aldığı üzere, Cluny civarında çalışan demircilerden biri bu toprağı döndüren pulluk demirini icat etmiştir-. Bu sadece bir varsayımdır, ve narin bir varsayımdır. Fakat bitirirken, X., XI. ve XII. yüzyılların -bu yüzyıl kuşkusuz, Avrupa'da tarımsal tekniklerde derin yenilenmelerin meydana geldiği bir dönemdir- tüm kaynaklarını dikkatlice incelemeye ve belki de bu çözümü, birgün daha sağlam bir şekilde temellendirmeye izin verebilecek işaretleri aramaya davet ediyorum.

X

XI. VE XII. YÜZYILLARDA KUZEY FRANSA'DA AKRABALIK YAPILARI VE SOYLULUK

Olmasının gerektiği üzere, toplumsal tarihin alanını genişletmek ve hem de onu aydınlatmak üzere, bu alana katılan bir zihinsel tavırlar tarihinin perspektifleri içinde, birçok yıldan beri feodal Fransa'daki aile bağlarının tarihi inceliyorum ve bu işi belgeler tarafından yeteri kadar aydınlatılıyora benzeyen toplum kesiminde, yani aristokrasinin içinde yapıyorum. Böylesine araştırmalar doğal olarak iki paralel yöne doğru hareket etmektedirler. Akrabalık ilişkilerinin gerçek durumunu, somut olarak yaşanmış halini; ailenin nüfusunun gelişimini, servetini, yerleşimlerini (ikâmet yerleri, mezar yerleri), güçlerini, ittifaklarını, dağılmalarını veya üyelerinin dışsal bağlılıklarını gösteren arma amblemlerini gözleyerek, daha iyi tanımayı hedeflemektedirler. Fakat bu araştırmalar aynı zamanda, bu döneme ve bu ortama mensup insanların bizzat kendi akrabalıklarının ve grup içindeki kendi konumlarını nasıl gördüklerini de keşfetmeyi hedeflemektedirler, bu araştırmalar sonuçta, bu ülküsel biçimler ile yaşanmış gerçekliği kıyaslayabilmek için, aile bağlarının zihinsel imgesini yeniden oluşturmaya uğraşmaktadırlar. Böylesine bir incelemenin temel aletlerinden biri, hiç kuşku yoktur ki soy zincirleridir. Oysa fiili durumda iki cins soy zinciri bulunmaktadır.

Önce, tarihçilerin sabırlı bir şekilde aynı soydan türeyenlerin tümünü ve evlilik işaretlerini *cartula*lardan, mülkiyet belgelerinden ve ölüm belgelerinden devşirerek oluşturdukları gelmektedir. Bu cinsten soy zincirleri her zaman eksik, çoğu zaman da belirsizliklere sahip olarak, aile grubunun süreç içindeki gerçek veya biyolojik imgesini sağlamaktadırlar ve bunlar aile tarihinin maddi koşulları için tabii ki vazgeçilmez niteliktedirler. Buna karşılık, başka türlü inşa edilen, ama hiç de daha az değerli olmayan ikinci kategoriden soy zincirleri, aile psikolojisi hakkında, akrabalık bağlarının bizatihi o dönemdeki hissedilme biçimleri hakkında temel bir tanıklık sağlamaktadırlar: söz konusu olanlar, o çağda yaşayanlar tarafından düzenlenen soy zinciri şemalarıdır. Bu temsiller, aile bağlarına ilişkin belli bir bilinci aktarmaktadırlar; bunun dışında -ve bu çok önemlidir- bu şemalar bu bilinci saptamışlar, onu grup üyelerine sürekli bir şekilde dayatmışlar ve onların davranışlarını daha sonraki kuşaklar boyunca, belli bir ölçüde yönlendirmişlerdir. Böylesine imgeleri gerçek ilişkiler ağıyla kıyaslamanın yararı çok yüksektir. Fakat gerçeği söylersek, bu ikinci tipten soy zincirleri nadirdir.

Fransa krallığında XI.-XII. yüzyılların soy zincirleri edebiyatının sistematik incelemesine başladım. Yalnızca, bu edebiyatın 1150'den sonra serpildiğini ve sadece Gaskonya'dan Flandre'a uzanan Batı eyaletlerinde geliştiğini işaret edeceğim -bu nokta daha şimdiden üzerinde düşünülmeyi haketmekte ve kültürel gelenekler, edebi tarzlar, eğitim sistemleri kadar, siyasal ve toplumsal gerçeklerin işlevinde de yorumlanmayı haketmektedirler-. Burada yorumlamayı önerdiğim iki belge, tam da XII. yüzyılın sonundan ve krallığın iyice kuzeyinden, imparatorluğa sınır bir eyaletinden gelmektedir. Şu sorulara cevap verebilecek şeyleri, bu metinlerden çıkartmaya çalışacağım. O sıralar aristokrasiye mensup bir kimse kendi akrabaları hakkında nasıl bir imge edinebilirdi? Bu imgenin kapsamı ve kesinliği ne idi? Atalarından hangi anıları korumaktaydı? Kendini kaç tane ölü veya canlı bireye, kan ve evlilik yoluyla bağlı hissetmekteydi? Bu ele alışta baba soyu ile ana soyunun karşılıklı yerleri ne idi? Nihayet, bu zihinsel yapı, aristokratik toplumun ülküsel ve reel olan iki temeline nazaran; bir yandan soyluluk bilincine, diğer yandan da senyörlük iktidarına nazaran, nasıl düzenlenmekteydi?

*

Bu metinlerden birincisiyle tanışmamı, o belge hakkında değerli bir makale yazmış olan Fernand Vercauteren'e borçluyum (1). Bu belge, 1152'de bir kronik yazmaya girişen ve bu işi 1170'e kadar sürdüren Lambert adlı birinden kaynaklanmaktadır. *Annales Cameracenses* adıyla bilinen bu tarihi eserini kaleme alırken, 1108 yılına gelen Lambert (yazarın doğum tarihi), buraya "atalarının soy zinciri", *genealogia antecessorum parentum meorum* adını verdiği bir bölüm eklemeye karar vermiştir (2). Bu çok değerli tanıklığın, tek olduğunu da söyleyebilirim. Çünkü öncelikle, bu akrabalık tablosu ısmarlama ve başkası hesabına oluşturulmamış, bir işverenin şanı ve büyük bir soyun ünlendirilmesi için yapılmamıştır; yazar tarafından kendiliğinden ve kendi için düzenlenmiştir. Bu işi yapan kuşkusuz, dili iyi kullanma konusunda kaygılı bir "entellektüel", bir manastırda yetiştikten sonra Saint-Aubert de Cambrai'de sürekli piskoposluk meclisi üyesi olan ve buna bağlı olarak -bu durum onun ailesi hakkında oluşturduğu görüşü bir miktar bozmaktaydı- aile ocağından uzakta, ayrı bir dayanışmanın içine dahil olarak ve özellikle de, durumu nedeniyle atalarının mal varlığına, artık katılamadığı mirasa karşı mesafe koyan bir kişidir. Fakat bu din adamı, mertebesi ve soyunun değeriyle fazlasıyla meşgul olmaya devam etmektedir. Öte yandan, bu soy zinciri, eğer öyle söylenebilirse, saftır: arşivlerde sürdürülen araştırmalara dayanmamaktadır; aşağı yukarı kırkbeş yaşlarında olan bir adamın hafızasına dayanmaktadır ve bu hafıza yalnızca bazı sözel tanıklıklarla desteklenmektedir. Nihayet -ve bu belgeye tamamen istisnai bir değer

yüklenmesindeki sonuncu unsur olarak-, bu soy zinciri büyük bir senyörünkü değil de, bir küçük aristokrasi üyesininkidir; Lambert basit bir Flandre şövelye soyuna mensuptur. Babası tarafından büyükbabası, X. yüzyılın sonunda Cambrai piskoposunun bir fiefe yerleştirilmiş şövalyesiydi (*miles et casatus*). Bu çok değerli tanıklığı uygun bir şekilde çözümleyebilmek üzere, ilk önce aile şemasını özet olarak sunmak ve bunu yaparken de, Lambert'in bu tabloyu düzenlerken izlediği düzene sadık kalmak gerekmektedir.

Lambert doğumundan ve doğduğu evden söz etmektedir. Annesinin ve babasının adlarını vermiştir. Sonra atalarına geçerek, ilk önce baba tarafını tasvir etmektedir. Bu işi yaparken, babası ve büyükbabası aracılığıyla, hemen büyükbabasının amcasına geçmektedir; bu adam yazar tarafından bilinen en eski kuşağın tek temsilcisidir ve her halü kârda, ona göre en uzak "ata"dır. Lambert bu noktaya ulaştıktan sonra, basamak basamak aşağı inmekte, bu adamın oğullarını zikretmektedir; bu çocukların en büyüğüne ilişkin olarak, evliliklerinden de söz etmektedir. Daha sonra babasının erkek kardeşlerine, bunların karılarına geçmekte, ama onlardan olma çocukların adlarını vermemektedir; bu konuda ortak ataya en yakın olan bir tanesi istisna edilmiştir. Nihayet kendi erkek ve kız kardeşlerine gelmektedir. Bu noktada ana soyunun tasviri, baba soyununkiyle aynı düzen içinde yapılmaya başlamaktadır; büyükbaba, erkek ve kız kardeşlerii; büyükanne, erkek kardeşleri ve onlardan türeyen sülaleler; Lambert'in dayıları, teyzeleri ve onlardan türeyenler. Bu basit şemanın düzeni böyledir. Hemen ortaya koyduğu nokta, Lambert'in kendi ailesi hakkındaki imgesi içinde, erkeklerin her zaman kadınlardan, büyük çocukların küçüklerinden önce geldikleri ve nihayet, evlilik yoluyla akrabalığın, kan yoluyla akrabalığın yanında geniş bir yere sahip olduğudur. Bizatihi içeriğe gelince, gözüken aile bilinci alanının nisbeten dar olduğudur.

Eğer Lambert birkaç uzak dala atıfta bulunuyorsa ve bunları yalnızca ana soyundan seçiyorsa -"ünlü şövalyeler", "doğumlarından ötürü saygın adamlar"dan söz etmektedir- da, yalnızca yetmişüç kişiden bahsetmektedir. Üstelik bunlardan ancak otuzbeşinin adlarını vermektedir; bu kişilerden onsekizi baba tarafından, onyedisi ana tarafındandır. Adlarını verdiği bu erkekler ve kadınların onyedisi annesinin ve babasının kuşağına mensuptur. Üçüncüsü olan, bundan bir önceki kuşakta, hafızası kesinliğini kaybetmektedir: yalnızca yedi ad. Geçmişte daha geriye gidilince, dördüncü kuşakta, onun unutkanlığından yalnızca baba soyunun en büyüğü ve karısı kurtulabilmektedir; bu adamın izi arşiv belgelerinde 1050'ler civarında bulunmaktadır. Demek ki bu adam Lambert'in doğumundan altmış yıl kadar, soy zincirinin kaleme alınmasından da bir yüzyıl kadar önce faaliyet göstermiştir. Atalara ilişkin hafızanın ne kadar zayıf olduğunu kaydedelim.

Bizzat kendi kuşağından akrabalara gelince, Lambert bunlardan çok az söz etmektedir. Bunun açıklaması vardır. Lambert bir sürekli piskoposluk meclisi

üyeleri cemaatinin içinde, yüzyıldan elini eteğini çekmiş olarak yaşamaktadır; zaten açıkça da söylediği üzere, amacı "atalarından" söz etmektir. Bu durumda bu düzeydeki akrabalarından, baba tarafından yalnızca iki kişinin adını vermektedir: beş erkek kardeşinin en büyükleri ki, bu zaten bir çarpışmada öldürülmüştür; *potens* sıfatıyla daha da güçlenen bir "şövalye" ünvanı sahibi olan ve en uzak atanın adını taşıyan bir kişi (bu şövalye, ekber evlat kuralı içinde, babanın büyükbabası tarafından birinci sırada bulunmaktadır; büyükbabaya eskiden temlik edilen fiefe miras yoluyla sahip olduğu düşünülebilir; aşikâr bir şekilde soyun o andaki şefi o olmuşa benzemektedir). İki erkek, daha fazlası değil. Böylesine bir kısıtlama karşısında şaşkınlık duyan F. Vercauteren, bu durumu açıklayabilmek için şu varsayımı ileri sürmüştür: eğer Lambert baba tarafından çağdaşları üzerinde az duruyorsa, bunun nedeni bu tarafın eserin yazıldığı dönemde hızlı bir ekonomik gerileme içinde olmasıdır. Gerçekten de, babaları ve analarının kendi ailelerinin sonuncu çocukları oldukları, Lambert'in dokuz erkek ve kız kardeşinin kötü bir mali durumda oldukları hemen hemen kesindir. Acaba akrabalarının bu cephesinden yaptığı seçimin bir anlamı var mıdır? Yalnızca erkeklerin ve savaşçı erkeklerin adlarını vermektedir; vurguyu kesin bir şekilde ekber evlat ilkesinin üzerine vurmaktadır. Onun zihninde baba tarafından ailesi bir "ev", bir savaşçılar soyu olarak yer etmekte ve burada en büyük olmak çok önem kazanmaktadır.

Lambert ana tarafından, kendi kuşağından yedi kişiyi adlarıyla zikretmektedir ve bunlar en az yakın akrabalarıdır: demek ki soy tablosu bu tarafa doğru büyük ölçekte genişlemektedir. Gerçeği söylemek gerekirse -belki de bu en derin açıklama olacaktır- bu adamların hepsi de kiliseye mensuptur: üç yeğenden biri tıpkı Lambert'in de eskiden olduğu gibi Mont-Saint-Eloi manastırında rahiptir, diğer ikisi de Lambert'in o anda olduğu gibi sürekli piskoposluk meclisi üyesidirler. Daha az yakın bir yeğenlik ilişkisi içinde ve ana tarafından büyükannenin soyuna bağlanan başka kilise mensupları da ortaya çıkmaktadır; ve bunlar daha yüksek mertebelerden olup, ikisi başrahip, biri de başrahibedir. Fakat adı verilen sonuncu kişi bir laik olup, askeri düzlemde ün kazanmış, Flandre kontunun bayraktarı olmuş ve savaşta ölmüştür. Başka bir kahraman daha. Böylece Lambert'in kendi kuşağından akrabaları için verdiği imgede, ana tarafı öne çıkmaktadır: çünkü toplumsal konumu daha iyi olanı odur.

Atalara doğru çıkıldıkça baba tarafı üstünlüğü geri almaktadır: onikisi erkek olmak üzere, onaltı kişinin adları verilmiştir.

1. Önce babası, onun üç erkek kardeşi ve büyükbabası. Lambert büyükbabasının erkek kardeşlerinden hiç söz etmemiştir. Acaba böyle kardeşler var mıydı? Zorluk, F. Vercauteren'in özenli araştırmalarına rağmen gerçek ve tam bir soy zinciri tablosuna sahip olmamaktan, bu hafızadan oluşturulan soy zincirini böyle bir tabloyla karşılaştıramamaktan kaynaklanmaktadır; eğer bu yapılabilseydi, unutkanlık alanları tam bir kesinlikle saptanabilirdi. En azından

bu beş erkeğin tek başlarına bu tabloda yer almaları; Lambert'in kendi aile yaşamına ilişkin olarak söylediklerine yaslanarak haklı çıkartılabilir. Büyükbabası, kendine karısı aracılığıyla gelen bir malikânede, Néchin'de yaşamaktaydı. Mutlu bir evlilik sayesinde buraya yerleşerek, doğduğu evi terketmiş ve böylece babası ve erkek kardeşleriyle birlikte yaşamaktan kopmuştu -eğer böyle bir birliktelik olduysa-. Kendi de Néchin'de doğmuş olan Lambert için büyük amcaları ve büyük-büyükbabasının anısı böylece silinmiş olmaktaydı. Sürmekte olan anısı ocak, ev ve burada gerçekten birarada yaşayan adamlara ilişkin olanıdır.

2. Fakat hatırlayabildiği en eski kuşakta, büyükbabasının amcalarından birinin anısını korumaktadır. Bu adamı hem adı, hem de bir toprağın ve başka bir evin adı olan *cognomen*'i ile zikretmektedir: Wattrelos. Bu ad onun için, soyunun ve bunun birliğinin simgesi haline gelmiştir. Bu adam herhalde ekber evlat olma hakkıyla bu soyun ana gövdesini oluşturmaktaydı; büyük-büyükbabası hakkında sessiz kalan Lambert, işte bu nedenden ötürü bu amca-atasının bütün oğullarını, o anda adını unuttuğunu söylediği biri hariç, ismen saymaktaydı.

3. Geriye, baba tarafından zikredilen dört adam kalmaktadır. Bunlar kadınlar aracılığıyla Wattrelos soyuna bağlanan üç müttefik eve mensupturlar. Bunlar evlenen kızların erkek kardeşleridir -en büyük erkek çocuk olan bu adamlar, demek ki aile reisidirler- Bu kızlardan iki tanesi Lambert'in iki amacasıyla evlenmişlerdir, bu amcaların soyları sönmemiştir (büyük oğul babasından önce ölmüştür, çocukları artık hayatta değillerdir ve herhalde bu iki nedenden ötürü karısının soyu zikredilmemektedir), kızlardan biri de soyun en uzak temsilcisi olan erkek çocukların en büyüğüyle evlenmiştir. Dördüncü adam da bir öncekinin oğludur; bu kişi Lambert'in soyunu, aristokratik toplumda daha üst mertebede yer alan bir soyla, bir şato sahipleri ailesi olan Avesnes Sireleriyle birleştiren en parlak bağlanmayı temsil etmektedir.

4. Nihayet, Lambert baba tarafından dört kadının adını zikretmektedir: soyun mal varlığına, Lambert'in doğduğu *alleu*'yü (fief olmayan toprak) katan büyükanne; iki amcasının karıları; nihayet Wattrelos sülalesinin en uzak şefinin karısı. Adını vermeden sözünü ettiği tek kadın, evlenmeden ölen bir haladır: bu yanda, anıları korunan kadınlar, aile mal varlığının genişlemesine katkıda bulunanlar veya başka bir soydan gelerek, evin hayatına katılan ve onu başka sülalelere bağlayanlardır.

Ana tarafında hafıza daha uzağa doğru genişlemekte, ama kesinlikle azalmaktadır: eski kuşaklardan yalnızca on ad sayılmakta, ve yarısının kadın olması nedeniyle bunların oranı büyümektedir. Dede ve ninenin adları verilmiştir. Bunların erkek kardeşlerinin toplumsal değerleri geniş ölçekte yansıtılmıştır, ama bireyler teker teker anlatılmamıştır: burada anısı korunan şey bir parlaklık, bir

şan ve şereftir, ama ev samimiyetine dair herhangi birşey yoktur. Ve bu tarafta akrabalık özellikle bir mirasa bağlılık, bir toprak sahipliği biraradalığı nedeniyle somutlaşmamaktadır. Lambert'in bütün dayı ve teyzelerinin de adları verilmektedir, ama evli teyzelerin kocaları adlarıyla zikredilmemektedir; bu teyzelerin girdikleri evleri tanımaya uğraşmamaktadır. Evli dayının karısının adını vermekte, ama ne gelinin erkek kardeşinin, ne de çıktığı evin adlarını zikretmektedir. Bu taraftaki soy üyelerinin evlilik bağları, aile bilincinde baba tarafındaki kadar yansıma yapmışa benzememektedir.

Bu ad dökümlerinden, bu uzun çözümlemeden ne çıkartılabilir?

1. Önce aşikâr bir olgu: erkekler aile bilincinde net bir önceliğe sahiptirler; hatırlanan yetmişüç kişiden yalnızca ondokuzu kadındır; adlarıyla birlikte hatırlanan kişiler arasında kadınların oranı (% 30) biraz daha artmaktadır (ancak belirtilmesi gerekir ki, adları verilen tüm kadınlar, biri hariç, çok yakın akrabalardır, fakat bu kadın da büyük bir manastırın başrahibesidir). Öte yandan tekrarlayalım ki, tasvir ediliş düzeni içinde erkekler her zaman kadınlardan önde gelmekte ve genel inşa biçimi içinde, soy zinciri şeması ilk sıraya *agnatio*'yu (baba soyu) yerleştirmektedir. Bu erkek önceliği, kısmen Lambert'in kişisel konumuyla açıklanabilir; Lambert'in kendi de bir erkektir ve üstelik kilise mensubudur. Ama bu düzenleme biçimi hiç kuşkusuz, gayrimenkullerin miras hakkını erkeklere tahsis eden intikal kurallarını da çok doğrudan bir şekilde yansıtmaktadır. Bu intikal kuralları, özellikle de fiefe uygulananları (Lambert toprakların çoğunun feodal bir mülkiyete konu olduğu bir bölgede yaşamaktaydı ve bu kuralların egemen olduğu bir toplumsal ortama mensuptu) da, onun doğum sırasına gösterdiği dikkati açıklamaktadırlar. Bu durumu işaret etmeye her zaman büyük özen göstermekte ve ister erkek, ister kız olsun, ilk çocuğu özel bir vurguyla belirtmeye dikkat etmektedir. Ancak bu arada belirtelim ki, erkeklerin önceliği baba tarafında çok daha vurguludur ve bu cephede adları verilen kişilerin dörtte üçü erkektir, oysa ana tarafında, hafıza erkeklerle kadınlara eşit pay vermektedir.

2. Lambert'in hafızası baba tarafında çok net bir şekilde, bir soy bilincinin ve bir sülale duygusunun işlevinde kendini düzene sokmaktadır; bu soyun ifadesi ve desteği bir *cognomen*, baba tarafından gelen bir soyadı olmaktadır. Bu ad bir yeri, bir toprağı belirtmektedir. Bu ad Lambert'in iki büyükbabası tarafından da aynı anda taşınmıştır; bu ad onları zaman içindeki en uzak ataya bağlamaktadır; bu ata yazarın zihninde, sülalesinin bilinen kökünü temsil etmektedir. "de Wattrelos" soyadını taşıyan bu iki büyükbaba, acaba bu topraklarda bazı mülkleri muhafaza etmişler miydi? Büyük oğlu şövalye, sonra da Wattrelos belediye başkanı olan ana tarafından büyükbaba için bu muhtemeldir; Cambrai piskoposundan fief alarak, karısına miras kalmış olan topraklara yerleşen -oğulları burada yaşamış, torunu burada doğmuştur- baba tarafından büyükbaba için ise böyle bir durum

muhtemel değildir. Oysa bu durumda bile, bu adamlar kişisel bir fiefe, karılarının veya annelerinin *alleu*lerine yerleştikleri durumda bile, artık doğrudan bir paylarının olmadığı ata toprağına bundan sonra (yani en geç XI. yüzyılın sonundan itaberen) sahip çıkmışlardır. Onlar için soyut hale gelmiş olan bu ad, onların bir "ev"e, bir sülaleye, tamamen erkek tarafından intikal esasına göre örgütlenmiş ve ekber evlat kurallarıyla yönetilen bir soya aidiyetlerini vurgulamaktaydı. Soy bağlılığının çimentosu olan bu kök evin adı, aynı zamanda aile hafızasının dayanağıydı. Ve eğer Lambert'in anılarının neden dördüncü kuşaktan bir atadan, 1050'lerde yaşamış olan bir adamdan öteye gitmediği sorulacak olursa; bu bölgede XI. yüzyılın ortasının, *milites* düzeyinde, yani Lambert'in kökenini oluşturan şu alt aristokrasi tabakasında, tam da aile gruplarının, ya *alleu*lere, ya da daha büyük sıklıkla bölünmez ve feodal örflerin yakınlarda kaydettiği evrim içinde, ekber evladın hakkının ön plana çıkmasıyla, kesinlikle ırsi hale dönüşmüş fieflere yerleşerek kendilerini sülaleler halinde örgütlemeye başladıkları dönem olduğunu düşünmek meşru değil midir? Buna bağlı olarak, bunlar ancak bu tarihten itibaren kendilerini "ev"ler halinde örgütlemişler ve aynı anda bir de *cognomen* benimsemişlerdir. Bu kronolojik eşik öncesinde, şövalyelik içindeki aile ilişkileri herhalde başka bir şekilde düzenlenmekteydi. Bu sıralar "ev" ve buna bağlı olarak aile *cognomina*'sı, yani soy yoktu; bunların yerine bir senyörün, bir patronun evinin etrafında yörüngede salınan aile grupları vardı. Bu çok daha az tutarlı, dağınık ve evliliklere bağlı olarak değişken nitelikli ailesel bağlara dair anılar çok çabuk silinmişlerdir. Akrabalık yapılarının değiştikleri ve bir toprağa bağlı "evin", bir mirasın, bir mal varlığına iyice bağlanmış ve tanımlanmış bir haklar demetinin etrafında kararlı bir şekilde baba soyuna bağlı bir tarzı benimsediği sırada, ataların anısı sağlam hale gelmiştir. Lambert de Wattrelos'nun tanıklığı bu temelden değişimi zaman ve mekân içinde; bu bölgede ve bu toplumsal tabaka içinde, XI. yüzyılın ortasına yerleştirmemize izin vermektedir. Aristokrasi ve feodal yapılar hakkında bildiklerimiz, ilk bakışta bu varsayımın hiç de tersini göstermemektedirler.

Zaten Lambert'in şemasında, ana tarafının da aynı şekilde sülale halinde örgütlendiği açıkça görülmektedir: büyükbabanın oğullarından yalnızca en büyük olanı evlenmiştir ve soyun ırsi mülklerine sahip olan odur; üç erkek kardeşinden ikisi "genç", yani maceracı, bekâr ve yerleşik olmayan şövalyeler olarak kalmışlardır; üçüncüsü de din adamı olmuştur. Ancak Lambert'in bilincinde, annesinin soyu bir miktar farklı bir konumdadır. Bu durum beni başka bir noktayı ele almaya götürmektedir: kadınların ve evliliklerin rolü.

3. Kadınların, daha önce de söylediğim gibi, soy zincirinin her iki kanadında aynı ağırlığa ve yankıya sahip değillerdir ve bu nedensiz değildir. Gerçekten de, kadın evlenince kocasının evine gitmektedir ve oraya katılmaktadır. Bu durumda Lambert baba tarafında, amcalarının karılarını eklenti olarak kabul etmektedir.

Onların adlarını vermektedir. Ama aynı zamanda, bunların babalarının değilse bile, en azından en büyük erkek kardeşlerinin veya onların oğullarının adlarını vermektedir. Bu oğul *Annales Cameracenses*'in yazıldığı sıralarda, o sülalenin başıdır. Bu kadınların aracılığıyla Lambert'in evinin erkekleriyle, bu kadınların çıktıkları evin erkekleri arasında etkin bir hısımlık kurulmuştur. Annesinin soyuna katılan kadınlar aracılığıyla oluşan bu cinsten hısımlıklar, Lambert tarafından aynı güçle hissedilmemektedir. Kuşkusuz bunlar da bu eve bağlanmışlardır, ama bu soy zincirinin esas hattı olan baba soyuna nazaran uzakta kalmaktadırlar. Soyun kendi kızlarına gelince, evlilikler bunları evden ve aile anısından tamamen çıkartmaktadır; bu nedenle Lambert onların kocalarının adlarını bile aklında tutmamaktadır.

4. Duygusal ve somut ilişkiler düzleminde, yabancı kadınların sülaleye katkıları, *Annales Cameracenses*'in tasvirleri boyunca üç noktada önem kazanmaktadırlar.

a) Öncelikle, bu kadınların erkek kardeşleri, onların erkek çocuklarının üzerinde güçlü bir etkiye sahibe benzemektedirler. O bu çocuklar için doğal destek, koruyucudur ve burada, o sıralar yeğenle dayı arasındaki durumun, akrabalık ilişkileri ağı içindeki ayrıcalıklı konumunun resmedilmesi ortaya çıkmaktadır. Bazı feodal toplum tarihçileri ve özellikle de Marc Bloch, şövalye edebiyatının bazı temalarını bu yönde yorumlamışlardır (3). İşte bu yorumları doğrudan destekleyen bir tanıklık. Bu cinsten ilişkilerin akrabalığın baba tarafının ağırlığını bozmadan, tamamen tersine güçlendirerek geliştirdiklerini göstermektedir. Lambert'in durumu böyledir: taşıdığı ad, annesinin erkek kardeşlerinden birinin adıdır; ona kariyerinde önderlik eden, onu daha sonra piskoposluk meclisi üyeliği konumuna getiren bir başka dayısı, Mont-Saint-Eloi başrahipliğine yükselen bir kilise adamıdır -zaten bu kişi diğer kız kardeşlerinin oğullarından üçünü de biryerlere yerleştirmiştir-. Lambert'in en büyük ağabeyine, yani adı zikredilen tek kardeşe gelince; kendini askeri kariyere adayan bu kişi, bekâr savaşçıların *juvenes* maceracı yaşamı esnasında, kendi de maceracı bir şövalye olan dayılarının birinin peşinden gitmişe benzetmektedir.

b) Kadın evlenerek kocasının evine kendi sülalesinden gelen ve bir sonraki kuşakta, çocuklarının serveti içinde babalarından kalanlara karışacak olan bazı mülkler ve zenginlikler getirmektedir. Anlamlı bir olgu: Lambert tarafından oluşturulan soy zinciri taslağında, kendi soyunun ve amcalarının kayınbiraderlerinin *cognomen*'i dışında zikredilen yegâne *cognomen*ler (çoğ. *cognomina*) annesinin evi ile iki büyükannesinin evlerine ait olanlardır; yani bu adlar bu kadınlar tarafından aile mal varlığına getirilen miras payını, mülkleri hatırlatmaktadırlar. Söz konusu olanlar hangi mülklerdir? Lambert'in anneannesi, çok sayıda erkek kardeşi olduğundan, kocasına toprak getirememiş ama, torunun hâlâ hatırladığı menkuller, köleler (*servi et ancillae*) getirmiştir. Buna karşılık

babaannesi, herhalde erkek kardeşi olmadığından, Néchin adını taşıyan güzel bir malikâne getirmiş, kocası ve çocukları burada yaşamış, torunu burada doğmuştur. Demek ki Lambert de Wattrelos'nun ailesinde, o dönemin aristokrasisinin bağrındaki toplumsal ilişkiler içinde, bana çok önemli olarak gözüken bir olgu farkedilmektedir. Evlilik çok büyük sıklıkla, servetleri eşit olmayan kimseleri birleştirmekte ve olağan olarak karı, kocadan daha üst bir servet konumunda gözükmektedir. Bu durum en azından baba tarafından üç erkeğin durumunda çok aşikârdır: amcalardan biri, büyükamcanın en büyük oğlu ve özellikle de, çok zengin bir *alleu*'nün mirasçısıyla evlenen şu *miles casatus* olan büyükbaba ve belki de benzeri bir eşitsizlikten ötürü, Lambert hala ve teyzelerinin kocalarının adlarını vermemektedir.

c) Bu olgu bizi sonuncu bir ele alışa ulaştırmaktadır: kadın evlilik yoluyla katıldığı sülaleye, olağan durumda ek bir şan, yani soyluluk katkısında bulunmaktadır. Lambert tarafından sunulan şemadaki şanlı taraf, açık bir şekilde ana tarafı olmaktadır. Annesinin babası aracılığıyla Lambert'in ısrar etmekten zevk aldığı üzere, aynı gün aynı çarpışmada ölen bu büyükbabanın on erkek kardeşi aracılığıyla aile anıları destanlara doğru açılmakta, *Annales*'in kaleme alındığı sıralar halk şairlerinin hâlâ terennüm etmekte oldukları "*cantilène*"lerle birleşmektedir. Fakat Lambert özellikle anneannesi aracılığıyla, *nobilitas* adını verdiği şeye ulaştığının bilincindedir. *Nobilitas, nobilior*; Lambert bu sıfatları yalnızca annaannesinin sülalesi için kullanmaktadır: iftihar ettiği bu sülale geniş ölçüde yayılmıştır ve Lambert kendi kuşağı düzeyinde en şerefli akrabalarını, en ünlü "dost"larını anmak istediğinde bu soya atıf yapmaktadır. Soyluluğun tüm şan ve şerefi bu taraftadır.

Bu düşünceler böylece çetrefil soyluluk sorunu ile soyluluğun şövalyelikle bağlantılarına ulaşmaktadır. Bu bölgede ve *Annales Cameracenses*'in kaleme alındığı dönemde, acaba aristokratik bilinçte, *nobilis* ve *miles* ünvanları arasında özdeşlik mi, yoksa farklılık mı vardı? Elimizdeki gibi bir metin, ilk bakışta akrabalık ilişkileri karşısındaki zihinsel tavırlara dair açığa çıkarttıklarıyla; XII. yüzyılda Fransa'nın kuzeyindeki soyluluğun ana tarafından intikal ettiğini savunan tarihçilerin hipotezlerini destekliyora benzemektedir: gerçekten de, Lambert kendini Flandre *nobiles*'ine ulaştıran bağın anneannesinin annesi aracılığıyla olduğunu göstermekten zevk almaktadır. Ancak hemen bunun karşısında, Lambert'in anneannesine *nobilis* sıfatını takmasının nedeninin, *miles* sıfatının dişi halinin olmaması ve bu kadının yüksek bir tabakaya mensubiyetini belirtmek için bu kelimeden başka bir sıfatın bulunmasının gerektiği söylenebilir. Ayrıca daha kesin deliller de ileri sürülebilir. Bu soylu büyükanne konumunun ve buna bağlı olarak soyluluğunun mirasçısı oğullara sahip olmuştur. Eğer soylu terimi Lambert'in zihninde şövalye ünvanından farklı ve daha yüksek olsaydı, bunları da soylu olarak belirtme işini sektirmezdi. Oysa, bu

oğulların toplumsal mertebesini belirtmek için "şövalye" kelimesini ve yalnızca onu kullanmaktadır. Demek ki Lambert'in tasviri, aristokrasinin bu kesiminde ve XII. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren, bir erkeğin toplumsal üstünlüğünü vurgulayan tek sıfatın *miles* kelimesi olduğunu açıkça kanıtlamaktadır. Buna ayrıca şunu ilâve edelim ki, eğer soylluk fiili olarak kadınlar tarafından intikal etseydi, tablo bu bütünsel yapısı içinde sunulmazdı; çünkü bu tablo kararlı bir şekilde erkek ağırlıklı ve baba tarafından intikale dayalıdır. Bu erkekler, savaş ve kilise ortamında aile bağları kadar, bir soyun yüceliği, bir kana mensubiyetin ifadesi de, artık tamamen erkek tarafına yönelik bir biçim kazanmışlardır ve soyluluk ünvanı şövalyelik ünvanıyla tamamen karışmıştır. Fakat bu durum, piskoposluk meclisi üyesi Lambert'in anıları içinde, annesinin soyunun parlak bir ışık saçmasını engellememektedir. Ancak, eşitsiz evliliklerin sıklığı, sülalenin oğullarını daha üst düzeyden bir kızla evlendirme konusundaki inatçı çabaları, bundan daha önemlisi, büyük senyörlerin kendilerini fazla yoksullaştırmadan "bekâr" vassallerini evlendirmek için, onlara bir vassalin dulunu veya kızını almaları, nihayet intikal örflerinden ötürü ayrıcalıklı hale gelmiş olan aristokratik ailenin, ancak erkek çocuk olmadığında mirasçı hale gelebilen kızlarına çok aşağı mertebeden olmayan bir koca bulmadaki güçsüzlükleri toplumsal bir gerçeğin sonuçları olarak ortaya çıkmışlardır.

*

Burada yorumlamak üzere seçtiğim, kuzey Fransa'daki soy zinciri edebiyatının ikinci metni, ikinci belgesi tamamen başka kapsamda bir metin olup, Lambert de Wattrelos'nun metni gibi *Monumenta Germaniae Historica*'nın tek bir sahifesini değil de, tam altmış sahifesini doldurmaktadır. Bir yandan, bir senyörün siparişi üzerine profesyonel bir yazar; yalnızca kendinin veya yakınlarının hafızasına dayanarak değil de, koskoca bir belge yığını, arşiv malzemeleri, daha önce yazılmış soy zinciri yazıları ve bir aile mezarlığına dayalı anılara dayanarak çalışan bir adam tarafından yazılan bir eser söz konusudur. Böylece bu kaynak sonsuz derecede daha zengindir ve özellikle de, başka bir yerde kullanmak üzere kendime sakladığım, ortaklaşa psikolojinin sayılamayacak kadar çok yan çizgisini içermektedir; buna karşılık, tanıklık çok daha az taze, çok daha az kendiliğinden, belli bir kişisel zihniyet konusunda çok daha az anlamlıdır. Uzun zamandan beri üzerinde çalışmakta olduğum ve bitirmenin uzağında kaldığım bu belge, XII. yüzyılın iyice sonunda rahip Lambert d'Ardres tarafından yazılan *Historia comitum Ghisnensium*'dur (4). Bu tarihi eser, Arnoud d'Ardres'ın kişiliğinin işlevinde örgütlenmektedir. Bu kişi, Lambert'in hizmetkâr olarak bulunduğu evin reisi, Guines kontunun mirasçısı olarak belirlediği en büyük oğlu ve annesinden intikal eden Ardres senyörlüğünü daha şimdiden efendi

olarak elinde tutan adamdır. Kitap Arnoud'nun, yani bir şato sahibinin, bir *"sire" in*, Wattrelos şövalyelerini açıkça gölgede bırakan aristokratik bir tabakaya mensup olan bir adamın soy zinciri olarak düzenlenmiştir ve bunun sonucunda, bu metin bizi "soyluluğun" daha parlak olduğu başka bir dünyaya sokmaktadır. Bu soy zincirinden hareketle, ben şemanın tümünü, ayrıntıları içinde burada tekrarlayamam; bu şema çok karmaşıktır ve bu işi yapmak, yani bir önceki metinde olduğu gibi çok ince bir çözümleme getirmek, bu makalenin çerçevesini büyük ölçekte aşmak olacaktır. Bu durumda birkaç noktayı işaret etmekle yetineceğim; bu işaretler Lambert de Wattrelos tarafından bırakılan soy zinciri krokilerine dair verdiğim derinleştirilmiş incelemeyi tamamlayıcı nitelikte olacaklardır:

1. Lambart d'Ardres'ın, kahramanının kılıç kuşanmasını tasvir ederken gösterdiği özen, şövalye ünvanının bu ortamda ve bu dönemde en önde gelen değerlerden birini meydana getirdiği ve en yüksek mertebeden olan, en uzak ataları aracılığıyla bizzat Charlemagne'ın soyuna bağlanıyor olduğunun bilincinde olan bir senyörün şövalye ünvanıyla donanmaktan gurur duyduğu kanısını güçlendirmektedir.

2. Öte yandan, Lambert de Wattrelos ve Arnoud d'Ardres'a ait olan iki akrabalık tablosunun tamamen birbirine benzeyen bir yapı sundukları ortaya çıkmaktadır. Şato sahibininki, yalnızca bütün yönlere doğru gelişmiştir, o kadar. Bu tabloda iki yüz kişinin adları verilmiştir; anılar sekiz kuşak üzerinde uzanmaktadır; hatta dirençleri kırarak daha da uzağa varmanın yolunu aramaktadır. bu genişleme, soy zinciri yazarının teknik yeterliğine dayanmaktadır. Ama özellikle de, Arnoud'ya ulaşana kadar, şövalyelerin değil de, şato sahiplerinin, vikontların, kontların birbirlerine karıştıkları bu aile grubunun toplumsal niteliğine dayanmaktadır. Bundan sonra bu anı, -yazılmasının amacı bu anıyı sabitleştirmektir- diğeriyle aynı şekilde gelişmektedir: adları verilen kişilerden % 87'si I, II, III ve IV. kuşaklara; % 50'si I. ve II. kuşaklara mensupturlar, fakat bizzat Arnoud'nun kuşağı, adları verilen kişilerin % 37'sini içeren hemen bir önceki kuşaktan daha az temsil edilmektedir.

3. Adlarıyla zikredilen kişiler arasında erkekler bir önceki tablodakiyle aynı önceliğe sahiptirler; adları verilen erkekler, tıpkı öteki tabloda olduğu gibi, kadınlardan tam iki kere daha kalabalıktırlar. Baba cephesinin önceliği de aynıdır: tarih bu taraftan itibaren başlamakta, anılar bu tarafta geçmişin daha derinlerine sokulmakta ve bu derinleşme kadın cephesindekinden çok daha fazla olmaktadır, çünkü onlarınkinden bir yüzyıl daha geriye ulaşmaktadır. Hatta bu anılar bu yönde o kadar uzaklarda macera aramışlardır ki, yollarını kaybederek, daha uzağa gidebilmek için efsane, hikâye ve destan alanlarına girmişlerdir. Hep oğullardan babalara geçerek geriye doğru sekizinci kuşağa, yani 928'e ulaşan Lambert

d'Ardres, güvenilir intikalleri saptama olanaksızlığına toslamaktadır. K. F. Werner'in o dönemde, prens soy zincirlerini çıkartan yazarlar tarafından sıklıkla uygulandığını gösterdiği (5) bir usule başvuran Lambert, bu noktada bir ata icat etmiştir. Bu noktaya, *auctor ghisnensis nobilitatis et generis* adını verdiği, oldukça efsanevi birine benzeyen ve zaten kendinin de bir kahraman olarak gördüğü bir kişiyi yerleştirmektedir. *Sifridus* adını taşıyan bu kişiden bir İskandinav maceracısıymış gibi söz etmektedir, ama bu arada onu, hiçbir belgesel destek olmaksızın, ülkenin bilinen en eski senyörleriyle akraba haline getirmektedir; bu işi yaparken başvurduğu yapaylık, aileyi en eski geçmişine varana kadar bir sülale, mal varlığını erkekten erkeğe aktaran bir mirasçılar silsilesi olarak sunma kaygısından kaynaklanmaktadır. Nihayet, çok önemli bir nokta olarak, bu kurucuyu Guines şatosunun, yani bu sülalenin kontluk iktidarının köprü başı ve maddi dayanağı olacak olan kalenin inşacısı haline getirmektedir; öte yandan, aynı kurucu, Lambert tarafından, komşu prenslerden biri olan Flandre kontunun kızını başkan çıkartan kimse olarak gösterilmektedir. Bu meşru olmayan birleşme ile bu adam, ondan sonra *genealogia ghisnensium* olacak şeyin kökü haline gelmektedir. Piç olan oğlu ile, aile iktidarı meşrulaşmaktadır, çünkü bu çocuğun amcası olan yeni Flandre kontu onu evlat edinmiş, şövalye olarak donatmış ve ona bir fief vermiştir (6). Guines kontlarının XII. yüzyılın sonunda ailelerinin kökeni konusundaki imgeleri işte böyleydi: onlara göre sülale olarak intikal, X. yüzyılın yirmili yıllarında, atalarının bir prensin kızıyla birleşmeleriyle başlamaktaydı; ve bu prens de kadın tarafından Karolenjlerden gelmekteydi; onlara göre sülalenin kökeni tam olarak, bir kalenin, bir ünvanın ve bunlara bağlı iktidarların etrafında özerk bir gücün kurulmasıyla çakışmaktaydı; bu güç bundan sonra aile mal varlığının kalbini meydana getirecektir. Eğer aynı metinde, Arnoud'nun ana soyu olan Ardres senyörlerinin soy zinciri ele alınacak olursa, bunlar kont olmayıp, yalnızca şato sahipleridir, bana göre esas farkın, buradaki anıların geçmişe doğru çok daha az gittiği görülecektir: zikredilen en uzak ata 1030'larda yaşamıştır. Böylece kontluk ailesinde X. yüzyılın ilk üçte birlik kısmına kadar geri gidebilen soy zinciri, bir şato sahipleri ailesinde yalnızca XI. yüzyılın ilk üçte birine kadar geriye gidebilmektedir. Bu iki koronolojik nokta bana dikkate değer olarak gözükmektedir.

4. Akrabalık her halü kârda her dalın çeşitli uzantılarında ve intikal yönünde, tamamen erkek tarafından ortaya çıkmakta ve yazar her iki cinsten bireyleri doğum sıralarıyla vermeye ve en büyükleri diğerlerinden ayırmaya sürekli bir özen göstermektedir. Ekber evlat kuralına *Historia*'da yapılan ilk atıf, 1020'de ölen konta ilişkin olanıdır. Lambert de Watrelos'ya göre, Lambert d'Ardres'a göre demek ki soy zinciri şeması aynıdır. Ancak Arnoud'nun akrabalığında şu özel nitelik bulunmaktadır: onun atalarından gelme mal varlığının kalbini

oluşturan Ardres ve Guines şatolarından birincisi üçüncü kuşakta, diğeri de dördüncü kuşakta olmak üzere, erkek mirasçının koyluğu ve kız mirasçının evlenmesi nedeniyle, birer kere, daha az güçlü başka bir soyun eline geçmişlerdir. Biraz önce sözünü ettiğimiz bu eşitsiz evliliklerin ve zengin mirasçı kızların peşindeki koşuşturmanın (7) diğer örnekleri bu bölgenin aristokrasisine mensup maceracı *juvenes* yaşantısı esnasında, XI. ve XII. yüzyıllarda büyük bir meşguliyet olmuştur. Bu olgudan çıkan bir sonuç olarak, soy zincirinin yönünde sapmalar olmakta ve durum da çok büyük anlam taşımaktadır. *Historia* yazarı kız mirasçıyla evlenen atalarını, baba yönünde çok gerilere giderek izlememektedir. Bunu yapmak için kuşkusuz çaba sarfetmektedir, çünkü bu daha düşük düzeyden adamın, evlilik yoluyla soyluluğunun parıltısını aniden canlandıran bu sonradan görmenin atalarına dair anılar muhafaza edilmemiştir: söz konusu olan yeni bir adamdır. Lambert bu durumda bu yolu çabucak terkederek, geline dönmekte ve anlatısını artık bu kadının soyunun cephesinde geliştirmektedir, yani onun babalarının; malların, şatonun, ünvanın, *cognomen*'in sahibi olan adamların cephesinden, yani tek kelimeyle *ev*'in gerçek atalarının cephesinden ilerlemektedir.

5. Burada da gene kadınların rolü görülmektedir. Lambert d'Ardres her seferinde baba tarafından olmak üzere, üç kere kahramanını kadınlar aracılığıyla Karolenj atalara bağlayan evliliklere atıfta bulunmaktaır. Burada da gene çok net olarak en şanlı anı, ana tarafında ortaya çıkmaktadır. Ancak, fiili tarihin tümü, Lambert'in yaşadığı ve amacının durumunu saptamak olduğu senyörlük evine ilişkin olarak muhafaza edilen soy zinciri anısı bir mirasın, çifte bir ünvan ve çifte bir senyörlüğün mirasının işlevinde örgütlenmektedir. Atalara yönelik anıların ve aile bilincinin esas desteği mal varlığı olmuşa benzemektedir. Öylesine ki, yazar tasvirini kahramanının çağdışı olan ve bu servet üzerinde muhtemelen hak iddia edebilecek -dikkat çekici bir nokta olarak piçler ve babanın, büyükamcaların, büyük-büyükamcaların piçlerinin ardılları da dahil- herkese doğru yaymakta ve uzatmaktadır. Bu yüksek aristokrasi ortamında, bu prenslik önderleri arasında, akrabalık duygusu aşikâr bir şekilde bir "ev"e, iktidarın dayanağı olan bir şatoya ve bu şatoda yaşayan cemaate bağlanmaktadır; sülalenin şan ve iktidarını ihdas etmiş olan ataya kadar gerilere gitmektedir. Bunun gerisinde anılar kaybolmaktadır.

Bana esaslı olarak gözüken bir nokta üzerinde ısrar ederek ve bu konuda bir araştırma varsayımı önererek sonuca varmak istiyorum. Batı'nın bu bölgesinde, XII. yüzyılın sonunda yaşayan insanların soy zinciri anıları, işgâl ettikleri mertebeye göre eşitsiz bir şekilde genişliyora benzemektedir: küçük şövalyelik düzeyinde bu anı XI. yüzyılın ortasına kadar geri gitmektedir; şato sahipleri aileleri arasında 1000 yıllarının kıyılarına kadar; nihayet kontluk ailelerinde X. yüzyılın başlarına kadar ulaşmaktadır. Aşıldıklarında atalara ait anıların

kaybolduğu bu eşikler, sülale siyasal ve toplumsal konumlar hiyerarşisinde ne kadar yüksekteyse, o kadar geride yer almaktadır. Bu hiç de şaşırtıcı birşey değildir. Fakat bu üç kronolojik noktanın, bugün araştırmacıların ailelerin gerçek soy zincirlerini oluşturmak için çabaladıklarında ulaştıkları sınır olduğunu ve böylesine araştırmaların daha geriye gitmeyi başaramadıklarını gözlemek ilginç olmaktadır. Örneğin Mâconnais toplumuna ilişkin olarak, akrabalık bağlantılarını şövalye sülaleleri için XI. yüzyılın ilk yarısına; şato sahipleri için X. yüzyılın sonuna; kont sülaleleri için de 920'lere kadar oluşturabildim (8). Bu tarihlerin ötesinde, bilinen en eski atanın babasının kim olduğunu saptamayı başaramadım. Oysa engel, ne doğaları, ne de yoğunlukları değişen belgelerden kaynaklanmamaktadır. Bu yetersizliğin (Lambert d 'Ardres'ın maceracı *Sifridus* kişisini icat ederek aştığına benzeyen) bizatihi akrabalık yapılarının dönüşmesinin sonucu olduğuna inanılabilir. Baba soyundan türemeye ilişkin göstergelerin, yazılı kaynaklarda zaman içinde geriye giderken kaybolmaları, araştırıcının kronolojik eşiklerle karşılaşması, bu tarihlerden itibaren, bu cinsten türemelere aile bilinci içinde daha düşük bir önem atfedilme olgusunu yansıtmaktadırlar. Elimizde olan belgelerden, aristokrasinin çeşitli basamaklarına göre, aile yapılarının X. yüzyılın başı ile XI. yüzyılın ortası arasında tedrici bir dönüşüme uğradıklarını görüyoruz. Bu tarihlerden önce sülale, tam anlamıyla soy zincirine dayalı bir bilinç, atalara dair tutarlı anılar yoktur; aristokrasiye mensup bir kimse ailesini, eğer terim yerindeyse, yatay bir gruplaşma olarak kabul etmektedir; bu grup ne kesin, ne de sabit sınırları olan, *propinquii* kadar *consanguniei*'den de oluşan, yani evlilik bağı kadar kan bağının da biraraya getirdiği insanları toplayan, şimdiki zaman içinde uzanan bir gruplaşmadır. Bu adam için, başarısı ve serveti için önemli olan "ataları"ndan çok, sayelerinde iktidar kaynaklarına, yani krala, düke veya yerel öndere veyahut da her halü kârda görev, "*beneficium*', şerefler dağıtma gücüne sahip kimseye yaklaşabileceği "yakınlar'ıdır. bu adam herşeyi bu *senior*'dan beklemekteydi; demek ki her türden ittifakla onun evine daha sıkı bir şekilde bağlanmanın, onun içine dahil olmanın çarelerini arıyordu. Fiili durumda bu patrona bağımlı olduğundan, onun için önemli olan, türediği soy değil de, ilişkileriydi. O bir *beneficum* alandı; bir mirasçı değildi. Oysa birey daha sonra kendini, bunun tersine çok daha katı bir yapıya sahip ve baba soyuyla dikey intikale dayalı bir aile grubunun içinde bulduğunda; kendini mirasın babadan oğula aktarıldığı bir sülalenin, bir soyun üyesi olarak hissetmeştir. Erkek çocukların en büyük olanı bu evin yönetimini üstlenmekte ve bu evin tarihi artık köklerini kurucu atanın kişisinde bulan bir ağaç biçiminde yazılabilmektedir; bu kurucu ata soyun gücünün ve şanının kökenini meydana getirmektedir. Bireyin bizzat kendi de bir prens haline gelmiştir: kendini soylu olarak hissetmektedir, çünkü soylu olmak herşeyden önce, bilinen atalardan türemek, soy zincirlerini ona atfederek oluşturmak demektir.

Fakat işte önemli bir nokta daha, aristokrasinin zirvelerinden ,en mütevazi düzeylerine kadar, atalara dair anıların kaybolduğu üç noktada, biz tarihçilerin izleri kaybettiğimiz gibi, XII. yüzyılın sonunda da bunların ardılları onları unutmaktadırlar ve bu durum da, tıpkı daha önceki unutkanlıkta olduğu gibi, siyasal ve hukuki yapıları etkileyen önemli değişimlere bağlıymışa benzemektedir. Gerçekten de X. yüzyılın başı, Fransa krallığında kontların büyük hükümdarlara karşı özerkliklerini kazandıkları ve oğullarının en büyüğü lehine olmak üzere, artık mal varlıklarına tamamen eklenmiş hale gelen "şeref"lerini (bir cins fief) serbestçe tasarruf etmeye başladıkları dönemdir. 1000 yılları civarında da şatoların efendilerinin bağımsız hale gelme ve o zamana kadar bir başkasının adına komuta ettikleri kaleleri sahiplenme sıraları gelmiştir. Nihayet, XI. yüzyılın otuzlu yıllarında ise, bir yandan aristokrasinin alt düzeylerinde fief temliklerinin çoğaldığı, feodal elde tutmanın çok daha net olarak ırsi bir karaktere büründüğü ve ekber evlat kuralına bağlı olarak, düzenli bir şekilde babadan oğula intikal ettiği görülmektedir; öte yandan da bu küçük aristokrasinin fiili durumu, "şövalye" ünvanına dayalı bir nitelemenin ve onun tanımladığı özel işlevlerin etrafında oluşan hukuki ayrıcalıklar halinde billurlaşmaktadır. Her halü kârda, soy zinciri bilinci, tam da kontun, şato sahibinin, basit şövalyenin zenginlik ve iktidarının bir öz mal varlığına bağlı olma görünümünü kazanmasıyla aynı anda belirmektedir ve buna bağlı olarak oğlanları kızların aleyhine öne çıkartan, en büyükleri daha küçüklere nazaran üstün hale getiren ve böylece baba tarafı ile en büyük erkek çocuğu değerli kılan intikal kuralları sahneye çıkmışlardır. Araştırmalarını özellikle aydınlatmış olan Karl Schmid'in bir düşüncesini burada tekrarlıyorum: "bir soylunun evi, bu ev bir soyun merkezi ve, bağımsız ve sürekli billurlaşma noktası haline geldiğinde soylu bir ev haline gelmektedir" (9). Fakat bunu söylerken bağımsızlık düşüncesinin üzerine ısrar etmek ve böylesine bir olguyu, feodalite adını verdiğimiz krallık iktidarının parçalanmasına, otoritenin şu dağılmasına, şu komuta iktidarlarının tedrici çözülmesine sıkı sıkıya bağlamak gerekmektedir. Aristokrasi içinde, yeni akrabalık yapılarının ortaya çıkması ve feodal sistemin yerleşmesi uygun adım gitmiş değiller midir? Her halü kârda, akrabalık yapılarıyla siyasal yapılar arasında sıkı bir bağlantı, gerçekten organik bir bağ vardır; bu bağ kendini bizatihi soyluluk kavramıyla zihinsel ifadeler düzleminde ortaya koymaktadır. Ve bu makalenin tek amacı bu durumun derinlenmesine incelenmesine ilişkin bir davet çıkartmaktır.

NOTLAR

(1) "Une parentèle dans la France du Nord aux XIe et XIIe siècles", *Le Moyen Age* 69, 1963, 223-245.

(2) *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XVI*, s.511-512.

(3) *Cf. La société féodale : la formation des liens de dépendance*, Paris, 1939.s.213.

(4) Ed. H. HELLER, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XXIV.*

(5) K.F. WERNER, "Untersuchungen zur Frühzeit des französischen Früstentums", *in : Die Jelt als Geschichte*, 1960, s.116-118.

(6) *Historia comitum Ghisnensium*, c. 7-12.

(7) Bkz. yukarıda bl. VIII.

(8) G. DUBY, *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*, Paris, 1953, s. 411. vd.

(9) "Zur Problematik von Familie, Sippe und Geschlecht, Haus und Dynastie, beim mittelalterlichen Adel. Vorfragen zum Thema 'Adel und Herrschaft im Mitteraltrer'", *Zeistscbrift für die Geschichte des Oberrbeins* 105, 1967.

XI

FEODAL TOPLUMDA KÜLTÜREL MODELLERİN ALT TABAKALARA İNTİKALİ

Bu kısa müdahalede kendimi bazı yöntemsel ele alışlar ve bir problematiği tartışmanıza sunmakla sınırlandırıcağım. Gerçekten de, Orta Çağdaki zihinsel tavırlar konusunda o kadar az şey bilinmektedir ki, bana göre bugün daha ötelerde macera aramak cesaret ister. Çok sıradan bir fikirden, basit bir aşikâr olgunun işaret edilmesinden hareket edeceğim: toplumun üst kategorileri tarafından inşa edilmiş kültürel biçimlerin alt tabakalara malolma, zirvelerden hareketle basamak basamak aşağı inerek, en mütevazi kesimlere kadar yayılma eğilimleri. Eğer kültür terimi en dar anlamında alınacak olursa, işe başlamak için edebi veya sanatsal kategoriler ile dinsel bilgiler, inançlar ve tavırlar alanında yer tutulacak olursa, aslında bu alt tabakalara malolma olgusunu farketmek kolaylaşmaktadır. İşte bu nedenden ötürü ben bu durumu, XIV. yüzyıl Avrupa'sına ilişkin iki örnekle gözler önüne sermekle yetiniyorum: Örtüşen iki örnek, paralel iki örnek.

Herkes bilir ki, XIV. yüzyılda, en azından kentlerde, Hristiyanlık dilenci tarikatların propaganda eylemiyle bir halk dini haline dönüşmeye başlamıştır. Bu tarihe kadar, Hristiyanlık yüzyıllardan beri bir halk dini olmaktan çıkmıştı ve halk dilinde vaaz verilmesiyle, tiyatro aracılığıyla, *sacre rappesentazioni* ile, dinsel şarkılarla laik halka incilin sırları ve halkın o zamana kadar ulaşamadığı İsa'nın belli bir çehresi, yavaş yavaş ifşa edilmiştir. Öte yandan söz konusu olan yalnızca, kilise mensuplarının dar çevresinin dışında birkaç metnin ve birkaç zihinsel temsilin geniş ölçekte yayılması değildir. Bu dönem, o zamana varıncaya kadar yüzyıllar boyunca, az sayıda kilise mensubuna, rahiplere ve piskoposluk üyelerine özgü olan dindarlık tavırlarının toplumun derin tabakalarına nüfuz etmesine tanık olmaktadır. Bu dindarlık tavırlarından birlikte söylenen şarkıları, bireysel derin düşünceyi ve en azından birkaç laik için geçerli olan, düzenli olarak dua kitabı okumayı anlıyorum. Buna paralel olarak, XIV. yüzyıl boyunca laik gruplarda ve daha doğrusu, iktidar ve servet hiyerarşisinde giderek daha altlara düşmüş olan aile grupları ve loncalarda, eskiden aşırı dar seçkinler tarafından yaratılmış olan sanatsal biçimlerin kullanımının benimsendiği görülmektedir. Orta Çağın iyice başlarında, yalnızca krallar bir kiliseye sahiptirler; yalnızca bunlar kabirlerine süs yaptırabiliyor ve kutsal emanetlere sahip olabiliyorlardı; XIV. yüzyılın sonunda, birçok burjuva ailesi özel bir mihraba sahipti; bunlar bir rahip besliyorlar, bir mezarlığa sahip olabiliyorlardı ve sanatçılara kabir süsleri sipariş edebiliyorlardı. Orta soyluluk mensupları için mücevherden mezar süsleri yapılmaktaydı. Tahta oymacılığı yöntemi, büyük aristokrasinin sanatının

toplumsal tabakalar boyunca geniş ölçekte yaygınlaşmasına hizmet etmiştir. Ve oldukça ilginç bir olgu olarak, bu mümin imgelcri çevreleyen mimari projeler, tahta üzerine oymalardan oluşan bu çok avam sanat eserlerini, kilisede fakir mezarlarının taklidinde kullanmışlardır. Bütün bu olgular çok açıktır, bunlar nisbeten kolaylıkla incelenebilir; böylece ben de konu üzerinde uzun uzadıya durmaktan kurtuluyorum. Ama üç sorun kategorisini ortaya koymak üzere, bu ilk yaklaşımlara dayanıyorum.

Bunlardan ilki şu basit sorunun içinde çözülebilir: hareket bu kadar basit midir, halka malolmanın aşağı doğru inen sürecine bir geri dönüş refakat etmekte değil midir? Başka bir anlatımla, Orta Çağlarda aristokratik kültür (ve kültür terimini her zaman en dar anlamıyla alıyorum) toplumsal yapının en altından kaynaklanan değer ve biçimleri hangi ölçüde kabul etmiştir? Buradaki gözlem sonsuz derecede zordur, çünkü bir yandan kültürel yaratıcılık mekanizmaları Orta Çağda kendilerini farketmemize kolay kolay izin vermemektedirler, öte yandan ve özellikle de Orta Çağ tarihçisi için, aristokratik kültürün bazı çizgilerini keşfetmek mümkünse de -çünkü bunlar günümüze kadar süren biçimlere gömülmüşler ve bunlarla ifade edilmişlerdir-, halk kültürüne ilişkin hemen herşeyin ebediyete kadar cahili kalmaya ve hatta bunların varlığını bile kanıtlayamamaya mahkûmdur. Bana göre yalnızca üç olgu açıkca ortaya çıkmaktadır.

1. Kültür ve propaganda örtüştüklerinde - bu Orta Çağ Hıristiyanlığının gelişimindeki durumdur; bu gelişimde söz konusu olan, insanları hıristiyan yapmak ve bunun için de eğitmektir-, toplumsal yapının üst düzeylerinde, kilise bünyesinin *avant - garde* ocaklarında yer alan kültürel yaratı atelyelerinin, sürekli olarak halkın kullanımı için eser üretmekte olmalarından ötürü, dağınık şemaları, alt kültür düzeylerinde yaygın olan zihinsel şema ve imgeleri istekle kabul ettikleri açıkca ortadadır. Bu kabule onları evcilleştirmek, propaganda inşalarıyla eklemleştirmek ve daha alışılmış biçimler kazanan bu propagandanın kitlelere daha zahmetsiz nüfuz edebilmesini sağlamak için razı olmuşlardır. Bunun sonucu olarak, folklor adını taşıyan şey hüsnü kabul görmüş ve tarihçi de bu folkloru, ancak bizatihi bu kabul sayesinde tanıyabilmiştir. Bu olgu Merovenj döneminde olduğu kadar, XIII. ve XIV. yüzyıllarda da Dominikenler ve Fransiskenler, yaşayan İsa'yı kent halkına geri vermeye kalkıştıklarında da meydana gelmiştir.

2. Fakat aristokratik kültür de folklara karşı aynı hüsnü kabulü gösteriyorsa benzemektedir; bu kabul onun "popülizm"e karşı doğal eğilimiyle tamamen doğal ve sürekli bir nitelik kazanmaktadır; bu eğilim örneğin, XV. yüzyılda prens çevrelerinde çobanlık merakıyla, kırsal vakit geçirmelerle ve evlerinin olduğu kadar, saray müziklerinin de bazı unsurlarını "halk" bezeme ve melodilerinden almalarıyla -yani fiili olarak, eskiden onların kutsal veya dindışı, çok aristokratik çevreleri için yaratılmış olan, ama sonradan basitleştirilip,

netleştirilerek sahte bir şekilde saf hale getirilen ve bunların alt toplumsal tabakalar tarafından yavaş yavaş benimsenmelerine yol açan uzun halka indirme hareketi esnasında bu hale bürünen biçimler içinde - fazlasıyla göze görünür hale gelmektedirler.

3. Ve bu durum beni bir üçüncü olguyu işaret etmeye yöneltmektedir: aristokratik kültürün unsurları, toplumsal bünyenin bir düzeyinden başka bir düzeyine geçerek, bu bünyeye yavaş yavaş nüfuz ettikçe, bir basitleştirme, tedrici bir şemalaştırma yoluyla, kendini genelde biçimler ve ifade araçları düzeyinde belli eden değişmelere maruz kalmaktadırlar; içeriğe gelince, bu da mantıksal çerçevelerin tedrici bir çözülümüyle ve duygusallığın istilasıyla değişmektedir. Böylesine değişmeler, örneğin XIV. yüzyılın dinsel sanatı ile iman tavırlarını damgalamışlardır; yani Hristiyanlık popüler hale geldiğinde. Ama bu sıralar - bana göre önemli olgu buradadır- kültürel verilerde bunun karşılığı olan bir değişiklik meydana gelmiştir. Kilisenin yüksek kesimlerinin ve prens saraylarının hristiyanlığı, XIV. yüzyılda tartışılmaz bir şekilde, halkın derinliklerinden gelen duygusallık değerleriyle zenginleşmiştir; bu halk duygusallığı sanatsal yaratıların ve iman tavırlarının halkın içine nüfuz etmesi ölçüsünde kendini ifade etme olanağını bulmuştur. Buna bağlı olarak -ve bu bir ilk araştırma alanı olabilir-, aristokratik modellerin halka indirilmesi eyleminin esas hareketi ve kültürel tarihin sürükleyici gücü olarak, nasıl olup da, farklı toplumsal düzeylerin kültürel birikimleri arasında çifte yönlü bir iletişim kurulduğunu gözlemek söz konusu olacaktır.

Ancak, "kültür" kelimesi daha geniş bir anlamda alınarak, araştırma genişletildiğinde, sorunlar ağı büyümektedir. Bu yapılır yapılmaz, halka indirme hareketinin, yalnızca inançları, bilgileri, dinsel tavırları değil de, aynı zamanda modaları, toplumsal gösterimleri, bireysel tavırlara, ahlâki değerlere ilişkin olarak bir toplumun kendini nasıl gördüğünü, yani bir hayat üslubunu da etkileyen çok geniş bir bütün üzerinde hareket etmektedir. Aynı anda, halka indirme hareketinin çifte bir görünüme büründüğü görülmektedir: alt toplumsal tabakalar tarafından seçkinlere önerilen davranış modelerinin kabulü, taklidi; ve ters yönde de, bizzat seçkinler tarafından, daha alt tabakalardan kaynaklanan bazı değerlerin benimsenmesi. Şimdi kültürü, bu terimin daha geniş bir anlamı içinde (etnologların bugün ona verdikleri anlam içinde) ele alarak, XI. ve XII. yüzyıllar Fransız aristokrasisinin kültürünü çözümleyerek, bu durumu göstermek istiyorum.

İşte, başlangıçta fiili olarak üst üste gelen birçok tabakadan oluşmasına rağmen, bağrında çok çeşitli toplumsal tipler barındırmasına rağmen - o kadar farklıdırlar ki, örnegin bir Normandiya dükü, Mâconnais'de incelediğim şövayelerden ve nihayet kuzeybatı Fransa'da soylu ailelerin etrafında çok kalabalık olan ve kısmen ev hizmetkârlığından türemiş olan şu iç şövalyeler

birbirlerinden ne kadar da farklıdırlar-, tavırların, hukuki ve ilişkilere ilişkin kuralların, bir ahlâkın tedrici bir şekilde oluşmasının, kısacası ortak bir kültürün sürdürülmesinin yavaş yavaş tutarlı hale getirdiği toplumsal bir grup. Bu ortak kültür esas olarak, siyasal yapıların dönüşümlerinin, feodalite denilen şeyin, 1000 yılları civarında yerleşmesiyle sıkı sıkıya sırlarını belli ettiklerinin, ve o sıralarda sabitleştirdiği çerçevenin bir grubun bütün üyelerine yayılmasıyla; başlangıcta yalnızca küçük bir seçkinler tabakasına ait olan, yani bu sınıfın üst kesimleri, soyluluğun eski kuşakları tarafından paylaşılan alışkanlıkların herkese yayılmasıyla oluşmuştur.

Feodal aristokrasinin içindeki kültürel hareketi halka indirme hareketinin iki veçhesini ele alacağım ve önce, zihinsel tavırlardan, bana aristokratik kültürün gerçek kalbiymiş gibi gelen birini soyutlayacağım. Hanedan duygusundan, atalara karşı duyulan saygıdan, soy kavramından *nobilitas* kavramının gerçek donanımını meydana getiren bir zihinsel temsiller bütününden söz ediyorum. Yakınlarda Varşova'da toplanan bir kollokyumda, en son araştırmalarımın sonuçlarını sergiledim. Aristokratik ailenin tamamen erkek tarafından türemeye, babaerkilliğe - ve buna bağlı olan herşeye, yani evlilik uygulamaları, ekber evlat kuralı, baba adına dayalı soyadlarının benimsenmesi ve, soy zinciri halinde örgütlenmesinin sanıldığından daha yakın tarihlerde meydana geldiğini ve kuşkusuz zamanla öncelikli bir çerçevesini meydana getireceği aristokrasinin içine yavaş yavaş yerleşen yeni bir yap oluşturduğunu farkettiğimi sanıyorum. Fakat bu yeni akrabalık yapılarının yerleşmelerinin, yukarıdan aşağı bir hareket halinde, tedricen meydana geldiğini ilave edeceğim, yani bir alt tabakalara malolma hareketiyle. Gerçekten de. yeni aile yapıları Fransa'da çok yüksek aristokrasi çevrelerinde, örneğin büyük prens ve kont ailelerinde X. yüzyılın ortasında görünür durumdadır; bu yapılar, şato sahipleri düzeyinde, 1000 yıllarına doğru belirmekte ve nihayet basit şövalyeler düzeyine doğru, 1050'lerde yayılmaktadır. Sonuç olarak, alt tabakalara indirme hareketi. Fakat aynı zamanda, köken itibariyle en yüksek soyluluğun, aristokrasinin üyelerine ait olan bazı nitelemelerin de -aslında daha yavaş bir şekilde - alta doğru inmesi. Bunları söylerken, iktidar, egemenlik, askeri ve hukuki hakimiyet simgesi olarak kabuledilen kuleyi düşünüyorum. Kule önce bir kral tekeli olmuş, kral tarafından bizzat veya temsilcileri, kontlar, hizmetkârlar, piskoposlar tarafından elde tutulmuştur.1000 yılları civarında, kule daha geniş bir tabakanın denetiminde hale gelerek, birkaç özel sülalenin ellerine geçmiştir, ama bunlar hâlâ az sayıdadırlar. Nihayet, XII. yüzyıl boyunca, kulelerin çoğaldıkları görülmektedir; bunlardan bazıları egemen sülalelerin yan dallarına geçmektedir; 1200'ler civarında basit şövalyeler de kule yaptırtmaya, evlerinin etrafında çukur kazdırtmaya, kırsal ikâmetgâhlarını sülalelerinin beşiği haline getirerek "müstahkem bir ev" oluşturmaya başlamışlardır; yani büyük prens kalelerinin

küçük ölçekli karşılıkları. Aynı şekilde, senyörlük iktidarının kullanımı, arma adeti, 1000 yıllarına doğru sıkı sıkıya şato sahiplerine, yalnızca gerçek iktidarı ellerinde tutanlara ayrılmış olan *dominus, "messire"* gibi ünvanların da, aynı ritme tabi olarak alt tabakalara malolması, 1200'lere doğru tüm şövalyeler tarafından uygulanır ve onları diğerlerinden ayırır hale gelmiştir. Öylesine ki, XII. yüzyılın iyice sonunda Fransa'daki aristokrasi, 1000 yıllarına doğru henüz birkaç ailenin ayrıcalığı olan; *proceres'in, optimates*'in ayrıcalığı olan ve kuşkusuz bundan iki yüz yıl önce yalnızca bir tek ailenin, kral ailesinin ayrıcalığı olan ünvanları ve uygulamaları paylaşan bir insanlar bütünü olarak tanımlanabilir hale gelmiştir.

Ancak, feodal aristokrasinin kültürü incelendiğinde, onun esas eksenlerinden birinin, ona tedrici bir hareketle, ama yönü ters olan bir hareketle ulaştığını kabul etmek gerekir; bu hareket aristokratik toplumun zirvedeki tabakasından değil de, tersine alttan itibaren yola çıkmıştır. Aristokratik kültür, feodal aristokrasinin kültürü fiilen iki ana kavram etrafında hizaya girmektedir: 1000 yıllarının az sayıdaki *nobiles* seçkinlerinden itibaren, üst düzeyden itibaren yayılan soyluluk kavramı ile, aristokrasinin hiç tartışmasız daha alt tabakalarından kaynaklanan şövalyelik kavramı. Gerçekten de, XI. yüzyılın başında *miles* bir ünvandır, ama bu ünvanı yalnızca maceracılar veya şatoların ve prensliklerin efendilerinin etrafında yörüngede olan orta çaptaki senyörler almaktadır, çünkü bu dönemde *militare* yalnızca çarpışmayı değil, ünvanın kullanımı -ve aynı zamanda gerektirdiği değerlerin; cesaret, askeri rekabet, sadakate ilişkin değerlerin de tanınması süreci yaşanmıştır; bu değerler aristokratik ahlâk içinde çok büyük önem kazanmışlar ve bu durum çok uzun süre devam etmiştir - giderek daha yüksek toplumsal düzeylere doğru tırmanmış, yayılmış ve nüfuz etmiştir. 1200'de evrim tamamlanmıştır: bu tarihte, en büyük prensler ve bizzat krallar şövalye olmakla övünmektedirler; onlar için kılıç kuşanma töreni varlıklarınının öncelikli aşamalarından birini belirlemektedir. Herhalde bu durumda, XII. yüzyılın iyice sonlarındaki Fransa aristokrasisi için biraz önce önerdiğim kadar doğru bir tanım verilebilir: bu tarihlerde aristokrasi, 1000 yıllarının *milites*'inin, yani bazıları çok alt tabakalardan gelen ve büyüklerin refakatçilerini, hizmetkârlarını,-*familia*'sını oluşturan kararlı gençlerin erdemlerini, yeteneklerini ve özel görevlerini paylaşan bir insanlar bütünü olarak da tanımlanabilir. İşte bir ikinci araştırma alanı olarak, demek ki kültürel modellerin oluşumuna müdahale eden hareketlerin neler olduğunu anlamak söz konusudur. Ve eğer biraz önce çok kısa olarak sunduğum çözümlemelerde olduğu gibi, bunların aynı toplumsal tabakanın iki ucundan birden gelip gelmediklerini anlamak gerekmektedir. Bu çok önemli bir araştırmadır, çünkü zihinsel temsiller düzleminde, ortaklaşa psikoloji düzleminde; bir sınıf demeye cüret edebileceğimiz şeyin oluşumuna yavaş yavaş götüren mekanizmaların anlaşılmasına, hiç kuşkusuz ulaştıracaklardır.

Bitirmek üzere, bazı grupların tutarlık faktörü, çimentosu olarak ve onların diğerlerine karşı soyutlanmasına izin veren faktör olarak çok önemli olduğunu düşündüğüm şu kültürel model kavramı etrafındaki sonuncu sorularımı biraraya getirmek istiyorum. Bu somut davranış modelleri, bu insan mükemmelliğine dair örnek alınacak tipler, önce bazı toplumsal tabakaların üyelerine önerilmiştir; ama kısa bir süre sonra, bu toplumsal tabakanın üstlerinde yer aldığı gruplara da, ve çabucak yayılmıştır ve bunların sahip oldukları cazibe, sözünü ettiğim kültürün alt tabakalara yayılması hareketinin en güçlü sürükleyicisini meydana getirmiştir. Feodal Batı toplumunda, bu modeller kısıtlı sayıdadırlar. Bunlardan iyi tanımlanmış, ama bu arada birbirlerine tam anlamıyla zıt iki tanesi açıkca farkedilebilir niteliktedir; bunlardan biri kutsal tarafa diğeri de aristokratik kültürün dindışı tarafına yöneliktir. Ayrıca bana göre, bunların her ikisi de fiili olarak, tek ve kuşkusuz ilkel bir örneğin iki çehresini temsil etmektedirler: Orta Çağ kültürünün merkezi olma durumunu devam ettirdiği sürece, hükümdar görüntüsünde, Tanrı encamında yoğunlaşan krallık modeli ve buna bağlı olarak, her türden alt tabakaya kaydırma hareketinin, bana göre, kaynağını krallık örneğinin sahip olduğu cazibede bulması. Bu iki model, bir yandan savaş adamının yani şövalyeninki -bu konunun üzerinde daha fazla durmayacağım-, ve öte yandan din adamı, yani rahibinki olmaktadır. Bu sonuncusuna ilişkin olarak -ve bu bizim problematiğimizin yollarından biri olabilir- XI. yüzyıl süresince rahip modelinin nasıl olup da, tedricen farklı bir modele, manevi hiyerarşi içinde daha prestijli, ruhani mükemmelleşmede daha ileri gitmiş üst bir modele, yani manastır modeline yaklaştığını, ama aynı zamanda, 1100'den sonra, manastır kurumunun iradi veya gayri iradi redlerinin, içine kapanmalarının, ön planda çabucak yalnızca rahip tipini, yani dua alanında olduğu kadar akıl alanında da uzmanlaşmış bir insan tipini nasıl olup da bıraktığını daha iyi kavramak uygun olacaktır.

Tabii ki bu modellerin oluşturucu unsurlarını dikkatle çözümlemek gerekmektedir. Fakat bunların cezbetme güçlerine ilişkin başka sorular ortaya çıkmaktadır. Bu konuda, bu sorunun iki veçhesini ele almakla yetineceğim, çünkü soruşturma programının tümü henüz inşa halindedir. Bana çok önemli olarak gözüken birincisi, tüm çizgilerinin 1130'lar Fransa'sında yerleşik hale geldiği ve bundan sonra en azından iki buçuk yüzyıl boyunca hiç değişmeyen bu iki modelin sertliği ve sürekliliğidir. Bu sağlamlığa dair bir örneği, öğrencilerimden Jacques Paul'ün araştırmalarından alıyorum.Bu öğrencim, 1260'lara doğru Fransisken rahibi Salimbene'in tanıdığı adamların methiyesini yapmak üzere kullandığı kelime haznesini, kelimeleri ve çeşitli semantik alanları araştırmıştır. bu nitelemeler bütünü içinde, Fransisken maneviyatının etkisini bulmak, aslında manzaraları çok büyük bir dikkatle gözleme yeteneğine sahip ve bunları tamamen kişisel bir biçimde tasvir eden bir adam sözkonusu olmasına

rağmen, ne Fransisken maneviyatı ne de iki toplumsal - kültürel modelden kopan bir tavır söz konusudur. Rastladığı tüm saygıder laikler ona göre, "güzel ve soylu" durlar -bu iki kelime tam anlamıyla ortaktırlar-. Bu adamlar *docti ad proelium*'durlar, kibardırlar, cömerttirler, zengindirler (bu fransisken için fakirlik hâlâ kusurdur), şarkılara bayılmaktadırlar; yani rahibin onlara methettiği şey, fiili olarak şövalye örneğine atıfta bulunmaktadır. Öte yandan, tüm saygıdeğer kilise mensupları, ona göre hem aziz, hem de okumuştur, yani Salimbene'in onların şahsında övdüğü kişilik de, tamamen rahip örneğine uymaktadır. Acaba bu modeller ne zaman, hangi etkilerle birbirlerinden kopmuşlardır? İşte edebi tanıklıklar kadar, Orta Çağ sonuna ait sanat eserlerinin tanıklıkları arasında da iyi yönetilerek sürdürülecek araştırmaların, belki de belirleyebilecekleri bir nokta.

Bu modellerin kökenine, doğum yerlerine ve onları yavaş yavaş ışıtan alanlara gelince, dikkatler en azından başlangıçta, bana göre bu ortaklaşa temsillerinin billurlaşma noktası olmuş olan toplumsal bir ortam üzerinde yoğunlaşabilir: kastettiğim prens saraylarıdır. Toplumun seçkinleri, toplumun her iki cephesinin seçkinlerinin temsilcileri, prensin bağışlarıyla beslenerek, onun etrafında toplanmaktaydılar: bunlar hem laik, hem de dinsel seçkinlerin temsilcileriydiler. Saray halkını meydana getiren bu grubun bağrındaki dinamizm "genç"lerden *juvenes*'ten gelmekte değil miydi? - VIII. bölümde yer alan makalemde, askeri veya dinsel görevlerini yerine getirmek üzere henüz olgunlaşmış,eğitimini henüz tamamlamış, topluluğa henüz kabul edilmiş, onları erişkinler topluluğuna kabul eden törenlerden geçmelerine rağmen, bir ocağa, ne de sabit bir kilise görevine henüz yerleşmemiş ve talihlerini aramakta olan bu genç erkekler grubunun feodal toplumdaki önemini vurgulamıştım-. Atıfta bulunduğum bu VIII. bölümde yalnızca şövalyeliğe mensup gençlerden söz etmiştim. Ama rahipler arasında da, bunlarınkine tamamen benzeyen gruplaşmaların, tavırların, bunalımların kolaylıkla farkedilebilir olduklarına kani oldum. Hem rahip, hem de şövalyelerden meydana gelen ve prens çevrelerinin gençlerini biraraya getiren bu grubun içinde,öyle sanıyorum ki rekabetin, çekemezliklerin merkezi noktası yer almaktadır (burada mızrak oyunu veya hitabette kazanılan değer, yeterlik, parlaklık kavramı temelli bir yer tutmaktadır). Bizatihi bu rekabetin niteliklerinin saptanmasına ve herkese bunların dayatılmasına katkıda bulunduğu, mükemmellik tarzlarına atıfta bulunulan sürekli bir yarış söz konusudur. Saray halkı en genç kesimi itibariyle, bana gerçekten mükemmel şövalye ve mükemmel rahip modellerinin örnek alınacak tiplerinin yaratıldığı ve tavında dövüldüğü ocak olarak gözükmektedir. Genç rahipleri genç şövalyelerle karşı karşıya getiren müsabakalar esnasında, bu iki model arasındaki zıtlık açığa çıkmakta ve saptanmaktaydı. Yalnızca kadınların odasında oynanan oyunlardan en sevilenlerinden birinin ana temasını hatırlatalım: acaba kimi sevmek daha iyidir, rahibi mi, şövalyeyi mi? Ama aynı zamanda bu

biraradalığın bağrında ve rahipler ile şövalyeler arasındaki sürekli temaslarda -bu iş tabii ki saraylarda olmaktadır-, bir yandan XI. yüzyıl boyunca kutsallığın yavaş yavaş kahramanlık boyasına boyanması ve daha sonra XII. yüzyılda şövalyenin de *litteratus* olmaya eğilim duyması olayı yaşanmıştır. Böylece, yaratılışı gerçekleştiren ocak, aynı zamanda, prenslik sarayının kavşağını oluşturduğu tüm yollar aracılığıyla bir yayılma ile, modeller menzilden menzile; saraydan itibaren yola çıkarak aristokratik toplumun en uç sınırlarına kadar ulaşmışlar; daha sonra da, soylu olmayan, ama parıltılardan cezbolan alt tabaka insanları arasında çok geniş ölçekte yerleşmişlerdir. Prens (yani kral) - onun yanında rahip ile şövalye-, en altta da bu insan mükemmelliği modelerine hayran kitle; işte feodal toplumun en basit şeması budur. Aynı zamanda kültürün alt tabakalara doğru yayılma hareketinin, başka kelime olmadığından ötürü kültür olarak adlandırılabilecek şu karmaşık ve her basamakta meydana gelen ödünç alma ve mübadele olgularının çerçevesi de böyledir.

XII

NÜFUS ve TERKEDİLEN KÖYLER

Tarihçi olarak sahip olduğum deneyin sınırları beni, nüfus hareketleriyle köylerin terkedilmeleri arasındaki bağlantılara ilişkin şu kısa düşünceleri, Orta Çağa ilişkin gözlemlere dayandırmaya zorlamaktadır. Sorunu ortaya koymanın bu biçimi eleştirilebilir: XI. ve XV. yüzyıllar arasındaki nüfus gelişimini şöyle bir ucundan görmeye olanak veren metinler nadir, çoğu zaman belirsiz ve her zaman da zor yorumlanır niteliktedirler. 1300 öncesinde hemen hiçbir kullanılabilir sayısal gösterge yoktur; bu tarihten sonra, istatistik işlemlere esas olabilecek bazı unsurlar ortaya çıkmaktadır; ama bunlar çok mevzii ve her zaman da süreksizdirler. İlâve edelim ki, bu veriler hemen her zaman mali bir amaçla düzenlenmişlerdir: demek ki içerdikleri tahminler, bir yerleşme yerinin veya bir bölgenin gerçek nüfusunu kapsamamaktadır; bunlar en fazlasından, kaynakları ve hukuki statüleri vergilendirilmelerine olanak verecek düzeyde olan ekonamik birimlerin yaklaşık sayısını vermektedirler. Demek ki imge aşırı derecede bulanık olmaya devam etmekte ve eski topografiye ait kalıntılar da nadir, süreksiz ve belirsiz olmayı sürdürmektedirler.

Ancak bu vahim yetersizliklere rağmen, Orta Çağ tarihçisinin bakış açısı avantajlara sahiptir. Gerçekten de Orta Çağ Avrupa tarihinin, uzun bir genişleme döneminin ardından gelen geniş bir nüfus gerilemesinin gözlendiği yegâne dönemidir. İşte bu nedenden ötürü bu dönem, *wüstungen*'i ekim ve iskân alanlarının terkine yönelik geniş hareketi inceleyen bilginlerin, şan için tercihli alanlarını meydana getirmektedir. Şu ana kadar Batı Avrupa'da sistematik kazıların konusunu meydana getiren yerleşim yerlerinin hemen hemen tamamı, Orta Çağın son yüzyılları esnasında terkedilmiş iskân alanlarıdır. Yola çıkarken, bu araştırmaların sonuçlarına dayanacağım ve öncelikle de XIV. ve XV. yüzyıllarda nüfusun hızla azaldığı safhayı ele alacağım.

*

Mali belgeler bu döneme ilişkin olarak, Avrupa ülkelerinin çoğunda vergilendirilebilir hane sayısında önemli bir azalmaya tanıklık etmektedirler. Bu azalma herhalde kısmen, hanelerin fakirleşmesinin bir sonucu olmaktaydı: bazılarının içine düştükleri aşırı yoksulluk, onları her türlü hesaplamanın dışında bırakmaktaydı, çünkü onlardan herhangi birşey almak mümkün değildi. Ama bu arada gerçek nüfusun da epeyice azaldığından kuşku yoktur. Nüfus XIII. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş artmaz hale gelmişti; önce durgunluk, arkasından azalma ortaya çıkmıştı.

Salgınlarla artan bu azalma, 1300'den sonra hızlanmıştı. Bu dönemdeki Provence nüfusuna ilişkin çok güvenilir sayımlar. 1315'te yaklaşık 70.000 hanenin bulunduğu bu eyalette, 1471'de 30.000 hane kaldığını ortaya koymaktadırlar (1). Ancak, böylesine rakamlar bir bölgenin tümüne ilişkindirler ve aktardıkları bütünsel izlenim, köysel yapılar düzeyinde düzeltilmelidir.

Bilgili insanların bu gerilemeyi özenle gözledikleri bütün bölgelerde, aslında bir bucaktan diğerine çok eşitsiz nüfus azalmaları görülmüştür. İnsanlar tarımsal alanın marjinal kesimlerini terketmişlerdir. Buna karşılık verimli tarlaların, üretken toprakların, yüksek randımanların bulunduğu alanlarda ise, nüfus miktarında önemli bir düşüş olmuşa benzememektedir. Bu gibi bölgelerde ölümlerin kazdığı çukurlar, kısa bir süre sonra, hayatta kalan ailelerin doğal nüfus artışlarıyla veya çabucak gelen göçmenlerle kapatılmıştır. Kuşkusuz bazı umulmadık felâketler, özellikle de savaş adamlarının uzayan ikâmetleri, şurada veya burada, şu veya bu köyün tam anlamıyla terkedilmesine yolaçabilmiştir. Fakat tehlike uzaklaşır uzaklaşmaz, köyün eski sakinleri veya yeni gelenler köye yerleşmekte ve ekim alanlarını yeniden düzenlemeye girişmektedirler. Toprağın verimliliğinin veya ulaşım yolları üzerindeki uygun konumunun teşvik ettiği bu tarımsal -veya şarapçılık- refah alanlarında hiçbir zaman sürekli terk, sürekli olarak boşaltılmış köy yoktur. Tahmin veya sayım dizilerinden döküm yapılabilen, hane sayısındaki derin ve inatçı düşüşün sonucunda ortaya çıkan eski konutların kalıntıları bugün orman veya otlak örtüsünün altında gömülü durumdadır; *wüstungen*'in çoğunun izi kırsal yer adları içinde korunmakta olup, bunlar aslında "kötü ülke"lerde, yalnızca yerel nüfus baskısının insanların eskiden peşine düşmeye zor ve kazancı az bir çabayla evcilleştirmeye sevkettiği kıraç topraklarda yer almaktaydılar. 1450'de Paris bölgesinde, tıpkı bugün olduğu kadar yoğun nüfusa sahip Fransa ovası ile, sürekli bir şekilde nüfus kaybeden Hurepoix birbirleriyle zıtlaşmaktaydılar (2). Ancak, bu tartışılmaz geri çekilme alanlarında bile, nüfus gerilemesinin, köylerin gerçekten haritadan silinmelerine yol açıp açmadığını sormak gerekmektedir.

Bu durumda olaya çok yakından bakmak şarttır ve ben bu iş için, tarihçi ve coğrafyacı ekiplerinin yakınlarda derin bir incelemeye aldıkları, Provence dağlarındaki ik kesimi ele alacağım. Saint Christol ekim alanının hemen yanında, Banon'un kuzeyinde Lure dağının bayırlarına yerleşmiş bugünün beş bucağı yer almaktadır (3). Burası sert bir ülkedir. Köylü iskânı buralarda, çok yakın tarihlerde macera aramışa benzemektedir. Bu köylü hareketi XI. - XII. yüzyılların büyük nüfus atılımıyla itilerek buralara ulaşmıştır. Ormanların içinde açılan bu küçük alanların ortasında yer alan yerleşim narin olmaya devam ediyordu. Bu dışlanmış köşeye dair dökümlerden hemen tamamiyle yoksunuz; ancak çok sayıda gösterge, nüfustaki düşmenin, özellikle XIV. yüzyılın son yıllarında olmak üzere, derin olduğuna tanıklık etmektedirler.

1471 tarihli mali sayım, incelenen alanda 8 köy sıralamaktadır. Bunlardan üçünde artık birkaç hane kalmıştır; başka üç köy ise, soruşturmacılar tarafından metruk olarak ilan edilmiştir. Demek ki buradaki terk katsayısı çok büyüktür. Bunu düşürmek uygun olacaktır, çünkü daha dikkatli bir araştırma, bu üç köyden birinin sakinlerini XIV. yüzyılın bunalımından çok önce kaybettiğini göstermektedir. Söz konusu olan Giron köyüdür. İnsanlar, dağa tünemiş bu yerleşim yerini XIII. yüzyıl süresince terketmişler, ve düzlük alanda, l'Hospitalet adını taşıyan yeni bir köye yerleşmişlerdir; burası 1971'de meskun beş kırsal yerleşim yerinden biri olmaya devam etmektedir. Böylece, geçmiş yüzyıllar boyunca- yani belirtilmesi gerekir ki, nüfus kaybı safhasının dışındaki dönemde- bu bölgenin Roma- öncesi *oppida*'larından bazılarını boşaltan uzun nüfus aktarımı sona ermekteydi 1471'de Giron tamamen metrûktu, ama en azından iki yüzyıldan beri. Geriye diğer metrûk iki köy kalmaktadır: yedi köyden ikisi. Çok talihsiz olan bu bölgede, terk katsayısı yüksek olmayı sürdürmektedir. Ancak, farkedilmesi gerekli bir nokta olarak, terk çok geçici olmuştur. Belgeler can sıkıcı bir şekilde azdırlar; ama gene de bu köylerden Saint - Christol'ün 1442'de hâlâ meskûn olduğunu ve 1540'ta 14 meskûn haneye sahip olduğunu; Lardiers'nin 1531'de oturulan yalnızca altı haneye sahip olduğunu, ama fırınının daha 1494'ten itibaren kesime verildiğini öğretmektedirler: demek ki, bu köy de artık metrûk değildi. Herşey, tam terk döneminin birkaç yıla, en fazlasından birkaç onyıla inhisar ettiğine inanmamıza yöneliktir. Öte yandan bu bölgedeki terk hareketinin bütünsel ritminde bir gerilemenin varlığını da farkedelim. XV. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Saint - Christol nüfus kaybederken, nüfusun genel toparlanma hareketi başlamıştı bile. Nihayet, eldeki nadir metinler ve topografya iyice incelenecek olursa, özellikle Saint - Christol'de olmak üzere, terk hareketinin önce, XIII. yüzyılda doğmuş olan dağınık köyleri etkilediği; köyün sonuncu sakinleri muhafaza ettiği ve ilk öncüleri -bunlar tarım arazisini işlemeye geldiklerinde- kendine çektiği görülmektedir.

Bunlardan ortaya çıkan sonuç, köy yerleşim yerlerinin o sıralar hemen tüm sakinlerini kaybettikleridir. Ama gene de ayakta kalmışlar ve tam bir terkedilişe sahne olmamışlardır. Birkaç kişinin oturduğu bir köyün artık köy olmadığı söylenebilir. Hiç kuşkusuz, ama eğer hâla bir iki kişiyi muhafaza ediyorsa, metrûk olduğu da söylenemez. Haute - Provence'a komşu bucaklar için, kırsal hanelerin dağılımına ilişkin, bu kadar ayrıntılı bir çözümlemeye sahip değiliz. Fakat daha kaba, daha bütünsel veriler, sayımlar nüfus daralmasının burada da benzeri biçimlere büründüğüne inanmamıza yol açmaktadırlar. Haute -Provence'ın idari bölgelerinden ikisi olan les Vigueries de Castellane ve Digne -eğer bu sonuncu kent hariç tutulursa-, 1315'le 1471 arasında mali hanelerinin üçte ikisini kaybetmişlerdir. 1315'te bu iki bölgede -Digne tarlaları gene hariç- 98 yerleşim yeri sayılmıştı: XIV. yüzyılda bunlardan yalnızca 16'sı tamamen

terkedilmiş ve sonradan bir daha iskân edilmemişti (4). kaynakların kıtlığının çok narinleştirdiği bu kırlarda, vergi tarhedilen hanelerden %65'i yok olmuştur; ama gene de köylerin %16'sı sürekli olarak metrûk hale gelmiştir, daha fazlası değil.

Kıraç ve bu nedenden ötürü, nüfus çöküntüsünün darbelerine daha sert olarak maruz kalan bu dağlarda; çok sayıda tarla, bazı kesimlerinin tümü işlenmeyen alanlar haline gelerek, ağaçlara ve hayvanlara terkedilmişlerdir. Münzevi çiftlikler, küçük mezraalar harabeye dönüşmüştür, ve bugün bunların izlerini çalı çırpı arasında farketmek kolay değildir. Fakat cemaatin kalbi olan köy, kırsal kilise merkezi, *castrum*, sağlam bir savunma olanağı taşıyan birkaç evin oluşturduğu yığın hemen her zaman birkaç kişiye sahip olmuşlardır. Fiili durumda, kırsal mekânda, eyaletin tümünde fark edilen ve nedenleri benzer olan yeni bir yerleşim sınıflandırılması, daha küçük ölçekte meydana gelmiştir. Nüfus daralırken, en az verimli, tarıma en son açılmış marjinal kesimlerden çekilmiştir; tarımsal çaba en az kötü topraklarda yoğunlaşmıştır. Bunlar tabii ki, merkezi yerleşim yerine en yakın olanlarıdır. Burada her zaman en iyi tarlalar yer almış, ilk konutlar burada kurulmuştur. Birbirlerini izleyen kuşakların yoğun çabaları, komşu ahırların hayvani gübresi bu bostan haresini daha da verimli kılmıştır. Başka bir ülkeye belirsiz bir göç yerine, buradan daha emin bir kazanç beklemek daha yerindedir.Bunun sonucu olarak, bir iki ailenin verimli alandan yararlanmak üzere, burayı tarıma ilk açanların öncelikle yerleştikleri ve bizatihi bu yerleşimin zenginleştirdiği yerde, köyde kalmadıkları veya buraya dışarıdan gelmedikleri durum çok nadirdir. Görüldüğü üzere, nüfus azalması köylü yerleşimlerinin haritasını derinlemesine değiştirmiştir, fakat bu haritanın yeni biçimine ekonomik unsurlar hükmetmişlerdir. Oysa, bu unsurlar hemen her zaman köy yerleşim yerlerine üstünlük tanımışlardır. Provence örneği, şu çalışma varsayımını önermeye davet etmektedir: XIV. ve XV. yüzyıllarda, Avrupa kırsal nüfusunun hızlı gerileme döneminde, terk süreci köye çok fazla dokunmamıştır. *Wüstungen*'in ve terkedilen yerleşim yerlerinin hemen tamamı nedir? Bunlar sonradan ortaya çıkan yerleşim yerleri ve bundan da fazlası, çevre tarlalar denilen yerlerdir.

*

Bu arada, bazı köylerin nihai olarak ortadan silindikleri kesindir. Nüfus gerilemesi bunların terkedilmelerinin belirleyici nedeni mi olmuştur? Yoksa bunun tersine, bu nüfus azalmasının onları sadece daha düşük bir direnç noktasına getirdiğini ve onların nihai terkine yolaçan itkinin başka yerden geldiğini mi düşünmek gerekir? Bu noktada karara varabilmek için, bunların tarihini ve kısa süreçteki, yani insanların onu terkettiği dönemdeki kazaları kesinlikle bilmek gerekir. bu konuda kazı yeterli olamamaktadır; kazıların sağlam ve yeterince

yaklaşık mihenk taşları oluşturduğu nadirdir. Sayımların sağladığı, olağanda çok süreksiz olan göstergelere yaslanmak da olanaksızdır. Tarihçi karinelerinin raslantısı içinde, bu konuda yalnızca köyü değil, aynı zamanda onu çevreleyen herşeyi; ekim alanını, komşu ekim alanlarını, senyörlüğü ve komşu senyörlükleri de, ona egemen olan herşeyi de gözlemek zorundadır.

İlk olarak İngiliz kırlarının hava fotoğraflarının, yerleşim alanının ve bugün ota bürünmüş ve mumyalanmış izlerini açığa çıkardığı *lost villages*'ından birini ele alalım: Oxfordshire'deki Tusmore. 1279'da burada yirmiüç köylü ailesi yaşamaktaydı. Kuşkusuz bunlar bu oldukça nemli ekim alanlarından zor bir hayat sağlayabiliyorlardı: 1334'te cemaate salınan vergi, bölgedeki köylü vergileri ortalamasından yarı yarıya daha azdı. 1355'te ise Tusmore artık hiçbir şey ödememekteydi: Kara Veba köyün tüm halkını yoketmişti. İki yıl sonra senyör Roger de Cotesford köy ile içinden geçen yolu "çitleme" ve tüm bu ekim alanını otlağa çevirme iznini almıştı. Eğer bu izin ona verildiyse, bunun nedeni, metnin söylediğine göre *manoir*'ın (feodal tarımsal işletme) tüm uyruklarının yok olmasıdır. Çayır harabelerinin üzerine yerleşti; bugün hâlâ onları örtmeye devam ediyor (5).

Şimdi de Provence'ta, Sainte - Beaume dağının eteğindeki tünek halindeki Vieux - Rougiers köyüne bakıyoruz. Burası üç yıldan beri kazılmaktadır ve verilerin hemen tümü arkeoloji tarafından sağlanmıştır. Bu veriler, köyün XIII. yüzyılın ikinci yarısında yavaş bir nüfus kaybına maruz kaldığını düşündürtmektedirler. Bu yavaş nüfus azalması tam da, ovada, dağın eteğinin dibinde yeni bir yerleşim yerinin gelişmeye başladığı sıraya -Lure dağında, yerleşim yerinin buranınkiyle karşılaştırılabilir nitelikte olduğu Cuxon'un tamamen terkedildiği sıraya - denk düşmekteydi. Fakat 1340 ilâ 1420 arasında köyden ayrılmalar sona ermişe ve Vieux - Rougiers yeni gelenleri kabul etmişe benzemektedir: köy bu dönemde, hiçbir zaman olmadığı kadar yoğun bir iskâna sahne olmuştur. Terk hareketi 1420'den sonra yeniden başlamış ve çabucak, köyün tamamen boşaltılmasıyla sonuçlanmıştır (6).

İngiliz örneğinde nüfus unsurunun etkisi güçlüye benzemektedir. Çünkü nüfus azalması köyü derinlemesine güçsüzleştirmişti ve krallık otoritesinin desteklediği senyörlük baskısına karşı köy cemaati direnemiyordu. Bu durumda ona teslim olarak, toprakların ekonomisini istediği gibi düzenleme konusundaki senyörlük iradesi karşısında eğildi; bu cemaat yok olmak zorundaydı, çünkü tarımsal sistemin dönüşümü o kadar derindi ki, köyün yok olmasını ve yerleşim yerinin nihai olarak terkedilmesini gerektirmekteydi. Buna karşılık Provence örneğinde, nüfus azalması yönündeki genel eğilim, çok daha dolaylı bir şekilde etki etmişe benzemektedir. Kuşkusuz, çok güçlü bir nüfus basıncı durumunda, birkaç kişinin Vieux - Rougier bayırında oturmaya inat ettiğini düşünmek mümkündür. Ancak bundan çok daha çarpıcı olanı, terk ritmi ile bölge

nüfusunun gelişme eğrisi arasındaki uyumsuzluklardır. Gerçekten de tüm belirtilere göre, köyden ilk ayrılmalar XIII. yüzyılın aşırı nüfus safhasının sona ermesinden önce meydana gelmiştir. Bu ayrılmalar, 1340'ta nüfus eğrisinin yavaş düşüşünün hızlanmaya başladığı sırada ilginç bir şekilde sona ermişlerdir. Provence'ın, kıtlık ve savaş adamlarının varlığından ötürü mahvolduğu dönemde, bölge hanelerinin üçte ikisini kaybederken, Rougiers yeniden canlanmış ve sonradan köy yeniden gerilemeye girerek, XV. yüzyılda, tam da bölge nüfusu genişleme gücüne yeniden kavuşup, hızla aramaya başlamışken, nihai olarak ölmüştür. Vieux - Rougiers'deki nüfus toparlanmasını, Provence'ta XIV. yüzyılın ikinci yarısında hüküm süren güvensizlik ve arkasını dağlara dayamış şatonun civarında geçici bir yerleşim yığılmasıyla açıklamak mümkündür. Fakat iki terk dönemi, kendi de nüfus artışına bağlı olan, tarımsal mekânın yeniden düzenlenmesine yönelik geniş bir hareketle çakışmaktadırlar. Bu hareket yeni ekim alanlarının açılmasına ve aynı anda da, köysel faaliyetlerin yoğunlaşma noktalarının yer değiştirmesine yol açmıştır. Fiili durumda, hem Tusmore, hem de Rougiers örneğinde, köylerin terki olayı herşeyden önce tarımsal sistemdeki bir dönüşümün ürünü olarak ortaya çıkmışa benzemektedir. Tusmore'da senyörlük tarafından yönetilen bu hareket, Rougiers'de köylü cemaati tarafından kendiliğinden ve yavaş bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Demek ki nihai çözümlemede, bu terk olayının ve onu harekete geçiren dönüşümün genel bir nüfus azalmasıyla çağdaş olup olmamasının bir önemi yoktur. Gerçekten de, her iki örnek de köylü ekonomisinin burada kârlı, orada kurban olduğu bir gelişimin ilerlemesine katılmaktadır. Bu gelişme ilk itici güç olmuşa ve nüfus hareketi de eklenti bir olguya benzemektedir. Daha yakınlarımızda yer alan bir tarihin içinde, nüfus artışının tam göbeğinde ortaya çıkan, ama gene köylerin yokolmasına yol açan başka kırsal gelişme biçimleri zahmetsizce gözlenebilir. Acaba Fransa'da XX. yüzyılın büyük gelişmesi esnasında terkedilen köy kadar, başka bir dönemde terkedilmiş köy bulunabilir mi?

*

Bu durum bizi, Avrupa'da köy terkinin XIV. - XV. yüzyılarda -nüfus gerilemesi dönemi-, her tür belirtiye göre, nüfusun artmaya ve tarımsal ekonominin gelişmeye devam ettiği, önceki üç yüzyıla nazaran daha sık olup olmadığını sormaya yöneltmektedir. Fransa'da eski tarihlerde düzenlenmiş topografya sözlüklerinden herhangi birini açalım. Kaybolan yer adlarını sayalım: en fazla olanları X., XI., ve XII. yüzyıl metinlerinde yer alıp da, izleri sonradan kaybolanlardır. Gerçeği söylemek gerekirse, bu farkına varış çok az şey ifade etmektedir. O döneme ait bir belgede yer alan bir yer adı, *villa* ekini alsa bile, acaba ne anlama gelmektedir? Bir kesim adı mı? Münzevi bir işletme mi? Yoksa

bir köyün adı mı? Yalnızca alanda sürdürülen ve arkeolojinin tüm kaynaklarıyla ekilen bitkilere ilişkin ve botanik çözümlemelerden yararlanan bir çalışma, bazen karar vermeye olanak sağlayabilir. Fakat Avrupa'nın bazı bölgelerinde eski yerleşimlerin tarihi, bu ele alışlara bazı yararlı veriler sağlayacak kesinlik düzeyine ulaşmışlardır.

Örneğin Norfolk'da, 1316'da düzenlenen yerleşim yerleri listesi, *Nomine villarum* kendinden ikiyüz otuz yıl önce hazırlanmış *Domesday Book* 'daki kadar yer adı içermektedir. Fakat bunlar tümü itibariyle aynıları değillerdir: bu adlardan yetmişi *Domesday Book*'da yoktur; buna karşılık, XI. yüzyılın sonunda kaydedilen 726 köy adından 69'u yeni listede yer almamaktadır. Acaba basit bir ad değişikliği mi? Bazen. Fakat, bu bölgede 34 köyün, yani kırsal yerleşim yerlerinin %4,6'sının XI. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başı arasında, yani nüfus artışı döneminin tam göbeğinde, terkedildikleri saptanabilmektedir (7).

Burgonya:da, daha eski bir döneme ilişkin olarak Andre Déléage tarafından yürütülen araştırmalar, daha da elegelir işaretler sağlamışlardır. Bugünkü Cluny bucağında (günümüzde 25 köy, 71 mezraa ve 283 tekil işletmeden oluşmaktadır), olağan dışı bollukta bir belge yığını, 1000 yılına doğru 161 yerleşim yeri zikretmektedir. Oysa bu yer adlarından 77'si sonradan yok olmuştur ki, bu % 47'lik bir kayıptır (8). Muazzam bir ifrazat. Bu rakamı bir başkasıyla kıyaslamak gerekmektedir: Orta Çağın sonlarındaki nüfus felâketiyle bağlantılı olarak, Provence'taki Castallena ve Digne dağlarına ilişkin çok yüzeysel verilerle geçici ve yaklaşık olarak hesaplanan %16'lık köy terk oranı. Gerçekte Cluny bucağında 1000 yılından sonra yok olan 77 yerleşim yerinin tümü de köy değildi. Bunlardan bazılarının, bir Roma *villa*'sının devamı olan tekil kırsal işletmeler olduğunu belirlemek mümkündür. Ama aynı zamanda, nisbeten daha fazla sayıda olan yer adının, fiilen yok olmuş olan orta büyüklükteki yerleşim yerlerine ait oldukları da açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ve bu yerler XI. yüzyılın başında, tam da tarımsal gelişme kırsal yaşamın koşullarını değiştirirken, terkedilmişe benzemektedirler. Aşikâr olan odur ki, Orta Çağ kırlarının uzun nüfussal ve ekonomik gelişmesi esnasında, bu bölgede kırsal yerleşimlerin yeniden tasnifi olayı meydana gelmiştir. Bu olay en azından, bir süre sonra nüfus azalmasının çağdaşı olan değişimler kadar derin olmuşa benzemektedir. Bu yeniden sınıflandırmanın tarzları tarihçi ve arkeologların daha fazla dikkat göstermelerini haketmektedirler. Bu konuda bazı yaklaşım gözlemlerini sunma riskine girecegim.

Bunlardan ilki XII. ve XIII. yüzyıllarda kuzeybatı Almanya'ya ilişkindir. Burada *wüstungen* kaynamaktadır. Bunun nedeni, ülkenin o sıralar nüfus kaybına uğraması değildir. Bu bölgeden köylü çekerek, onları kuzey ve doğudaki yeni açılan tarım alanlarına iten hareketin yoğunluğu ne olursa olsun burada da, heryerde olduğu gibi, insan sayısının artuğı aşikârdır. Fakat dönem, tarımsal

yapılarda derin değişmelere tanıklık etmektedir. O zamana kadar toprak *waldbauern* tarafından işlenmekteydi. Küçük gruplar halinde ormanın içine dağılmış olan bu insanlar, az miktarda tahıl yetiştirmekteydiler; bahçıvanlık yapmakta ve domuz üretmekteydiler. Bu kırsal alanların ekonomisi, evlere temas eden çitle çevrelenmiş birkaç küçük alana ve her yıl geçici olarak açılan, ama çabucak terkedilen bazı arızi tarlalara dayanmaktaydı. Hiçbir sürekli ekim alanı, hiçbir istikrarlı sürüm alanı, hiçbir köy yoktu. İskân alanı olarak tek başlarına veya birkaçının biraraya geldiği *höfe*'ler vardı. Demek ki sayılamayacak kadar çok yer adı söz konusuydu. Fakat XII. yüzyılın ortasından sonra manzara, ekonomik bir gelişmenin etkisiyle dönüşüme uğradı. Bu dönüşüm iki veçheye sahipti. Ormanlık alanlarda üst haklara sahip olan senyörler, kerestenin iyi para ettiğini keşfetmişlerdi. Yeni kentler kurmak için, ocakları beslemek için ve tuzlalarla her türden zenaatın ihtiyaçları için büyük miktarda odun ve kereste gerekmekteydi. Senyörler bu durumda ağaçların kullanımını örgütlemek, onları hayvan ve tarla açmak için çıkartılan yangınlardan korumak istemişlerdir. Tam da o sıralarda güçlenen komuta yetkilerini kullanarak, ağaçlı alanların bazı kesimlerini sadece kendi kullanımlarına tahsis etmişlerdir; buraları, köylülerin dışına sürüldükleri "ormanlar" haline getirmişlerdir Senyörlük orman bucaklarının kurulması, yerleşim yerlerinin değişimine yol açmıştır; bir köylü göçü ve tekil işletmelerin terkedilmesi meydana gelmiştir. Bu hareket çok sayıda *wüstungen* yaratmıştır. Öte yandan köylü ekonomisi aynı sıralar buğday üretimine yönelmeketeydi. Köylüler daha az domuz, daha çok ekmek yemeye başlamışlardır. *Waldbauer*, bir *ackermann* haline gelmekteydi. Bu nedenden ötürü, komşularıyla birlikte bir ekim alanı oluşturmaya girişmişti. Ormandan, bu sürekli ekim alanının göbeğine doğru göç etmiştir. Dağınık durumda olan yerleşim yerleri bütünsel köyler halinde toplanarak, parmaklıklarla çevrelenmiş disiplinli bir cemaat oluşturmuşlardır; bu cemaat seryörün otoritesine bağlı olarak ortaklaşa kurallara; ortak otlak, ortak sürü, köy arazisi dışında inşaat yapma yasağı örflerine uymak zorunda kalmışır. Birbirlerie sıkı sıkıya bağlı olan iki değişme, senyörün komuta yetkisinin güçlenmesiyle, ormancı-hayvancı tipi geri bir ekonomiden koruların ve ekilen alanların daha akılcı işletilmesine dayalı bir sisteme geçiş, iskân haritasının tamamen elden geçirilmesine yol açmışlardır (9). Kuşkusuz,, bu dönem Saksonya'sında çok miktarda terkedilmiş köy aramanın gereği yoktur. Bu dönemde köyler ölmüyor, oluşuyorlardı. Fakat onların güçlenmesi bile birçok yerleşim yerini, özellikle de mezraaları boşaltmaktaydı; bunun sonucunda ortaya birçok *wüstungen* çıkmıştı. Kırsal ekonominin bu gelişme biçiminden, yalnızca eski Sakson ülkesinin etkilenmediği kesindir. Bunun izlerini başka bölgelerde ve Avrupa Orta Çağının başka dönemlerinde aramaları için, kırsal yerleşim yeri tarihçilerini davet edelim,

Bizimkine daha uzak bir tarihte, XI. ve XII. yüzyıllardaki Mâconnais

bölgesine döneceğim. Burada tarımsal sistemin böylesine kökten bir alt-üst oluşu değil de yalnızca, nüfusun sürekli ve yavaş gelişimini destekleyen, üretim tekniklerindeki düzenli ve yavaş bir gelişme söz konusudur. André Déléage'ın çalışmaları, bu ülkede bu dönemde çok sayıda köyün terkedildiğini göstermişlerdir. Bu terkin nedenleri konsunda soru soranlar, bana göre senyörlüğe doğru bakmalıdırlar. Bunun nedeni herşeyden önce, belgelerin ışığının o sıralar bu organizma üzerinde yoğunlaşmasıdır, ama aynı zamanda da, senyörlüğün kırların ekonomik gelişimine geniş ölçüde hükmetmesi ve onu yönlendirmesidir. Senyörlük kurumu bu işi yaparken, köylü yerleşimi üzerinde güçlü bir etki meydana getirmiştir. Bu etki çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır.

Mezraa, hatta bazen de köy, gelişmekte olan senyörlüğü rahatsız etmekteydi; bu rahatsızlık özellikle, büyük senyörlük işletmesi yöneticilerinin doğrudan işletmeyi yaygınlaştırmak istediklerinde, ödenti karşılığı tarla tahsisinden vazgeçtiklerinde tarlaları yeniden biraraya getirerek buraları hizmetkâr ve angarya yükümlülerine işlettirmeyi tercih ettiklerinde artmaktaydı. Citeaux tarikatına mensup manastırların bu yöntemleri kararlı bir şekilde uyguladıkları bilinmektedir. XII. yüzyılda büyük nüfus artışı esnasında, Avrupa'nın tüm bölgelerinde çok sayıda köylü, beyaz rahiplerin baskısıyla eski yerlerini terkederek, başka yerlere yerleşmek zorunda kalmışlardır. Böylece bazı köyler ölmüştü; bunların yıkık evlerinin yerlerinde hizmetkârlar tarafından işlenen rezervler oluştu (10). Fakat daha birçok senyör de Citeauxlular gibi davranmışlardır. *Serciacum* örneğini alıyorum: burası, Cluny manastırından birkaç kilometre uzakta, eski bir Roma *villa*sının yerleşim alanında yer alan ve bir düzine kadar *mansus*'u biraraya getiren gerçek bir köydü. 1080'e doğru bu manastırın yöneticilerinden biri, tarlalar, çayırlar, bağlar ve yerleşim yerini oluşturan *mansus*lar üzerindeki tüm senyörlük hakları ile mülkiyetleri teker teker ele geçirmeye uğraştı. Bu iş için, küçük veya büyük 18 senyör ve 14 *alleu* sahibi köylü ailesiyle pazarlığa oturdu ve bunların sahip oldukları hakları tekrar manastır adına satın aldı (11). bu mülkiyet aktarımı tamamlandığında, köy boşalmıştı. Clunyliler orada büyük bir çiftlik oluşturdular. *Serciacum*, bugün de taşıdığı adla "Grange-Sercie" haline geldi. (*Grange* fransızcada, hem ambar, hem de rezerv alan anlamına gelmektedir MAK).

Senyörlük gelirlerini artırabilmek için, iktidarı ellerinde tutanlar bazen, bunun tersine olmak üzere, köylü iskânının bazı ayrıcalıklı noktalarda yoğunlaşmasını teşvik etmeye eğilimli olmuşlardır. XIII. - XIV. yüzyıllar Almanya'sındaki doğal kentleşme hareketinin *wüstungen* sayısını artırdığı bilinmektedir: Bunlar, özgürlüklerin civardaki aileleri kendilerine çektiği her küçük kasabanın etrafında yoğun bir hare meydana getirmekteydiler. Fakat bundan iki yozyıl önce, Mâconnais kırlarında da benzeri bir hareket, benzeri aktarımlar, ama daha küçük ölçekte olmak üzere meydana gelmişlerdi. XI. yüzyıl boyunca Tanrı Barışı'nı

sağlamaya yönelk kararnameler ortalığa yayılınca, bazı yerler ortak mekânınkinden daha avantajlı hukuki statülere kavuştular: buraları *cimiteria* adını taşıyan ve bazı tapınakların yakınlarındaki kutsal alanlardı. Yeni hükümler buraları şiddet hareketlerine karşı korunaklı kılıyordu, buralarda sığınak bulunabilinirdi; buraya yerleşen köylü, böylece senyöründen kurtulabilir, kendini ona bağlayan serflik zincirlerini söküp atabilirdi; köylü her tür yükümlülükten kurtuluyordu. Tamamen özgürleşmiyordu, çünkü tapınağın efendisine bazı vergiler ödemek ve onun adaletine tabi olmak zorundaydı. Bir senyör bir yerin özgürlüğünü ilân ettiğinde, aslında sömürülmeleri ne kadar düşük düzeyde olursa olsun, gene de kazanç sağlayacak olan emekçilerin oraya yerleşeceklerini ummaktaydı. Fiili durumda, köylüler buralarda, başka yerlerde olduğundan daha iyi muamele göreceklerini bildiklerinden bu "*cimiteria*", bu "sığınak"lar, yollar üzerine dikilen haçların sınırlarını çizdiği bu barış ve özgürlük alanları çok çabuk insanlarla doldular; eski yöntemleri sürdüren senyörler kendi adamlarının buralara gitmeleri karşısında hiçbir şey yapamadılar Mâcon katedrali yöneticisi ile yerel şato sahibi arasında XII. yüzyılın sonunda yapılan bir sözleşme metni korunmuştur; bu metne göre Pierreclos "*cimetière*"inde oturan insanların yararlandıkları özel özgürlükler garanti edilmektedir (12). Bu köy bugün de olağan dışı bir yoğunluğun izlerini muhafaza etmektedir; ve onun civarında XI. yüzyıldan sonra kaybolan bazı yer adları bulunmaktadır. Demek ki ayrıcalıklar, tıpkı Sakson ülkesindeki tarımsal sistemin dönüşümünkine benzeyen bir etki yaratmıştır: köylü nüfusun birkaç köyde, kırsal kiliselerin etrafında, en azından efendinin özgürlükleri kabul ettirme gücüne sahip olduklarının etrafında yoğunlaşması; buna paralel olarak civar mezraaların zayıflamaları ve bu zayıflamanın bazen de tam bir yokolma noktasına ulaşması.

Birkaç kuşak sonra, XIII. yüzyılın ilk yarısında, şu veya bu senyörün verdiği bir özgürlük belgesiyle- ki bu mali yükümlülükleri hafifletmekle kalmıyor, aynı zamanda bir piyasa ve fuarlar yaratıyor, toptan ticareti teşvik ediyor, kırsal ekonominin mübadelelere geniş ölçekte açıldığı bir sırada yerleşim yerini daha üstün bir konuma getiriyordu- benzeri tepkiler yeryerleşim haritasında benzeri değişmeler ortaya çıkmıştır. Bugün bile, özgürlük belgelerini 1220 ve 1230'da almış olan Salornay-sur-Guy, Cortevaix veya Prissé bucaklarındaki yoğunluk haddi özellikle yüksektir (13). Ayrıcalıklı Prissé köyünün genişlemesinin, komşu köylerden Mouhy'nin terk edilmesine yolaçtığı düşünülebilir; bu köy birkaç evden ibaret hale gelmiştir. Büyük nüfus artışı XI.-XIII. yüzyıllar Mâconnais'sindeki köylü yerleşim sayısını pek de artırmamıştır. 1000 yıllarında ülkede artık tarımsal olarak fethedilecek bir alan kalmamıştır; kullanılabilir toprakların hepsi, veya hemen hepsi işgâl edilmiştir. Demek ki yeni kent yoktur ve öncülerin kurdukları tekil çiftlikler de çok azdır. Buna karşılık, daha önceki örnekler, çok sayıda olan ve çoğu zaman da birbirlerine çok yakın olan ve 1000

yılından önce bu bölgeye dağılmış olan mezraalardan bazılarının kaybolurlarken, diğer bazılarının da köy haline gelmek üzere büyüdüklerini göstermektedir. Bu iskân yoğunlaşması kırsal üretimin ve mübadele tekniklerinin gelişmesinden teşvik bulmuştur. ancak, belirleyici etkinin senyörlük kararlarından geldiği görülmektedir.

*

Şimdi de çok geçici ve esas olarak bir araştırma önerisi biçiminde olan sonuçlarım.

1. Orta Çağa ilişkin yer adlarının incelenmesi, birçok yerleşim yerinin terkedildiğini göstermektedir ve bu terkedilenlerin arasında önemli miktarda yer, köylü aileleri tarafından belli bir dönemde fiilen iskân edilmiştir. Fakat terkedilen köylerle uğraşanlar, ilk önce bu yer adları arasında zor bir ayırıma girişmeli ve öncelikle de kendilerine şu soruyu sormalıdırlar: köy nedir? Demek ki bazı kıstaslar saptamak gerekmektedir; bu kolay bir iş değildir ve her bölge için, oraya uygun tanımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Coğrafyacıların yerleşim yerleri tiplerini bugünkü manzara üzerinde tasnife kalkıştıklarında, bu noktadaki tereddütleri bilinmektedir. Durumların çoğu itibariyle, belirsizlikleri ancak kazı yapmanın gidereceği, belli bir yer adının alanı olan yerdeki eski bir yerleşim yerinin varlığını kanıtlayacağı ve ölçeği hakkında işaretler sağlayacağı aşikârdır.

2. Bir bölgede genel bir nüfus gerilemesi eğilimi ortaya çıktığında, köyün daha az kalabalık kırsal halka öylesine avantajlı, tarımsal olanakları öylesine üstün bir toprak sanmakta olduğu görülmektedir ki, son sakinler buralara saplanıp kalmaktadırlar. Bu köy halkı birkaç kişiye, hatta tek bir aileye kadar inebilir. Oranın tamamen ve uzun süre için terkedilmesi çok istisnaidir. Nüfusun med ve cezirleri özellikle çevresel yerleşim yerlerini etkilemekte, tekil çiftlikleri şişirmekte ve artırmakta veya onları boşaltmakta ve tamamen yoketmektedir.

3. Ancak, tüm köy yerleşim yerleri doğa veya hukuk tarafından aynı şekilde teşvik edilmemiştir, ve iktisat tarihi, senyörlük iktidarının tarihi bunların karşılıklı konumlarını değiştirmektedir. Bu yerleşim yerlerinin arasında rekabet hüküm sürmektedir; bazen bir yerin tamamen terkedilmesine bu rekabet yol açmaktadır. Fakat bu rekabetin, bütünsel nüfus gerilemesi veya genişlemesi safhalarında, taraf tutmadan etki ettiğini iyice görmek gerekmektedir. Fiili durumda, insan sayısının toplam olarak artması veya azalması, diğer unsurlara nazaran çok kısıtlı bir etkiye sahibe benzemektedir. Olağan olarak, köylü ailelerinin rutinleri ve onları atayurduna bağlayan tüm engelleri aşarak, sonunda köyü terketmeye karar verebilmeleri için, kırsal ekonominin bu yerleşim yerinin tüm eski avantajlarından ayıklamış- ve genelde uzun zamandan beri, çünkü zihniyetlerin direnci çok güçlüdür- olması, onu diğer yerleşim yerlerine nazaran açıkça daha düşük bir konuma getirmiş olması gerekmiştir. Böylece, Antikite ile Orta Çağ arasındaki kesişme döneminde, tarımın gerilemesi ve çobanlık

ekonomisinin ilerlemesi, İtalya'da tepe yerleşim alanlarının düzlükteki birçok yere tercih edilmesine yol açmıştır; birkaç yüzyıl sonra tarımsal sistemin tersine dönmesiyle, bunun ziddı bir aktarım harekete geçmiştir. Fakat kırsal ekonomide üretim herşey demek değildir. Çok ağırlıklı olmak üzere, iktidarın baskısı ve kendine aldıkları da etki etmektedir. Bu durumda bazı köylerin terkedilmesinin nedeni, senyörün bir göçün ve yeni bir yerleşmenin bedelini falasıyla ödemesi veya ajanlarının köylü ailelerinden mali taleplerini çok ötelere götürmeleri olmaktadır. Böylece hukuki statünün uygunsuzlukları, yerleşim alanının üretim için sunduğu avantajları çoğu zaman aşabilmektedir. Nihayet bazen de, köylüler sadece fetihçi büyük işletmenin yayılmacı gücü tarafından sürülmüşlerdir.

Kırsal yerleşme yerinin genişlemesi veya daralması; bir köyün şişmesi kansızlaşması veya kaybolması tabii ki, nüfus tarihinin olgularıdır. Ancak, köylüler yalnızca daha kalabalık veya daha az kalabalık olduklarından ötürü kırsal alanlardan birinde şu veya bu şekilde toplanmakta veya dağılmakta değillerdir. birkaç yıldan beri tarihçiler köylü ailelerinin sayımına girişmişlerdir. Onları, bu köylülerin göçlerini ve kırsal alanlardaki dağılımlarını da çok yakından gözlemeye davet etmek gerekmektedir. bu iş, etonominin yerel verilerine, senyörlük ekonomisine ve bundan da fazlası, kuşkusuz köy ekonomisine karşı kesin bir dikkat gerektirmektedir.

NOTLAR

1. E. BARATIER, *La démographie provençale du XIIIe au XVIe siécle, chiffres de comparaison pour le XVIIIe siècle,* Paris, 1961.
2. G. FOURQUIN, *Les campagnes de la région parisienne à la fin du mogen àge (du milieu du XIIIe siècle au début du XVIe),* Paris, 1964.
3. D. POPPE, *Saint-Chisristor à l'epoque médiévale;* L.STOUFF, "Peuplement, économie et société dans quelques villlages de la montagne de Lure, 1250-1450", *Cabiers du Centtre d'Etude des Sociétés Mediterranéennes* (1), 1966, s. 35-109.
4. BARATIER , *op. cit.,* s. 156-160.
5. M.W. BERESFORD et J.K.S. SAINT-JOSEPH, *Medieval England : An Aerial Survey,* Cambridge, 1958, s. 112-113.
6. Kazıların sunumu G. DÉMIANS D'ARCHIMBAUD, *in : Villages désertés... , op. cit.,* s. 287.
7. K.J. ALLISON, "The Lost Villages of Norfolk", *Norfolk Archeological Reviev* 31, 1955.
8. A. DÉLÉAGE, *La Vie rarule en Bourgogne Jusqu'au début da XIe siècle,* Mâcon, 1941.
9. A. TIMM, *Die Waldnützung in Norducestdeutschland im Spiegel der Weistümmer. Einleitende Unstersuchungen über die Umgestaltung des Stadtland- Verbaltnisses im Spatmitelalter,* Cologne-Graz, 1960.
10. S. EPPERLEIN, *Bauernbedrückung und Bauernuiderstand im hochen Mittelalter,* Berlin, 1960.
11. *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny,* ed. A. BERNARD ve A. BRUEL, n. 3026, 3034, 3077, 3642, 3066, 3332, 3175, 3640, 3759.
12. *Cartulaire de Saint-Vincent de Mâcon,* ed. RAGUT, n° 632.
13. Arch. Nat., . 398, n° 38; M. CANAT, *Documents inédits Pour servir à l'histoire de Bourgognc,* Dijon, 1863, n° 32; Arch, d p. de Saône-et-Loire, G. 96, ne 2.

XIII

ŞÖVALYELİĞİN KÖKENLERİ

Şövalyelik XIII. yüzyılda Batı aleminin tümünde, sınırları iyice belirli bir tabaka oluşturmaktadır ve bu tabaka gerçekten toplumsal bünyenin merkezinde yer almaktadır. Şövalyelik üstünlüğü ve eskiden soyluluk kavramına bağlanan mükemmelliği sahiplenmiştir. Bu tabakaya zırhını sağlayan ve onu böylesine saygın bir konuma yerleştiren modeller, imgeler, zihinsel temsiller nasıl şekillenmişlerdir? Şövalyelik böylesine bir tutarlığa nasıl ulaşmış, sınırlarını nasıl bulmuştur? Soyluluk fikri sonunda, nasıl olup da şövalyelik fikriyle birleşmiştir? Orta Çağ tuplumu tarihinin ortaya koyduğu en derin ve en çetin sorunlara temas eden bu sorulara tamamen tatmin edici cevaplar vermek, bugün henüz mümkün değildir. ancak, en azından bu sorular hakkında bazı düşünceleri ileri sürme, bazı ön hatırlatmaları, bazı araştırma varsıyımlarını, özellikle çok yakınlarda soyluluk ve fakirlik kavramları konusunda yürütülen araştırmalara dayanarak, sergileme riskine girebiliriz. İşte birkaç işaret. Bunların hepsi Fransa'ya ilişkindir, çünkü benim bu sorunlara ilişkin kişisel deneyim Fransız belgelerinin incelenmesine dayanmaktadır; ama aynı zamanda, çünkü söz konusu olan yavaş evrim, Fransız ülkesinde diğer heryerde olduğundan daha erken ortaya çıkmıştır.

*

Madem ki belli bir toplumsal grubu sınırlamak ve belirlemek, onun toplumun diğer kategorileri arasına nasıl katıldığını anlamak ve nihai çözümlemede, o dönem insanlarının şövalyeliğin konumuna ve sıfatlarına ilişkin olmak üzere, tedricen edindikleri imgeleri farketmek söz konusudur; o halde öncelikle bir kelime haznesi incelemesi üzerinde temellenmek uygun olacaktır. Latince bir kelime olan *miles*, XIII. yüzyılda şövalyeliğin o sırada oluşturduğu tutarlı gruba mensubiyeti belirtmek üzere, herkes tarafından kullanılmaktaydı. Acaba bu terim ne zaman ve hangi biçimde kullanıma girmişti? Ben kendi hesabıma, konuya yanaşmanın bundan daha iyi bir yolunu göremiyorum. Ancak, yola çıkarken, araştırmayı resmi belgelerin, *carta*ların ve belge özetlerinin diline, yani en fazla açıklayıcı olan dile dayandırmak koşuluyla. Çünkü bu dil tekniktir ve her halü kârda edebi eserlerin dilinden çok daha kesindir ve doğası gereği hukuki statüleri tanımlamaya, nitelemeye, onları diğerlerinden ayırmaya karşı özellikle dikkatlidir. kuşkusuz bu dil fazlasıyla ayinselleştirilmiş, dondurulmuş, yenilikleri kabul etmez hale getirilmiştir. İnsanların koşullarında

somut durumda meydana gelen değişmeleri yansıtmakta olağan olarak gecikmesini, ve bazen de bu gecikmenin büyük boyutlara vardığını unutmamak gerekir. En azından, özel bir ünvanı, özellikle yeni bir toplumsal kategorinin üyelerini ifade etmek için sonunda kabul ettiği anı; bu grubun varlığının herkes tarafından kabul edildiği, ortaklaşa bilinç tarafından tamamen onaylandığı ve sonraki kuşaklara istikrarlı bir yapı olarak aktardığı an olarak kabul etmek gerekir.

1. Bu özelleşmiş kelime haznesinin içinde, *miles* kelimesinin ortaya çıkması ve yayılmasını kavramak üzere ilk olarak, bundan yirmi yıl kadar önce Mâconnais bölgesinde ve özellikle de, Cluny manastırı *cartula*larında yürüttüğüm araştırmaların sonucuna dayanacağım. Malzeme, bu tarihin eşik noktasına ilişkin (1000 yılına yakın olan yıllar) olarak olağanüstü bir bolluktadır Bildiğim kadarıyla bugüne kadar, aristokrasiyi ifadeye yönelik kelime haznesine dair hiçbir araştırma bu kadar derinleşmemiş ve sonuçları eleştiri sınavlarından bu kadar başarıyla geçmemiştir. Saptayabildiğim olguları çok kısaca özetlemekle yetineceğim (1).

a) *Miles* kelimesi, muhafaza edilmiş olan belgelerde, çok kesin olarak 971 (2)' tarihinde ortaya çıkmıştır. Bu belgelerden bazılarında, bir mahkeme önünde yapılan sözleşme özetinde, mülklerin geçici temlikinde ve mübadele akitlerinde, bu tarihten sonra eskiden vassal bağımlılığını ifade eden *vassus* veya *fidelis* veyahat da soyun cinsini belirten *nobilis* gibi nitelemelerin yerine tedricen geçtiği görülmektedir. 1032'de bu aktarım tamamlanmıştır. Şövalye kelimesi, toplumsal üstünlüğü belirten sözel biçimlerin yerine geçmiştir. Artık bu kelime iki biçimde kullanılmaktadır : ya bireysel ve bir başlangıç töreniyle onu edinen adamların kişisel ünvanı olarak; ya da *carta*ların nihai hükümlerinde ortaklaşa olarak ve mahkeme üyelerinden bazılarının veya bazı tanıkların özel niteliklerini ifade etmek üzere. Ancak *miles* kelimesi gene de uzun zaman istisnai ve çok düzensiz bir kullanıma konu olmuştur.

b) 1075'e doğru yeni bir değişme. Ünvanın- ki belli bir süreden beri, süslediği bireylerin adlarına çok daha derinmemesine dahil olmakta ve onların *nomen*'leriyle *cognomen*'leri arasına süzülmektedir- (3). kullanımı aniden yaygınlaşmıştır. Kâtipler, belli bir konuma sahip herkese bu ünvanı sistematik olarak uygulama adetini edinmişlerdir. örneğin Paray-Le-Monial manastırının 1080-1109 arasında oluşturulan *cartula*'sında, bu ünvanla donatılmış bütün kişilerin, laik aristokrasiden net bir şekilde ayrılan toplumsal tabakalara mensup olduklarının sağlamasını yapmak mümkündür.

c) Nihayet, XI. yüzyılın son yıllarındaki *carta* formülleri, birbirleriyle bağlantılı üç değişimi açığa çıkartmaktadırlar. Bir yandan bölgenin en yüksek senyörleri, örneğin Beaujeu *sire*'i gibi olanları, kendi adlarına düzenlettikleri *carta*larda, kendilerine şövalye ünvanı vermeye başlamışlardır (4); diğer yandan,

bazı ifadeler bireysel bir durumdan çok, bir aile grubunun tümünün konumunu belirtmeye başlamışlardır (5). Bunun anlamı bu ünvanların açık ettiği toplumsal ayırımın artık bir sülalenin mülkü olarak kabul edildiği ve bunun kuşaktan kuşağa aktarıldığıdır; nihayet, kâtipler tanık listelerini oluştururlarken, bu tarihten itibaren laikler arasında *milites*, şövalyeler grubu ile *rustici*, köylüler grubunu birbirlerinin zıddına koyma gayreti içine girmişlerdir (6). *Miles* kelimesinin bu yeni kullanımları, Mâconnais bölgesinde 980'den önce ortaya çıkmış olan hareketin, XI. yüzyılın iyice sonunda tamamlandığını düşündürtmektedir. Gerçekten d bu tarihten sonra, hukuki metinlerin dili şövalyeliği tutarlı, bütünsel, bir aile nitelemesinin etrafında sıkı sıkıya toplanmış ve ırsi bir grup olarak, soyluluğun yüksek basamaklarını kendi içine almış bir tabaka olarak, laik aristokrasinin tümüyle özdeş bir terim olarak ele almaktadır.

2. Orta Fransa'daki küçük bir bölgeye ilişkin bu işaretlerle; gerçeği söylemek gerekirse, aslında kendileri de tamamen yerel olan ve çok daha fakir bir belgelendirmeye dayandıklarından ötürü daha az sağlam ve daha az açık olarak gözüken başka gözlemleri karşılaştırmak, bugün mümkündür.

a) İlk olarak, Provence'ın çok dağınık kaynakları arasında yapılmış bazı sondajlardan ortaya çıkanları hatırlatacağım. Burada *cavallarius* gibi bir eşanlamlısı da bulunan *miles* kelimesi, *carta* yazarları tarafından 1025'ten sonra, yani Mâconnais'dekinden epeyi sonra benimsenmişe benzemektedir. Fakat buna karşılık, iki olgu çok daha erkenden ortaya çıkmışlardır: tanık listelerinde şövalyeler ile köylüler arasındaki biçimsel zıtlık (bilinen ilk örnek 1035 (7)'tedir); şövalye nitelemesinin en büyük senyörler tarafından benimsenmesi : 1035'te Lérins *cartula*'sının giriş niteliğindeki özetinde, iki "prens"in annelerinden söz edilirken, birinin piskopos, diğerinin de şövalye olduğu söylenmektedir (8). A. Lewis de, 975'den itibaren Rhône'un batısında şövalye olarak ifade etmelerin, belgelerde çoğaldığını ve 1020'den sonra da şövalye ünvanının şato sahipleri tarafından taşındığını görmüştür (9).

b) J.F. Lemarignier tarafından Ile de France'ta ilk Capetlilere ait resmi belgeler arasında yürütülen önemli araştırmalar, *miles* kelimesinin kullanıma 1022-1033'te, yani bağımsız şatoların varlığını kanıtlayan ilk işaretlerin ortaya çıktığı sırada girdiğini göstermektedir; 1060'tan itibaren de, bu ünvan şato sahipleri tarafından taşınır hale gelmiştir (10).

c) Nihayet, bu dağınık gözlemlerden hareketle bazı sonuçlara varabilirim. Yürüttüğüm araştırmalardan, birbirini tamamlayan iki farkına varışı sunuyorum : bu kaynaklar Flaman ülkelerinde ve en geç XII. yüzyılın sonuncu üçte birlik bölümünde, en büyük senyörlerin oğullarının en büyük değeri, taşıdıkları şövalye ünvanına verdiklerini göstermektedirler; gene aynı kaynaklar, *Annales Cameracenses* yazarı olan ve aristokrasinin en mütevazi basamağında yer alan

Lambert de Wattrelos gibi bir adamın da, XI. yüyılın ortasına doğru, bir şövalye ünvanının etrafında kendine bir sülale düzenlemeye giriştiğini göstermektedirler (11).

Tabii ki araştırmaları devam ettirmek ve bölgesel soruşturmaları artırmak gerekmektedir. Örneğin bugün güney Fransa'da Toulousain'de ve Katalonya'da, Philippe Wolff'ün öğrencileri tarafından sürdürülen araştırmalardan çok şey beklemekteyiz. Fakat tarihsel çalışmanın bugünkü durumunda, laik toplumun yüksek düzeylerinde gelişmeke olan bir evrimin veya daha doğrusu, o dönem insanlarının aristokrasi ve hukuki statüsü hakkında oluşturdukları imgeyi yavaş yavaş değiştiren bir evrimin varlığı daha şimdiden farkedilmektedir. Bu evrimin yönünü ve kapsamını da şimdiden keşfetmek mükündür. Bu hareket bazı bölgelerde kuşkusuz çok yaygındır, çünkü hareketin başlangıcı en geç X. yüzyılın altmışlı yıllarındadır, ve çünkü XII. yüzyılın şafağında hareket hâlâ ilerlemektedir. Hareket belki Fransız ülkesinin daha güney parçasında, yani krallık iktidarının daha erkenden gerilediği kısmında daha ani olmuştur. Hareketin belirleyici anı, heryerde XI. yüzyılın ikinci üçte birlik bölümünde iyice yerleşmişe benzemektedir. Bu hareket her halü kârda, *miles* kelimesinin bir ünvan olarak ortaklaşa kullanıma kavuşması ve manevi değerlerle, bu ünvanın ifade ettiği ırsi üstünlüğe aristokrasinin çeşitli katmanlarının katılması ve böylece, o zamana kadar asıl soyluluğu meydana getirmiş olan en yüksek aristokrat tabakaların en alttakilerle karışması ile sonuçlanmıştır.

3. Eğer gözlemin yönünü Fransa krallığının kuzey ve doğusuna doğru kaydırırsak, aynı yöntemlerin kullanılması halinde bile, Mâconnais'de 1100'lere doğru tamamlanan hareketin, Lotharingiya veya Germen eyaletlerine ancak bir yüzyıl sonra ulaştığı görülmektedir. Gerçekten de, buraların hukuki kelime haznesi tüm XII. yüzyıl boyunca, gerçek özgürlükle özdeşleştirilen bir "soyluluk"ile, açık bir şekilde bağımlı olarak kabul edilen bir şövalyelik arasında net bir ayırım yapmayı sürdürmüştür. Örneğin Léopold Génicot, Namurois bölgesi *carta*larının sonuç formüllerinin, 1200'lere kadar, *nobiles* olan tanıkların, yalnızca *milites* olanlarından özenle ayırdıklarını göstermiştir. Tıpkı, Gueldre dükalığı kâtiplerini 1225'e kadar yaptıkları gibi (12). Hukuki gerçeklerin çok iyi gözlemcisi olan Gislebert de Mons'un Hainaut kroniği adlı eserinde yaptığı gibi (13). Savabyalı Philippe'e ait 1207 tarihli bir emirnamede olduğu gibi (14). Ve artık hukuki olmayan başka kaynaklar da, zihinsel temsillerde soyluluk ile şövalyelik arasında katı bir ayırımın olduğunu parlak bir şekilde ortaya koymaktadırlar. *De imagino mundi* adlı incelemesinde, Honorius Augustodunensis insan soyunun, tufandan sonra üç toplumsal kategoriye ayrıldığını açıklamaktadır: Sem'in oğulları *liberi*; Yafet'in oğulları *milites* ve Şam'ın oğulları *servi* (15). Karl Bosl'un ortaya çıkardığı 1163 tarihli bir Alsace kroniği, birkaç onyıl sonra bunun yankısı olmaktadır (16); bu kronikte Julius

Caesar'ın Galya'yı fethettikten sonra, senatörleri *principes*, sıradan Roma yurttaşlarını *milites* olarak buraya yerleştirdiği, bu tarihten sonra köylülerden üstün, ama soylulardan alt olan şövalyelerin barışın korunmasına katkıda bulundukları okunabilmektedir.

*

Belli bir kelime haznesinin öğrettikleri bunlardır. Geriye bunu yorumlamak, yani üç soru sormak kalmaktadır. Fransa'da, X. yüzyılın sonunda neden *miles* kelimesi kâtipler tarafından toplumsal bir üstünlüğü belirlemek üzere, diğerlerine tercih edilmiştir? Bu kelimenin kapsadığı değerler neden, bir sınıf bilinci denilebilecek şeyin çimentosu haline gelmişlerdir? Nihayet, bu hareket neden Fransa krallığına özgü olmuş (özel araştırmaların yokluğu nedeniyle, İtalya, İngiltere ve İspanya'daki hıristiyan krallıklardaki gelişmeleri henüz çok iyi göremiyoruz) ve şövalyelik kavramını kabul eden imparatorluk ülkeleri, onu neden hemen soyluluk kavramıyla kaynaştırmamışlardır?

1. Bu sorulardan birincisine cevap vermeyi denemenin en uygun yolu, gene de bizatihi kelimenin kendine dönmektir; ama bu kez dökümden semantiğe geçerek, *carta*ları kaleme alanlar tarafından benimsendiği ve Fransız ülkelerinde *fidelis* ve özellikle de *nobilis* gibi, sonunda gölgede bıraktığı kelimere tercih edildiği dönemdeki anlamının ne olduğunu araştırarak. Bu kelime eski kullanımlarından ötürü hangi ağırlığa sahipti, hangi duygusal değerlerle yüklenmişti? Bu konuda yalnızca resmi belgeler değil; aynı zamanda, şimdiye kadar Fransa için bilhassa bir kenarda bıraktığım edebi eserlerin dilini de sorguya çekmek uygun olacaktır.

a) X. yüzyılın sonunda *miles* kelimesi (bu kelimenin dişil hali yoktur, bu durumda *carta*larda *nobilis* kelimesinin yerine geçtiğinde, bu sonuncu sıfat şövalyelerin karılarını ve kızlarını ifade etmek üzere, yerini sağlam bir şekilde korumuştur) tartışılmaz bir askeri anlam taşıyor olarak gözükmektedir. O tarihlerde bu kelime savaşçıları veya daha da kesin olarak, belli bir savaşçı kategorisini, süvarileri belirtmek üzere kulanılmaktaydı. Bu kabulün tanığı, Richer'nin bu kelimeyi kulanma biçimidir; savaşçılara ilişkin tasvirinde *milites* ile *pedites*'i zıt terimler olarak kullanmakta ve aynı toplumsal gerçeği ifade eden *ordo militaris* ve *ordo equestris* terimlerini, birbirlerinin yerine fark gözetmeksizin kullanmaktadır (17). Güney Fransa'da, yani halk diline ait terimlerin kâtiplerin diline daha kolayca geçtiği bölgelerden- F.L. Ganshof'un feodal kelime haznesine ilişkin araştırmaları bunu açıkça ortaya çıkartmıştır- kaynaklanan *carta*larda, *miles* ve *caballarius* terimleri arasındaki tartışılmaz özdeşliğe tanıklık etmektedirler (18). Provence'da, Languedoc'a, Cerdagne'da, Katalonya'da XI. yüzyılda klasik Latince terimle, Latinceleşmiş yerel kelime eşanlamlıdırlar. Böylesine bir özdeşlik, bu çağın insanlarının gözünde, bu adı hakeden yegâne savaşçının, bir atla birlikte savaşanı olduğunu çok açık bir

şekilde ifade etmektedir. Bunun sonucu olarak, *miles* kelimesinin başarısı, incelemek üzere toplandığmız asıl askeri kurumların evrimiyle ilişkilendirilmelidir. Aslında bu başarı, birbirlerini tamamlayan üç olgu hakkında bilinçlenilmesini dile getirmektedir: teknik bir olgu olarak, süvarinin çarpışmadaki üstünlüğü; toplumsal bir olgu olarak, soylu olarak dile getirilen yaşam tarzı ile at arasındaki ilişki, bu ilişki henüz çok yetersiz bir şekilde incelenmiş olmasına rağmen, hiç kuşkusuz çok derin ve çok eskidir (araştırmayı Germen tarih öncesinde, şeflerin mezarlarına komşu at mezarlarına ve klasik Antikitede süvariliğin toplumsal anlamına kadar geri götürmek gerekmektedir); nihayet kurumsal bir olgu olarak, silahlı hizmetin kısıtlı sayıda bir seçkinler grubuna tahsisi. Ancak bu üç olgu da, bin yılları yaklaşırken çok eskimişlerdir bile; herhalde en yenileri olan üçüncüsü, daha IX. yüzyıl metinlerinde farkedilebilmektedir; örneğin *Adnuntiatio Karoli* veya Quierzy Fermanı savaş zorunluğunu ülkeni istilaya uğraması durumu hariç, yalnızca prensten fief almış vassallere ayırmaktaydılar (19). Öte yandan, şövalye kelimesinin 1000 yılı civarındaki metinlerde ortaya çıkması konusunda, savaş yöntemleri ile savaşçıların durumunu etkileyen yakın tarihli değişikliklerden başka nedenler aramak gerekmektedir.

b) Aslında, bin yılında *miles* kelimesinin en derin anlamının tamamen askeri olanı olmadığı çabucak farkedilmektedir. Ve ben bu konuda Marc Bloch'tan beri, bu türden araştırmalar için, *Orta Çağda Fransa'da soyluluğun kökeni* adlı eseri hâlâ temel olmaya devam eden P. Guilhiermoz'dan beri biraz fazla ihmal edilen bazı gözlemleri ele alacağım; Guilhiermoz'nun özellikle eleştirel yapısı ve eserin üzerine dayandığı muazzam bilgi birikimi, onu bir yere yerleştirmektedir. Guilhiermoz tarafında zikredilen metinler, *miles* kelimesinin en eski tarihi ve Orta Çağın Antikitenin sonlarından miras aldığı kullanımlarıyla, herşeyden önce hizmet etmek anlamına geldiğini düşündürtmektedirler. Gerçekten de, son dönem Roma İmparatorluğu bu terimi, türevlerini ve onlardan kaynaklanan tüm benzetmeli ifadeleri, örneğin imparatorun sarayındaki kamu hizmetini ifade eden *cingulum militae* gibi olanlarını kulanmıştır Bu anlam bu dönemden sonra, artık *vulgate*'nin bazı parçalarının ve özellikle de 1000 yılı kâtiplerinin de defalarca okudukları, Saint Paul'ün şu iki metni; *Arma militae nostrae non carnolia sunt* (II, Cor, X, 4) ve *Labora sicut bonus miles Christi Jesu* (II, Timotheaus, II, 3)'nun yorumuna hükmetmiştir. Bu kelimelere uygulanan semantik değer, Merovenj dönemi azizlerinin hayat hikâyelerini yazanların, kahramanlarından *milites Dei* olarak söz etmelerini açıklamaktadır. Aynı değer İncil'de ve Havarilerin işleri'nde olduğu kadar, Grégoire de Tours'un eserinde de *miles* kelimesinin mahkûmları zaptetmekle ve suçluları idam etmekle yükümlü, kamu otoritesinin ast görevlerini tanımlamasını da açıklamaktadır. Nihayet bu durum, Karolenj döneminde inceleme, araşurma faaliyetleri yeniden doğarken, klasik ve

ilk hıristiyanlık dönemi kaynaklarına dönülmesi sayesinde Latince saflaşırken ve özellikle de vassalite çerçevesi içinde askerlik eylemi yavaş yavaş özelleşen, şerefli ve bir *beneficium* ile ödüllendirilen bir süvarinin özel hizmeti haline gelirken, *miles* kalimesinin *vassus* gibi çoğu zaman halk dilinden kaynaklanan ve bir patronun emrinde silahlı hizmet veren, veya- bu *De ordine palatii*'deki durumdur- eğitimlerini tamamlamak üzere kralın yanında beslenen genç aristokratları ifade eden kelimelere tercih edilmesini açıklamaktadır. 1000 yılları yazarlarının hepsi için, *militare alicui* ifadesi,, tartışılmaz bir şekilde ancak vassal olarak hizmet etmeyi ifade edebilirdi.

c) Fakat şövalye kelimesinin kendisiyle birlikte taşıdığı bu tabiyet değeri Flodoard, Abbon, Richer, Gerbert veya Dudon de Saint-Quentin gibi, *miles* kelimesini ilk kez toplumsal bir niteleme olarak kullanan, *militia* kelime haznesini laik aristokrasinin tüm üyelerine ilk kez uygulayan Mâconnais bölgesi kâtiplerinin çağdaşı olan yazarları engellemekteydi. Bu yazarlardan hiçbiri *principes, proceres, optimates*, yani soylular ile şövalyeler yığını arasında net bir ayırım yapmayı sektirmemişlerdir (20). Bu yazarların hepsi de iki düzeyli bir toplumsal yapı önermekteydiler; bu yapıda ya kralllık iktidarının devriyle, ya da Tanrı tarafından bazı soylara ihsan edilen bir karizma ile kamusal barışı koruma sorumluluğuna sahip "prensler"i; bu görevin yerine getirilmesinde onlara yardımcı olan, tıpkı onlar gibi görevlerine sıkı sıkıya bağlı olan, ama ast düzeyde, bağımlı ve onların bağışlarıyla beslenen ve ödüllendirilen yardımcıların çok üstüne yerleştirmektedirler. Kısacası, X. yüzyıl sonuna ait edebi eserlerin gösterdikleri yapı, 1200'den sonra Lotharingiya ve Germanya'da canlı kalacak olanın aynısıdır. Böylece bu işaretler, Mâconnais *carta*larında, *miles* kelimesinin tıpkı kendi gibi tabiyet ve hizmeti akla getiren *vassus* veya *fidelis* gibi terimlerin yerine geçmesini kolaylıkla anlamamıza yardım edeceklerdir. Fakat bu işaretler, problemin tam da göbeğinde yer alan başka bir sorunun güçlüğüyle buluşmaktadırlar: bu aynı kelime, acaba nasıl olmuştur da *nobilis* terimini yavaş yavaş gölgede bırakmış, XI. yüzyılın sonuna gelinmeden önce, soylulukları tartışılmaz olanlar tarafından, Antibes prensleri, Ile-de-France şato sahipleri veya Beaujeu sireleri tarafından, bir ünvan olarak benimsenmiştir?

2. Ben kendi hesabıma bu bağlantıyı çifte ve yavaş bir olgunlaşmya bağlamayı öneriyorum; bunlardan biri zihinsel tavırları ve temsiller düzleminde, diğeri de kamusal kurumlar düzleminde yer almaktadırlar. Bu olgulardan birincisini iyi kavramak için, önce *ordines* teorisinin tomurcuklanmasını ve tedrici evrimini gözlemek, yani bu kez Karolenj düzeyinden yola çıkmak uygun olacaktır. Kilise adamları insan toplumunun çeşitli tabakalarının karşılıklı yetenekleri üzerinde ve Tanrının insanları şu veya bu dünyasal konuma getirirken onlara verdiği çeşitli görevler hakkında düşünmeye koyulunca, kendi zamanlarında *militare*'nin, Tanrıya hizmetin ve kamu refahına katkıda

bulunmanın iki farklı biçimi olduğunu çabucak keşfettiler: silahla ve duayla hizmet. Papa Zacharius'un Pepin'e yazdığı 747 tarihli bir mektupta, cümlelerin dengelenmesi ile, prensler piskoposların zıddına konulmakta; *saeculares homines* ile rahipler, *bellatores* ile *Dei servi*, herbiri de ülkenin savunulmasına kendi tarzlarında katılan gruplar olarak birbirlerinni tersinde yer almaktadırlar (21). 833'te yazan Agobard'ın kaleminin altında "askeri" ve kilise olmak üzere iki *ordines* arasında zıtlık maydana gelmektedir; yani *saecularis militia* ile *sacrum ministerium* arasında (22). Gerçeği söylemek gerekirse, bu ilk yazılar yalnızca, Hristiyan toplumun Tanrı hizmeti ile laik devlet arasındaki paylaşmanın altını çizmekteydiler; toplumun bu iki unsuru, 845-846 tarihli Meaux-Paris Ruhani Meclisi kararlarının da gösterdiği üzere, birbirlerinden kesinlikle ayrıydılar (23). Çilehaneye veya manastıra girişi askeri donanımların terki olarak tanımlayan derin benzetmeler gibi, bu metinler "laik askerlik"i, tıpkı Saint Paul'ün sözünü ettiği "tensel silahlar"da olduğu gibi, yalnızca silah taşıyarak, bu yüzyılın içinde hizmet etmek olarak belirtmektedirler. Oysa *Saint Bertin*'in *mucizeleri*'inde, yani IX. yüzyılın sonunda, bu kez üçlü bir ayırım ortaya çıkmakta ve *imbelle vulgus*'u *oratores* ve *bellatores*'ten ayırmaktadır (24) Bu ayırım çok doğal olarak, XI. yüzyılın otuzlu yıllarında Kuzey Fransa'lı Piskoposlar, Gérard de Cambrai (*oratores, agricultores, pugnatores*) (25) ve Adalberon de Laon (*orare, pugnare, laborare*) (26) tarafından önerilen şemaya ulaşmaktadır. Şövalyelik kavramının içinden doğduğu fikir hareketinin temel bir anını temsil eden bu üçlü şemanın oluşumu ve yayılması hakkında üç işaret kendilerini dayatmaktadırlar:

a) Onların gözünde, Tanrı tarafından belirlenen amacın askeri faaliyete yönelttiği *ordo*'nun üyelerini ifade etmek için, IX., X., ve XI. yüzyıllara ait hiçbir yazar *miles* kelimesini asla kullanmamıştır. Bu yazarların hepsi de, bu terimin taşıdığı askeri anlamın, içerdiği hizmet kavramı tarafından gölgede bırakıldığını mükemmel bir şekilde hissetmekteydiler. İşte bu nedenle, bu okumuşlar klasik Latinceden, yalnızca savaşçı özelliği belirten, *bellator, pugnator* gibi başka kelimeler seçmişlerdir. Bundan da fazlası; Adalbéron de Laon düşüncesinin geliştirirken, zihninde "savaşçılar" ile "emekçiler" arasındaki zıtlığın, soyluluk ile serfliği ayıran zıtlığa bağlandığı çok açıkça görülmektedir (27): ona göre bu "kiliselerin koruyucusu ve küçük veya büyük halk unsurlarının savunucusu savaşçılar" hiç de *miles* olmayıp, en başlarına kral ve imparatoru yerleştirdiği *nobiles*'tir.

b) Bir üçüncü tabakanın belirlenmesi, yani XI. yüzyılın eşiğinde, çalışma, daha da özel olarak tarımsal çalışma gibi özel bir görev yüklenmiş bir tabakanın ortaya çıkması, bir öncekinden farklı bir toplumsal düzen kavramının gelişmesiyle açıklanmalıdır. Karl Bosl tarafından açığa çıkartılan eski toplumsal düzen kavrayışı, Tanrının halkı arasındaki esas ayırımın "güçlüler" ile "fakirler" arasında olduğunu düşündürtmektedir (28). X. yüzyılın akışı içinde, yavaş yavaş

belirginleştirdikleri ve alt tabakalara aktardıkları yeni şemaya göre, *pauperes* laik *ordo* içinde, tıpkı Tanrının hizmetkârları *ordu*'su gibi silahsız bir kategori meydana getirmekteydiler; demek ki bunlar da rahatlıkla zarar görebilir durumda olduklarından, Tanrının hizmetkârları gibi özel bir konumu talep etmekteydiler. Böylece, bu imge yayıldıkça, silah taşımak ve buna bağlı olarak gözüken özel görevler, *ordines* teorisinin taşıdığı zihinsel temsillerin içinde yalnızca laik kesimde yer alabilen bir unsur haline geldi; zaten askeri kurumların evrimi bunu gerçeğin çok daha aşikâr bir unsuru haline getirmişti. Böylece toplumsal engel yavaş yavaş yer değiştirmiştir: eskiden soyluluk ile serflik arasında yer alırken, her geçen gün daha net bir şekilde olmak üzere, "fakirler" kitlesinin güçlülerden, yani bu kez gerçekten tüm "laik askerler"den ayırmıştır.

c) Kuşkusuz, gerçek zihinsel değişim, yani askeri konum karşısındaki zihinsel tavır, özellikle de kilise camiası içinde düşünce önderlerinin, yazarlar dünyasının ve *carta* düzenleyicilerinin zihinsel tavrını tedricen oluşturan değişim, bu aktarımdan kaynaklanmaktadır. Bu nedenden ötürü, bu fikir hareketini, X. yüzyılın otuzlu yıllarında Cluny başrahibi aziz Odon tarafından yazılmış olan *Aziz Géraud d'Aurillac*'ın hayatı'na aktaran sözel biçimler aracılığıyla algılamamıza izin veren metinlere çok özel bir yer ayırmak gerekmektedir (29).

Kaydedelim ki, bu birinci dereceden önemli metin güney Fransa'dan, yani Karolenj-karşıtı yeni yapıların potası olmuşa benzeyen ve feodal toplumun yapısının bazı unsurlarını olduğu bir bölgeden gelmektedir. Bu metin birinci dereceden önemlidir, çünkü kahramanının bir laik olduğu, bir kral veya yüksek dereceden bir din adamı değil de, *nobilitas*'ın gerçek bir temsilcisi olduğu *Vitae*'lerin ilkidir. Bu metin özellikle şu aşağıdaki nedenlerden ötürü birinci dereceden önemlidir; bu eser bir "soylu"nun, bir "güçlü"nün silahlarını bırakmadan azizlik mertebesine yükselebileceğini, bir *miles Christi* olabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Saint Odon'un amacı laik bir azizliğin veya daha da kesin olarak, soylu bir azizliğin ne olabileceğini tanımlamak, yani nihayette, soyluluğa özgü işlev olan askeri faaliyete manevi bir değer yüklemektir. Bu amaçla, Saint Géraud'nun güç kullanımı ile insancıllığı ve özellikle de fakirler karşısındaki duyguları, yani tamamen manastıra özgü erdemleri birleştirmeyi başardığını kabul ettirmeye uğraşmaktadır (30). Odon de Cluny silahlı adamın görevlerini özellikle belirtmektedir. *Licuit igitur Laico homini in ordine pugnatorum posito* (Odon, çarpışma uzmanları grubunu belirtmek üzere, tıpkı Adalbéron de Laon veya Gérard de Cambrai gibi *miles* kelimesini kullanmamaktadır; ona göre bu kelime, biraz önce gördüğümüz üzere, Tanrının hizmetinde olan kişiyi veya bir "genç"i, yani bir senyörün silahlı takipçisini ifade etmektedir) *gladium portare ut inerme vulgus velut innouum pecus* (halk hem silahsız, hem de masumdur) *a lupis ut scriptum est, vespertinis defensaret. et quos ecclesiastica causa subigere nequit aut bellico aut vi judicaria*

compesceret" (31). İşte, terimin en güçlü anlamında, silah taşımayı meşrulaştıran iki görüş ileri sürülmüş olmaktadır: fakirlerin korunması ve kilise düşmanlarının izlenmesi. Saint Odon bu ana fikri *Collationes* adlı eserinde (32), güçlülerin kılıçlarını Tanrıdan, onu kirletmek üzere değil de, fakirleri ezmek üzere kilisenin otoritesine kaşı çıkanları izlemek üzere aldıklarını iddia ederken, yeniden gündeme getirmektedir.

İşte, güç-fakirlik diyalektiğinin *ordines* teorisine girdiği nokta, tam da burada bulunmaktadır. Kralların iktidarının etkinliğini heryerden daha erken kaybettiği Akitanya'da, laik silahları ellerinde tutanlara ilk kez bir selâmet ve manevi mükemmelleşme yolu sunulmuş olmaktadır: artık kiliseyi ve fakirleri, yani toplumun diğer iki sınıfını koruma görevini yerine getirmede acze düşmüş olan hükümdarın yerine, tamamen krali olan misyonu ele geçirmek. Bu önerme *bellatores*'e hitap etmekteydi. Demek ki, aşikâr olarak öncelikle *optimates*'e, prenslere, soylulara. Fakat gerçekte, çarpışanlar yalnızca bunlar değildi ve kendilerine yüklenen rolü doğal yardımcıları olmaksızın, yani şu savaş uzmanları, fief dağıttıkları veya evlerinde besledikleri şu süvarilerin yardımları olmaksızın oynayamazlardı. Demek ki çağın fiilen bütün silah taşıyanlarını, yani hem *principes*, hem de *milites* grubunu kapsamaktaydı; bu iki grup zaten feodal-vassalik bağlarla, "iktidar" ve askeri faaliyet alanlarında ortaktılar. Dinsel düşünce bu sonuncu unsuru, yani askeri faaliyeti değerli kılarak, X yüzyıl esnasında Tanrının hizmetinde ve fakirlerin yararına ruhani bir çerçeve oluşturmaktaydı ki, burada *nobilitas* ve *militia* birleşebilirlerdi.

3. Oysa tam bu sıralarda, Akitanya'da, Provence'ta, Burgonya krallığında, biraz daha geç olmak üzere Fransa krallığının kuzeyinde (fakat bu krallığın kuzey ve doğu sınırlarının ötesinde, Lotharingiya ve Germen ülkelerinde hiç de değil) belirtilerinin X. yüzyıl ile 1030'lar civarında geliştiklerinin görüldüğü (yani *miles* kelimesinin Mâconnais *carta*larında *nobilis* kelimesinin yerine geçtiği belirgin zamanda), ve aynı zamanda bu kez ruhani düzlemde değil de, dünyevi düzlemde olmak üzere soyluluk ile şövalyeliğin birleşmelerini teşvik eden çifte bir kurumsal değişim oluşmaktaydı.

a) Bu değişimlerin ilki komuta iktidarının dağılımına ilişkindir. Bazı bölgelerde *ban* adı verilen bu komuta yetkisi, bu sıralar kamusal olma özelliğini kaybetmiştir; özel senyörler (kamusal hukuktan kaynaklanmayan) bu yetkiyi ele geçirmekte ve ondan, şato arazisi çerçevesi içinde, ödenti toplamak üzere yararlanmaktadırlar. Öte yandan, otoritenin bu kötüye kullanımının örgütlendiği biçim, *potentes* ile *pauperes* arasındaki kopukluğu hem belirginleştirmekte, hem de ifşa etmektedir. Yalnızca "fakirler", yani emekçiler, yani köylüler (yani Adalbéron veya Gérard ve Cambrai'nin üçüncü sınıfının üyeleri) zorlamalar ve senyörlük komuta yetkisinden kaynaklanan taleplere maruz kalmaktadırlar. Soylular bunlardan muaftırlar, ve Adalbéron'un şiirinde de, bizatihi bu ayrıcalıklarıyla tanımlanmaktadırlar:

Sunt alii quales constringit nulla potatestas
Crimina si fugiunt quae regum sceptra coercit (33).

Fakat bütün *milites* de bundan muaftır. Ve onların hepsini hukuken belirleyen, onları tutarlı ve açık bir şekilde sınırlandırılmış ve bu yeni kişisel statüyü tam olarak belirleyen bir ünvanın taşınmasını gerektiren (tam da eski özgürlük ve serflik kavramlarının, çalışanlar sınıfının içinde silinmeye yüz tuttuğu sırada), işte bu muafiyet durumudur. Bu ünvanın hukuki metinlerde ortaya çıkması, aristokrasiyi fiili durumda kuşatan ve bu sınıfın çeşitli tabakalarını aynı haklar düzleminde buluşturan kesin bir sınırın oluşturulmasına uygun düşmektedir. *Miles* bu anda seçilmiş ve *nobilis*'e tercih edilmiştir, çünkü bu kelime eski soyların da şerefini kurtarmaktadır, ama bana göre asıl neden, yeni sınırın aristokratik sınıfın dibinde oluşmasıdır; madem ki şövalyeler aristokratlar sınıfının en alt tabakasıdır, o halde onları halktan net bir şekilde ayırmak gerekmektedir. Böylece artık bundan sonra temelli hale gelen toplumsal engel, *milites* ile *rustici* arasında kurulmuş olmaktadır. Bu engelin oluşması, ifadesini 1035'te Provence *carta*larının nihai formüllerinde ve 1080'lere doğru da, Mâconnais *carta*larınkilerde bulmuştur.

b) Fakat bağımsız şato yönetimlerinin kurulması ve komuta yetkisi örflerinin yerleşmesi başka bir yenilikle, Tanrı Barışı kurumunun ortaya çıkmasıyla bağlantılı olarak gözükmektedir ve tabii ki şövalyeler ile köylüler arasındaki zıtlık ilk kez bu kuruma ilişkin metinlerde (34), Tanrı Barışını yerleştirmek üzere toplanan ruhani meclislerin kararlarında en açık şekilde formüle edilmişlerdir. Başka bir yerde (35), Fransa'nın güneyinden, yani Karolenj imparatorluğunun gücünün en hafif olduğu ve krallık iktidarının yokluğunun en fazla hissedildiği eyaletlerden yola çıkan bir hareketin bizatihi bir kilise hareketi olduğunu göstermeye çalıştım. Kilise kendi korumasının yanı sıra, barış için toplanan 989 tarihli Charroux ruhani meclisinde köylüler olarak tanımlanan fakirleri de, esas olarak ruhani silahlar kullanarak, ama prenslerin de katkısıyla korumak üzere bu hareketi başlatmıştır. Bu girişim *ordines* teorisinin zihinsel çerçevesi içinde yer almaktaydı. Bu girişim öte yandan, bu teorinin olgunlaşmasına da büyük katkıda bulunmuştur (aynı zamanda da komuta yetkisinden kaynakların taleplerin yerleşmesine ve paylaşımına bir meşruiyet sağlamaktadır). *Reformatio pacis* konusundaki eylem, bu eylemin sloganları, onu destekleyen kararlar, buna bağlı bütün formüller ve ülküsel temsiller, 990'dan itibaren ve XI. yüzyılın tümü boyunca, şövalyeliğin tutarlı bir toplumsal grup oluşturduğu duygusunu güçlendirmeye katkıda bulunmuşlardır. Çünkü bu grup *militia*'yı, bütün *caballarii*'yi (36) aynı olumsuz yargının içinde toplamaktadır; çünkü bu bünyenin tümüne karşı korunmak üzere bir yasaklar sistemi örgütlenmektedir; çünkü 1031'de Limoges piskoposu Jourdain'in yaptığı gibi, onların hepsini aynı Lânetin içine koymaktadır (37). Fakat ikinci bir safhada, kilise adamlarının

şövalyelere karşı duydukları kötü hisler henüz tam anlamıyla dağılmadan, barış hareketinin yaygınlaştırdığı ülkü, Odon ve Cluny'nin yüz yıl önce önerdiği modellerle birleşmiştir. Tanrı Barışı'na ulaşmaya yönelik eylem bu kez askeri işlevi yüceltmiş, onu Tanrı Krallığının inşa edilmesine ortak etmiştir. Ateşkes kurallarıyla, yani daha sonra Haçlı Seferleriyle kendine mahreç bulacak olan barış zihniyetinin bu yansımasıyla, şövalyelik 1030 ile 1095 arasında Fransa'da, giderek daha açık bir şekilde, *Militia Dei*'nin yollarından biri olarak görülmüş ve rahiplik veya manastır faaliyetiyle paralel olarak kabul edilmiştir. Şövalyelik o kadar fazla ruhani değerle yüklenmiştir ki, en yüksek soyululuk mensupları artık şövalye ünvanıyla donanmaktan kaçınamaz olmuşlardır.

*

Kuşkusuz aristokrasi, Fransa'da çeşitli olmayı sürdürmüştür. Ve ben, bitirirken bu sunum boyunca düşüncelerine başlıca dayanağı sağlamış olan dilsel gözlemlere geri dönmek üzere, bu konuda çok anlamlı olan ve XI. yüzyılın sonunda kelime heznesini etkileyen bazı değişiklikleri kaydedeceğim. Fransa'da *carta*ların kelime haznesi bu sıralar *nobilis* kelimesinin ve eşdeğerlerinin yeniden ortaya çıkmalarına tanık olmaktadır, fakat bunlar bu kez *miles* kelimesine eklenen şeref sıfatları olmakta ve böylece bir şato sahibi olmanın, bir komuta yetkisini elde bulundurmanın yerel aristokrasisinin zirvesine yerleştirdiği bir şövalyenin özel parlılusını vurgulamak üzere kullanılmaktadırlar (38). Benzeri bir kesinlik kaygısıyla ve şövalyeliğin ekonomik ve toplumsal çeşitliliğini belli etmek üzere, 1100'lere doğru edebi eserler kaleme alan yazarlar *milites gregarii*'yi *milites primi* veya *mediae nobilitatis*'ten ayırmaya büyük özen göstermişlerdir. Ancak ve asıl önemli nokta olarak, bu çeşitliliğe rağmen ve zenginlik ile iktidarın eşitsiz dağılımı nedeniyle, üst üste yer alan birçok tabaka halinde olmasına rağmen, aristokrasi, artık kesinlikle *ordo millitium* haline gelmiş olan eski *ordo pugnatorum* ile özdeşleşmekteydi. Artık ayinler onu (burada kılıç kuşanma uygulamasının tarihi yer almalıydı, ama bu tarih bütünü itibariyle yeniden yazılmalıdır, eğer bu yapılırsa, hiç kuşkusuz sınıf bilincinin nasıl olup da yavaş yavaş güçlendiğini görmeye yardım edecektir) niteliğinin, kilisenin *milites Christi*'yi kutsamak için icat ettiği kutsal yazıların ve Odon de Cluny'nin ilk inşacısı olduğu bir çerçevenin içinde tedricen vücut bulan ortak bir ahlâkın etrafında birleştirmekteydi.

Lotharingiya, Germen ülkeleri kuşkusuz bu ahlâkı, bu ayinleri ve yeni askeri kariyeri ruhani bir değerle donatan herşeyi kabul etmişlerdir. Bundan emin olunabilir ve bu ülkelerde, XII. yüzyıl kronik yazarlarının en büyük prenslerin *militia*'larına verdikleri önemli yer ölçülebilir (39). Ancak, *reformatio pacis* taraftarları Fransa krallığı ile İmparatorluğu ayıran sınırı aşamamışlardır; 1025'te imparator Cambrai piskoposuna, barışı tek başına koruyabilecek kadar güçlü olduğunu temin etmekteydi; böylece monarşik otorite burada fiilen sağlam olarak

kalmayı sürdürmekteydi, ve kamusal otoritenin tam kullanım hakkını hiç de kaybetmemişti. Çifte değişim, Tanrı Barışı'nın ihdası ve bağımsız şato yönetimlerinin oluşması tarafından fazla etkilenmemişti, oysa bu çifte değişim Fransa'da ve Burgonya krallığında, ilk değerleriyle soyluluk değerlerinin kaynaşmalarına yol açmıştı. Esas olarak bu nedenden ötürü- en azından sonuç olarak bu varsıyımı ileri sürmek meşrudur-, Alman ve Lotharingiya eyaletlerinde, XII. yüzyılın tümü boyunca ve Fransız nezaketi tarafından aktarılan kültürel modellerin gecikmeli zaferine kadar, eski Karolenj ve krallık siyasal yapılarının ayakta kalmaları, şövalyelerle, tam özgürlüğün tekelci sahipleri olan ve gerçek soylular olarak yalnızca onların kabul edildiği prensleri birbirlerinden farklılaştıran antik ayırım canlı kalmış ve somut yansımalara sahip olmayı sürdürmüştür.

NOTLAR

1. G. DUBY, *La sociéte aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*, Paris, 1953.
2. *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny*, éd. A. BERNARD et A. BRUEL, n. 1297.
3. *Cartulaire de Saint-Vincent de Mâcon*, éd. RAGUT, n. 483 (1031-1060).
4. *Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny, op. cit.*, n. 3726 (1096).
5. *Ibid.*, n. 3677 (1094), 3758 (1100), 3822 (1103-1104).
6. *Cartulaire de Saint-Vincent de Mâcon,, op. cit.*, n. 548 (1074-1096).
7. *Cartulaire de l'abbaye de lérins*, éd. MORIS et BLANC, n° 74.
8. *Ibid.*, n.113.
9. A. LEWIS, "La féodalité dans le Toulousain et la France méridionale", *Annales du Midi*, 1964.
10. J. F. LEMARIGNIER, *Le gouvernement royal aux premiers temps capétiens*, 937-1108, Paris 1965, p.133.
11. Cf, supra . X
12. J.M.VAN WINTER, *Ministerialiteist en ridderschap in Geldre en* Zutphen, Gronongue, 1962.
13. M.G.H., SS, XXI s. 571, 578, 584.
14. M.G.H, *Constitutiones*, II, s. 17.
15. MIGNE, *Pat, Lat.*, CLXXII, col. 166.
16. "Kasten, Stände, Klassen in Deuttschland": Cntre de Recherches sur la Civrlisation de l'Europe Moderne de la Sorbonne (Problèmes de stratification sociale : castes, ordres et classes) tarafından 1966 Aralığında düzenlenen kollokyum.
17. 1, 5; 1, 7; IV, 18.
18. *Carallarius : Cartulaire de l'abbaye de lérins, op. cit.*, n° 29 (1038); *Cartulaire de Saint-Victor de Marselle*, ed. B. GUÉRARD, n. 799 (1042); 834 (1058), 209 (1029); *cavallaria* : DEVIC et VAISSETTE, *Histoire de Languedoc*, t. V.n. 425 (1105) XI. yüzyılda bir Cerdagne'lı şato sahibi tarafından yapılan biat sözleşmesinde, iki terim arasındaki eşdeğerlik çok açıktır, zikr.: P. GUILHIERMOZ, *Essai sur l'origine de la noblesse en France au moyen âge*, Paris, 1906, s. 142. n. 15.
19. Le capitulaire de Meersen (BOR., II, 71), aprè le partage de Verdun, autorise à suivre son seiğneur s'il réside dans un autre royaume, sauf en cas J'invasion ou tout homme est astreint au *lant veri* dans le royaume où il habite. Le vapitulaire de Quierzy (BOR., II, 358) permet aux héritiers d'un fidèle de réclamer l'honneur; mais sïils préfetent vivre tranquillement sur l'alleu, rien ne leur sera demande, sauf encore en cas d°ivasion. Dès

cette époque, en dehors des levees en masse *pro defensione patriae*, l'activité militaire était un service lié au vasselage et au bénéfice. 19. Verdun paylaşımından sonra, Meersen fermanı (BOR.II, 71), her erkeğin oturduğu krallıkta *lant weri*'ye tabi olduğu istila durumu hariç, eğer senyörü başka bir krallıkta oturuyorsa onu izlemesine izin vermektedir. Quierzy fermanı (BOR. II, 358), bir vassalin mirasçılarına fief talep etme hakkı vermektedir; ama eğer *alleu*'lerinde sakin bir şekilde yaşamak isterlerse, gene istila durumu hariç, onlardan hiçbir şey talep edilmeyecektir. Bu dönemden itibaren, *pro defensione patriae* kitlesel askere çağırmaların dışında, askeri faaliyet vassalliğe ve *beneficium*'a bağlı bir hizmetidir.

20. FLODOARD, M.G.H., SS, III, 396. Richer bir kişiyi "prensler'in soyluluğunun çok altına koymak istediğinde, onun *ex equestri ordine* (I,5) veya de *militari ordine* (IV, II) çıktığını söylemektedir.
21. Codex Carolinus, 3, M.G.H., *Epist, Karolini aevi*, I, 480.
22. M.G.H., *Epist, Karolini aevi, pp.* 191-192.
23. *Non possunt simal Deo et saeculo militari*, BOR., II, 407.
24. M.G.H., SS, XV, 513.
25. M.G.H., SS, XII, 485.
26. *Carmen ad Rodbertum regem*, v. 298, éd. HOCKEL, in :*Bibl. ŞFac.des lettres de Paris*, XIII, 156.
27. *Ibid.*, v. 279.
28. K. BOSL, "*Potens und pauper* : Begriffsgeschichtliche Studien zur gesellschaftlichen Differenzierung im frühen Mittelater und zum "Pauperismus" des Hochmittelaltres", in : *Alteuropa und die moderne Gesellschaft : Festschrift für Otto Brunner*, Göttingen, 1963.
29. En yeni inceleme J. FECHTER , *Cluny, Adel und Volk : Studien über as Verbältnis des Klosters zu den Ständen*, 950-1156, Stuttgart, 1966.
30. *Vita Geraldi, in : Bibliotheca Cluniacensis*, 84.
31. *Ibid.*, 7.
32. III, 24 *in : Bibliotheca Cluniacensis* 236.
33. *Carmend ad Rodbertum regem*, v. 282-283.
34. L. HUBERTI, *Studien zur Rezhtsgeschichte der Gottesfrieden und Landfrieden*, Ansbach, 1892, içinde birleştirilmiştir.
35. *Cf. supra* bl. IX.
36. Verdun-Sur-le-Doubs'de sonra Beauvais piskoposunun teşvikiyle edilen barış yeminin Latince metninde olduğu kadar, 1054 tarihli Narbonne ruhani meclisi kararlarında *villani*'nin zıddında yer alan terim. (HUBERTI, *op. cit.*, 1, 167, 320).
37. *Ibid.*, I, 214.
38. Örneğin Mâconnais'de, *cf. Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny, op cit.*, n. 3438 (1070., c doğru).
39. GUILHIERMOZ, *op. cit.*, pp. 400-401, n. 19). Bu konuda toplanan metinlere bkz.

XIV

XIII. YÜZYILIN BAŞINDA FRANSA'DA SOYLULUĞUN DURUMU

Fransız toplumunun evriminde 1200 yılları civarı, aristokrasiyi tedricen bir soyluluk haline getiren uzun bir hareketin sona erdiği an olarak gözükmektedir. Gerçeği söylemek gerekirse, bu toplumsal kategoriye ilişkin kesin ve emin bir tasvir yapmaya izin verecek çalışmalardan hâlâ yoksunuz. Ben bu durumda, yalnızca araştırma perspektifleri açmaktan, hâlâ geniş ölçekte açık olmaya devam eden bir araştırma alanının ana sınırlarını belirlemekten başka iddiaları olmayan düşünceler sunacağım. XIII. yüzyılın başına giderek, henüz çözülmeyi bekleyen bir toplumsal tarih sorununu iktisat tarihine, ama aynı zamanda zihniyetler tarihine de bağlayarak ve geçmişteki ortaklaşa psikolojik tavırları kavramak söz konusu olduğunda başat öneme sahip belgelere, yeni edebi kaynaklara başvurarak ortaya koymaya çalışacağım.

1. XI. yüzyılın başından itibaren, aristokrasi Fransız ülkesinde, sıkı sıkıya sınırlandırılmış bir tabaka oluşturmaktaydı ve bu işi özellikle; köylülerin, emekçilerin, *laboratores*'in üzerine çöken vergilerden kurtulabilme ayrıcalığı sayesinde yapabilmekteydi. Ancak bu tabakanın, 1020-1030'ların entellektüellerinin önerdikleri terimle ifade edersek, bu *ordo*'nun bağrında ayırımlar yer almaktaydı. Gerçekte bu tabakanın iki düzey halinde bölündüğü görülmektedir: bir yanda küçük bir seçkinler grubu, *carta*larda *dominus* ünvanıyla (Fransızcadaki "*sire*"in karşılığı) farklılaştırılan kişiler. Bunlar şato sahipleri, köylüleri *ban* adı verilen yetkiyle yönetme, cezalandırma ve sömürme hakkına sahip kişilerdir. Öte yandan ise, basit şövalyeler, şato sahiplerine nazaran toplumsal ve ekonomik olarak çok alt bir konumda olan *milites* yer almaktadır; bunların üst zümreye karşı feodal yükümlülükleri vardır ve onlara hizmet etmek, onlar için savaşmak zorunda olup, onların maiyetlerini oluşturan, gerçek anlamıyla tabi kişilerdir.

2. Öte yandan, XIII. yüzyılın eşiğinde -daha kesin olarak 1180'ler ile 1220-1230 arası- oluşuyora benzeyen, aristokrasinin bu iki düzeyi arasındaki farkların tahrip edilmesi; eskiden şato sahipleri ile basit şövalyeleri ayırmış olan mesafelerin yok edilmesi, hızlı bir kaynaşma, bir yakınlaşmadır.

Çeşitli işaretler bu hareketi göze görünür hale getirmektedirler.

Önce en yüksekteki senyörler açısından, şövalyeliğe girişlerinin, kılıç kuşanma töreninin, silah tesliminin önem kazanması. Bu konuda, o dönemin aristokrasinin zihinsel tavırlarını açığa çıkartması açısından çok zengin bir metne başvuruyorum; *Guines kontları tarihi* (Flandre ve Boulgne kontluğu kıyısında,

krallığın kuzeyinde yer alan kontlar) adını taşıyan bu metin, 1195'e doğru Latince olarak yazılmıştır. Yazar bu tarihin kahramanı olan kontların mirasçısını takdim ettiğinde, onun hayat hikâyesinin merkezine kılıç kuşanma törenini, daha şimdiden bizzat bir şato sahibi, bir *dominus* olan ve kısa bir süre sonra kontlukta babasının yerine geçecek olan delikanlının, bunların dışında bir *miles* olmasını, yani ona göre esas olan bir parlaklık, bir farklılık kazanmasını koymaktadır. Bir "*sire*" olmak ona yetmemekte, ayrıca onun için esas olan, şövalye olması da gerekmektedir.

Bunun tersine başka işaretler, eskiden yalnızca şato sahiplerine ayrılmış olan farklılaştırıcı özelliklerin basit şövalyelerin hepsi ve yalnızca onlar tarafından iktisab edildiğini göstermektedirler. Fransız *carta*larında 1200'ler civarında, tüm şövalyelere, statülerinin ayırıcı işareti olarak *dominus* ünvanını (Fransızcaya "*messire*" olarak aktarılmaktadır) uygulama adeti yerleşmiştir. Aynı sıralar, şövalyelerin en mütevazi olanları ikâmetgâhlarını dönüştürmeye koyulmuşlardır. Bunların yaşadıkları yerler, eskiden diğerlerinden daha geniş ve daha zengin olan basit bir çiftlikten ibaretti. Bunu bir cins şato haline getirmişler, hendekler kazmışlar, kuleler inşa etmişler ve çiftlik evini "tahkimli ev" denilen şey haline getirmişlerdir. Neden? Hiç de korunma nedenlerinden değil: gerçekten de, dönem tartışılamayacak kadar daha sakin ve daha emindir. Tehlike söz konusu değildir. Onlar için bu bir prestij sorunu, tıpkı şato sahipleri gibi görünme aracıdır. Aynı sıralar, basit şövalyeler yüksek aristokrasi mensuplarının izinde, aile armaları edinmeye, o zamana kadar yalnızca şato sahipleri çevresinde uygulanan intikal adetlerini benimsemeye, örneğin miras paylaşımı sırasında büyük erkek çocuğu diğer erkek kardeşlerinin aleyhine avantajlı hale getiren ayrıcalıkları kabul etmeye başlamışlardır. Nihayet aynı sıralar, aristokrasinin iki düzeyi arasında varolan evlenme ayırımcılığı (şato sahipleri aralarında evleniyorlardı) gevşemiş ve şövalyelerin oğulları için, üstün toplumsal bir kategoriden gelin bulabilmeleri, eskisinden açık bir şekilde daha sık olarak görülmüştür. Yakınlaşma kaynaşma. Bunların nedenleri neler olabilir?

3. Kuşkusuz, XII. yüzyıl ile XIII. yüzyılın bu dönemecinde, siyasal bir olgunun, bölgesel büyük prensliklerin güçlenmelerini hesaba katmak gerekmektedir. Fransız mekânının büyük bir kısmında kral, ve başka yerlerde, Flandre'da, Provence'ta Savua'da, Burgonya'da Guyenne'de ise dükler ve kontlar bu sıralar; XI. yüzyılın başlarındaki feodal parçalanma esnasında herbir şatonun etrafında inşa edilmiş olan küçük yerel iktidarların özerkliğini yoketme olanağını onlara sağlayan araçlara sahip olmaya başlamışlardır. Bu bölgesel iktidarlar "*sire*"leri ezmekte ve onların düzeyini alçaltmaktadır. Prenslerin ajanları efendilerinin hesabına üst iktidarı, askere almayı, yüksek adaleti, yani eskiden şato sahiplerinin prestij ve zenginliğini meydana getiren şeyleri talep etmektedirler. Alt düzeyden senyörlük haklarına, yani köylülerin çeşitli şekillerde

sömürülmesine, köylerdeki asayişe gelince, bunlar parçalanmaya (rahatsızlık duydukları şato sahipliklerinin çözülmesinde çıkarları olan prenslerin rızasıyla), küçük kesirler halinde basit şövalyelerin eline geçmeye başlamışlardır. Bu şövalyeler konutlarının, tahkimli evlerinin etrafında olmak üzere, bu dönemde, o zamana kadar kale senyörlerinin sahip oldukları adli ve mali iktidarlara çok benzeyenlerini- daha sınırlı olmakla birlikte- ele geçirmişlerdir.

Öte yandan, kral, senyörlük prensleri şövalyelerden doğrudan biat ve feodal hizmetler elde etmeye, onları kendilerine doğrudan bağlamaya ve onların yerel şato sahibine karşı olan eski bağımlılıklarını kendi taraflarına çevirmeye çaba sarfetmekteydiler. Böylece, aristokrasinin iki basamağı arasındaki mesafeleri belirlemiş olan açıklıklar tahrip edilmişlerdir; böylece şato sahiplerinin siyasal üstünlüğü çözülmüştür; böylece *dominus* ünvanının, tahkimli evin, armaların... alt tabakalara intikali açıklamaya kavuşmaktadır.

Dönüşümün diğer vehçesine, yani şato sahiplerinin gözünde şövalyeliğin kazandığı değere, itibara, şerefe gelince, bunu açıklayabilmek için, zaman içinde çok daha yayılmış olan ve zihinsel temsillere ilişkin olan ve tamamına, tam da sözünü ettiğim dönemde eren bir hareketi açıklamak gerekmektedir. XI. yüzyılın başından itibaren Kilise Fransa'da ahlâki bir davranış modeli oluşturmuş ve bu modeli aristokrasinin tümüne, toplumsal ayrıcalıklarını meşrulaştırmanın en özgün yolu olarak, askeri gücünü kullanma gereği olarak sunmuştur. Bilinçli bir şekilde meşrulaştırmak diyorum, yani aristokratları dünya selametinin tanrısal düzlemine dahil etmek. Bu model *miles Christi*, İsa'nın şövalyesi modeliydi. Aristokratik grubun en mütevazi üyeleri gibi "şövalye", ama artık bir efendinin hizmetinde, bir senyörün hizmetinde olmayıp, Tanrı yolunda çarpışan bir kimse. Bu ülkü askeri-dinsel tarikatların oluşumuna, Saint Bernard'ın kutsadığı şu *nova militia*'ya yol açmıştır. Böylece en yüksek senyörler bile, şövalye olmayı, bu *ordo* içinde saf tutmayı, zamanla kutsallaşan bu "tabaka"ya katılmayı şeref meselesi haline getirmişlerdir; çünkü dinsel unsurlar XI. ve XII. yüzyıllarda şövalye olarak kılıç kuşanma ayinlerini istila ederek, onu gerçek bir kutsama töreni haline getirmişlerdir.

Fransız aristokrasinin türdeşliğini yavaş yavaş oluşturan sınıf bilinci, demek ki şövalyelik ülküsü, bu ülkünün içerdiği ahlâk, cesaret ve sadakat erdemlerinin etrafında billurlaşmıştır. Ve bu davranış modelinin yayılmasında, esas rol belli bir toplumsal grup tarafından oynanmıştır; XII. yüzyıla ait Latince belgelerin *juvenes*, gençler olarak söz ettikleri şu adamlardan bahsediyorum. Bunlar henüz evlenmemiş yetişkinler, şövalyelerdi. "*Sire*"lerin, *dominus*ların oğulları onların arasındaydı ve onları yönetiyorlardı. Bu oğullar, sondan babaları yerlerini kendilerine bıraktıklarında bizzat *sire, dominus* olacaklardır. Fakat o an için yalnızca şövalyeden ibarettiler ve bu işi en tam haliyle yapmaya çaba sarfetmekteydiler. Açıkçası, yerel dilden vakit geçirme edebiyatının, epik ve aşk

edebiyatının ana eserleri prens saraylarını dolduran bu genç insanlar için yazılmışa benzemektedirler, ve bu eserlerin kahramanları şövalyeliğin tümünü heyecanlandırmaktadır. Böylece, prenslere ait iktidarın 1200'lere doğru şato sahiplerinin statüsünü aşağı çekerek, eşdüzeye getirme işini tamamlamışa benzediği Fransa aristokrasisi, bu eşdüzeye gelme işini, örnek alınacak şövalye figürünün değerlenmesi ile zihinsel tavırlar düzleminde de gerçekleştirmiş ve temel birliğini, sonunda şövalyelik ideali çerçevesinde bulmuştur.

XII. ve XIII. yüzyılların dönemecinde aristokratik bir okuyucu kitlesi için kaleme alınmış olan belli sayıda yazı, böylesine bir birlik ve tutarlık konusunda açık bir tanıklık getirmektedir. Önce bir ahlâki edebiyatın eserleri, hatta bunlar için sosyolojik bile denilebilir, çünkü bunların önerdikleri ahlâki ögeler "dünyanın sınıfları"na, toplumu oluşturan çeşitli tabakalara uygun düşebilmektedirler. Bunların en eskilerinden biri, İngiltere kralı olan, ama önce bir Fransa prensi, Anjou kontu ve Normandiya ile Akitanya dükü Henri'nin eski saray rahibi Etienne de Fougères tarafından 1175'e doğru yazılan *Livre des Manières*'dir. Etienne Aristokrasinin tümünü, ona göre tartışmasız bir şekilde birleşik bir grup oluşturan şövalyelikle özdeşleştirmektedir. Ekonomik düzlemde birlik: şövalye Tanrı tarafından, ihtiyaçları onlar tarafından sağlansın diye, emekçilerin üstüne yerleştirilmiştir. Görev birliği: şövalye kılıcını zayıfların savunulması ve adelet için elinde tutmaktadır. Özellikle ahlâki birlik: şövalye üç ana ödeve saygı duymak zorundadır; *miles Christi*''ye ait olan bu ödevler cesaret, sadakat, Kiliseye itaattir. Eğer bunlara uyarsa "cesur adam"dır; bu nedenden ötürü diğer tüm "cesur (soylu) adamların" eşitidir. Böylece herşeyden önce bu erdemlerin kullanımı aristokrasiyi türdeş bir tabaka halinde biraraya getirmektedir. Nihayet, Kiliseye ait olmasına rağmen, kendi de bu gruptan çıkmış olan Etienne de Fougères'e göre, şövalyenin üstünlüğü doğumdan ve ırsidir; atalardan miras kalmıştır. Şövalyelik, doğumdan iyi bir soya mensup kimseleri, Fransız dilinin bir süre sonra diyeceği üzere "kibar adamları" biraraya toplamaktadır. Böylece, bu sonuncu çizgiden ötürü gerçekten bir soyluluk oluşturmaktadır.

Bu tema aynı türden eserlerde çok uzun bir süre tekrarlanmış ve geliştirilmiştir. Örneğin, XIII. yüzyılın ortasında Robert de Blois tarafından yazılmış olan *l'Enseignement des princes* adlı inceleme, böylece soyluların kullanımına yönelik bazı iyi davranış kurallarını ifade etmektedir. Soylular kibar olmak, hıristiyan erdemlerini uygulamak zorundadırlar ve bizatihi bu ahlâk onları hem diğerlerinden ayırmakta, hem de onları dayanışma içine sokmaktadır. Sınıf ahlâkı: fakir olsalar bile, diğer tüm "kibar adamlar"ı yüceltmek zorundadırlar. Buna karşılık, şövalyeliğe mensup olmayan ve manidar bir şekilde ortaklaşa olarak "serfler" biçiminde ifade edilen herkese meydan okumalıdırlar. Tekelci ve ayırımcı sınıf ahlâkı.

Ve aynı şemalar, başka bir edebiyat eserleri dizisinde, XIII. yüzyılın başında yazılmış olan romanlarda yeniden ortaya çıkmaktadırlar. En ilginçleri Jean Renart tarafından yazılmış olan ve soyluluğu bir hayat tarzı, özel bir eğitimin ürünü olarak sunan gerçekçi olma niyetini taşıyan romanlar. Ancak bu sonuncu eserlerde, temelli olan başka bir hat çizilmektedir ve dikkatlerinizi şimdi bu hattın üzerine çekmek isterim: birleşik, türdeş; doğumdan gelen, ırsi ve şövalyelik idealine karşı ortak uyumuyla sağlanan üstünlüğü sayesinde biraraya gelen grup olan soyluluk, Fransa'da XIII. yüzyılın başında kendini aynı zamanda tehtid altında bir sınıf olarak hissetmekte ve bu tehtid karşısında iç bağlılığını güçlendirmekte, kendi içine kapanmaktadır.

Gerçekten de, bu dönemde edebiyat alanında, sonradan görme köylüye (*vilain*, serf) ilişkin olan çok ifade yüklü bir tema geniş ölçekte yayılmaktadır. *Villanus* kelimesi köken itibariyle köylüyü, yani laik toplumun bağrında şövalyenin zıddında yer alan gruba mensup olanı belirtmektedir. Fakat kelime ahlâki düzlemde, bugünde Fransız dilinde muhafaza ettiği imalı bir renge bürünmüştür. 1200'ler civarının romanlarında veya masallarında ortaya çıkan kişi soylu bir aileden doğmayan, kötü eğitimli, ama zenginleşmiş, şövalyelerin ekonomik düzeyine kadar yükselmiş, onların yerini almış, senyör haline gelmiş, onların konumunda, onların evinde, onların toprağında kendini soyluların yerine ikâme etmiş ve onların yaşama tarzını beceriksizce, köylüce taklid eden bir adamdır. Bu kişi grotesk, utandırıcıdır, ama gerçek bir kişidir. Bu destursuz bağa girmeye göz yuman, onları meclislerine veya ordusuna kabul ederek, soylu-olmayanların böylesine bir toplumsal yükselişini teşvik eden kötü prensin ayıbı da söz konusudur; ahlâki değerler peşindeki edebiyat bu durumu ihbar etmekte ve örneğin biraz önce zikrettiğim *l'Enseignement des princes* yüksek senyörleri, kanları bozuk olduğundan ne cesur, ne de sadık olamayacak bütün bu adamlardan, bu "serfler"den kopmaya teşvik etmektedir. Soyluluğun toplumsal konumlarına karşı saldırıya geçen sonradan görmelere karşı savunma tepkisi. Soyluluğun, tehtidini algılamaya başladığı ekonomik zorluklar karşısındaki endişe tepkisi. XII. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyılın başına ait belgelerde bu ekonomik güçlüklere ve öncelikle de aristokratik ailelerin borçlanmalarına dair, fiilen birçok gösterge bulmak mümkündür. Bu borçlanma XI. ve XII. yüzyıllarda kroniktir. 1200'lere doğru değişen, şövalyelerin artık akrabaları, dostları, senyörleri arasında, diğer şövalyeler arasında borç verecek kimseler bulamaz olmalarıdır. Kentlerdeki iş adamlarına, "*vilain*"lere başvurmaları gerekmektedir. Ve bu borçları geri ödemekte zorlanmaktadırlar. Yaklaşık 1200'den sonra, daha derin güçlüklerin işareti olarak, satış yapmak zorunda kalmışlardır. Önce, atalarının tamamen serbestçe tasarruf ettikleri toprakları fief olarak geri alan prenslere biatlerini satmak. Topraklarını, senyörlüklerinden parçaları da satmak ve kime? Para sahibi olan ve bu alımlarda edebiyatın alay ettiği sonradan görme köylüler haline gelen soylu-olmayanlara.

Başka bir işaret: aristokrat ailelerin, oğulları ergin yaşa geldiğinde onları kılıç kuşanma töreninden geçirmekte, onları şövalye olarak donatmakta karşılaştıkları güçlük. Çünkü bu çok para sarfını gerektiren pahalı bir törendir. Para yoktur. Bir fırsat beklenmektedir. Oğul şövalye olacak yaştadır, ama olamamaktadır, mutlu bir raslantı, bir para gelişi veya daha çok, bayramın masraflarını üstlenecek bir senyörün cömertliği beklenmektedir. Bu silahsız şövalye oğullarının sayısı yavaş yavaş artmaktadır. 1200'lerden önce Burgonya'nın güneyindeki Mâconnais bölgesinde böyle silahsız kalmış olanları yoktur; 1250'de ise bunlar aristokrasinin yarıdan fazlasını meydana getirmekteydiler. Prensler bundan endişelendiler, çünkü soyluluktan bekledikleri askeri hizmet bu nedenden ötürü azalma tehlikesi taşımaktaydı. Provence kontu 1233'te, soyluluğun içinde üç kategorinin birbirlerinden ayrıldığı bir statü çıkartmıştır : *domini, milites* ve *filii militum*. Bu sonunculara şövalye olma zorunluğunu getirmiştir, yoksa sahip oldukları mali ayrıcalıkları kaybedeceklerdir.

Ve işte tam da bu sırada Fransız aristokrasisi savunma tepkisiyle, fakirleşmesinin doğuracağı toplumsal düşüşe karşı kendini korumak için, doğumları itibariyle şövalye olabilecek durumda olan, ama kaynak yokluğu nedeniyle henüz olamayan bu adamları belirtmek için özel bir ünvan icat etmiştir. Kuzey Fransa'da *armiger* "armacı", güney Fransa'da *domicellus, "damoiseau"* (kadın peşinden koşan) olan bu ünvan gerçekten bir soyluluk ünvanıdır, çünkü şövalye terimi gibi bir duruma, bir işleve değil de, yalnızca doğuma bağlı olan toplumsal bir üstünlüğü ifade etmektedir. Bu ünvanın XIII. yüzyılın eşiğinde benimsenmesi, yayılması aristokrasinin kendini artık bir soyluluk, fakir olsalar bile iyi bir aileden doğmuş herkese açık bir kast olarak, iyi bir doğumu olmayan herkese kapalı bir kast olarak kavradığını daha net bir şekilde vurgulamaktadır.

Ekonomik güçlükler? Bunların nedenleri nedir? Marc Bloch bu nedenleri aristokratik malikânelerin yönetiminde meydana gelen değişiklikte, toprağın doğrudan işletilmesinin terkinde, para değerinin düşmesinin toprak rantının değerini tedricen azalttığı bir sırada senyörlerin toprak rantiyeleri haline dönüşmelerine aranmasını önermişti. Ben bu açıklamanın geçerli olabileceğini düşünmüyorum. Kırsal ekonomi üzerindeki incelemelerim beni fiili olarak, doğrudan işletmenin terkedilmediği, tersine toprak açma ve bağ oluşturma girişimlerinin, tarımsal verimlilikteki genel artışın XIII. yüzyılın başında toprak rantını artırdıkları konusunda ikna etmişlerdir. Kilise onda birleri, değirmenler, angarya ve ayni ödentilerin nakde dönüştürülmelerinden kaynaklanan vergilerin meydana getirdiği kazançlardaki sürekli artışlar, eskiden yalnızca şato sahipleri tarafından tahsil edilen senyörlük hakları ve özelllikle de biçmenin *(taille)* şövalyelerin ellerine geçmesi, tüm soyluların köylülükten, atalarının sahip olabildiklerinden çok daha büyük miktarlarda nakdi gelirler sağlayabilmelerine olanak vermiştir.

Nihai çözümlemede, aristokrasinin ekonomik güçlüklerinin kökenini kaynaklardaki azalmada değil de, masraflardaki artışta görmek gerekmektedir. XIII. yüzyılda soylu yaşamını sürdürmek, XII. yüzyılda olduğundan tartışılmaz bir şekilde, çok daha pahalıya malolmaktadır. Çünkü askeri donanım değişmiştir. (maddi uygarlığın en hızlı ilerlemeleri silahlanmaya ilişkindir); bu da özellikle kılıç kuşanma masraflarını giderek ağır hale getirmektedir. Ama aynı zamanda başka bir neden de, devletin ağırlığının artmasıdır. Burada, daha önce sözünü ettiğim, hükümdar iktidarının yeniden güç kazanması olgusunun yansımasını bulmaktayız. Kral, dük, kont eskiden şato sahibinin olduğundan çok daha talepçidirler; onlara hizmet etmek çok daha pahalıya malolmaktadır; üstelik feodal kurumlar çerçevesi içinde kişisel yükümlülüklere, saray ve savaş hizmetlerine bir de mali yükler eklendiğinden, bu maliyet daha da artmaktadır: fief senyörüne intikal vergileri ödemek gerekmektedir; bazı durumlarda ona nakit cinsinden yardım etmek de gerekmektedir.

Nihayet ve özellikle, soylu olmak israf etmek demektir. Bu farkedilmenin getirdiği bir zorunluluktur, bu zarurete düşme pahasına lükse ve israfa mahkûm olmaktır. Hatta bu savurganlık eğiliminin, XIII. yüzyılın başında yeni zenginlerin toplumsal yükselişlerine tepki olarak yerleştiğini söyleyebilirim. Kendini köylülerden ayırabilmek için, onların olduğundan daha cömert gözükerek, onları yaya bırakmak gerekmektedir. Edebiyatın bu konudaki tanıklığı çok belirgindir. Şövalyeyi sonradan görmeyle zıtlaştıran nedir? İkincisi cimridir, birincisi soyludur, çünkü sahip olduğu herşeyi hızla harcamakta ve borçlara boğulmaktadır. Bu tavır kuşkusuz, soyluların aslında artmış olan gelirleriyle para ihtiyaçları arasındaki dramatik uyumsuzluğun nedenidir. Her halü kârda, fakir "kibar adamlar"ın çoğalmasının nedenidir.

Bunlar için çareler nelerdir? En emin olanı bir prense hizmet etmektir. Fransız soyluluğunun XIII. yüzyıldan itibaren bir başka veçhesi de, tedrici olarak hizmetkârlaşmasıdır. Bu soyluluk onu sıkıntıdan kurtaracak olan ücretli bir iş edinebilmek için krala, bölgesel prense -bunlar maliyenin gelişmesiyle önemli kaynaklara sahip olmuşlardır- başvurmaktadır. Soylular orduda hizmet etmektedir, çünkü askeri hizmet XII. yüzyılın sonundan itibaren paralı askerlere yönelik olma, ücretli olma eğilimine girmiştir. Soylular yönetim görevlerinde hizmet etmektedirler, çünkü devletin yeniden inşaı çok sayıda ajana ihtiyaç göstermektedir. Fakat şövalye bu görevler için rakiplerle karşılaşmaya başlamıştır: sıradan, soylu bir şekilde doğmamış insanlar, "*vilain*"ler, "serfler" ama etkin kişiler. Bir Philippe Auguste'ün savaşta kendisine yardım etmeleri için işe aldığı ve şövalyelerden daha becerikli çıkarak Château-Gaillard'ı ele geçiren şu güçlü maceracılar. Bir Philippe Auguste'ün hazinesini yönetmekle görevlendirdiği ve mali işlerden şövalyelerden daha iyi anlayan şu Paris burjuvaları.

Skandal, ve şövalye edebiyatı çevresini sefillerle dolduran ve kibar adamlara sarayındaki görevleri ve soyluluğun ekonomik konumlarını pekiştirmek için ihtiyaç duyduğu ödentileri tahsis etmeyen kötü hükümdarları ihbar etmektedir. Ve kendine kalan yeğâne üstünlük olan bir ahlâki üstünlük, bir yaşama tarzı üstüne kapanan ve çok daha katı bir şekilde kapanan eski aristokrasinin tepkisi.

Sonuncu noktaya ulaşıyorum. Bu tepki etkin olmuş mudur? Soyluluk fiili olarak kendi üstüne kapanabilmiş midir? Hiç de değil. Bunun tersine, XIII. yüzyılın başında onu alt sınıflardan ayıran sınır daha da daralmışa benzemektedir. Ed. Perroy yakınlarda, iyi bildiği küçük bir bölgenin, Lyon'un batısındaki Forez kontluğunun aristokrasisi hakkında kesin araştırmalar yürütmüştür. Bu araştırmalar, XIII. yüzyıl boyunca, bu bölgenin soylu ailelerinden çoğunun söndüklerini ve böylece meydana gelen boşlukların yeni gelenler, büyük dinsel kuruluşların veya kontluğun hizmetkârları, iş hayatında zenginleşmiş burjuvalar, hatta bazen de toprakları biraraya getirerek büyüten köylüler tarafından doldurulduğunu göstermişlerdir.

Toplumsal yükselme, yenilenme: bazı "*vilain*"ler engelleri zorlamayı, soyluluğun içine sızmayı başarmışlardır. Nasıl?

Çoğu zaman evliliklerle: gerçekten de bazı soyluların kızlarını çeyizsiz olarak soylu-olmayan biriyle evlendirmeyi kabul ettikleri sıklıkla olmaktadır. Kuşkusuz koca, neyse öyle kalmakta, küçümsenen bir Georges Dandin olmaktadır. Fakat bu evlilikten doğan erkek çocuklar annelerinin soylu kanını miras almakta ve yine iyi doğumlu insanlar kastı içinde kendilerini kabul ettirmeyi başarmaktadırlar.

Fakat çoğu zaman prens de -gene o-, buradaki rolü yeniden ortaya çıkan devlet de müdahale etmektedir. Kendine hizmet etmesi için *vilainleri* işe almaktadır, çünkü onlar yararlıdırlar, çünkü bazen, artık yönetim aygıtının iyileştirilmesinin gerekli hale getirdiği eğitimi Bologna'da görmüşlerdir. Fakat onları yerleştirdiği komuta görevlerindeki hizmetin daha etkin olabilmesi için, bu *vilain*lerin kılıç kuşanabilmeleri de gerekmektedir. Prens bu durumda, kılıç kuşanma ayrıcalığını soylunun oğluna tahsis eden örfü, egemenlik hakkına dayanarak ihlal ederek, onları şövalye olarak silahlandırmaktadır. Böylece onları yerleştirdiği statü ile onları soylulaştırmaktadır. Çünkü arastokratik yapıların merkezinde, soyluluk fikrinin merkezinde, tıpkı XII. yüzyılda olduğu gibi, tıpkı XI. yüzyılda olduğu gibi şövalyeliğin yüce, parlak, şanlı, soylulaştırıcı bu değeri yer almaya devam etmektedir.

XV

BATI ORTA ÇAĞININ TARİH VE SOSYOLOJİSİ

Batı Orta Çağının sosyoloji tarihine ilişkin olarak Fransa'da yakın tarihlerde yürütülen araştırmaların durumunu Marc Bloch'un adını telâffuz etmeden, onun bizim için, daha da kesin olarak benim için ne olduğunu anmadan sunabileceğimi sanmıyorum. Yirmi yaşındaydım; *Feodal Toplum* yeni yayınlanmıştı; hepsi de onunla dolu olan *Annales d'Histoire économique et sociale* düzenli olarak yayınlanmaktaydı; bunların hepsi de henüz çok genç ve belirsiz olan, tarihi gençleştirmeye yönelik disiplinlere yönelelik çağrılar idi. Fransa'da Orta Çağ toplum tarihi bir süre tarihsel araştırmanın öncüsü haline geldiyse, bunun onun sayesinde olduğundan eminim.

Çizdiği yol ne idi? Öncelikle iktisadi tarihe çok sağlam yaklaşımlar. Marc Bloch'un bıraktığı kağıtlarda, toplumsal evrimin tüm temellerine, para tarihine, nüfus tarihine, teknik tarihine ayırdığı yeri görmekten insan şaşkınlığa düşmektedir. Tarımsal bir toplumun incelenmesine bağlı olan Bloch, toprağa ilişkin şeylere özel bir ilgi duymaktaydı. Onun bu ilgisinin sayesinde, Orta Çağ iktisat tarihçilerinin ilklerinin, o zamana kadar özellikle kentlere ve ticaretlere yönelik dikkatlerinin kırlara doğru yön değiştirmesi meydana geldi. Araştırmaların yönelmesi konusundaki belirleyici bir olguyu işte buraya yerleştirmek gerekmektedir: toplumsal tarih ile beşeri coğrafya arasındaki bağ. 1940'ta bu bağ yalnızca gerekli değil, aynı zamanda doğal olarak da gözükmekteydi. Nihayet, Marc Bloch'un eseri iki yol açmaktaydı. Bunlardan biri karşılaştırmalı tarihe doğruydu: Orta Çağ toplumlarının bir tipolojisine ulaşmak söz konusuydu. Diğeri de "zihinsel aletler"in bilinmesine yönelikti. Bu esaslı perspektif, bu andan itibaren hiç değilse işaret edilmiş olmaktaydı. İşte izlemeye çalışarak yola çıktığımız nokta burasıdır.

Bu izlemenin koşulları üzerinde soru sorulacak olursa, bir ilk noktayı belirlemek gerekmektedir. Marc Bloch'un da yapmış olduğu gibi, toplumsal tarih araştırmaları son yirmi yıl esnasında arşiv belgelerine dayandırılmış; kadastro, harita ve hava fotoğrafından yardım almış, yani coğrafyacının araçlarına başvurmuştur. X. ve XIII. yüzyıllar arasındaki dönem için (Orta Çağın iyice başlangıcına ilişkin incelemeler Fransa'da hâlâ net bir gerilikten muzdariptirler), temel malzeme *carta*lar ve *cartula* özetleri tarafından sağlanmaktadır. En yeni araştırmaları anmak üzere, Robert Fossier'nin Pikardiya kırlarına ilişkin çok güzel tezinde, Pierre Toubert veya Pierre Bonassier'nin Latium ve Katalonya hakkında yaptıkları araştırmalarda bu malzemeler kullanılmıştır. Orta Çağın

başını izleyen dönem için (ve şu anda araştırmaların en kalabalık oldukları bu kronolojik kesimdir) en zengin kaynaklar mali veya hukuki belgeler ve noter sicilleridir. Bu noktada güney Fransa ayrıcalıklıdır ve bu nedenle de bir cins tersyüz olma meydana gelmiştir: şimdiye kadar, özellikle Paris'ten itibaren yola çıkan araştırmalar, Güneyi adeta bilinmez durumda bırakıyorlardı; işte şimdi bu örtü kalkmaktadır. dikkatler özellikle kentlere yönelmiştir. Philippe Wolff ve Jacques Heers'in Toulouse ve Cenova hakkındaki kitaplarıyla öğrencilerimin Provence kentlerine ilişkin olarak yürüttükleri çalışmaları anacağım.

Yöntemlere gelince, işte altını çizmenin gerekli olduğu hatları çok kısaca veriyorum. Her araştırmacı öncelikle yoğun ve tutarlı olan, fazla boşluğu olmayan, devamını getirebilen, dizi halinde olan bir belgesel fon keşfetmeye çalışmıştır- örneğin Cluny manastırının XI. yüzyıl *cartula*ları veya Toulouse'daki XIV. yüzyıl noterlik sicilleri böyledir- Fiili olarak, bir toplumsal tabakanın bütünsel evrimini birçok onyıl boyunca kavrayabilmek için yeterli bir sürekliliğe sahip olmak söz konusudur. Dikkat çekici ikinci karakter: araştırmalar genellikle, sınırları belirli bir mekânda yürütülmüşlerdir; bölgesel veya kentsel monografi örneği, otuzlu veya kırklı yılların Fransız coğrafyacılarının güzel çalışmalarıyla verilmiştir. Nihayet üçüncü çizgi: bu belgesel dizilerden hareketle, sayılabilecek olanı sayma kaygısı, yavaş yavaş saflaştırılan bir istatistik ele alış denemesi. Bugün bilgisayar kullanımının denendiğini işaret etmek isterim, örneğin, olağandışı bir zenginlikte bir belge olan 1427 tarihli Floransa *catasto*'sunda yer alan sayısal unsurların işler hale getirilmesi için bilgisayar kullanılmaktadır .Bu hesaplama denemeleri sorular, araştırma alanları ve buna bağlı olarak, en canlı ilerlemelerin farkedildiği yönler belirlenmeden yapılmış değillerdir.

Söz konusu ister bir nüfusun bütünün niceliksel evriminin mali amaçlı sayımlardan itibaren gözlemi- bu sayımların ilkleri XIII. yüzyılın sonundan itibaren ortaya çıkmaktadırlar (bunun güzel bir örneği, Provence nüfusu hakkında Edouard Baratier'nin çalışmaları tarafından verilmiştir)-, ister hanelerin bileşimi, ailelerin kaderi hakkında daha derin araştırmalar yürütmek, ya da nüfus yoğunluğundaki differansiyel değişimler konusundaki araştırmalar olsun, ilk sıraya, çok geniş anlamda nüfusbilimciyi yerleştireceğim. Daha sonra servetin dağılımına ilişkin araştırmalar gelmektedir. Esas olarak önemli olan, bu istatistik yöntemlerin uygulanmasının, toplumsal yapıların açıklanmasında, şimdiye kadar ekonomi alanına giren unsurları ayrıcalıklı hale getirdiğidir. Bu nedenden ötürü, bir toplum tarihi yaklaşımları içinde, 1945'ten önce hukuk tarihinin sahip olduğu pay azalmıştır. Fakat sayının, niceleştirmenin cazibesi belki de, ekonomik işlevi olduğundan fazla önemsemeye ve daha da kesin olarak, daha tehlikeli bir şekilde, bu zamanın ekonomisine ve daha da özel olarak, X. ve XIII. yüzyıllar arasında yer alan döneme ilişkin olarak, o çağ insanlarının zenginlikler

karşısındaki tavırlarına tekâbül etmeyen bir imge inşa etmeye götürmüştür.

Oysa şimdi, işte bu noktanın üzerinde durmak gerekmektedir. Birkaç yıldan beri Orta Çağ toplumu tarihçilerinin arasında, gerçek bir aşmanın yolunu açan başka sorunlara karşı bir hassasiyet farkedilmektedir. Ve sorunsalın bu zenginleşmesine, kullanılan belgesel malzemenin yenilenmesi eşlik etmektedir. Bir Batı Orta Çağı sosyolojisine temas eden bu bakış açısından iki ana yön belirlemek mümkündür.

Bu yönlerden birincisi bir maddi uygarlık taslağına götürmektedir. Orta Çağ arkeolojisinin şaheserlere karşı dikkatli olarak, şimdiye kadar özellikle sanatsal yaratılara hizmet ettiği Fransa'da, çok büyük bir yenilik söz konusudur. Yabancı ülkelerin ve özellikle de Doğu Avrupa ülkelerinin örneğinden hareketle, araştırmacılar en mütevazi kalıntıların incelenmesine koyulmaktadırlar. Şu an için özellikle köy yerleşim yerleri kazılmaktadır. Bu seçim, toplumsal tarih alanında, iktisat ve nüfusbilime dayalı bir sorunsal tarafından uygulanan egemenlik açısından manidardır. Gerçekten de, arkeologların çoğunu meşgul eden sorunlar, Orta Çağın sonunda terkedilen köylere ilişkin olanlar, yani XIV. yüzyıl esnasında ekonomik ve nüfussal konjonktürün alt-üst oluşuna ilişkin sorunlardır. Ancak bu kazılar, toplumsal bir yapının temellerinin gözlemi açısından çok yararlı olarak ortaya çıkmaktadırlar. Örneğin Gabrielle Demians d'Archimbaud'nun bir Provence köyünün yerleşim yerinde yürüttüğü kazılar, bir kalenin etrafına toplanmış bir çobanlar ve tarımcılar grubundaki servet dağılımını ve üretici güçlerin düzenlenmesini aydınlatmaktadırlar. Fakat gündelik hayat arkeolojisine başvurulması, çerçeveyi genişletme ve toplumsal tarihi iktisat tarihine olan bağımlılığından bir miktar kurtarma olanağını da sunmaktadır. Bu olgu daha şimdiden, Michel de Bouard yönetiminde şatolar, yani feodal dönemin siyasal örgütlenmesinin temeli hakkında yürütülen araştırmaların sonuçlarından görülmektedir. "Tahkimli tahta şato"ları belirlemek, kale biçimindeki konutun düzeneklerini çözümlemek, kazıların sağladıklarını yazılı belgelerle karşılaştırmak, aristokrasinin çeşitli tabakalar halinde dağılımını ve şövalye hanedanlarının sabitleşmesi gibi temel sosyolojik sorunlara somut bir şekilde yaklaşmak anlamına gelmektedir. Fakat aynı zamanda bir toplumsal farklılaşmanın işaretleri olan amblem, kıyafet gibi şeylere, servetler hiyerarşisi içinde en alt mertebelere varana kadar lükse ilişkin olan herşeye yönelik bu işaretler arkeolojisinin gelişmesi de temenni edilebilir. Ve işte işaretlere yönelik bu başvuruyla, ikinci perspektife, beni kişisel olarak cezbeden ve tutanına ulaşıyorum.

Bana göre, toplumsal tarih alanında araştırmayı en etkin şekilde uyarabilecek, açabilecek, zenginleştirebilecek olan, niceliksel olan hiç de ihmal edilmeksizin, toplumsal niteliklerin incelenmesine geri dönmektir. Tarihçinin burada harekete

geçirici ve canlandırıcı olmasını bekleyeceği disiplinler dilbilim, toplumsal psikoloji ve antropolojidir. Bu toplum yapısı yalnızca, fiilen bir üretim sistemi ile zenginliklerin gruplar, tabakalar ve sınıflar arasındaki dağılımı biçimine bağımlı olmayıp; aynı zamanda ayinsel alana ilişkin olanlar, yalnızca ekonomik bir öze sahip olmayan iktidardan kaynaklanan, bu toplumun kendi bilincine varma biçimi, uyduğu başvuru sistemi, kulandığı kelime haznesi, hareketi tabii ki ekonomik yapılara bağlanan, ama onunla sıkı bir eşgüdüm içinde olmayan kültür ve ideoloji alanına giren olgular tarafından da çok doğrudan haberdar edilmektedir. Önemli olan bir ekonomi sosyolojisinin somut imgesini, bir psikososyolojinin soyut, ama o çağın insanları tarafından derinlemesine hissedilen ve onların davranışlarına önemli ölçüde komuta eden imgesiyle tamamlamaktır. Bu imgeyi kavrayabilmek için, tarihin henüz politika ve olay tarihi olduğu XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başında uzun süre ve sabırla kullanılan, ama dikkatin özellikle ekonomik olgulara yönelmesiyle ihmal edilen bir belge türünü ihya etmek gerekmektedir. bu metinler bireyleri veya grupları birbirlerine nazaran konumlandıran kelimeleri veya daha doğrusu kelime ortaklıklarını, takımlarını sunmaktadırlar bu ifadelerin en anlamlılarını tanımlamak, anlamlarına nüfuz etmek, onları etkileyen semantik kaymaları olabildiğince izlemek, bu terimlerin belirttikleri sanılan kategoriler ve ilişkiler ile gerçek güç ilişkileri arasındaki tutarsızlıkları belirlemek toplum tarihçisine düşmektedir. Bu metinlerin açığa çıkarttıkları diğer işaretler de; ayinler, törenler, önceliklerin düzenlenişi de; toplumsal bünyeyi devrevi olarak düzenlemek, onu ortaklaşa bilincin temsillerinde uygun hale getirmek üzere, aynı biçimde yorumlanmalıdırlar. Nihayet, bu temsilleri ve toplumsal ilişkileri zenginliklerin eşitsiz dağılımı kadar emredici bir şekilde belirleyen bütün toplumsal modelleri açığa çıkarmak da önemlidir.

Fransa'da şövalyelik olarak adlandırılan grubun XI. ve XII. yüzyıllarda oluşumunun ve pekişmesinin ortaya çıkardığı sorunları sabit bir örnek olarak ele alalım. Bu örnek gösterimseldir, çünkü Marc Bloch, araştırma sahasını süprüntülerden temizleyenlerin, yönlendirici bir plan önerenlerin ilklerinden olmuştur. Arşiv belgelerine başvurulmasıyla ve bu malzemelerin bir ilk istatistik ele alışa tabi tutulmasıyla çok şey öğrenilmektedir bile. Bu incelemelerden, meslekten kâtiplerin diline girip billurlaşmakta geciken koskoca bir toplumsal kelime haznesi çıkarmak mümkündür. Bu kelimeleri sayarak, sınıflandırarak grubu çevrelemek, onun tutarlığa kavuştuğu, X. yüzyılın sonunda bireysel olarak taşınmaya başlanılan ve 1030'dan sonra kollektif hale gelen bir ünvanın etrafında kendini kanıtladığını görmek mümkündür. *Carta*lar aynı zamanda bu tabakanın ekonomik temellerinin sondajını yapmayı, onu mal varlıklarına, ayrıcalıklara, üyelerini servetler basamağının belli bir kesimine yerleştiren ekonomik güce

nazaran konumlandırmaya da olanak sağlamaktadırlar. Bu belgeler özellikle göstermektedirler ki, bin yıllarında Cluny manastırı çevresinde şövalye ünvanını taşıyan herkes özgür toprak sahibi idi, bunlar fief de tasarruf etmekteydiler, fakat bunların ölçekleri, serbest olarak tasarruf ettikleri topraklara nazaran önemsizdi ve bu fief tasarruf edenlerin çoğu da Karolenj döneminin büyük senyörlerinin ardılları olmuşa benzemekteydi. Bu belgeler aynı zamanda, bu dönemin nüfusu içinde farkedilen hareketlere nazaran, bu toplumsal grubun konumunu da açığa çıkartmaktadırlar; bu belgeler bu grubun mevcudunun XI. ve XII. yüzyıllardaki dikkat çekici istikrarını açığa çıkartmaktadırlar. Eğer arkeolojik araştırmalar ile anlatı kaynaklarının sonuçları kullanılacak olursa, bunlar çok geniş başka karanlık alanları da aydınlatmaya başlamaktadırlar.

Böylece, tahkimli yerlerin incelenmesi iki olguyu aşikâr hale getirmektedir. XI. yüzyıl şövalyeliği aristokrasinin tümü değildir; aslında bir kalede komuta eden ve şövalyelerin kendilerine gerçekten tabi oldukları birkaç kişiden oluşan, çok daha ince bir toplumsal tabakanın hükmü altındadırlar. Fakat XII. yüzyıl süresince daha mütevazi olan, daha sonraları "tahkimli ev" adı verilecek şatolar çoğalmaya başlamışlardır. Bu olgu diğerleri arasında, şövalyeliğin şato efendilerinin hayat tarzını benimseme, onların ayrıcalıklarını edinme, onların düzeyine çıkma kaygısını açığa çıkartmaktadır. demek ki, yüksek aristokrasinin tavırlarını yavaş yavaş alt tabakalara intikal ettiren ve etkisi senyörler sınıfının içindeki hiyerarşileri tedricen yumuşatmak ve bu sınıfı daha türdeş hale getirmek olan derin bir harekete tercüman olmaktadır.

Fakat bu hareketin kapsamını kavramak ve onu belirleyen değişmelere kadar ulaşabilmek için, anlatı kaynaklarını ve ifade ettiklerini paralel olarak sorgulamak uygun olacaktır. Bu durumda zihinsel tavırların ve kültürel modellerin bu evrimde belirleyici bir rol oynadıkları görülecektir. Üst aristokrasi düzeyinde, dönemin dilini kullanırsak "prenslerin", "büyüklerin" düzeyinde, henüz XI. yüzyılın başında, esas oluşturucusunun irsi bir yeteneğe dayalı olduğu- hatta biyolojik diyebilirim, çünkü kan yoluyla aktarılmaktaydı ve eğitimin burada hiçbir değeri yoktu- eski bir soyluluk kavrayışı iktidarın doğuştan olduğu karizmasına hükmederek, canlılığını sürdürmekteydi. "Soylular" ile basit şövalyeler arasına uçurum koyan işte bu kavramdır. Oysa bu uçurum kapanma eğilimine girmiştir, ve çok erkenden, Cluny manastırı civarında X. yüzyılın sonundan itibaren. Şövalyelerin de soylu oldukları ve aynı erdemlere irsi olarak sahip oldukları fikri yayılmıştır. Bu maddi bir kaynaşmanın etkisinde ortaya çıkmış olarak gözükmemektedir; iki grup arasında evlilik konusundaki ayırımcılık, tıpkı ekonomik düzlemdeki eşitsizlikler gibi, yerleşik olmaya devam etmektedir: senyörlük kazançlarının artması bu farkları gidermek yerine, daha da artırmaktadır. Bu noktada bir ideolojinin, X. yüzyılın son yıllarından itibaren

güney Fransa'dan hareketle gelişmeye başlayan Tanrı Barışı ideolojisinin müdahalesini kabul etmek gerekmektedir. Bu gelişme siyasal bir olgunun, kendi de bizatihi ekonomik koşullar tarafından doğrudan belirlenen, krallık iktidarının çökmesinin sonucudur: bu olgu içine kapanmış ve eskiden hükümdarların dağıtmakta oldukları savaş kazançlarıyla sulanamayan tarımsal bir toplumun yapılarına cevap vermektedir. Fakat bu ideolojinin nüfuz etmesi, aristokratik toplumun kendini kavrama biçimini dönüştürmüştür. Zihinsel temsiller üzerinde yansımıştır ve bu dört düzlemde olmuştur:

1. Silah taşıyanları diğer tüm insanlaran ayırmıştır. Böylece onları türdeş, ayrı, dışlanmış, yani eskisinden çok daha net bir şekilde sınırlandırılmış bir toplumsal kategori halindeki bir tabaka olarak oluşturmuştur. Bu özellikle, X. yüzyılın sonundan itibaren özel bir ünvanın, şövalye kelimesinin yayılmasını açıklamaktadır; askeri uzmanlaşmayı vurgulayan bu ortak niteleme, grubun sınırlarını net bir şekilde belirlemeyi hedeflemektedir.

2. Barış ideolojisinin yayılması, aynı zamanda tüm savaşçılara özgü bir ahlâkın ihdasını çabuklaştırmıştır. Bu ahlâk askeri eylemin değer kazanmasının üzerine dayanmaktadır. Kilise entellektüelleri artık şövalyelik şiddetine manevi bir meşruiyet aramaktadırlar, bunlar örnek alınacak *miles Christi* modelini inşa etmekte ve bu da Haçlı seferi fikrinin olgunlaşmasını hazırlamaktadır, ve bunu laik aristokrasinin tümüne, yani aynı zamanda üst tabaka mensuplarına, "büyükler"e, "soylular"a da önermektedirler. Bunlar, XI. yüzyılın sonuncu üçte birlik bölümünden itibaren şereflerini şövalye gibi davranmaya adamışlardır. Onlar da şövalye ünvanıyla bezenmişlerdir. Fakat kaynaşma daha da tam olmaktadır, çünkü soyluluğa özgü değerler çok doğal olarak bu ortak ahlâk içindeki yerlerini almakta ve özellikle kanla ve ırkla aktarılan ırsi bir "erdem" konusundaki, tamamen soylu kavram başı çekmektedir.

3. Soyluluk fikrinin alt tabakalara intikali, henüz iyi incelenmemiş, ama temel öneme sahip başka bir değişime yol açmıştır. Bu oluşum aristokratik toplumun bütünü içindeki akrabalık ilişkilerinin değişimine, aile dayanışmalarının sülale çerçevesi içinde güçlenmesine yöneltmiştir. Ataerkil, sağlam, katı ve önce en yüksek senyörler düzeyinde geçerli olan sülale yapıları, fiilen kendiliklerinden alt tabakalara intikal etmişe ve yavaş yavaş şövalyeliğin alt katmanlarına yayılmışa benzemektedirler. Kesin olan nokta, çoğunun XI. yüzyılda henüz bir şato sahibinin evinde hizmetkâr konumunda yaşadığı şövalyelerin bir toprağa yerleştikleridir; bunlardan çoğu bu toprağın adını almışlardır; tıpkı toprak gibi ırsi olan bu ad, sülale bilincine destek olmuştur. Şövalyelik böylece ırsi bir toplum haline gelmiştir ve servet konumlarını koruyabilmek için, üstelik bir de kapalı ve katı hale gelen sülaleler, doğumların artmasını, özellikle sıkı bir evlilik sınırlandırması yoluyla önlemeye

çabalarıyla şlardır. Bu tavır *cartula* çözümlemelerinin ortaya çıkardığı, bu toplumsal grubun mevcutlarının istikrarını belli etmektedir.

4. Bu sonuncu tavır, bekârların, o sıralar "gençler" denilen ve yerleşme olanağı bulamamış olanların önemini de açıklamaktadır. Bunların varlığı, şövalye dünyasının içinde hareketliliği, kıpırtıyı, saldırgınlığı canlı tutmaktadır; bütün bunlar, geniş çapta bu "gençler"e yönelik bir vakit geçirtme edebiyatının ifade ettiği ve heyacan uyandırdığı çizgilerdir.

Bu örnek yöntem konusunda düşünmeye davet etmektedir. Arşiv kaynaklarının karşısında olduğu kadar, anlatı yazıları karşısında da esas olan, toplumsal ilişkileri temellendiren ekonomik olaylara dair güvenilir bilgilerden yola çıkmaktır. Bir azınlığın ifade tarzlarının bir kültüre dair açık ettiklerine bağlı kalmayarak, zihinsel tavırların dünyevi temellerini keşfetmek uygun olacaktır. Bu arada, şu veya bu döneme egemen olan ideolojilerin yansımaları hakkında soru sormak da daha az gerekli değildir. Bu zihinsel temsiller fiilen, oluşumu belirlemiş olan siyasal ve ekonomik gerçeklikler karşısında, bazı düzeylerde bağımsızlık kazanmaktadırlar. Onların yok olmalarından sonra da yaşamaktadılar ve toplumsal bir grubun somut niteliği ile kendi hakkında oluşturduğu imge arasında birçok uyumsuzluklar farkedilebilir. Demek ki önemli olan, ekonomik olguların incelenmesini zihniyetlerin incelenmesine sıkı sıkıya bağlamak, ve iki olgu dizisi arasındaki tutarlıklar ve sapmaları gözlemektir.

XVI
ORTA ÇAĞ TOPLUMLARI
BÜTÜNSEL BİR YAKLAŞIM

Sayın Yönetici, sevgili meslekdaşlarım,

Bana emanet ederek beni şereflendirdiğiniz dersi, yalnızca bu kurumun geleneğinin böylesine bir seçimi mükemmelen meşrulaştırdığı Orta Çağ tarihine değil de, daha da özel olarak, Orta Çağ toplumlarının tarihine tahsis etmeye karar vermiş olmanızın anlamı, toplumsal ilişkilerin incelenmesinin size öncelikle, bir uygarlığı oluşturan unsurların bütününü yeni bir bakış açısı altında aydınlatabilecek gibi görünmesidir. Bu kararı vermenizin nedeni aynı zamanda ve özellikle, Collège de France'ın amacının oluşmakta olan bilimi öğretmek olması, en acil düşünmelerin, yani kendilerinden en yeni sonuçlar beklenebilecek olanlarının Orta Çağ tarihinin en kötü çizilmiş perspektifleri üzerinde- bundan kesin olaak toplumsal tarihe ilişkin olanları anlıyorum- yol alması gerektiğin düşünmüş olmanızdır da.

Bayanlar ve baylar, bu tarihten, Lucien Febvre'in uzun süre ders verdiği ve eğer tamamlanmış, tamamlanmakta olan ve hazırlanan çok sayıda çalışma hatırlanacak olursa, bizim heyecan ve tutkuyla izlediğimiz yenileştirilmiş bir tarih için savaştığı yerden, bu terimlerle söz ettiğimi duymak şaşırtıcı gözükebilir. Bu bağlamda nihayet, arşivlerin tozlarının altında ve müzelerin sessizliği içinde asıl canlı insanı aramanın gerektiğini keşfetmemi borçlu olduğum Marc Bloch'un anısını minnet ve saygıyla yad'ediyorum. Ancak bu arada- birçok eserin düzenlenmesi, hatta birçok dersin adı buna tanıktır- toplumsal tarihin bugün bile çoğu zaman bir eklenti, bir ilâve, söylemekten kaçınmayalım, iktisadi tarihin fakir bir akrabası gibi göründüğünü bilmezden gelmek mümkün değildir. Gerçekten de yarım yüzyıldan fazla bir süreden beri güçlü bir atılım tarafından sürüklenen iktisadi tarih, en verimli araştırmalara hayat ve kapsam vermeyi kesmiş değildir; iktisadi tarih en geniş mekânları fethetmiştir; şimdi onun maddi hayata yönelik bir arkeoloji tarafından desteklendiği, kendine yeni yollar açtığı görülmektedir. Zafer kazanmaktadır. Ve bizatihi başarısının içinde, toplumlar tarihini peşinden sürüklemektedir. Çünkü çok aşikâr olarak, toplumsal tabakalaşmanın incelenmesine, bireylerin veya grupların sürdürdükleri ilişkilerin incelenmesine, öncelikle belli bir andaki üretim ilişkilerinin, ve kazançların paylaşımı ilişkilerinin örgütlenme biçimleri açıkça farkedilemeden girişilemez.

Ancak, iki nokta üzerinde çok dikkatli olmak gerekmektedir. İlk olarak, Orta

Çağ ekonomi tarihçilerinin, geçmişin gözlenmesinde günümüzün verilerine dayalı bir iktisat kavramından her zaman kaçınmayıp, bu anakronik ve bozucu uygulamaya başvurmaları olgusu üzerinde dikkatli olmak gerekir. Böylece, Batı Orta Çağı kadar kırsallığın içinde kök salmış bir uygarlıkta, paranın veya mübadelelerin cinsinin rolü tam olarak tanımlanmamış olduğundan- oysa etnolojik araştırmaların bazı sonuçları onlara bu tanımları yapmakta yardımcı olabilirlerdi- ticari faaliyetlere ve para dolaşımına, uzun süre bilinçsizce ayrıcalıklı bir yer tanımıştır. İkinci olarak ve özellikle; vergi cetvellerine, tahmin veya kadastro sicillerinin okunmasına ilişkin olarak bir toplumun çözümlenmesinin sonuna gelindiğini; hane reislerini bir servetler hiyerarşisinin çeşitli düzeyleri içine yerleştirmede; bir kira veya istihdam sözleşmesinin hükümlerini yorumlarken, herhangi bir emekçinin nasıl sömürüldüğünü ayırdetmenin; mali sayımlar aracılığıyla nüfussal eğilimin teslağının elde edilmesinin sonuna gelindiğini düşünmek yanlış olacaktır. Gerçekten de, bireylerin ve grupların karşılıklı konumlarından ötürü hissettikleri duygu ve bu duygunun emrettiği davranışlar, ekonomik konumlarının gerçekliği tarafından hemen belirlenmemekte; bu gerçeklik konusunda oluşturdukları ve her zaman aslına sadık olmayan, ama her zaman zihinsel temsillerin karmaşık bir bütününün oyunlarıyla azalan bir imge tarafından belirlenmektedir. Toplumsal olayları ekonomik olayların basit bir devamı saymak, demek ki soruşturma alanını daraltmak, sorunsalı çok daraltmak, bazı esaslı güç hatlarını açıkça görmekten vazgeçmek anlamına gelmektedir.

Fiili durumda çok erkenden ve ekonomiler tarihi yola çıkarken, bazılarına eski toplumların maddi temellerinin incelenmesinin ayinlerin, inançların ve efsanelerin, bireysel tavırlara hükmeden ve toplumsal olayları ekonomik olgular kadar, bunların da işlevinde doğrudan ve gerekli olarak düzene girdiği bir ortaklaşa psikolojinin tüm yanlarının incelenmesiyle tamamlanması mutlaka gerekli olarak gözükmüştür. Böylece, belki de uygun bir şekilde olmaksazın zihniyetler tarihi adı verilen ve toplumsal antropoloji ve semioloji gibi genç beşeri bilimlerin canlı gelişimlerinin, son yıllarda yöntemlerini güçlendirmeye ve tutkularını genişletmeye katkıda bulundukları şu tarih vücut bulmuştur, ama bu iş yavaş ve uzun süre boyunca da tereddütlü bir şekilde olmuştur. Böylece araştırmaya açılan bu geniş alan, Orta Çağ araştırmacılarını, bu çağın birçok yazılı belgesinden daha fazla cezbedebilir, çünkü bu belgeler ekonomik gerçeklerden daha çok, zihin hallerine çok daha önemli bir işlev yükleyen Kilise adamları tarafından kaleme alınmışlardır, miktara dökülebilecek ve istatistik kullanıma uygun hale getirebilecek çok az veri sağlarlarken, zihinsel hellere ilişkin olarak özellikle aydınlatıcı olarak ortaya çıkmaktadırlar. Fakat bu konum da ortaya, bazı tarihçilerin kaçınamadıkları bizatihi bir tehlikeyi çıkartmaktadır:

bizzat sorguladıkları ve tüm çabaları ruhani olanı dünyevi olandan ayırmak olan tanıkların tavırlarını benimseyen bu tarihçilerin bazen somuttan uzaklaşma, zihinsel yapılara, onları belirleyen maddi yapılar karşısında, çok geniş bir özerklik atfetme eğilimine girmişler, böylece zihniyetler tarihini *geistesgeschichte*'nin benzeri gelişmelerine doğru, farketmeden saptırmışlardır.

Buna bağlı olarak, eğer toplumsal tarihin gelişmesi ve bağımsızlığını fethetmesi isteniyorsa, onu bir maddi uygarlık tarihiyle, bir ortaklaşa zihin tarihini birbirlerine yaklaştırmanın gerçekleştiği bir yola sokmak uygun olacaktır. Fakat öncelikle üç tane yöntemsel ilkeyi ortaya koymanın gerekli olduğunu düşünüyorum. Toplum içindeki insanın tarihsel araştırmanın nihai amacı olduğunu düşünüyorum, bu tarihin ilk ilkesidir. Toplumsal tarih fiili olarak tarihin tümüdür. Ve madem ki her toplum, bileşimine, çözümlene ihtiyaçları hariç, ayırmanın mümkün olmadığı ekonomik, siyasal ve zihinsel faktörlerin müdahale ettiği bir bünyedir, öyleyse, bu tarih tüm haberleri, tüm göstergeleri, tüm kaynakları kendine davet etmektedir. Çok tabiidir ki bu tarih, ister anlatısal ya da hukuki olsunlar, ister ayin usullerini kurala bağlamaya yönelik olsunlar, ya da vakit geçirtmek veya bir ahlâk kurmak için yaşanmışı hayali olanın içine aktarmaya uğraşsınlar, metinlerin getirdikleriyle yetinmemez. Hatta bu tarih için bu metinlerin içeriğini aşmak; kelimelerin ve kelime takımlarının, rakamların ve hesaplama yöntemlerinin ötesinde; söylevin düzenlenişinin, yazının dış düzeneklerinin ve bizatihi yazılışın edasının dışa vurabileceklerinin ötesinde bu metinleri oluşturanlar ve onları kullananların dünyasındaki gerçek bağlantıya ulaşmayı deneyebilmek üzere, bu metinlerin biçimsel zarfını incelemek bile yeterli değildir. Toplumsal tarih ayrıca geçmişin tüm kalıntılarına, kazı şantiyelerinde unutulmuşluktan çekilip çıkartılan alet ve teçhizat kalıntılarına, kırların ve kentlerin bugünkü çehrelerinde eski insan yerleşimlerinden ayakta kalan tüm izlere, nihayet birkaç tapınağın planında, bir minyatür konpozisyonunda, bir Gregoriusgil sekansta, sanatsal yaratının çoklu biçimleri aracılığıyla taşınan bir evren kavrayışında gözükebilen herşeye karşı dikkatli olmak zorundadır. Çünkü, Pierre Francastel'in dediği gibi, gerçekten de "ekonomik ve siyasal bir düzen kuran her toplum, aynı zamanda temsili bir düzen kurucusudur ve oluşum halinde her toplum her zaman hem kurumların, hem de kavramların, imgelerin ve seyirlik oyunların potası olmaktadır".

Hiç kuşkusuz öncelikle ve araştırma kolaylığı nedeniyle, toplumsal tarihi bu kaynakların tününden itibaren, ve hiçbirini ihmal etmeksizin, olguları farklı çözümleme düzeylerinde ele almak zorundadır. Ancak toplumsal tarihin kendini bir maddi uygarlık tarihinin, bir zihniyetler tarihinin devamı saymaktan vaçgeçmesi gerekmektedir. Bu tarihin kendi öz yeteneği sentezdedir. Bu çeşitli alanlarda eşzamanlı olarak yürütlmüş araştırmaların sonuçlarını devşirmek ve

bunları bütünsel bir bakış açısının birliği içinde toplamak ona düşmektedir. Michelet "tarihel hayatı yeniden bulabilmek için, onu bütün yollarında, bütün biçimlerinde, bütün unsurlarında sabırla izlemek gerekmektedir" demekte, "ama daha da büyük bir tutkuyla, bütün bunların hareketlerini, çeşitli güçlerinin karşılıklı etkisini, bizzat hayatın kendisi haline gelecek olan güçlü bir hareket içinde ihya etmek, yeniden meydana getirmek de gerekmektedir" diye eklemektedir. Bütün bunların hareketlerini ihya etmek , eylem halindeki çeşitli güçler arasındaki kesinlikle karşılıklı ilişkileri kaydetmek anlamına gelmektedir. İkinci ilke şöyledir: bir bütünselliğin içindeki gerçek eklemleşmeleri kavramaya uğraşmak. Örneğin ekonomik bir hareketin basıncı bir ahlâkın tasarımı üzerinde nasıl etki etmektedir, bir ruhani gelişme girişimi, bir üretim sistemi içinde yer alma biçimiyle nasıl amacına ulaşmaktan uzaklaşmaktadır; XII. yüzyılda Citeaux tarikatına mensup manasturlardaki dayanışma örgütlerinin meydana getirdikleri şu çok özel derneklerin kaderinin aydınlattığı budur. Örnek olmak isteyen dernekler; bir kurallar sistemi, altı yüz yıl kadar eski olan Saint Benoit Kuralı'nın emirler bütünü olan bir yasa tarafından yönetilen, ayinleştirilmiş dernekler. Saint Benoit Kuralı'nın metni bütünsel bir sadakat kaygısıyla yeniden okunmuştur. Fakat bu yeniden okuma esnasında vurgu, tarikatın kuruluşu sırasındaki bir fakirlik istemi üzerine vurulmuştur: fiili durumda, benediktin tarikatının, o zamanın en prestijlisi olan Cluny tarikatının senyörlük konforu ve güvenliğinin içine tedricen dalmasını rezalet haline getiren genel bir zenginleşmenin ahlâki sonuçlarına karşı tepki göstermek gerekmekteydi. Oysa rantlar sayesinde yaşamayı reddettiklerinden, gıdalarını kendi emekleriyle, kendi topraklarından sağlamaya karar verdiklerinden, otlaklar ve ormanların ortasında inzivanın içine yerleşmeye karar verdiklerinden, bu cemaatler kendilerine rağmen ve ihtiyatsız bir şekilde davranış kuralı olarak benimsedikleri köhne modele göre, kendilerini ekonomilerin en fetihçi olanının ön sırasında bulmuşlar, bizzat tüketemedikleri yün, et, demir, odun gibi maddeleri bol olarak üretir ve giderek bunları satar duruma gelmişlerdir. Ekonomi alanının öngörülemeyen bir cins rövanşıyla, bu yoksulluk havarileri zengin olmuşlardır. Kuşkusuz ülkülerine sadık kalarak, içinde yaşadıkları inzivalarda kalmaya devam etmişlerdir. Fakat onları yalnızca fuarlarda tacirler olarak, mezatlarda komşularının zararına olmak üzere mal varlıklarını geliştiren kişiler olarak görenlerin gözünde; artan bir refah yüzyılında Tann'nın adamlarının gerçek fakirler haline gelemeyişlerine daha az tahammül edenlerin gözünde, Citeauxlular ruhani mükemmelliğin sahipleri olmaktan yavaş yavaş çıkmışlardır; saygı başkalarına, kentlerin dış mahallelerinde dolaşan, çuvala bürünmüş ve hiçbirşeyi olmayanlara yönelmiştir.

Fakat eklemleştirmelerin araştırılması daha ilk andan itibaren, eylem halindeki güçlerin herbirinin, diğer hepsinin harcketlerine bağımlı olmasına

rağmen, gene de kendine özgü bir atılımla harekete geçtiğini açığa çıkartmaktadır. Çözülmez bir tutarlık sistemi içinde hiç de çakışır durumda olmayıp, bitişik durumda olan bu eylem halindeki güçlerin herbiri, nisbi olarak özerk bir süre içinde gelişmektedirler; ama bu sürenin bizatihi kendi de, zamansallığın farklı hatlarında hem olaysal bir kaynama, hem geniş konjonktür hareketleri, hem de ritmler üzerinde çok daha yayılmış olan daha da derin dalga hareketleri tarafından harekete geçirilmektedir. Bu yol alışların çeşitliliğinden sürekli uyumsuzlukları, gerileme etkileri, ağırlık merkezleri, uzatmalı kalıntılar ve bazen de ani değişmelerin yaylarını aldırmazca geren gerçek engellemeler kaynaklanmaktadır. Örnek olarak hukuki kuralları ele alalım. Bunlar yazılı bir yasanın terimleriyle saptandıklarında zor olarak evrilebilmekte, ama onları yalnızca ortaklaşa belleğin muhafaza ettiği durumlarda bu iş çok daha kolay olmaktadır. Anca, feodal çağın sözel örfleri ne kadar kolay biçim değiştirebilir nitelikte olsalar da, toplumsal ilişkileri sürekli olarak onun işlevinde düzenlemeyi hedeflemelerine rağmen, iktidar dağılımının değişimlerine sürekli olarak uyum sağlama noktasına ulaşamamışlardır. Örneğin, XI. yüzyıl Fransız senyörlüklerinde dil alışkanlıkları, adli belgelerin formülleri, bunlara tekâbül eden ayinsel hareketler, onu kurmuş olan kurumların çöküntüsüne rağmen, kölelerden türemiş olanlarla özgür denilen emekçiler arasındaki kopukluğu birçok onyıl boyunca sürdürmüşlerdir. Bu kullanımların varlığını sürdürdüğü ayırımcılıklar, devam etmesine izin verdikleri yasaklar ve dışlamalar, üretici güçlerin gelişimini bir süre gizlemişler, bu evrimi hiç kuşkusuz yavaşlatmışlar, nüfus artışını geciktirmişlerdir ve besledikleri bunalım duyguları, kentsel ayaklanmaların tohumlarını, yani hukuki yenileşmelerin potasını olgunlaşmaya yöneltmişlerdir. Ancak yetersiz bir şekilde farkedilebilen, her zaman süreksiz bir bilgi içeren toplumsal zamanın bu karmaşıklığı, böylece yöntemin içine sonuncu bir ilkenin gerçeklerinin katılmasını talep etmektedir; birbirlerini kesen dirençlerin ve birşey yapmaya yönelik itkilerin etkileşimini, bu etkileşimin harekete geçirdiği aşikâr kopuşları ve alevlendirdiği çelişkileri en büyük özenle çözümlerken, tarihçinin her anda gözlemeyi seçtiklerine, bir diyakroni yanılsamasını ortadan kaldırma gerekliliği. Çünkü, bir Orta Çağ toplumları tarihini kurma işine ancak bir bütünselliğin bağrındaki eklemleşme ve uyumsuzlukları aynı özenle farkederken girişilebilir ve bu girişim şimdi ana hatlarını taslak halinde vermeye çalışacağım bir örüntü üzerinde olabilir.

*

Barbar halkların arabaları, Roma ordularının onların ilerlemelerine karşı diktikleri engeli birgün zorlamıştır. Sidonius Apollinarius, iğrenmesine rağmen, konutunun eklentilerinde birgün Germen şeflerini kabul etmek durumunda kalmıştır. işte Orta Çağ bu sıralarda başlamaktadır. Roma vahşi toplumların

gözlerini hâlâ kamaştırmaktadır. Fakat Roma Batı'da, artık yıpranmış bir dekordan başka birşey değildir. Gerçekten de, uzun zamandan beri nüfussal ve ekonomik bir gerilemenin uzatmalı bir safhasının yansımaları, *legion*'ların fethedilmiş eyaletlere, onları daha iyi elde tutabilmek için yaydıkları ve birkaç ayrıcalıklının vasat mutluluklarını koruyan kentler ve yollar ağını bozuyor ve içine çekilmesine yol açıyordu. kentsel ve tüccar bir uygarlığın cilası çatlarken; büyük malikânelerin, köy şeflerine bağlanmış yanaşmaların toplumsal ilişkilerin çerçevesini meydana getirdiği Roma yerleşimi öncesine ait senyörlüğe yönelik ve kırsal alt tabakası yeniden su yüzüne çıkmıştır. Tarih biliminin tarihlendirmeye çabaladığı, ama ancak sürekli bir evrimin güçlü ve özellikle şiddetli anları olarak beliren istilaların süreci içinde yer aldıkları çok yavaş bir oluşumun etkisiyle, İmparatorluk sınırları artık hiçbir şeyi birbirinden ayıramaz hale gelmişlerdir. Kabileler göçleri esnasında, kuşkusuz kendilerine özgü bazı kültür çizgilerini de taşımaktaydılar: özgürlük hakkında daha az dağınık bir duygu, askeri erdemlerin heyecan uyandırması, bir mücevher sanatı ve soyut simge; bunlar ekmek , şarap, para kullanımı ve kâgir inşaat gibi başka geleneklerin ayakta kalmaya devam ettiği kırlara yerleşmekteydiler; bu barbar kabilelerin ilerlemelerini yönetenler, kent saraylarında ve anfitiyatrolarda ölmekte olan bir uygarlığın sahte kaba parıltılarıyla süslenmeyi arzulamışlardır. Ancak iki toplum, istilacınınki ve yerlininki, her ikisi de kırsaldır her ikisine de aristokrasiler egemendir ve her ikisi de adeta eşit kabalıktadır. Birbirleriyle zahmetsizce karışmışlardır. Dünyanın tüm insanlarını aynı iman etrafında toplama kaygısı içindeki Hristiyan Kilisesi bu kaynaşmayı çabuklaştırmış ve Germen mezarlarında haçlar belirmiştir Fakat Kilise barbarlaşmıştır. O da kırsal hale gelmiştir. İleri karakolları artık manastırlar olmuştur ve Latin edebiyatından ancak bazı parçaları kurtarabilmiştir ki, bunlar yalnızca dua etmeye yarayabilirler.

VII. yüzyılda, yüksek kültürün boğulmasının daha da koyulaştırdığı karanlığın içinde, üretim ve iskân tarihindeki birkaç işaretle, laik eğilimin kesin bir şekilde tepetaklak olduğu farkedilebilmektedir. Bu tarihten sonra, Avrupa kıtasının Batısına kuşkusuz daha uygun iklim koşullarının yerleşmesiyle de teşvik bulan, yavaş bir evrimin harekete geçişi resmolmaktadır. Fakat büyümenin ilk atılımları çok ilkel bir ortamda, köylü halklar için yegâne büyük kazanç kaynağının yağma harekâtları olduğu tarımsal, askeri bir ekonomik sistemde geliştiklerinden ötürü, bu ilerlemenin sonucu, daha iyi silahlanmış savaşçı çeteleri tarafından büyük fetihçi devletlerin kurulması olmuştur. Bu siyasal inşaların en prestijlisi Karolenj imparatorluğudur. Bu imparatorluk aslında nedir? Evren ölçeğinde genişlemiş ve eşmerkezli dairelerin genişlemeleriyle meskûn alanların sınırlarından, bizzat hükümdarın kişisine kadar, toprakların tümünü kapsamaya yatkın olacak bir köy şefliğidir.

Kanundışıların kendilerine sığınak aradıkları, sonbaharda domuz sürülerinin salındığı ve avcıların gruplar halinde macera aradıkları balta girmez ormanların kıyılarından itibaren; aç köylülerin ekâbiranın evlerine götürmek zorunda olduklarını üretmek üzere kendilerini tükettikleri, ağaçlar arasındaki açık araziler boyunca, kralın, savaş önderinin her ilkbaharda her seferinde daha uzaktaki yağma seferlerine yönelttiği bu savaş uzmanları yer almaktadır. Bu eşmerkezli örgütlenmenin asıl yarıçaplarını, ailesel gruplaşmaların, hizmetkârlıkların bağrında ve Karolenj yasalarının kurumsallaştırdıklarını iddia ettikleri karmaşık bir ödenti ve karşı-bağış oyununa dayanan kişisel itaat halkaları meydana getirmektedir. Fakat hükümdarın yanında, onu çevreleyen rahip ve papazlar yer almaktadır. Ve toplumsal ilişkilerin gerçeği, onların aracılığıyla çok büyük ölçüde gizlenmiş olmaktadır. Bunlar Roma kültürünün mirasçılarıdır, ayrıca Charlemagne'ı Aix *capella*'sını yaptırtmak üzere İtalya'dan sütun getirtmeye teşvik etmektedirler, bunlar bu Roma kültürünün kalıntılarından hareketle, aslında eskinin yıkıntıları üzerinde kurulan bir dekordan ibaret olan yeni bir bina inşa etmeye çabalamaktadırlar. Kralı Sezarların ardılı olduğuna ve bu durumda görevinin Roma İmparatorluğunu ve düzenini yeniden yaratmak olduğuna ikna etmeye çalışmaktadırlar. Fakat ilhamlarını hem kitab-ı mukaddesten, hem de klasik dönem yazılarından aldıklarından, özellikle toplumun bütünsel bir teslimini biçimlendirme işine bağlanmaktadırlar. Bu temsil o kadar katıdır ki, kendini ortaklaşa bilince yüzyıllar boyunca dayatacaktır.

O da eşmerkezli olan, ama Tanrı krallığına ait yegâne gerçeğin basit bir dünyevi yansıması olarak yaşanan bu temsil değişmez olmayı istemektedir, çünkü tanrısal tasarıya cevap vermektedir ve izin verdiği yegâne gelişme rahani düzlemde olup, insanları nihai yargının kapılarına kadar götürecek olanıdır. Bu dairenin içinde tek bir merkez, kral vardır; Tanrı tarafından kutsanan, tek Tanrının imgesi olan bu kral, hristiyan halkın tümünün kaderine önderlik etmektedir ve bu halkı selâmete ulaştırma görevine sahiptir. Barış hükümdarı, Augustus olan kral; imansızları püskürterek, uçların putataparlarını vaftize zorlayarak, bir kenara atılmış ama katı çekirdekler olan Yahudi cemaatlerini yavaş yavaş azaltmaya, hiç değilse yayılmalarını önlemeye çalışarak imanı yayma işi ona aittir. Düzenin güvencesi olan kral, kötülük güçlerinin ve iktidar sahiplerinin saldırganlıklarının tehtidi altında olan Kilisenin ve fakirlerin tayin edilmiş koruyucusudur.

Bu model fiili olarak, bu zamanın gerçekliğini canlandıran bazı eğilimleri, yani misyonerlik çabasını, IX. yüzyılın başından beri askeri seferleri rastlantısal ve az kazançlı hale getiren sınırların geri çekilmesini ve özellikle de, dayanılmaz bir şekilde genişleme eğilimine giren, hâlâ özgür kalmış olan nadir köylüleri boyunduruğu altına alan ve onlara baş eğdiren malikânelerin ağırlığını farkettirmektedir. Fakat kilise entellektüelleri tarafından inşa edilmiş olan bu

:nge, içerdiğini ve meşrulaştırdığını kabul ettiği iktidarların bizatihi yapısıyla çelişki halinde gözükmektedir. Kraldan barışçıl bir hükümdar çıkartmaya uğraşmak, onun fiili durumda öncelikle, savaş ve ganimet paylaşımı için toplanmaların dışında elinde çok iyi tutamadığı ekâbiran üzerindeki baskısını gevşetmesi demekti. Krallık işlevini ahlâkileştirmeyi istemek, hükümdara ödevler yüklemek, onu fakirlerin yanında yer almaya yöneltmek, onu aristokrasinin doğrudan karşısında çıkartmak demekti ki, kırsal ekonominin ilerlemeleri bu aristokrasinin gücünü artırmakta ve onları giderek daha fazla yönetilmez hale getirmekteydi. Bu ideal toplumsal yapı imgesi belirginleştiğinde, Sofu Louis zamanında kendini dayattığında, başka güçler ortya çıkıp, birbirleriyle birleşerek, yeni imparatorluğun meydana getirdiği bu ölçüsüz devletin çöküşünü hızlandırmaya katkıda bulunmuşlardır. Karolenj iskânıyla yarleşen siyasal yapılar şu yeni bir ülke olan Germanya'da uzun bir süre ayakta kaldılarsa, daha uzakta vahşetin göbeğinde, Slav ve İskandinav dünyasında, bundan iki yüzyıl önce Charlemagne'ın atalarının taslağını çizdikleri iktidar güçlerinin örgütlenmesinin bir benzerinin temeli o sıralar atılmışsa da , X. yüzyılın başında Batı'nın en ileri gitmiş bölgelerinde, Güney Galya'da, Batı Galya'da Lombardiya'da krallık otoritesi çökmekteydi. Bu ikdidar düşerken, kendiyle birlikte yüksek kültürü de bir süre sürüklemiştir; edebi rönesansın Frank hükümdarlarının çevresindeki toplumsal ilişkilerin üzerine tuttuğu kuvvetli ışıktan sonra, gece tekrar gelmiş ve bu kronolojik noktaya yapay bir kopukluk yerleştirilmiştir.

Çünkü, bu yeni karanlıkların içinde iyi seçilemeyen sürekli bir nüfus artışı, tarımsal tekniklerdeki devamlı bir iyileşme, aslında ne göksel, ne de dünyevi krallık değil de, kırsal toprakta kök salmış iktidarların düğümü olanın ve hiç kimsenin uzaktan komuta edemeyeceği, tamamen kırsal bir uygarlığın darlıklarına uyum sağlamış senyörlük olduğu hakiki gerçekliğini güçlendirmeye ara vermemiştir. Krallık iktidarının parçalanması işlenebilir alanların ve ormanlık mekânların efendilerine, insanlara giderek daha derin düzeylerde, daha iyi egemen olma olanağı sağlamaktadır. Yerel savunmanın dayanak noktaları olan şatolar, yağmacıların sonuncu akınları karşısında dehşete düşen halk için yegâne sığınak yerleri haline gelmektedirler. Bu yeni koruma işlevleri senyörlere, toprağın işlenmesiyle sürekli olarak artan ürünlerin daha da büyük bir parçasını ele geçirme olanağını sağlamaktadır. Böylece biri senyörlerinki, diğeri de köylülerinki olan iki gerçek sınıfın dış hatları belirginleşmektedir.

Kazançları elde etmek için efendiler arasında girişilen rekabet, o zamana kadar laik ve ruhani aristokrasi arasındaki suç ortaklığını parçalarken, onları artık zıt ve rakip haline getirmektedir.

Kilise senyörlük sistemi içine girmiştir; zenginleşmektedir; bu olgudan

kaynaklanan kültürel bir yenileşme, bin yılları yaklaşırken yeni bir zihinsel temsil sisteminin yoğunlaşmasını teşvik etmektedir. Gene okumuş papazların ve manastır rahiplerinin eseri olan bu sistem fiili olarak, Karolenj modelinin değiştirilmiş olarak yeniden inşa olarak gözükmektedir. Gerçekten de bu eser, krallığı gerekli olarak kabul etmektedir. Bu entellektüellerden biri "Gökler krallığında tek bir hükümdarlık, şimşekleri fırlatanınki vardır; yeryüzünde de benzeri şekilde, ona tabi olarak tek bir hükümdarlığın olması doğaldır" diye bildirmektedir. Fakat hükümdarlık otoritesi artık gerçek olmayan alana aktarılmış olmakta, ve yaşanmış alanda yalnızca doğaüstünün iktidarının görüntülerinden başka birşeyi muhafaza etmemektedir. Bu sistem, tıpkı bir önceki gibi, kendi de göksel Kudüs'teki ilişkilerin düzenlenişinin yansıması, eşdeğerlisi olarak kabul edilen toplumsal tabakalaşmanın hareketsizliğine dair bir kavrayışa dayanan barış fikri üzerinde yer almaktadır. Üç tabaka *(ordo)*, üç sabit ve sıkı sıkıya sınırlanmış toplumsal kategori ve bunların herbiri özel bir işleve sahiptir. İlk sırada dua adamlarının tabakası yer almaktadır; kendini ıslah etme arzusu içindeki Kilise, ruhaninin dünyeviye üstünlüğü adına laiklerden daha açık bir şekilde ayrılmaya çalışmakta ve kilise mensuplarına manastır rahiplerinin ahlâkını önererek, daha büyük bir tutarlık sağlamaya çabalamaktadır. Sonraki tabaka savaşanlarınkidir, bunlar halkın tümünü savunmak ile yükümlüdürler ve bu görev, tıpkı ruhban sınıfınınki gibi, başkalarının emeği sayesinde geçinmeyi meşrulaştırmaktadır. Nihayet köylü zümresi gelmektedir; bunların tümü tabi kılınmış, tümü diğer iki tabakayı besleyen tarlaya bağlanmıştır.

Çok basit olan ve bizatihi bu basitliğin çok uzun zaman sürmesine olanak sağladığı bu model, birbirinin peşi sıra gelen üç veçhe sunmaktadır. İlk olarak, toplumsal ilişkilerde maddi uygarlığın ve siyasal ilişkilerin evrimleşmesinin etkisiyle meydana gelmiş olan bazı değişmeleri yansıtmaktadır. Böylece kırların tüm halkını türdeş bir bünye halinde biraraya getirerek, özel adaletlerin önünde ve köleliğin son kalıtılarının senyörlük sömürüsünün ağırlığı altında tedrici olarak silinmesini onaylamaktadır. Böylece, daha da net olarak üçlü bir zıtlaşmanın, egemenliğin birlikte hareket eden üç tarzının bilincini ihdas etmektedir. Senyörlerin emekçilerin üzerindeki ekonomik egemenliği. Savaşçıların silahsız insanların üzerindeki siyasal egemenliği. Kilisenin laikler üzerine yaymak istediği rahani egemenlik. Fakat öte yandan bu model, bu zıtlaşmaları hafifletmeyi önermeye çalışmaktadır. Bu noktaya, toplumsal düzenin temeli haline getirdiğini iddia ettiği kişisel sadakatlar çerçevesi içinde güçlenen hizmet kavramına dayanarak ulaştığını sanmaktadır. Bu temeli inşa edenler Sanctus Petrus'ta "bedenin birçok organı olan bir bütün (olduğunu) ve bedenin organlarının bu çoğulluğa rağmen tekbir vücut meytana getir"diğini okumuşlardır. onlara göre, üç tabakanın herbiri demek ki, tanrısal düşünce

tarafından düzenlenmiş ve buna bağlı olarak değişmez olan bir dünyada uyumu sürdürme konusunda işbirliği yapmak zorundadır. Böylece- ki bu onun üçüncü veçhesi olmakadır- bu model somut gerçekle, yani XI. yüzyılın son yıllarında ekonomik gelişmenin izlenmesi ve hızlanmasıyla çelişki haline geçmektedir. Gerçekten de, tarımsal büyüme sürmekte ve hızlanmaktadır; heryerde işlenmeyen alanlar ve bataklıklar tarlalar ile bağların karşısında gerilemektedirler; heryerde yeni köyler çoğalmaktadır. Ve verimlilik rezervlerinin birikmiş olduğu bakir topraklardaki serbest yayılma içinde, verimler henüz artış göstermemekle birlikte, üretim hacmi sürekli artmaktadır. Bu gelişme, emekçilerin koşullarını en alt düzeyde hemseviye eden senyörlük sömürü sistemi içinde gerçekleştiğinden, artık ürünün esas parçasını efendilerin ellerine aktarmakta ve onların lükse eğilimlerini kamçılamaktadır. Bu yeni ihtiyaçları karşılamak üzere uzman takımları, duvarcılar, bağcılar, zenaatkârlar, tüccarlar köy kitlesinden kopmakta ve mübadelelerin yeniden doğuşu kentlerin yeniden doğuşunu harekete geçirmektedir. Avrupa'nın tümünde yeni mahalleler Antik kentlerin kıyılarında gelişmekte, kasabalar doğmakta ve karada izlenen güzergâhlar ile suyollarının kavşaklarında genişlemektedirler. XII. yüzyılın sonuna doğru Batı uygarlığı temel bir dönüşüme tanık olmuştur: yüzyıllardan beri kırsal olan bu uygarlık artık kentsel olgunun hükmüne tabi hale gelmektedir. Ve artık bundan sonra, zenginlik, iktidar ve zihin yaratıları kentin etrafında düzene girmektedir.

Üç tabaka teorisinin ebedileştirmeyi istediği ve İsa'nın mezarına ve dünyanın sonuna doğru yürümeye kalkışan haçlıların zamandışı uyumuna geçici olarak vücut verdikleri ilişkiler sistemini, tabii ki böylesine derin dönüşümler bozmuşlardır. Bu bozulmalar üç ufuk üzerinde belirginleşmişlerdir. Maddi gelişme, her kategorinin içine çoklu ve giderek daha keskinleşen zıtlaşmalar sokarak, önce toplumsal tabakalaşmayı yavaş yavaş karmaşıklaştırmıştır. Kentsel yenileşme bir an için gizli kalan bir şekilde, bizzat Kilise'nin içinde, tüm yapıları kırsallıkla uyuşan manastır toplumuyla, laik Kilise'yi canlandıran ve rahiplerin çoğunu yeni bir çağın fatihleri haline getiren, katedrallerin çevresindeki heyacanlı kabarma esnasında bir boşanmaya yol açmıştır. Mübadelelerin, para dolaşımının canlılığı savaşçılar tabakası içinde, devlet yapılarını güçlendirerek elinde yalnızca toprak tutan ve varoluşu köyün ritmini izleyen büyük kitle ile, sayıları giderek azalan, giderek daha yoğunlaşmış ve daha kazançlı bir iktidar denetimini ellerinde toplayan birkaç kişinin arasındaki mesafeyi artırmışlardır. Nihayet emekçiler arasında, ekonomik koşullar çeşitlenmiştir. Mal varlıklarının daha yoğun hale gelmiş olan hareketliliği, köylülük içinde bazı zenginlerin refahını ortaklaşa vasatlıktan sıyırırken, nüfus artışı mirasları parçalayarak hiçbir şeyi olmayan, ayakta kalmalarına olanak sağlayacak bir iş peşinde koşan köylülerin sayısını artırmıştır. Kentlerin dış mahallelerinde zenaatçı ve küçük

perakendeci halk ile ticaretin büyük maceracıları arasında daha da keskin bir zıtlık bulunmaktadır. Maddi gelişme, ikinci olarak toplumsal ilişkilerin bağlantuları üzerinde etkili olmuştur. Bu bağlantılar eskiden esas olarak, hiyerarşik otorite ve tabiyet ilişkileri halinde dikey olarak düzenlenmişlerdi. Eşitleri birbirlerine ortak eden yatay yapılar bu ağı, dinsel tarikatların, aynı kırsal cemaatin ortak çıkarlarının savunusu için oluşanların, kentlerde *commune* veya lonca olarak ortaya çıkanların, hoca ile öğrenciyi piskoposluk merkezlerinde biraraya getiren örgütlerin belirmeleriyle kesintiye uğratmışlardır. Nihayet, ekonomik dinamizm kişisel girişimleri cesaretlendirmiş, aileden, hizmetkârlıktan, büyük malikâneden kaynaklanan eski zorlamaları aşırı artırmış, heryerde kişisel ilerleme umuduna yer açmış ve bilinçlerde alt-üst edici bir ilerleme duygusuyla kendini vurgulamıştır. Artık yeni zıtlaşmalar resmolmuştur; bunlar artık yalnızca, sınırları daha da delik deşik hale gelen, eski toplumsal kategorilerin karşıtlığında yer almamakta, bunlar artık yalnızca gelişme hareketinin parçalayarak her sınıfın içinde soyutladığı çok sayıdaki yaprak arasında yerleşmemekte, aynı zamanda bir kuşağı diğerinin karşısına dikmekteydi. Eski yapıların içine yerleşmiş olan ve bunların muhafazası yönünde çalışan en yaşlıların karşısına artık, umutlarına geniş bir alanın açıldığını gören ve macera ile rekabet zihniyetinin harekete geçirdiği en gençler dikilmiştir: skolastik tartışmalarda rekabet içinde olan üniversite öğrencileri, turnuvalarda ve serseri gezintilerde şan ve zenginlik arayan bekâr şövalyeler, tarıma yeni açılan alanlarda daha büyük bir rahatlık ve daha büyük özgürlük bulacaklarına inanan köylü çocukları, Fakat ekonomik atılımın esas sürükleyicileri, gelişmenin gerçek zenaatkârları, efendilerinin gücünü artırırken kendi servetlerini de oluşturan büyük senyörlerin hizmetkârları ile fuarlarda buluşan ve köprülerin üzerinde para değiştiren ve tefecilik yapan tüccarlar olmuştur.

XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, toplumsal yenileşmeleri aktarmayı ve meşrulaştırmayı deneyen çok sayıda imgenin tedrici belirişlerini keşfetmek mümkündür. Bu imgeler çoğunlukları itibariyle, yüksek kültürü ellerinde henüz ayrıcalıklı bir şekilde tutanların, şu ortamda, yani Kilise adamlarının arasında biçimlenmektedirler. Ahlâkçılar ve vaizler çeşitliliğini algıladıkları mesleki "durum"ların herbirine uygun bir ahlâk ihdas etmeye çalışırlarken, ruhani kaygı ve hristiyanlığın talepleri alanında, fakirlik sorununun giderek daha meşgul edici bir şekilde kendini ortaya koyduğu görülmektedir. Ortodoks iman kuralları çerçevesinde olduğu kadar, sapkın mezheplerde de, varlıklı kişiler açısından bu zenginliklerden sıyrılmak en yüce selâmete yönelik eylem olarak gö.ülmekte, bu eylemin günah olarak hissedilen bir refahı telâfi edebilecek yegâne şey olduğuna inanılmaktadır; fakat hastalara, göçmenlere gösterilen merhamet, ve kentsel iskân alanlarının kıyısında yığılan tüm sefalet, fakirlere karşı artan bir küçümseme

duygusunun refakatine tanık olmaktadır; bu fakirler kendi fakirliklerinin sorumluları olarak kabul edilmekte ve artık tehlikeli sayılmaktadırlar: böylece fakirleri dışlayarak tecrit etme fikri, farkına varılmaksızın doğmaktadır; tüm fakirler, cüzzamlılar olduğu kadar yoksullar da. Bir tapınma dininin uzun zamandan beri gizlendiği karanlıklardan sıyrılarak dünyanın ışıklarına açılan bakışlara, bedene bürünmüş, hayatın göbeğinde yer alan bir tanrının imgesini sunan gotik tapınağa varıncaya kadar, bu imge *simgeler aracılığıyla* insanın kişisel eylemiyle, bu kesintisiz gelişmeyle kesin bir şekilde işbirliği yapmaya davet edildiği tüm bu simgeler aracılığıyla, artık yaradılış efsanesini çözüme ulaştırmaktadır. Nihayet, dindışı bir kültürün, yani dua adamlarının vesayetinden çıkmak isteyen şövalyelerin kültürünün açığa çıkması tamamen yeni bir olaydır, ama bu kültüre can verenlerin çoğu da kilise mensubudur. Bu kültür bizim için yegâne algılanabilir olanları olan şiirsel dışavurumlarında, alay edilen sonradan görme tamasıyla, ayrıcalıkları yönünden karşı konulamaz yükselişlerin tehdidi altında olan soyluların kaygısını ifade etmektedir; gençlik değerlerinin, her türlü bağdan kurtulmuş ve sülale ahlâkı ile rahiplerin ahlâkı karşısında yasak aşklara dalan kahraman figürünün cazibesine kapılan bir kitleye yönelerek, kuşak çatışmasında taraf tutmaktadır.

*

1300 yılını çevreleyen onyıllarda, farklı kopuklukları açık bir şekilde vurgulamaktadırlar. Uzun bir gelişme döneminden sonra, Avrupa'nın hemen tüm bölgelerinde en aşikâr çizgilerinden birinin hızlı bir nüfus azalması olduğu bir gerileme safhasını getiren, ekonomilerin hareketlerindeki bir kopukluk. Esas olarak hristiyanlığın hızlı bir avamlaşmasıyla kendini belli eden, kültürel evrimdeki bir kopukluk; hristiyanlık artık bir halk dini haline gelmiş ve bununla eşzamanlı olarak çok sayıda değer ve imgenin kilise dışına taşması olgusu meydana gelmiştir: gerçekten de, başlıca yaratıcılık ocakları, yavaş yavaş kilisenin tam denetiminden çıkarak, hükümdar saraylarına yerleşmişlerdir. Nihayet, tarihçinin bile kullandığı malzemede, belki de daha belirleyici olan bir kopukluk. Kaynaklar aniden aşırı bollaşmış, ve öte yandan onlar da laikleşmişlerdir. Bu nedenle, noter sicillerinden veya mali belgelerden ayıklama yaparak, kararlı bir şekilde figüratif hale gelmiş ve gerçeği tasvir etme kaygısına sahip bir resmin temalarını çözümleyerek, arkeologların keşfettikleri çok daha kalabalık olan ve bir köylünün evinin, bir köyün planının, bir tarım alanının örgütlenmesinin, bir zenaatkâr atelyesinin alet-edevatının ne olmuş olduğunu ilk defa gösteren nesneleri inceleyerek, ekonomik gerçeklere istatistik-öncesi yöntemlerle yaklaşmak ve bizatihi buradan hareketle sayısal verilere dayanarak, gelişme ve gerileme mekanizmalarını kavramak mümkün hale gelmektedir. Gene ilk defa olmak üzere, belgeler o çağ insanlarının gözünde toplumsal durumlar

arasındaki farkları vurgulayan koskoca bir simgeler, süsler ve amblemler bütününü açık etmektedirler. Nihayet, bu belge yığını gene ilk defa olarak, o zamana kadar ancak bozucu bir ekrandan şöyle bir ucundan görülebilmiş olanları-bu ekran zamana kadar sahip olunan yegâne tanıkların, yani kilise mensupları ve yüce kişilerin izafet çerçevesi tarafından meydana getirilmekteydi-doğrudan göstermektedir: ilk defa olmak üzere, mütevazi kişileri sunmaktadır. Bütün bu kopukluklar Orta Çağ tarih yazıcılığı geleneği içinde ve özellikle de Fransa'da, fiili olarak XIV. ve XV. yüzyılları önceki yüzyıllardan soyutlayan bir kesintiyi yerleşik hale getirmişlerdir. Bu bükülme acaba toplumlar tarihi için de geçerli midir? Bu alana sahte süreksizlikleri dahil etme tehlikesini taşımakta değil midir?

Orta Çağın son iki yüzyılı Fransa'da ve Avrupa ülkelerinin çoğunda, birçok yıldan beri en faal araştırmaların ve en aydınlatıcı keşiflerin alanı olmuşlardır. Örneğin, 1348 tarihli büyük veba salgınının Avrupa'yı nasıl kat'ettiği böylece daha az karmaşık bir şekilde görülebilmektedir. Toulouse tüccarları veya Cenova bankacıları arasında iş ilişkileri oyununun ne olduğu böylece daha açık olarak farkedilmektedir. Ve kırlar kentlerden daha az tanınıyor olmaya devam ediyorlarsa da, bugün insanların Senlis bölgesinde nasıl yargılanmış oldukları, Bordelais'de veya Midlands'da senyörler ile köylüler arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğunu ve Namurois'daki veya Ile de France kırlarındaki şövalyelerin kaderinin ne olduğu bilinmektedir. Fakat madem ki kaynaklar çok daha zengindir ve madem ki Orta Çağ tarihçilerinin kullandıkları henüz zenaat düzeyinde olan yöntemler bunların içeriklerinin çabucak tüketilmesine izin vermemektedir, o halde bu araştırmaları genel olarak küçük bir eyaletin, bir kentin, hatta bir kentin içinde daha da kısıtlı olarak, belli bir toplumsal kategorinin sınırları çerçevesi içinde yürütmektedirler. Öte yandan, bu çalışmaların çokluğu, dağınıklığı ve çoğu zaman mükemmelci bir karakterde olmaları bütünsel bakışlara kolaylıkla ulaşılmasını engellemektedirler. Tarihsel bilginin son zamanlarda kaydettiği gelişmeler, kuşkusuz eski sentez denemelerinin sonuçlarını düzeltmiştir. XIV. yüzyıldan itibaren Avrupa tarihi etkilemiş olan büyük dönüşümler hakkında artık bunalımdan söz edilmemekte ve çarpışmaların çatırtısı boyunca, dinsel sanatı istila eden ceset yığınlarının genişliği ve ölümcül tonalite karşısında bitmekte olan Orta Çağı bir atalet, içine kapanma ve endişe dönemi olarak sunup, şurada veya burada büyük fetihçi girişimleri veya yenilenmiş bir estetiğin hayranlık verici biçimlerini ihmal eden belli bir romantizmden artık vazgeçmektedir. Fakat daha ileri gitmek, tarihsel analizin zenginleşmiş verilerini tek bir bakışta birleştirmek ve bazı başat olguları bütünsellikleri içinde kavramak önemli olacaktır. Bu başat olgulardan bir tanesi dikkatleri özellikle çekmektedir, çünkü bu dönemi belirliyora benzemektedir; kitle kıpırdanmalarından, halk ayaklanmalarının birbirlerine eklenerek bir zincir oluşturmasından, toplumun alt

tabakalarını çalkalandıran ve XIV. yüzyıl boyunca Avrupa'nın bir ucundan diğerine yayılan hareketlerden söz etmek istiyorum. Köylüler şurada veya burada ayaklanmışlar, aletlerini almışlar, soyluların evlerini yağmalamaya ve hükümdarların görevlilerini katletmeye gitmişlerdir. Şu veya bu kentin dış mahallelerinde, tıpkı Floransa'daki Ciompilerin yaptıkları gibi zenaatkârlar ayaklanmış, beledi yönetime katılmayı talep etmişlerdir. Böylesine bir genişliğe sahip olan ve böylesine uzun süre yaygınlaşan hareketler hakkında bir ilk soru ortaya çıkmaktadır. Bu şiddetli sarsıntıları yalnızca Orta Çağın sonları mı hissetmiştir? Böylesine hareketler daha önceleri, XII. ve XIII. yüzyıllarda ortalığı sarsmamışlar mıdır? XIV. yüzyıldan sonra halk ile efendileri arasında, belki de yeteri kadar talep edilmeyen tanıklıkların henüz boğmaya ve gizlemeye devam ettikleri, böylesine şiddetli basınçlar meydana gelmemiş midir? Ve bu karışıklıkların harekete geçirdiği nabız atışlarının konumlarını belirlemeye kalkarsak, eğer öncelikle ekonomi cephesine bakarsak -belgelendirmenin yeni nitelikleri sayesinde iktisat tarihi bu dönem için, daha öncekilerden daha da emredici olmak üzere, toplumsal tarihe egemendir-, Beauvaisis Jacqueslarının, Wat Tyler'ın izindeki İngiliz asilerinin en fakirler arasından çıkmadıkları ve gerçek yoksulların onlar tarafından her zaman sürüklenemedikleri farkedilmektedir. Ve artık üretim ilişkilerinin bağlantıları içinde yer alan çatışma tohumlarının tam yönünün ne olduğu sorulabilir. Kaynakların niteliğinden teşvik bulan siyasal tarih de bazı cevap unsurlarını getirmektedir. Bu tarih, bu ayaklanmalarda devletin yapılarının yaşlanarak güçsüzleşmesi ve mali baskılara karşı cevaplar bulmaya yönelmektedir. Ancak tamamen tatmin edici sonuçlara varabilmek için, tabii ki zihinsel tavırları büyük ölçüde hesaba katmak gerekmektedir. Çalkantıların kökeni ile halk vicdanına hükmeden ve kendini ilk kez bu dönemde, kapı aralığından gösteren inançlar ve mitoslar sistemi arasındaki bağı aramak. Bu hareketlerin aynı zamanda, henüz kaba olan bir dinselliğin Mesih'in dünyaya tekrar geleceğine dair temsilleriyle ve hıristiyanlığın alt tabakalara intikaline refakat eden şu tedrici eğitim aracılığıyla, dilenci rahiplerin ve tiyatronun oluşturduğu şu güçlü eğitim araçlarıyla da sarsalanıp sarsalanmadığını sormak. Bu toplumsal tarih sorunu dinsel duyarlık incelemesine, arkadaşlık örgütleri ve tarikatların, nihayet sözel edebiyat ve sanat eserlerinin temalarının dinsel duyarlıklarının incelenmesine başvurmadan aydınlatılamaz. Fakat iyice kabul edilmesi gerekir ki, zorunlu bir sentezin gerektirdiği tüm unsurlar, ortaklaşa zihnin sağlayabilecekleri, henüz en belirsizleri ve en az toparlanmışları olarak gözükmektedirler. Bu bir sonuca yöneltmektedir: bu tarihin gelişmesine, artık bir toplumlar tarihinin gelişmesi bağlı olmaktadır. Bu da hemen bir soruyu gündeme getirmektedir ve belki de bu soru bugünkü tarihçileri en fazla meşgul edecek soru olmaktadır: zihniyetler tarihini tarihsel araştırmanın bütününe nasıl bağlamalı?

*

Bana tevdi edilen kürsünün bu bağlantıya ilişkin soru hakkında sürekli bir buluşma ve düşünme yeri olmasını canü yürekten arzuluyorum. Gerçekten de, Orta Çağ bana, incelenmesi açısından uygun koşullar sunabilirmiş gibi gözükmektedir, çünkü artık ekonomiye ilişkin alan, yakın zamanda olduğundan daha az belirleyici bir şekilde etki edebilir ve öte yandan da bu dönem, tarihçinin düşünce ve davranış tarzlarına karşı kendini dayatan mesafeyi daha iyi koyabileceği kadar bizden uzaktır. Gerçekten de, toplumların geçmişini anlamak isteyen kimse için en kaba, ama en gerekli çaba bizzat ona hükmeden zihinsel tavırlardan kurtulmaktır. Biraz önce, eskinin ekonomilerini bakış açısı hatası olmaksızın gözleyebilmek üzere, şimdiye ait bir ekonomik bakış açısından kurtulmanın zahmetli olduğunu işaret etmiştim. Çağımızın zihniyetlerinin yansımalarını eski zihniyetlerin gözlemine taşımamak daha da güç bir iştir. Bu durum ortaklaşa psikoloji, ahlâk ve onları temellendiren dünya kavrayışlarının tarihini, olabilecek en güç şey haline getirmektedir. Bu iş daha şimdiden zordur, çünkü zihinsel olguları hayatın maddi çerçevelerini geliştiren mekanizmalarından çok daha ince olanlarının içine yerleşmektedirler, çünkü bugün sahip olduğumuz ölçme araçlarının dışında kalmaktadır ve akışkanlıkları içinde kavranılamaz olarak gözükmektedirler. Bu tarih zordur, çünkü her toplumda çeşitli kültür düzeyleri birarada varolmaktadırlar; bunların arasında sıkı mütekabiliyetler kurulmaktadır; en sağlıklılarının, seçkinler için yaratılan modelleri her zaman daha derin ve yaygın ortamlara saplayan ve bu modelleri bu süreç esnasında bozulmaya yöneltenlerinin de olduğu çeşitli hareketler onları birbirlerine bağlamaktadır; bu kültürel tabakaların arasındaki sınırlır belirsiz ve hareketlidir ve bunların ekonomik koşulları sınırlayanlarla tam anlamıyla çakıştıkları nadirdir. Nihayet bu tarih zordur, çünkü zihinsel temsiller ve geçmişin insanlarının davranışları ancak çoğu karıştırılmış ve bazen de tamamen kaybolmuş olan diller aracılığıyla algılanabilmektedir, kaybolmayan diller de kendilerine özgü bir tarih tarafından sürüklenmekte ve bu evrim sırasında, bu dilleri oluşturan işaretler genellikle az değişmektedirler: bu işaretler ortaklaşa zihniyetin hareketiyle, tedricen yeni bir anlam yüklenerek birleşmekte ve böylesine semantik kaymaları yakından izlemek kolayca mümkün olmamaktadır. Fakat bu tarihi inşa etmek gerekmektedir. Bunu bilimsel bir biçimde yapabilmenin tek yolu, algılamaların, bilgilerin, duygusal tepkilerin, rüyaların ve hayallerin, ayinlerin, hukukun, uygunlukların, bireysel bilinçleri kaplayan, dışarıdan kabul edilen ve en bağımsız olmak isteyen akılların bile tamamen kurtulmayı başaramadıkları, az veya çok karışık, az veya çok mantıklı olup, insanların diğerleriyle olan ilişkilerindeki eylemlerini, arzularını ve redlerini renklendiren fikirlerin denetiminin dağınık değil de, onları gerçek bir yapı halinde biraraya toplayan sıkı bir tutarlık meydana getirdikleri ilkesinden

hareket etmektir. Bu yapı, onu belirleyen ve üzerlerine yansıdığı diğer yapılardan ayrılamaz. Zihniyetler tarihinin kaydettiği gelişmeler ve buna bağlı olarak, bu tarihten vazgeçmesi mümkün olmayan toplumsal tarihin ilerlemeleri, demek ki tarihçinin bugün elindeki en etkin yöntemsel aracın kullanılmasına dayanmaktadır; bundan maddi, çevresel ve ekonomik alt yapıların siyasal yapılarla, ideolojik üst yapılarla birlikte ve eşit bir güçle yürütülmesi gerekliliğini anlıyorum. Çünkü, Merovenj döneminde orman sınırındaki tarım alanlarının ilerlemesini teşvik eden, farkedilmesi mümkün olmayan iklim dalgalanmaları ile, Rönesans'ın eşiğinde Paolo Uccello ve San Romano zaferinin karışıklıklarını geometrik ve karanlık bir evrenin kristali içine hapsetme emrini verenlerin yaptıkları seçim, zaman içinde birbirlerine çok uzak olmakla ve görünüşte birbirlerine çok yabancı olmakla birlikte, fiilen dayanışma halindedirler. Eklemleşme ve titreşimlerin bu arap saçına olabildiğince nüfuz etmek, kuşkusuz Michelet'nin rüyasını, "hayatın bizzat kendisi haline gelecek olan güçlü bir hareket içinde" izleyerek tarihin ve toplumlar tarihinin meydana getirdiği bu bütününün anlaşılmasında güçlükle, sabırla, tutkuyla ilerlemek ve onu kavramak olacaktır.

XVII
MANASTIRCILIK VE KIRSAL EKONOMİ

Manastır kurumu ile kırsal faaliyet arasında farkedilebilen şu birkaç genel kavrayışı yerli yerine koymak üzere kendime iki özgürlük tanıdım. Bunlardan birincisi, gözlemlerimin çoğunu Fransız mekânı üzerinde yoğunlaştırmama ilişkindir ve bunun iki nedeni vardır: bir kere, Hıristiyan aleminin bu bölgesini daha iyi tanıyorum; öte yandan da, bana göre en ifade yüklü kaynaklar Fransız mekânında daha bola benzemektedir. İkinci olarak, bu kollokyumda saptanan kronolojik çerçeveye nazaran hafif bir kayma meydana getirmeyi ve 1075 civarından başlayarak XII. yüzyılın ortasına kadar uzanan bir dönem önermeyi tercih ettim. Böylesine bir kayma kolaylıkla açıklanabilmektedir. Manastır ıslahatı kronolojisiyle, bu ıslahatın ekonomik olguların üzerine yansımasını, işte fiilen bizatihi bu kayma ayırmaktadır. Gerçekten de, benim tercihim, bana göre önce uzun ömürlü bir gelenek tarafından aktarılan ve 1075'de Batı manastırlarında henüz uygulanmakta olan bir ekonomik yönetim modelini -sonra da bu tarihten itibaren bu modelin hem ıslahat zihniyeti, hem de ekonomik iklimdeki yavaş ve genel bir değişmenin baskısı altında gündeme getirilişi- tedricen açıklamama, nihayet bu gündeme getirmenin bizatihi manastır kurumunun hayatı üzerindeki ilk sonuçlarını göstermeme izin vermektedir.

Dispositio rei familiaris -Cluny manastırı başrahibi Saygın Pierre'in dilini bilhassa kullanıyorum (1)- hakkında karara varabilmek için, iç ekonominin düzenlenişini belirlemek için, yani tarımsal hayat karşısındaki tavrını saptamak için Batı manastırcılığı bir rehbere, bir metne, Saint Benoit Kuralı'na sahipti; ancak çağlar boyunca bu metne yorumlar getirilmişti, bu yorumların başlıcası 816 yılında yayınlanan manastır fermanıyla, bu kuralların zihniyetini, VI. yüzyıldan itibaren hissedilir derecede değişmiş olan bir toplumun ve ekonomik bir ortamın ihtiyaçlarına uydurmayı amaçlayanıydı. Örf haline dönüşen bu yorumlardan, bu "adet"lerden, çıkış noktası olarak aldığım dönemde en fazla saygı görenleri ve aynı zamanda, metinlerin en açık bir şekilde onayladıkları Cluny manastırı tarafından izlenmekteydi ki, ben burada bunları gözlemimizin ayrıcalıklı alanlarından biri haline getirmeyi öneriyorum. Bu kurallar hemen bir ilk temel olguyu göstermektedirler ve bu olgu manastırcılığın her ekonomik yorumunun temelinde yer almalıdır: geleneksel uygulamalar öncelikle ve özellikle cemaatin *ihtiyaçları*'nı kurala bağlayarak, manastır kuruluşlarının kırsal ekonominin bağrındaki konumuna hükmetmektedirler.

Oldukça eski bir örfe göre bu ihtiyaçlar ikiye ayrılmaktadır: bir yanda gıda ihtiyaçları, *victus*; diğer yanda da, adına donatım ihtiyaçları diyebileceğimiz

vestitus. Bu iki kategori karşısındaki ekonomik tavırlar, en azından IX. yüzyıldan itibaren geleneksel, kurumsal, hatta diyebilirim ki ayinsel olarak (çünkü maddi nesnelerin tüketimi karşısındaki manastır tavrı gerçekten ayinseldi) net bir şekilde farklıydı. Vestiyer, yani donatım ihtiyaçları olağan olarak satın alma yoluyla, yani para aracına başvurarak ve buna bağlı olarak, kuruluşun nakdi kaynaklarının toplayıcısı ve muhafızı *camerarius*'un aracılığıyla karşılanmaktaydı. Buna karşılık, gıda ihtiyaçları alanı, manastır ailesinin elinde tuttuğu üretken güçlerin değerlendirilmesine, doğrudan işletilmesine bağlanmaktaydı. Topraktan elde edilen ürünlerin toplayıcısı ve muhafızı olan *cellerarius*, cemaate geçimliği için tarımsal bir işletmenin ürünlerini sağlamaktaydı (2). Demek ki manastırın kırsal ekonomisinin bünyesine dahil olması, çok kesin olarak gıda ihtiyaçları düzeyinde yer almakta ve buna bağlı olarak, Kural'ın bu konuda kaydettiklerine ve bunların yorumlarına bağımlı olmaktaydı.

Benediktin kuralı 39. ve 40. bölümlerinde (31. bölümde *constituta annona* ibaresi okunmaktadır) rahiplerin yiyecek ve içeceğini hükme bağlamaktadır; Kural yemek sayısını, bu yemeklerde verilen maddelerin cinsini ve nihayet miktarını, ayinsel takvime göre saptamaktadır (ancak bu saptama, değeri Hıristiyan dünyasında ne sabit, ne de tutarlı kalmış olan ölçü birimlerinin işlevinde olmakta, bu da bu noktada kurallar tarafından getirilen belirlemelere ve canlı zıtlaşmalara açık bir alan bırakmaktadır). Kısaca söyleyebilirim ki, Kural hastalar ve güçsüzler hariç, biraderlere dört ayaklı hayvanların etini vermeyi açıkça reddetmekte (üstelik, kaçınılmaz iaşe sorunları nedeniyle Sofu Louis döneminde yemeklerde, lezzet vermek üzere zeytinyağ yerine hayvani yağ kullanılmasına izin vermek gerekmiştir) ve manastırcılığın ilk dönemlerinde beslenmenin temeli olan otlara, köklere ve sebzelere ekmek ve şarabı eklemektedir. Nihayet söyleyebilirim ki, rahipler manastırdaki tek tüketiciler değillerdir, *cellerarius* bunlardan başka "hastaları, çocukları, konukları ve fakirleri"de doyurmak zorundadır, bu doyurulacak ek boğazlar bazen çok kalabalıktırlar (XII. yüzyılın ortasında Cluny'de bunların gündelik buğday iaşesi biraderlerinkine eşitti, ancak olağandışı bir konuk baskını misafirhanenin ihtiyaçlarını ölçü dışı artırmazsa) (3), fakat örfler ve statüler bu ilâve ve hareketli halkın olduğu kadar, manastırda beslenen hizmetkârların da gıda rejimini, bazen en ince ayrıntılarına varıncaya kadar ayinselleştirmişlerdi (4). Böylece topraktan elde edilen ürünlerin tüketimi kurala bağlanmış olmaktaydı (5); her manastırın bu şekilde planlanan iç ekonomisi, demek ki hiç de serbest olmayan, tersine katı örflerle yönetilen bir talebin işlevinde örgütlenmekteydi. Bu talep nasıl karşılanmaktaydı?

Batı'nın tüm manastır kuruluşları toprak sahibiydi. Dindar amaçlı bağışlar çok genel bir biçimde bu toprak varlıklarını artırmışlardı, öylesine ki bir yandan

o zamana kadar maddi ihtiyaçların doğrultusunda laik aristokrasinin lütuflarını kazanmak üzere bu aşırı bol servetten, hemen hemen bedava olmak üzere, *precarium* veya *beneficium* olarak temliklerde bulunmak hiç de tehlikeli görülmemiş, ve öte yandan da, cemaat işlenmeyen alanlardan yeni tarla açmaya ihtiyaç duymayacak yeterlikte işlenebilir toprağa sahip olmuştur. Toprak açan rahipler imgesi bana 1075'deki Fransız ülkesine hiç de uygunmuş gibi gözükmemektedir. Bu toprak gelirlerinin bir parçası, uzun zamandan beri *vestitus*'a, yani *camerarius* bürosuna tahsis edilmiş bulunmaktaydı. Bu durum, toprak cinsinden servetin bir bölümünün manastıra ayni ürünler değil de, nakit sağlayacak tarzda yönetilmesini gerektirmekteydi. Böylece tüketim kuralları manastırı -ve bu, önemli olduğunu sandığım ilk farkına varışı meydana getirmektedir- toprak varlığının en azından bir parçasının çevresinde, tarımsal maddeleri ticarileştirmeye zorlamaktadır; bu ya kendi hasatlarının toptan satışıyla, ya topraklarını işleyen veya kiralayanlardan nakit talep ederek, yani onları bu nedenden ötürü bizzat satış yapmaya zorlayarak olmaktadır. Bu noktada, manastırcılığın Avrupa kırsal ekonomisinin en koyu içine kapanma dönemlerinde, parasal dolaşımın desteklenmesinde oynadığı rol kavranmaktadır.

Victus'a tahsis edilen gayrimenkul payına gelince, bu konuda işe üç farkına varış kategorisi karışabilir.

1. Tüketim ilkeleri, yani beslenme ayini bu toprakların bazı maddelerin üretimine tahsis edilmesine yol açıyor ve buna bağlı olarak, onlara uygulanan tarımsal sisteme hükmediyordu. Bu ilkeler et kullanımını kısıtlayarak, hayvancılık faaliyetlerinin payını doğal olarak azaltıyorlardı; buna karşılık bağcılığı her ne pahasına olursa olsun teşvik ediyorlardı; Kural tarafından saptanmış olan *pulmentaria* ihtiyacının sağlandığı bostan ve meyva bahçesini üretimin başat unsurları haline getiriyorlardı; nihayet ekmeklik tahılların yetiştirilmesini ön plana çıkartıyorlardı. Manastır kurumunun bu yolla, Avrupa kırsal ekonomisinin evrimi üzerinde diğer bir temel etki yapıp yapmadığı sorulabilir: nitekim manastır kurumu kendi doğrudan işlettiği topraklarda, kiracılar tarafından işletilen topraklarda, birçok bölgede yerliler tarafından uygulanan -İngiltere ve Germanya'nın bazı kısımlarında kesinlikle olmak üzere- yerli ve ilkel tarım usullerinden herhalde farklılaşan, fakat zamanla yakından taklid edilen bir üretim modelini öneriyor ve dayatıyordu.

2. İkinci cinsten farkına varışlarım, toprak varlığının gıda maddesi sağlayan kısmına uygulanan işletme usullerine ilişkindir. Kural ve örfler burada artık tüketim düzeyinde değil de, üretim düzeyinde müdahale etmektedirler. Başka bir ifade ile, sorun rahiplerin toprağın işlenmesi çalışmalarına katılmalarına ilişkin olanıdır. Saint Benoit Kuralı 48. bölümünde, bilindiği üzere *otiositas*'a, "ruhun düşmanı"na karşı gündelik bir bedeni faaliyeti hükme bağlamaktadır. Doğruyu

söylemek gerekirse, bu metin bu hükümle biraderlere tarlaların toprağını elleriyle ters yüz etmeyi hiç de dayatıyor değildir. Fiili durumda yalnızca rahiplerin koşullar nedeniyle bazen bu işleri yapmak zorunda kalabileceklerini öngörmekte, bu durumda onları sabır gösterme konusunda cesaretlendirmenin, yani olağandışı, hatta rezalet sayılan fizik bir çaba sarfına katlanma konusunda cesaretlendirmenin uygun olacağına inanmaktadır. 66. bölüme ait olan diğer bir tanıklığı buna ekleyelim; bu bölüm kapıcılık görevine ilişkindir ve rahiplerin faaliyetini çitlenmiş alanın içiyle sınırlandırma konusunda ısrarlıdır. Metin bu bağlamada, burada bu amaçla bulundurulması gereken ve cemaatin olağan el işi alanını meydana getiren iş aletlerini zikretmektedir; söz konusu olanlar nelerdir? Değirmen, hamur teknesi, bahçe. Saint Benoit'nın oğulları demek ki işçi olarak, olağan durumda bahçe işleri hariç tarımsal çalışmaya katılmamaktadırlar; başlıca işleri yiyeceği üretmek değil de, hazırlamaktır. Zaten Kural'a, bu tarihten sonra getirilen tüm yorumlar topraktan uzaklaşmayı vurgulamışlardır. Benoit d'Aniane'ın zihniyeti, rahiplerin "ibadetin şerefi için" ağır çalışmalardan ayrık tutulmaları ve bunu telâfi etmek üzere, ibadet görevini artırmaları gerektiğini kabul ettirmiştir. Zamanla *opus manuum* yalnızca mutfak işleriyle sınırlanmış ve hatta daha 822'de Corbie manastırında, din adamları bu işlerin en az soylu sayılanlarını laik hizmetkârların üstüne yıkmışlardır (6). Aynı şekilde, 1080'lere doğru, kendine Cluny'de rahipler tarafından yapılan işler hakkında bizzat gördüklerini soran kişiye, örfleri kaleme alan rahip Ulrich şöyle cevap verebilirdi (I, 30): "bakla ayıklamak, bahçenin otlarını yolmak, ekmek hamuru yoğurmak". Bunlar simgesel olarak nitelendirilebilecek faaliyetlerdir. Bir olgu açıktır: XI. yüzyıl rahipleri çiftçi değillerdir. Bahçelerini angaryaya koşalan kiracılara veya ücretli işçilere çapalatan öncelleri de, Sofu Louis'nin döneminden itibaren onlardan daha fazla çiftçi değillerdi (7). 1000 yılının ötesinde, üç tabaka teorisinin geniş ölçekte yayılmasına katkıda bulunan yüzyıllık bir gelenek, aynı savaş uzmanları için olduğu gibi, onları gıdalarını başkalarının çalışmalarından beklemeye angaje etmektedir, yani senyör olarak yaşamaya, kiracılara devrevi ödentiler dayatmaya, doğrudan işletikleri topraklarında ev köleleri, angaryaya koşulan kişiler veya ücretli işçiler istihdam etmeye.

3. Önceki farkına varışların bütününe doğrudan bağlanan üçüncü nokta: manastır kuruluşlarının hemen yakınında tarımsal işletme merkezi bulunmamaktadır, zaten bu kuruluşların çoğu kentseldir, veya 1075'de, hemen yanı başlarında gelişmekte olan kasabanın hızlı genişlemesiyle kentleşme yolundadırlar (8). Demek ki besleyici topraklar uzakta yer almaktadırlar. Bunlar Cluny manastırının etrafında onbeş tana kadar *domaine* birimi halinde örgütlenerek, herbiri *decanus* adını taşıyan, yetkilerin aktarıldığı bir rahibin gözetimi altına konulmuşlardır; başrahip bu üretim birimlerinin herbirini, çaktığı

bir yıllık turne esnasında denetlemektedir (9). Buralarda elde edilenlerin üçte biri *domaine*'in öz ihtiyaçları için ayrılmaktadır -geçerken işaret etmeliyim ki, aynı oran *villis* fermanıyla da hükme bağlanmıştı-; geriye kalan, ana kuruluşun iaşesini sağlamalı ve onun ambarlarına taşınmalıydı. Ancak bu arada işaret edelim ki, manastır ekonomisi bir tüketim ekonomisi olup, üretimin değil de, önceden belirlenen ihtiyaçların işlevinde oluşturulmuştur. Demek ki cemaat her *domaine*'in verimini alabildiğine geliştirmekle değil de, bu verimi tarımsal maddelerin ona, iklimsel afetler ve üretim raslantılarının da hesaba katılmasıyla, yeterli düzeyde gelebilecek durumda tutmakla meşguldürler. Manastır yöneticilerinin bu bakış açısı içindeki önde gelen işlerinden biri, yükleri çeşitli üretim birimleri arasında eşit bir şekilde dağıtmak olmaktadır; bunu yaparken herbir birimin olanaklarının hacim ve cinsini gözönünde tutmaktadırlar. Çok genel olarak, her *domaine*'in manastırın tüm ihtiyaçlarını sırayla karşılaması üzerine dayalı dönüşümlü bir sistem kurulmuştur. Belgeler bu usule *mesaticum* veya *mesagium* adını vermektedirler. İhtiyaçlar düzeyinde planlanmış bir ekonomiye cevap veren böylesine yöntemler, doğal olarak ve özellikle İngiliz manastırlarında olmak üzere, kırsal *domaine*'lerin kiraya verilmesine yol açmışlardır (10).

Öte yandan işaret edelim ki, manastır cemaati sabit olmak zorundadır ve prenslerin veya piskoposların yaptıkları gibi toprağın ürünlerini tüketmek üzere oraya taşınamaz; onu iaşe etmek gerekmektedir. Bu zorunluk, özellikle de zor ve masraflı taşıma işlerini en aza indirme kaygısı, iç ekonominin bu kesiminde de nakdi araca başvurmayı tahrik etmiştir. Saint Benoit Kuralı fiilen nakit kullanımını yasaklamamıştır; tersine bu işi kurala bağlamıştır; ve manastır örfleri üzerindeki etkileri büyük olan Karolenj dönemi ekonomik hükümleri, olağan olarak nakit kullanımını öngörmekteydiler. Demek ki, yemekhane hizmetine koşulan kırsal *domaine*'lerde, bu yolla edinilen parayla manastır çevresinden bazı tüketim mallarını satın almak üzere, hasadın bir kısmını satma alışkanlığı edinilmiştir (11). Böylece *vestitus* yönetimi manastır topraklarının ürünlerinin ticarileştirilmesini teşvik etmede tek başına kalmamıştır. Benediktin rahipleri el işlerini ücretli işçilerin üzerine yıktıklarından, gıdalarını uzak kırsal işletmelerden sağladıklarından, en azından XI. yüzyıldan itibaren, para kullanımı üzerine dayanan bir mübadele ekonomisinin harekete geçiricileri haline gelmişlerdir.

*

Çok basitleştirilmiş bir şemasını sunmuş olduğum model, XII. yüzyılın son çeyreğinde bir dönüşüme konu olmuş ve bu dönüşüm öncelikle ekonomik evrimin baskısıyla ortaya çıkmıştır. Bu hareketin içinde, 1075 civarında bir zayıflamanın belirlenebileceğini düşünüyorum: bu sıralar mübadelelerin artışı,

nakdi dolaşımın hızlanması kırların ücralarına kadar sokulmaya başlamışlardır, gene bu sıralar tarımsal üretimin ilk gelişmesi, aristokratlara özellikle yaşam düzeylerini yükseltme olanağını sağlamıştır. Bu yeni koşullar Benediktin manastırlarında, maddi mallara karşı olan tavrın farkedilmeksizin bozulmasına yol açmıştır. Cluny manastırının bıraktığı belgeler bu değişmelerin yönü hakkında ne öğretmektedirler?

Ulrich tarafından 1080'den itibaren derlenen örfler, öncelikle daha az sade bir yaşantıya meyil, tıpkı laik aristokrasiye ait evlerdeki gibi, ahır ve sofra masraflarının artmasına izin veren eğilime tanıklık ediyora benzemektedirler. Kural'ın temel hükümleri ihlal edilmeksizin, belli bir lüks rahiplerin beslenme usullerine dahil olmuştur (12). Öte yandan, tüketimin artışı tartışılmaz bir şekilde, Cluny manastırının, bir kısmı da oldukça uzaklardan gelen, çok daha fazla miktarda nakit topluyor hale gelmesiyle de teşvik edilmiştir; manastır özellikle Tarikata bağlı kuruluşların nakit cinsinden ödedikleri vergileri toplamaktadır; ayrıca ona, prenslerden ve özellikle de onun lehine altın cinsinden çok büyük bir yıllık rant tesis etmiş olan Kastilya hükümdarlarından düzenli sadakalar gelmektedir. Bu değerli maden akımı *camerarius*'un görevini *cellerarius*'unkine nazaran daha üstün hale getirmekte, ve bu nedenle de cemaatin tarımla olan ilişkilerini değiştirme eğilimine sokmaktadır. Kuşkusuz *domaine*'in ihmal edildiği söylenemez: örneğin 1090'a doğru *cellerarius*'un koskoca bir ortak tarlayı parça parça ele geçirmek için çaba sarfettiği, köylü işletmecileri buradan kovduğu ve böylece, yemekhanenin iaşe edilmesine tahsis edilen yeni bir doğrudan işletme merkezi yarattığı bilinmektedir (13). 1095 ile 1120 arasında, manastıra bağlı rezervleri yönetenler arasında bazılarının aynı şekilde, asalak faaliyetleri manastır toprak gelirlerinin önemli bir bölümünden mahrum bırakan, çeşitli dekanlıkların kâhyalarına kök söktürmek üzere çaba sarfettikleri farkedilmektedir (14). Fakat bu arada, ekonomik bir rahatlık ve gevşeme iklimi içinde, *victus*'u, eskiden yalnızca *vestitus* için olduğu gibi kabul etme adeti yavaş yavaş yerleşmektedir; yani eski modelin gerektirdiği, fakat şimdi marjinal hale gelmiş olan ticari işlemleri geliştirmek ve sonunda iç iaşeyi ayni kaynaklardan çok daha fazla nakdi kaynaklara bağımlı hale getirmek. Ulrich'in örf derleme kitabı "yıllık hasılattan, parayla satın aldıklarımızın dışında geçimlik olarak hiçbir şeyimizin olmaması sıklıkla meydana gelmektedir" demektedir (15). Bu olgu anlamlıdır: 1077'de, İspanyol krallar tarafından ödenen değerli maden cinsinden muazzam rant (bunun Cluny parası cinsinden değerini birkaç yüz bin *denier* olarak tahmin etmek mümkündür) önce *vestitus*'a tahsis edilmiş, sonradan buğday alımına aktarılmıştır (16). Hareket, izleyen yıllarda hızlanmıştır: Saygın Pierre, 1120'ye doğru şarap ve ekmek için 240.000 *denier*'den daha fazla sarfedildiğini ifade etmektedir (17). Bunun anlamı çok basit olarak, rahiplerin yaşantısı ile tarımsal faaliyet arasındaki mesafenin ölçüsüzce arttığıdır.

Bu evrim Cluny ortamında gelişirken, ilkel model de yalnızca içten değişmekle kalmıyor, bu kez manastır ıslahatçılarının dıştan itirazına uğruyordu. Bunlardan bazıları açısından toptan bir itiraz söz konusuydu. Bu köktenci kanat -buraya özellikle Chartreuxleri veya Grandmont rahiplerini koyalım- sıkı sıkıya münzevi keşişlik hareketine bağlanmaktaydı. Bu hareket bir yandan çöle çekilmeyi önermekte; öte yandan da, Saint Benoit'nın ötesinde, şarabı reddeden ve ekmeği dışlamadıkları zaman bunun ancak en aşağı tahıllardan yapılmasını kabul eden eski Kilise babalarının rejimlerine geri dönmeyi amaçlayan bir beslenme sadeliğine davet etmekteydi (18). Böylesine tercihler, manastır cemaatinin kırsal hayata karışmasını iki noktada değiştirmekteydiler: bunlar tarla açılmasına neden olmaktaydılar, çünkü tarıma açılmamış alanların ortasına yerleşmeye giden rahipler kendilerini besleyecek tarlaları baştan aşağı yaratmak durumundaydılar; bunlar bağcılığı tarımsal sistemden koparıyorlar ve bahçecilik alanını tarlaların aleyhine genişletiyorlardı. Buna karşılık, bu cins ıslahat rahiplerin tarımsal emekçiler olabileceklerini hesaba katmıyordu; tamamen tersine, bunların hayatlarının başkalarının emekleriyle sağlanmasını öngörmekteydi. Gerçeği söylemek gerekirse, bu başkaları köylüler, serfler ve kiracılar değildi, çünkü cemaat dış dünyayla ipleri kesinlikle koparmak zorundaydı. Manastırda yaşayan grubun ihtiyaçlarının sağlanması kültürsüzlüklerinden ötürü dua ve derin düşünmeye ehil olmayan, ikinci tabakadan din adamlarına, *conversi*'ye düşmekteydi. En katı ıslahatçıların el emeğine karşı bu tavırları, kültürel ortam tarafından yaratılan çifte bir talepten vazgeçemediklerini göstermektedir. Bunlardan biri manastırcılığa ilişkindir: çok eski eğilimler rahibin göreviyle, kutsallığı birbirlerine yaklaştırmakta ve böylece rahibin eğitimli olmasını talep etmekteydi; oysa ıslahatın bizzat kendisi okulu manastırdan uzaklaştırmakta ve manastıra bağışlanan çocukları toplamayı yasaklamaktaydı; zorunlu eğitimden önceden geçmemiş ve tarikata yetişkin olarak katılmış olanlar, demek ki maddi ihtiyaçların sağlanması işine çakılıp kalmalıydılar. Diğer talep yüzyıldan gelmekteydi ve daha az emredici değildi: kendimizi yerleştirdiğimiz dönemde, aristokratik ahlâk katılaşmaktaydı, bu ahlâk el emeğini bu sınıfa layık bulmayarak ve gerileticı sayarak mahkûm etmekteydi, emekçiler ile diğerleri arasında aşılmaz bir mania koymaktaydı, öylesine güçlü bir ayırımcılık ihdas etmekteydi ki, örneğin Chartreuse tarikatı kuralları dünyadan el çekme ve tevazuya yönelik olmakla birlikte, iki cins ekmek öngörmekteydiler; biri rahipler için olan "daha güzel", diğeri de tarikata yetişkin olarak katılan ve elleriyle çalışanlar için (19).

Citeaux'dan kaynaklanan itiraza gelince, bu kısmi bir itiraz olmuştur. Citeaux yalnızca suistimal olduğunu düşündüğü sapmalara tepki göstermeyi ve Benediktin kuralının harfiyen uygulanmasına geri dönülmesini istemekteydi.

Buna bağlı olarak ne toprak edinilmesini, ne de para kullanımını gündeme getiriyordu. Fakat azla yetinme ve münzevilik onu da cezbettiğinden, manastır koşuluyla kırsal hayat arasındaki bağlantıyı sonunda Chartreux ve Grandmont tercihleri yönünde değiştirdi. Saint Bernard'ın Cluny mutfağındaki incelmeye karşı sarfettiği kötü sözleri hatırlatmaya hiç gerek yoktur. Her türden gıda lüksünün reddi: çavdar, arpa veya darı ekmeği; zeytinyağsız pişirilen bakla yaprakları, tam Paskalya günü bezelye ve fiğ (20). Çöle kaçış, yani tarla açımı, üstelik birçok Citeaux manastırı -örneğin Citeaux'nun ilk kızı olan La Ferté örneği böyledir- eski inziva alanlarına, yani orman ve bataklığın saldırısının çoktan başladığı yerlere yerleşmişlerdir (21). Nihayet yalnızca doğrudan işletmeye bel bağlama, çünkü harfiyen izlendiğine inanılan Saint Benoit Kuralı'nın metninde ne ondabirler, ne angaryalar, ne de serfler söz konusudur. Ancak Citeaux örfleri bir noktada, daha ileride tavır almışlardır, Citeaux el emeği konusunda tıpkı Chartreuse veya Grandmont gibi, biraderlerini manastıra girmelerinden önce aldıkları eğitimin işlevinde (yani toplumsal kökenlerinin işlevinde), ayrı ekonomik fonksiyonları olan iki kategori halinde ayırmaktadır; *conversi* ve koro rahipleri. Fakat Kural'ın 48. bölümünde "eğer babalarımız ve havariler gibi ellerinin emeği sayesinde geçiniyorlarsa gerçekten rahiptirler" ifadesi okuyan Citeaux, kendine bağlı bütün din adamlarının toprakla doğrudan, hemen ve fizik temasını yeniden kurmaktadır. Dijon kütüphanelerindeki *Moralis* in *Job*'un bezemeli başharflerinde, toprak açıcının baltasını ve hasadın orağını fiilen rahipler kullanmaktadırlar.

•

Böylece XII. yüzyılın başında (bu kollokyum için seçilen kronolojik sınırı kabul ederek 1122'de diyelim], Batı manastırcılığında açıkça çatışmalı iki sistem karşı karşıyaydı. Bunlardan biri Cluny sistemiydi -ki burada tarım gerçekten dışsal hale gelmişti ve o zamanın manastır terminolojisinde makdi ekonomi alanına ilişkin olana uygulanan *exteriora* terimini bilhassa alıyorum-. Diğerine de, toprak varlığının değerlendirilmesinin gerçekten yeniden cemaatin uğraştığı bir iş haline geldiği, rahiplerin ve *conversi*'nin hiçkimsenin yardımı olmaksızın, gıdalarını alınlarının teriyle topraklarından sağladıkları Citeaux'nun sistemi diyelim. Ayrıca ıslahatçı akım esnasında ve ekonomik zorunlukların baskısıyla bu iki sistemin ne hale geldiğinin taslağını birkaç kelimeyle çıkarmak gerekmektedir.

Sistemlerden ilki çifte bir narinlikteydi. Manastır kurumunun, lükse karşı aşırı ilgiyi mahkûm eden eleştirilere karşı karnı yumuşaktı; nakit varlıkların yavaş bir değer kaybına yol açan genel bir mübadele gelişiminin bağrında zararsız bir şekilde sürdürülebilmesi için nakit cinsinden gelirlerin sürekli artışını gerektiren bir nakdi ekonomi yolunda tedbirsizce maceraya girişmişti. Bizzat

Cluny'de tarikatın partiler halinde bölünmesi, tarikata sadık halkın sadaka akımını başka dinsel kuruluşlara yöneltmeye başlayan memnuniyetsizliğin başlangıçları (Saygın Pierre *Des Merveilles* adlı kitabını kısmen, bu tehlikeyi def'etmek için yazmıştı) bu kaynakların azalmasını değilse bile, sabitleşmesini belirlemişlerdir (22). Manastırın iaşesi 1120'den sonra güçleşmiştir. Saygın Pierre tüm başrahipliği süresince, hem Citeaux saldırılarını boşa çıkarmak, hem de iç ekonomiyi sağaltmak üzere bunlara göğüs germek zorunda kalmıştır. Çabası nihayette yeni birşey icat etmek değil de, ilkel modele olabildiğince geri dönmek yönünde olmuştur. Yayınladığı statüler Saint Hugues'ün başrahipliği dönemindeki refahın teşvik ettiği sofra lüksüne olan eğilimi bir miktar frenlemişlerdir. İaşe ile toprak varlığının işletilmesi arasında çok gevşek hale gelmiş olan bağları yeniden sıkılaştırmıştır; iaşe hizmetinin kırsal dekanlıkların üretimine bağlanmasına dayalı olarak *mesaticum*'u ayağa kaldırmak üzere, uzun zaman el yordamıyla ilerlemiştir; bunu artırmak üzere doğrudan üretimin ihya edilmesini (23), *domaine* rezervinin genişletilmesi ve daha iyi donatılmasını desteklemiştir; bu sayede bunalım manastırın çevresinde ve özellikle de bağcılığın gelişmesiyle kırsal manzara üzerine doğrudan yansımıştır. Ancak, Saygın Pierre Citeaux örneğini izlememiş ve Clunyli rahiplerin kendilerini tarla çalışmalarına vermeleri konusunda hiçbir şey yapmamıştır. Manastır içinde ücretli hizmetkâr istihdamını yasaklamıştır (24); *conversi barbaci*'yi, entellektüel bir eğitimden geçmemiş rahipleri işe koşmuştur -bunun nedeni ekonomik olmayıp, Saint Benoit'nın istediği gibi, boştagezerlik tehlikesiyle mücadele etmektir, çünkü çok azının okuma bildiği bu adamlar bütün gün uyumakta veya zaman öldürmekteydiler- (25). Ancak kaydedelim ki, bunları yalnızca iç ve ev ihtiyaçları için kullanmış, onları ne koruya, ne bağlara, ne de tarlalara göndermiştir. *Conversi* emeği Cluny'de, özellikle Hirsau'da olmak üzere, diğer topluluklarda olduğu bilinen genişliğe ulaşmanın uzağında kalmıştır. Nihayet ekleyelim ki, tüm bu önlemler sonunda etkin olmadıklarını ortaya koymuştur, *domaine* üretimi ihtiyaçları karşılayacak kadar teşvik edilememiş, Saygın Pierre borca başvurmak zorunda kalmış ve sonunda Cluny ekonomisi topluluğun manevi ışımasına katkısı olmayan sürekli bir borçlanmanın içine batmıştır. Cluny yeni ekonominin içine, mükemmel olmayan bir şekilde dahil olmaktan ötürü çifte bir sıkıntının içine girmiştir.

Şimdi de ıslahattan geçmiş manastırcılığı ve daha da kesin olarak, Citeaux manastırcılığını ele alalım. Bu kurum 1120'den sonra kendini başka bir sorunun karşısında bulmuştur, bu sorun derinliği açısından daha ağırdır. Islahat tarafından önerilen dünyevi faaliyet modeli, Saint Benoit Kuralı'nın katı bir okunuşunun üzerine dayanıyor olmakla birlikte, XI. yüzyılın ekonomik koşullarına fazlasıyla uyum sağlamış olarak ortaya çıkmaktaydı. Köylü ödentilerinin çok az getirdiği

-1155'e doğru Saygın Pierre'in emriyle Cluny topraklarında yürütülen soruşturma bunu açakça kanıtlamaktadır- (26), angaryanın tedricen kaybolduğu, tarım işçilerine başvurmanın özellikle doğrudan işletme kâr marjlarını önemli miktarda azalttığı bir dönemde, kiralık çiftlik kullanımını reddetmek, *conversi*'nin şahsında bedava, istekli ve o an için aşırı bol bir emek-gücüne sahip olmak Citeaux tarımsal işletmelerini ayrıcalıklı bir konuma getirmekteydi. Öte yandan, tapınağı süslemeyi reddeden, azla yetinme eğilimi üretken olmayan zenginliklerin birikimini yasaklıyor ve özellikle de değerli mücevherlerden oluşan bir hazineyi mahkûm ediyordu. Yalnızca toprak cinsinden sermaye artırılabilirdi. Suger, Citeaux manastırlarının kendine, Champagne kontlarından sadaka olarak aldıkları ama muhafaza etmeye haklarının olmadığını düşündükleri, değerli taşlardan bazılarını sattıklarını anlatmaktadır. Böylesine satışlardan elde edilen para toprak alımına yatırılmışa ve gayrimenkul servetin artışını sağlamışa benzemektedir. İlginç bir geri dönüşle, azla yetinme tavrı böylece yüksek verimliliğe sahip kırsal işletmelerin çoğalmalarına yol açmaktaydı. Nihayet, ekime açılmamış boş alanlara yerleşilmesi ve ormancılık-hayvancılık karışımı bir ekim sisteminin seçimi, maddi uygarlığa ilişkin ilerlemelerin bağların veya tahıl tarlalarının üretimlerine değil de, otlakların ve koruların ürünleri olan yöne, tahtaya, küle, odun kömürüne daha büyük bir ticari değer yükledikleri bir dönemde, bu ekonomik avantajları daha da vurgulu hale getirmekteydiler. Citeaux rahipleri Benediktin Kuralı metninde satış yasağına dair hiçbir hüküm bulamayıp, tersine iç üretim fazlasını para karşılığında mübadele etmeye verilen açık izni okuduklarından, nakdi refaha doğru çok hızlı bir şekilde ilerlemişlerdir. Ve bu refah, herkesin gözünde bir rezalet olarak, hayatlarının derin sadeliğiyle çelişmekte gecikmemiştir. Sonuca varmak üzere, görünüşte paradoksal olan bu olgu üzerinde derinlemesine düşünelim: manastır ıslahatının ekonomik etkileri uzun dönemde manastırcılık hareketinin bizatihi kendinin mahkûm edilmesini hazırlamışlardır; önce sapkın mezheplerle, sonra da Dilenci Tarikatlarla. Islahattan geçmiş biçimleri içinde olduğu kadar, geleneksel biçimleri içinde de.

NOTLAR

1. Saygın Pierre'in ekonomi karşısındaki tavrı hk. *cf. supra*, bl. II, ve G. DUBY, «Un inventaire des profits de la seigneurie clunisienne à la mort de Pierre le Vénérable», in : *Petrus Venerabilis*, Rome, 1956, S. 128-140. *Supra*, bl. IV.

2. Bobbio manastırında 834-36'dan itibaren haznedarlık ve kilercilik adları altında iki *ministeria*'nın kurulması. *Cf.* E. LESNE, *Histoire de la propriété ecclésiastique en France*, C.VI, *Les églises et les monastères, centres d'accueil, d'exploitation et de peuplement*, Lille, 1943, S. 251, 327 ve 59; A.E. VERHULST ve J. SEMMLER, «Les statuts d'Adalhard de Corbie de l'an 882», *Le Moyen Age*, 68, 1962, S. 91-123, 233-269.

3. *Recueil des chartes de Cluny*, éd. A. BERNARD et A. BRUEL, C.V, n. 4143 (1155 civ.)

4. Böylece Corbie başrahibi Adalhard'ın statüleri IV. ve V. bölümde fakirlerin istihkakını belirlemektedir; Ulrich'in örf derlemesine göre, 1080'e doğru (III, II), Cluny manastırı Carementrant'da 250 tuzlanmış domuzu 16.000 *pauperes* arasında paylaştırmaktadır.

5. L. LEVILLAIN, «Les statuts d'Adalhard», *Le Moyen Age* 14, 1900, S. 378-382.

6. *Ibid.*, S. 368.

7. *Ibid.*, S. 360-361.

8. Bahçe hariç, yakında hiçbir kırsal üretim unsurunun olmaması 822'de Corbie için kanıtlanmıştır. (*cf.* VERHULST ve SEMMLER, *op. cit.*, S. 120) ve XII. yy'ın ortasında Cluny için (*cf.* DUBY, «Un inventaire...», *op. cit.*, S. 130)

9. Ulrich örflerinin tanıklığı, III, 3.

10. *Cf.* G.DUBY, *L'èconomie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, Paris, 1962, s. 390-394.

11. Karolenj döneminde satışlar ve alımlar F.L. GANSHOF, *La Belgique caroliingienne, Bruxelles*, 1958, s. 115-116; L. LEVILLAIN "Les statuts...", *op.cit.*, s.373, 375, 384. Cluny'de XI. yy.'ın sonu ve XII. yy.'ın başında: Ulrich, III, 11: "De his autem villis que tam longe sunt posite ut nec vinum nec annona que ibi nascitut possit ad nos pervenire ibidem venditut et precium camerario defertur"; *Recueil des chartes...*, *op. cit.*, n.s. 3790 ve 4143.

12. *Coutumes d'Ulrich*, I, 49; II, 35; III, 18. *Cf.* G. DE VALOUS, *Le monachisme clunisien des origines au* XVe *siècle*, Ligugé, 1935.

13. *Recueil des chartes..., op. cit.*, n.s. 3034, 3036, 3642, 3759.
14. *Ibid.*, n.s. 3666, 3685, 3951, 4147.
15. *Coutumier*, III, 11.
16. *Recueil des chartes..., op cit.*, n. 3509.
17. *Ibid.*, n.4143.
18. Chartreuxlerin beslenme rejimi hk. *cf.* PIERRE LE VÉNÉRABLE, *De Miraculis*, II, 28.
19. *Statuta Guidonis*, cqC. 32.
20. P.L., 66, 624 et 630. *Cf.* H. D'ARBOIS DE JUBAINVILLE, *De la nourriture des cisterciens, et principalement à Clairvaux, au* XIIe *et au* XIIIe *siècle*, içinde "Bibliothèque de l'Ecole des Chartes", 29, 1868.
21. G. DUBY, *Recueil des Pancartes de l'abbaye de la Ferté-sur-Grosne.*
22. *Cf. supra*, bl. II.
23. Suger'nin Saint-Denis'de aynı reçeteleri benimsediğini, buna karşılık bir çok ingiliz manastırında ayarlamaların kiralama sistemine yöneldiğini kaydedelim. (*cf.* DUBBY, *L'économie rurale..., op. cit.*, P. 394)
24. PIERRE LE VÉNÉRABLE, *Statuts*, XXIV.
25. *Ibid.*, LXXXIX.
26. DUBY, «Un inventaire...", *op. cit.*

MAKALELERİN YAYINLANDIĞI KAYNAKLAR

I. *Annales : Économies, Sociétés, Civilisations* (2), Nisan-Haziran 1952, s. 155-171.

II. *Eventail de l'histoire vivante: hommage à Lucien Febvre,* Paris, A. Colin 1954, c. I, s.147-149.

III. *Studia Anselmiana* (40), 1956, s. 129-140.

IV. *Annales : Economies, Sociétés, Civilisations* 13 (4), Ekim-Aralık, 1958, s. 765-771.

V. *Première conférence internationale d'histoire économique,* Stockholm, 1960, La Haye/Paris, Mouton, 1960, s. 333-342.

VI. *Revue historique,* 226, 1961, s. 1-22.

VII. *Etudes rurales* (2), Temmuz-Eylül 1961, s. 5-36.

VIII. *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* 19 (5), Eylül-Ekim 1964, s. 835-846.

IX. *Agricoltura e mondo rurale in occidente nell'alto medioveo,* Spoleta, Presso La Sede del Centro, 1966, s. 267-283.

X. *Miscellanea mediavalia in memoriam Jan Frederik Niermayer,* Groningen, J.B. Wolters, 1967, s. 149-165.

XI. *Niveaux de culture et graupes sociaux: actes du colloque réuni du 7 au 9 mai 1966 à l'Ecole normale supérieure,* Paris/La Haye, Mouton, 1967, s. 33-41.

XII. *Villages désertés et histoire économique, XI-XVIIIe siècle* Paris, SEVPEN, 1976, s. 13-24.

XIII. *Ordinamenti militari in Occidente nell'alto medioevo,* Spoleta, Pressa La Sede del Centro, 1968, s. 739-761.

XIV. 6 Şubat 1969'da Amsterdam Üniversitesinde verilen ve *Tijdschrift voor Geschsdenis,* 1969'da yayınlanan konferans, s. 309-315.

XV. *Revue roumaine d'histoire* 9 (3), 1970, s. 451-458.

XVI. Collège de France'da verilen ve Editions Gallimard'ın (1972) izniyle yayınlanan açılış dersi.

XVII. *Il monachesimo e la riforma ecclesiastica, 1049-1122* (Atti della quarta settimana internazionale di Studio Mendola, 23-29 agost 1968), Milano, Editrice Vita e Pensiero, 1971, s. 336-349.

KÜÇÜK SÖZLÜK

I

Carta : çeşitli düzeylerde yapılan sözleşme. Örneğin, basit bir satış sözleşmesi olabileceği gibi, bir kentin feodal senyörden özgürlüğünü aldığını gösteren bir sözleşme de olabilir.

Domaine: feodal üretim tarzında, senyör hesabına işlenen tarla ve işletmelerin tümü.

Prebandi : feodal toplumda, bağımlı kişilere iki türlü geçimlik olanak sağlanabilir. Bunlara kendi geçimliklerini elde edebilecekleri ekonomik bir alan verilebilir, ya da senyörün kazanından beslenebilirler. Bu ikinci tür bağımlılara *prebandi* denilmektedir.

Familia : bir sönyöre kişisel olarak bağımlı olan serflerin tümü.

Denier : latince *denarius*'tan gelen, Orta Çağ Fransız para birimi.

Exteriora : feodal bir işletmenin kendi üretmeyip, dıştan yaptığı alımlar.

Precarium : kiliseye ait toprakların, feodal uygulamalar içinde, geçici olarak temlik edilmesi.

Scriptoria : manastırlarda yazma kitapların rahipler tarafından çoğaltıldığı çalışma mekânlar.

II

Servus : Serf

Ancilla : Azatlı köle, serf.

Mancipia : azatlı köle, serf.

III

Cens : toprağın sahibi olmamakla birlikte, efendinin rızasıyla orayı işleyenden alınan bir ödenti.

Mesagium, masaticum : feodal bir mülkiyetin birden fazla oluşması halinde, ana evin sırayla beslenmesi sistemi.

Setier : bir ağırlık birimi.

Dime : kilisenin her Hıristiyandan, ürünleri üzerinden onda bir olarak talep ettiği bir ödenti.

Operarii : tam gün süren angarya birimi.

Sol : bir Orta Çağ Fransız para birimi.

IV

Tenure : feodal bir işletmede serflere, kendi geçimliklerini üretmeleri için verilen toprak.

Vilain : Villa'da yaşayan köylü anlamından türeme, serf.

Vassal : üst tabaka içindeki kişisel tabiyet ilişkilerinde, bir senyöre yeminle bağlanan ve ondan elde ettikleri karşılığında, ona özellikle askeri hizmetle yükümlü olan kişi.

V

Maisnie : bir efendiye bağımlı olanların oluşturduğu grup.

Arpent : bir alan ölçü birimi.

Fachcrie : bir cins yarıcılık.

Mégerie : bir cins yarıcılık.

VI

Nobiles : soylular.

Milites : silah taşıyan ve savaşan kimseler.

Nobilitas : soyluluk.

Libertas : Özgürlük.

Milites ingenui : köken olarak özgür savaşçılar.

Vassi dominici : kralın vassalleri.

Vicarii : kralın çeşitli yetkilerini göçerdiği vassalleri.

Milites castri : kendilerine belli bir toprak temlik edilmiş olan askeri unsurlar.

Alleu : feodal bağımlılık ilişkileri içinde, herhangi bir senyörden alınmış olmayan bağımsız toprak. Fief'in tersi.

Nobilissimus : en yüksek dereceden soylu.

Militia saecularis : tanrı hizmetine yönelik olmayan, laik şövalyelik.

VII

Censier : köylü ödentilerinin kaydedildiği defter.

Coutumier : köylülerin örfen yükümlü oldukları hizmet ve ödentilerin kaydedildiği defter.

VIII

Juvenis : genç.

Juventus : gençlik.

Puer : Çocuk.

Adulescentulus : yeniyetme.

Adolescens : yeniyetmelik.

Imberbis : delikanlı.

Vir : yetişkin (bazen ihtiyar, veya erkek).

Studia militae : şövalyelik eğitimi.
Miles peregrinus : gezgin şövalye.

IX

Capitulum de villis : Charlemagne tarafından çıkartılan ve imparatora ait villaların (tarımsal işletmeler) yönetimine dair ferman.
Terra indominicata: efendinin toprağı, genellikle angarya ile efendi hesabına işlenen alan, rezerv.
Ager : işlenen toprak.
Saltus : işlenmeyen toprak.
Mansus : serflerin kendi geçimliklerini ürettikleri toprak parçası.
Aratrum : saban.
Carruca : Pulluk.
Curtis : feodal işletme birimi (Latince avlu'dan).

X

Genealogia antecessorum parentum necrum : ölü atalar ve akrabalar soy zinciri.
Miles et Casatus : şövalye ve kendine toprak verilmiş, yani o da bir senyör haline gelmiş.
Potens : iktidar sahibi.
Cognomen : mensup olunan şatonun adı, soyadı.
Beneficium : görev süresince geçerli geçici temlik.

XI

Optimates : toplumun en üst kişileri.
Litteratus : okur, yazar.

XII

Manoir : feodal işletme birimi.
Castrum : şato-kale.
Nomine villarum : tarımsal işletmelerin adlarını içeren liste.
Domasday Book : Normandiya dükü Guillaume'un 1066'da İngiltere'yi ele geçirmesinden sonra yaptırdığı köy sayımı ve dökümlerinin yer aldığı iki büyük defter.
Cimetière (cimiteria) : feodal yargı dışında kalan kutsal alan.

XIII

Vassus : vassal, bir senyöre hizmet bağıyla bağlı özgür kişi.
Fidelis : sadakat yemini etmiş kişi, vassal.
Nomen : ad.
Rustici : köylüler.
Cavallarius : atlı, şövalye.
Liberi : özgürler.

Ordo militaris : asker tabakası.
Ordo equestris : şövalye tabakası.
Milites Dei : tanrının askerleri.
Saeculares homines : laik kişiler.
Bellatores : savaşçılar.
Dei servi : tanrı hizmetkârları.
Sacrum ministerium : kutsal görev.
Imbelle vulgus : avam.
Oratores : hatipler, rahipler.
Agricultores : tarımcılar.
Pugnatores : savaşçılar.
Laborare : kol gücüyle çalışmak.
Ban : senyörün iktidarının geçerli olduğu alan ve buna bağlı emretme yetkisi.
Potentas : güçlüler.
Pauperes : güçsüzler.
Reformatio pacis : barış hareketi.

XIV

Nova militia : yeni askerler.
Miles Christi : İsa'nın askerleri.
Filii militum : şövalye oğulları.
Taille : bir cins feodal ödenti.

XV

Commune : Orta Çağda kentlerin özerkliklerini sağlamak için kurdukları yurttaş birliği

İÇİNDEKİLER

		Sayfa
	Önsöz	5
I.	Domaine Ekonomisi ve Parasal Ekonomi. 1080-1155 Arasında Cluny Manastırı Bütçesi	17
II.	Serfliğin Coğrafyası ya da Kronolojisi. X. Yüzyıldan XII. Yüzyıla Kadar Forez ve Mâconnais'deki "Servi" Hakkında Notlar	37
III.	Cluny Senyörlüğünün Kazançlarının Saygın Pierre'in Ölümündeki Envanteri	41
IV.	Feodalite. Bir Orta Çağ Zihin Hali	51
V.	Orta Çağ Sonunda Fransa'da Büyük Domaine	59
VI.	Orta Çağ Fransa'sında Soyluluk	71
VII.	Senyörlük ve Köylü Ekomomisi. Güney Alpler, 1338	91
VIII.	XII. Yüzyılda Kuzeybatı Fransa'da Aristokratik Toplumda "Gençler"	115
IX.	Tarımsal Teknikler Sorunu	127
X.	XI. ve XII. Yüzyıllarda Kuzey Fransa'da Akrabalık Yapıları ve Soyluluk	137
XI.	Feodal Toplumda Kültürel Modellerin Alt Tabakalara İntikali	153
XII.	Nüfus ve Terkedilen Köyler	161
XIII.	Şövalyeliğin Kökenleri	175
XIV.	XIII. Yüzyılın Başında Fransa'da Soyluluğun Durumu	191
XV.	Batı Orta Çağının Tarih ve Sosyolojisi	199
XVI.	Orta Çağ toplumları. Bütüns Yaklaşım	207
XVII.	Manastırcılık ve Kırsal Ekonomi.	223
	Makalelerin Yayınlandığı Kaynaklar	235
	Küçük Sözlük	236